

STRATEGIA ROZWOJU TURYSTYKI W PARKU NARODOWYM GÓR STOŁOWYCH

Opracowano w Biurze Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej
Oddział w Brzegu

Dyrektor Oddziału

sekretariat@brzeg.buligl.pl

www.brzeg.buligl.pl

.....
mgr inż. Janusz Bańkowski

Opracowanie koncepcji zrealizowano w ramach umowy nr DU/33/2018 z dnia 30.10.2018, zleconej przez: Park Narodowy Gór Stołowych, ul. Słoneczna, 31 57-350 Kudowa Zdrój.

Zawartość opracowania:

- koncepcja – część opisowa;
- materiały kartograficzne;
- baza danych istniejących obiektów i atrakcji turystycznych;
- załączniki uzupełniające.

Zespół autorski:

Prof. dr hab. inż. Andrzej Czerniak (redaktor naukowy)

Prof. dr hab. Piotr Migoń

Prof. dr hab. inż. Roman Jaszczak

dr hab. Agnieszka Latocha

dr Karolina Królikowska

dr Ewa Kurowska

dr Edyta Pijet-Migoń

dr Mateusz Rogowski

mgr inż. Janusz Bańkowski

mgr inż. Katarzyna Basa

mgr inż. Łukasz Bloch

mgr inż. Radostaw Sroga

Spis treści

Wstęp	17
1. CEL I ZAKRES STRATEGII ROZWOJU TURYSTYKI W PNGS.....	19
2. INFORMACJE WSTĘPNE	22
2.1. Zakres przestrzenny opracowania	22
2.2. Walory przyrodnicze i krajobraz kulturowy obszaru.....	23
2.2.1. Walory przyrody nieożywionej	23
2.2.2. Walory biotyczne	25
2.2.3. Walory krajobrazu kulturowego	26
2.3. Walory kulturowe – obiekty historyczne i zabytkowe	31
2.4. Przeobrażenia gospodarcze regionu kłodzkiego jako tło rozwoju turystyki.....	35
2.4.1. Adaptacja do warunków naturalnych (średniowiecze – wczesna nowożytność).....	35
2.4.2. Modyfikacja i wzbogacanie (od 2. połowy XVII w. do 2. połowy XVIII w.).....	35
2.4.3. Intensyfikacja (od 2. połowy XVIII w. do II wojny światowej)	36
2.4.4. Okres powojenny – wycofanie (2. połowa XX w.).....	38
2.4.5. Aktualne przeobrażenia gospodarczo-przestrzenne.....	38
2.5. Rozwój zagospodarowania turystycznego w ujęciu historycznym	40
2.6. Współczesne zjawiska i procesy społeczno-ekonomiczne w kontekście znaczenia dla rozwoju turystyki.....	43
2.6.1. Sfera społeczna – demografia	43
2.6.2. Sfera gospodarcza	45
2.7. Uwarunkowania rozwoju turystyki na obszarach chronionych	48
2.8. Transgraniczne powiązania turystyki na obszarze PNGS	53
2.8.1. Uwarunkowania	53
2.8.2. Współczesna sieć transgranicznych szlaków turystycznych	56
2.9. Aktualny ruch turystyczny na obszarze PNGS – charakterystyka ilościowa i jakościowa	58
2.9.1. Charakterystyka ilościowa.....	58
2.9.2. Charakterystyka jakościowa.....	60
3. WSTĘPNA OCENA ZAGROŻEŃ I SZANS ROZWOJU TURYSTYKI W PNGS	62
3.1. Atuty turystyczne obszaru PNGS i najbliższego sąsiedztwa	62
3.2. Zagrożenia i bariery ograniczające rozwój turystyki w PNGS	65
3.3. Szanse na rozwój turystyczny (uwarunkowania wewnętrzne i czynniki zewnętrzne).....	69
3.4. Aktywność edukacyjna i promocyjna PNGS.....	72

4.	ZAŁOŻENIA DO STRATEGII ROZWOJU TURYSTYKI W PNGS	77
4.1.	Założenia wewnętrzne (założenia strategiczne Ministerstwa i Dyrekcji PNGS).....	77
4.1.1.	Uwarunkowania prawne	77
4.1.2.	Główne wytyczne działania Parku w zakresie turystyki wynikające z przepisów prawa	78
4.2.	Oczekiwania zewnętrzne – badania ankietowe samorządów	81
4.3.	Oczekiwania zewnętrzne – badania ankietowe wśród mieszkańców i turystów	89
4.3.1.	Metodyka	89
4.3.2.	Charakterystyka próby badawczej	89
4.3.3.	Wyniki badań ankietowych	92
4.3.4.	Wskazania dla Strategii wynikające z badań ankietowych	122
4.4.	Oczekiwania zewnętrzne - Uwarunkowania współpracy PNGS z Lasami Państwowymi i parkami narodowymi krajów sąsiednich.	125
4.4.1.	Lasy Państwowe	125
4.4.2.	Parki Narodowe i Park Krajobrazowy.....	125
5.	ZAKRES I METODYKA GROMADZENIA DANYCH NIEZBĘDNYCH DO STWORZENIA STRATEGII.....	127
5.1.	Sieć drogowa - metody inwentaryzacji i optymalizacji	127
5.1.1.	Metodyka inwentaryzacji terenowej	128
5.1.2.	Metodyka klasyfikacji dróg w ramach projektu	128
5.2.	Stabilność drzewostanów - metody oceny	129
5.2.1.	Stabilność drzewostanów w świetle literatury	129
5.2.2.	Ocena stabilności drzewostanów Parku Narodowego Gór Stołowych.....	135
5.3.	Zagospodarowanie turystyczne w ujęciu historycznym oraz ocena możliwości uruchamiania nowych obiektów turystycznych i nowych form turystyki.....	137
5.4.	Ocena atrakcyjności turystycznej szlaków pieszych, rowerowych, narciarskich	137
5.4.1.	Metodyka badawcza	137
5.4.2.	Źródła, gromadzenie i porządkowanie danych	140
5.5.	Przegląd dokumentacji strategicznych i planistycznych samorządów – metodyka.....	141
5.6.	Analiza dokumentacji z zakresu turystyki i drogownictwa w nadleśnictwach.....	151
5.6.1.	Koncepcja Zagospodarowania Turystycznego dla Nadleśnictw Ziemi Kłodzkiej	151
5.6.2.	Formalno - prawne uwarunkowania rozwoju turystyki w Lasach Państwowych	152
5.6.3.	Analiza dokumentacji z zakresu drogownictwa w nadleśnictwach	154

6.	REZULTATY ANALIZ	156
6.1.	Sieć drogowa	156
6.2.	Ocena stabilności drzewostanów Parku Narodowego Gór Stołowych.....	157
6.2.1.	Diagnoza czynników mających wpływ na stan i stabilność drzewostanów Parku Narodowego Gór Stołowych.....	157
6.2.2.	Sabilności drzewostanów Parku Narodowego Gór Stołowych	160
6.3.	Stan infrastruktury turystycznej PNGS oraz sąsiednich nadleśnictw	162
6.3.1.	Infrastruktura turystyczna.....	162
6.3.2.	Infrastruktura drogowa.....	170
6.4.	Możliwości odtworzenia historycznych i uruchamiania nowych obiektów turystycznych..	173
6.4.1.	Autorska koncepcja I	173
6.4.2.	Autorska koncepcja II	196
6.5.	Atrakcyjność turystyczna szlaków pieszych, rowerowych, narciarskich.....	205
6.5.1.	Atrakcyjność turystyczna szlaków pieszych	205
6.5.2.	Atrakcyjność turystyczna szlaków pieszych a frekwencja ruchu turystycznego.....	209
6.5.3.	Ocena atrakcyjności szlaków rowerowych	213
6.5.4.	Ocena atrakcyjności szlaków narciarstwa biegowego	216
6.5.5.	Pojemność szlaków pieszych.....	219
6.5.6.	Strefy natężenia ruchu turystycznego.....	224
6.6.	Możliwości uruchamiania nowych form turystyki	227
6.6.1.	Geoturystyka	227
6.6.2.	Szlaki tematyczne.....	228
6.7.	Wyniki przeglądu dokumentacji strategicznych i planistycznych samorządów.....	239
6.8.	Wyniki analiz dokumentacji z zakresu turystyki i drogownictwa w nadleśnictwach	277
6.8.1.	Analiza Koncepcji Zagospodarowania Turystycznego dla Nadleśnictwa Zdroje	277
6.8.2.	Analiza dokumentacji formalno - prawnej dotyczącej uwarunkowań rozwoju turystyki w Lasach Państwowych:	279
6.8.3.	Wyniki analiz dokumentacji z zakresu drogownictwa w nadleśnictwach.....	289
6.9.	Antropopresja i jej skutki	291

7.	PROGRAM STRATEGICZNYCH DZIAŁAŃ DLA OPTYMALNEGO ROZWOJU TURYSTYKI W PNGS	299
7.1.	Modernizacja publicznej i optymalizacja leśnej sieci komunikacyjnej w celu rozwoju turystyki 299	
7.2.	Działania w celu zachowania stabilności drzewostanów PNGS	300
7.3.	Odtworzenie wybranych elementów struktury zagospodarowania turystycznego sprzed II wojny światowej i ukierunkowanie turystów na nowe obiekty	301
7.4.	Propozycje zwiększania atrakcyjności turystycznej regionu poprzez tworzenie nowych form turystyki.....	303
7.5.	Innowacyjne narzędzia do upowszechniania informacji o infrastrukturze turystycznej PNGS i jego otoczeniu	305
7.6.	Geocaching jako innowacyjne narzędzie do upowszechniania informacji o atrakcjach turystycznych i popularyzacji wiedzy o PNGS	308
7.6.1.	Promocja	308
7.6.2.	Plan rozwoju gry na terenie PNGS	308
7.7.	Zakres współpracy PNGS i zainteresowanych samorządów	310
7.8.	Zakres współpracy z sąsiednimi nadleśnictwami.....	317
7.9.	Propozycje rozwiązań minimalizujących wpływ wzrastającej antropopresji.....	318
1.	Zmiany przebiegu szlaków	318
2.	Limitowanie wejść.....	319
3.	Partycypacja społeczna	320
8.	PODSUMOWANIE	324
9.	Literatura	328
9.1.	Akty prawne i inne dokumenty	335
9.2.	Dokumenty strategiczne	337
9.3.	Źródła internetowe	338
10.	Załączniki.....	339

Spis rycin

Ryc. 1.	„Słabości turystyki” w rejonie Parku Narodowego Gór Stołowych wskazane przez respondentów w 2018 roku (N=1004)	70
Ryc. 2.	Okładki niektórych bogato ilustrowanych wydawnictw PNGS.	72
Ryc. 3.	Stanowisko Czerwona Skała – jeden z sześciu punktów geo-edukacyjnych trasy „Geoatrakcje Gór Stołowych”	73
Ryc. 4.	Zagospodarowanie parkingu YMCA pod Błędnyimi Skałami drewnianą infrastrukturą inspirowaną tradycyjnym stylem wsi sudeckiej.....	74
Ryc. 5.	Ekocentrum w Kudowie-Zdroju.	75
Ryc. 6.	Zawartość jednej ze skrzytek geocachingowych przygotowanych przez zespół PNGS	76
Ryc. 7.	Kategorie stabilności drzewostanów Parku Narodowego Gór Stołowych.....	160
Ryc. 8.	Ocena punktowa stabilności drzewostanów Parku Narodowego Gór Stołowych.....	161
Ryc. 9.	Infrastruktura dla turystyki pieszej	163
Ryc. 10.	Infrastruktura dla turystyki pieszej w rejonach: 1. Szczelińca Wielkiego; 2. Błędnych Skał; 3. Fortu Karola i Narożnika; 4. Skalnych Grzybów	164
Ryc. 11.	Infrastruktura dla turystyki rowerowej.....	166
Ryc. 12.	Infrastruktura dla turystyki zimowej.....	167
Ryc. 13.	Infrastruktura edukacyjna Parku Narodowego Gór Stołowych	169
Ryc. 14.	Długość zinwentaryzowanych dróg leśnych [m] według stanu technicznego nawierzchni w Parku Narodowym Gór Stołowych (2019).....	170
Ryc. 15.	Długość zinwentaryzowanych dróg leśnych według stanu technicznego nawierzchni w Nadleśnictwie Bystrzyca Kłodzka (2012).	170
Ryc. 16.	Długość zinwentaryzowanych dróg leśnych według stanu technicznego nawierzchni w Nadleśnictwie Lądek Zdrój (2012).	171
Ryc. 17.	Długość zinwentaryzowanych dróg leśnych według stanu technicznego nawierzchni w Nadleśnictwie Międzylesie (2012).	171
Ryc. 18.	Długość zinwentaryzowanych dróg leśnych według stanu technicznego nawierzchni w Nadleśnictwie Zdroje (2013).....	172
Ryc. 19.	Północny próg Gór Stołowych pod Białą Skałą	176
Ryc. 20.	Dziedziniec na północnej krawędzi płaskowyżu Skalniaka (A2).....	177
Ryc. 21.	Brukowana droga leśna w bezimiennej dolinie na północ od Pasterki (A3).....	178
Ryc. 22.	Czartowski Kamień koło Pstrążnej (A4).....	178
Ryc. 23.	Granitowe urwiska pod Kruczą Kopą (A5).	179
Ryc. 24.	Panorama Niecki Polickiej z punktu widokowego w Bukowinie. Na środkowym planie wyróżnia się góra stołowa Ostaš (A6).....	180

Ryc. 25.	Dawny punkt widokowy Ochota Magdalenńska (A7).	182
Ryc. 26.	Wodospady Pośny;	183
Ryc. 27.	Skromne pozostałości fortu ziemnego nad Pasterką (A9).	184
Ryc. 28.	Ruiny zabudowań dawnej osady Karłówek (A10).	185
Ryc. 29.	Krzyż Marty przy Pątnicznej Ścieżce (A11).	186
Ryc. 30.	Kaplica Św. Anny nad Batorowem (A12).	187
Ryc. 31.	Mnich – widok od strony zachodniej (B2).	188
Ryc. 32.	Dawne kamieniołomy piaskowca pod Błazkową (B3).	189
Ryc. 33.	Dawne kamieniołomy piaskowca na Golcu (B4).	190
Ryc. 34.	Vambericka cesta na odcinku Radków – Wambierzyce;	191
Ryc. 35.	Ruiny zamku Homole;	193
Ryc. 36.	Kościół ewangelicki i cmentarz w Pstrążnej (B7).	194
Ryc. 37.	Pozostałości górnictwa węgla kamiennego w Pstrążnej,	195
Ryc. 38.	Wodospad Pośny w latach 30-XX wieku i w 2019 roku	197
Ryc. 39.	Wodospad Pośny w 2019 roku.	197
Ryc. 40.	Gospoda przy Wodospadzie Pośny w latach 20-tych XX wieku	199
Ryc. 41.	Kamieniołom piaskowca Radków.	199
Ryc. 42.	Via Ferrata Häntzschelstiege w Saskiej Szwajcarii w skałach piaskowca	200
Ryc. 43.	Via Ferrata Zwillingstiege w Saskiej Szwajcarii w skałach piaskowcowych	201
Ryc. 44.	Współcześnie (2019 r.) wyglądająca polana w miejscu nieistniejącej osady Karłówek.	202
Ryc. 45.	Mapa topograficzna z 1928 r. Klein Karlsberg, czyli Karłówek.	202
Ryc. 46.	Panorama Gór Stołowych z niegdyś istniejącą osadą Karłówek	203
Ryc. 47.	Kręgielny Trakt w latach 20-tych XX wieku	204
Ryc. 48.	Atrakcyjność turystyczna odcinków szlaków pieszych.	206
Ryc. 49.	Klasy atrakcyjności turystycznej odcinków szlaków pieszych	207
Ryc. 50.	Atrakcyjność turystyczna szlaków pieszych Parku Narodowego Gór Stołowych a frekwencja wejść (IN) w 2018 roku	210
Ryc. 51.	Atrakcyjność turystyczna odcinków szlaków rowerowych	214
Ryc. 52.	Klasy atrakcyjności turystycznej odcinków szlaków rowerowych	215
Ryc. 53.	Atrakcyjność turystyczna odcinków szlaków narciarskich	217
Ryc. 54.	Klasy atrakcyjności turystycznej odcinków szlaków narciarskich	218
Ryc. 55.	Pojemność odcinków szlaków pieszych	221
Ryc. 56.	Przepustowość odcinków szlaków pieszych	223
Ryc. 57.	Strefy natężenia ruchem turystycznym na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych.	225
Ryc. 58.	Strefy natężenia ruchem turystycznym na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych na tle ruchu wejściowego w 2018 roku.	226
Ryc. 59.	Szlak Zanikłych Wsi - Pozostałości zabudowy na terenie dawnych wsi w Górach Stołowych;	230

Ryc. 60. Szlak Dawnego Górnictwa i Przemysłu;	231
Ryc. 61. Szlak Unikatowych Dzwonnicy Alarmowych;.....	232
Ryc. 62. Szlak XIX-wiecznych Drogowskazów.	234
Ryc. 63. Przykłady zachowanych w Górach Stołowych dawnych znaków granicznych.....	235
Ryc. 64. Szlak Dawnych Fortyfikacji. Fort Karola.	236
Ryc. 65. Przykłady kapliczek przydrożnych z Gór Stołowych.....	237
Ryc. 66. Przykłady tradycyjnej zabudowy sudeckiej z Gór Stołowych.....	238
Ryc. 67. Zestawienie długości dróg leśnych według rodzaju prac remontowych	289
Ryc. 68. Zestawienie długości dróg leśnych według rodzaju prac remontowych	290
Ryc. 69. Zestawienie długości dróg leśnych według rodzaju prac remontowych	290
Ryc. 70. Typologia szlaków turystycznych w Górach Stołowych ze względu na stopień degradacji ich powierzchni.....	292
Ryc. 71. Toalety TOI TOI na trasie podejściowej na Szczeliniec Wielki.....	295
Ryc. 72. Zależność między godziną i liczbą przejść (IN+OUT) trasy turystycznej na Szczelińcu Wielkim a stopniem zadowolenia turystów.....	297
Ryc. 73. Propozycja uzupełnienia oznaczeń szlaku niebieskiego w rejonie Radkowskich Skał	319
Ryc. 74. Licznik rowerowy umiejscowiony na Placu Wolności w Poznaniu, zliczający przejeżdżających rowerzystów.....	320
Ryc. 75. Udział wejść na trasy turystyczne na Szczelińcu Wielkim i Błędnym Skałach w poszczególnych godzinach w okresie od maja do końca sierpnia 2017 i 2018 roku	321

Spis tabel

Tab. 1.	Powierzchnia Parku Narodowego Gór Stołowych w relacji do powierzchni gmin.....	43
Tab. 2.	Charakterystyka demograficzna gmin wokół Parku Narodowego Gór Stołowych, dane dla roku 2017.....	44
Tab. 3.	Baza noclegowa w gminach sąsiadujących z Parkiem Narodowym Gór Stołowych.	47
Tab. 4.	Główne atuty turystyczne obszaru PNGS i najbliższego sąsiedztwa – ujęcie syntetyczne.....	63
Tab. 5.	Uwarunkowania wewnętrzne i zewnętrzne rozwoju turystyki.	69
Tab. 6.	Zestawienie największych atutów turystycznych gmin rejonu PNGS.	81
Tab. 7.	Wykaz obiektów o potencjale turystycznym, dotąd niewykorzystanych.....	83
Tab. 8.	Wskazania samorządów w zakresie preferencji turystycznych osób odwiedzających poszczególne gminy.....	84
Tab. 9.	Informacje z ankiet samorządowych na temat możliwej współpracy z PNGS w zakresie monitorowania, modernizowania lub budowania obiektów infrastruktury turystycznej.	87
Tab. 10.	Wiek respondentów.	90
Tab. 11.	Wykształcenie respondentów.	90
Tab. 12.	Rozkład odpowiedzi na pytanie Jaki jest Pana/Pani związek z regionem Parku Narodowego Gór Stołowych?	91
Tab. 13.	Rozkład odpowiedzi na pytanie Czy Pana/Pani praca zawodowa lub/i dochody Pana/Pani rodziny są jakoś związane z turystyką?.....	92
Tab. 14.	Rozkład odpowiedzi na pytanie Czy akceptuje Pan/Pani konieczność objęcia Gór Stołowych najwyższą formą ochrony, jaką jest park narodowy? (pytanie jednokrotnego wyboru)	92
Tab. 15.	Rozkład odpowiedzi na pytanie Co jest głównym zadaniem parku narodowego? (pytanie jednokrotnego wyboru).....	93
Tab. 16.	Rozkład odpowiedzi na pytanie Czy Park Narodowy jest magnesem przyciągającym turystów w region Gór Stołowych? (pytanie jednokrotnego wyboru).....	94
Tab. 17.	Rozkład odpowiedzi na pytanie Czy fakt istnienia Parku Narodowego Gór Stołowych wpływa pozytywnie na rozwój gospodarczy (w tym gospodarkę turystyczną) terenów położonych poza granicami Parku Narodowego? (pytanie jednokrotnego wyboru).....	94
Tab. 18.	Rozkład odpowiedzi na pytanie Jak Pan/Pani ocenia wpływ turystyki w Parku Narodowym Gór Stołowych na Pana/Pani życie? (pytanie jednokrotnego wyboru).....	95
Tab. 19.	Rozkład odpowiedzi na pytanie Jak Pan/Pani ocenia wpływ turystyki w Parku Narodowym Gór Stołowych na jakość życia innych mieszkańców regionu Gór Stołowych? (pytanie jednokrotnego wyboru).....	96
Tab. 20.	Rozkład odpowiedzi Jak ocenia Pan/Pani liczbę turystów odwiedzających Park Narodowy Gór Stołowych w różnych porach roku?	97

Tab. 21.	Rozkład odpowiedzi na pytanie Czy uważa Pan/Pani, że liczba odwiedzających w Parku Narodowym Gór Stołowych bywa zbyt duża z punktu widzenia turystów? (pytanie jednokrotnego wyboru)....	99
Tab. 22.	Rozkład odpowiedzi na pytanie Jakie jest Pana/Pani zdanie na temat ograniczania/limitowania/kontrolowania liczby turystów w Parku Narodowym Gór Stołowych ze względu na dobro odwiedzających (np. wygoda, bezpieczeństwo, przyjemność przebywania w górach)? (pytanie jednokrotnego wyboru)	100
Tab. 23.	Rozkład odpowiedzi na pytanie Czy uważa Pan/Pani, że liczba turystów w PNGS może być zbyt duża z punktu widzenia mieszkańców Gór Stołowych? (pytanie jednokrotnego wyboru)	100
Tab. 24.	Rozkład odpowiedzi na pytanie, Jakie jest Pan/Pani zdanie na temat ograniczania/limitowania/kontrolowania liczby turystów w Parku Narodowym Gór Stołowych ze względu na dobro mieszkańców	101
Tab. 25.	Rozkład odpowiedzi na pytanie Czy uważa Pan/Pani, że zbyt duża liczba turystów w Parku Narodowym Gór Stołowych może mieć zły wpływ na przyrodę Parku? (pytanie jednokrotnego wyboru)	103
Tab. 26.	Rozkład odpowiedzi na pytanie Jakie jest Pana/Pani zdanie na temat ograniczania/limitowania liczby turystów w Parku Narodowym Gór Stołowych ze względu na dobro przyrody (np. płoszenie zwierząt, zaśmiecenie terenu, deptanie lub zrywanie roślin chronionych)? (pytanie jednokrotnego wyboru)	104
Tab. 27.	Rozkład odpowiedzi na pytanie Jak Pan/Pani ocenia inicjatywy turystyczne organizowane na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych?	108
Tab. 28.	Rozkład odpowiedzi na pytanie Jak Pan/Pani ocenia stan techniczny obecnej infrastruktury turystycznej w Parku Narodowym Gór Stołowych?	110
Tab. 29.	Rozkład odpowiedzi na pytanie W Parku Narodowym Gór Stołowych wyznaczono 109 kilometrów szlaków pieszych. W Pana/Pani opinii jest to: (pytanie jednokrotnego wyboru)	112
Tab. 30.	Rozkład odpowiedzi na pytanie Czy widzi Pan/Pani konieczność udostępniania części szlaków turystycznych dla osób niepełnosprawnych? (pytanie jednokrotnego wyboru)	112
Tab. 31.	Rozkład odpowiedzi na pytanie Czy enklawa Karłów jest w Pana/Pani opinii zagrożeniem dla przyrody Parku Narodowego Gór Stołowych? (pytanie jednokrotnego wyboru).....	113
Tab. 32.	Rozkład odpowiedzi na pytanie Czy nowo powstająca w regionie Gór Stołowych baza noclegowa i gastronomiczna powinna być dopasowana do lokalnego krajobrazu, np. budowana w stylu sudeckim? (pytanie jednokrotnego wyboru)	115
Tab. 33.	Rozkład odpowiedzi na pytanie Czy zgadza się Pan/Pani z następującym zdaniem: „Turystyczna baza noclegowa i gastronomiczna powinna być zlokalizowana w pobliżu Parku Narodowego, ale poza jego granicami”? (pytanie jednokrotnego wyboru)	116

Tab. 34.	Rozkład odpowiedzi na pytanie Czy informacja na temat możliwości uprawiania turystyki w Parku Narodowym Gór Stołowych jest łatwo dostępna i wystarczająca? (pytanie jednokrotnego wyboru).....	116
Tab. 35.	Rozkład odpowiedzi na pytanie Czy promocja regionu Gór Stołowych ze strony władz samorządowych jest odpowiednia i wystarczająca? (pytanie jednokrotnego wyboru)	118
Tab. 36.	Rozkład odpowiedzi na pytanie Czy szuka Pan/Pani czasem informacji o aktualnych działaniach Parku Narodowego Gór Stołowych? (pytanie jednokrotnego wyboru)	119
Tab. 37.	Szacowanie stabilności cząstkowej wybranych cech (Stępień i Jańczuk, 2002).....	131
Tab. 38.	Kryteria oceny atrakcyjności szlaków pieszych.	139
Tab. 39.	Kryteria oceny atrakcyjności szlaków rowerowych.....	140
Tab. 40.	Kryteria oceny atrakcyjności szlaków narciarstwa biegowego.	140
Tab. 41.	Wykaz dokumentów dotyczących planowania działań i zagospodarowania przestrzennego tych rejonów gmin, które znajdują się w obrębie PNGS oraz (głównie) otuliny.....	142
Tab. 42.	Wykaz obiektów i miejsc do ewentualnego zagospodarowania i udostępnienia turystycznego. .	174
Tab. 43.	Liczba odcinków o określonym stopniu atrakcyjności turystycznej.....	205
Tab. 44.	Wielkość współczynnika korelacji pomiędzy atrakcyjnością turystyczną odcinków szlaków pieszych a frekwencją ruch turystycznego w 2017 i 2018 roku.....	211
Tab. 45.	Wielkość współczynnika korelacji pomiędzy atrakcyjnością turystyczną odcinków szlaków pieszych a frekwencją ruch turystycznego w 2017 i 2018 roku.....	211
Tab. 46.	Liczba odcinków szlaków rowerowych o określonym stopniu atrakcyjności turystycznej.	213
Tab. 47.	Liczba odcinków szlaków rowerowych o określonym stopniu atrakcyjności turystycznej.	216
Tab. 48.	Pojemność wybranych odcinków szlaków pieszych.....	220
Tab. 49.	Przepustowość wybranych odcinków szlaków pieszych.	222
Tab. 50.	Strefy natężenia ruchu turystycznego na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych.....	224
Tab. 51.	Obiekty i działania z będące przedmiotem miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i innych dokumentów planistycznych i strategicznych samorządu Kudowy-Zdroju w powiązaniu z PNGS i otuliną.....	241
Tab. 52.	Obiekty i działania w obszarze PNGS i jego otuliny uwzględniające problematykę turystyczną, będące przedmiotem miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i in. dokumentów planistycznych samorządu Radkowa.	254
Tab. 53.	Obiekty i działania w obszarze PNGS i jego otuliny uwzględniające problematykę turystyczną, będące przedmiotem miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i in. dokumentów planistycznych samorządu Lewina Kłodzkiego.	261
Tab. 54.	Organizacje pozarządowe w gminie Lewin Kłodzki.	263
Tab. 55.	Obiekty i działania w obszarze PNGS i jego otuliny uwzględniające problematykę turystyczną, będące przedmiotem miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i in. dokumentów planistycznych samorządu gm. Szczytna.	265

Tab. 56.	Planowane działania Nadleśnictwa Zdroje.....	278
Tab. 57.	Zestawienie długości dróg leśnych według rodzaju prac remontowych.....	290
Tab. 58.	Konieczne działania na rzecz udostępnienia obiektów turystycznych, wymienionych w Tabeli 42., wraz z propozycją priorytetów.	301
Tab. 59.	Lista obiektów turystycznych planowanych przez ankietowane jednostki możliwych do realizacji z udziałem PNGS w latach 2019-2029.....	311
Tab. 60.	Wykaz dróg możliwych do realizacji z udziałem PNGS w latach 2019-2029.	313
Tab. 61.	Wykaz obiektów turystycznych wymagających wspólnych działań naprawczych Gminy i PNGS..	314
Tab. 62.	Wykaz obiektów turystycznych, dla których należy stworzyć wspólnie z PNGS regulamin użytkowania.....	315
Tab. 63.	Propozycje ukierunkowania działań w celu promocji: walorów turystycznych Gminy, działalności Gminy, organizacji, przedsiębiorstw turystycznych i gospodarki leśnej.	316

Wykaz autorów w ujęciu poszczególnych rozdziałów Strategii

Rozdział	Podrozdział	Spis treści	Autorzy
		WSTĘP	Andrzej Czerniak
1		CEL I ZAKRES STRATEGII ROZWOJU TURYSTYKI W PNGS	Andrzej Czerniak
2		INFORMACJE WSTĘPNE	
	1	Zakres przestrzenny opracowania	Piotr Migoń
	2	Walory przyrodnicze i krajobraz kulturowy obszaru	Piotr Migoń Agnieszka Latocha
	3	Walory kulturowe – obiekty historyczne i zabytkowe	Agnieszka Latocha
	4	Przeobrażenia gospodarcze regionu kłodzkiego jako tło rozwoju turystyki	Agnieszka Latocha
	5	Rozwój zagospodarowania turystycznego w ujęciu historycznym	Agnieszka Latocha
	6	Współczesne zjawiska i procesy społeczno-ekonomiczne w kontekście znaczenia dla rozwoju turystyki	Edyta Pijet-Migoń
	7	Uwarunkowania rozwoju turystyki na obszarach chronionych	Karolina Królikowska
	8	Transgraniczne powiązania turystyki na obszarze PNGS	Piotr Migoń
	9	Aktualny ruch turystyczny na obszarze PNGS - charakterystyka ilościowa i jakościowa	Mateusz Rogowski
3		WSTĘPNA OCENA ZAGROŻEŃ I SZANS ROZWOJU TURYSTYKI W PNGS	
	1	Atuty turystyczne obszaru PNGS i najbliższego sąsiedztwa	Mateusz Rogowski Karolina Królikowska
	2	Zagrożenia i bariery ograniczające rozwój turystyki (wewnętrzne i zewnętrzne)	
	3	Szanse na rozwój turystyczny (uwarunkowania wewnętrzne i czynniki zewnętrzne)	
	4	Aktywność edukacyjna i promocyjna PNGS	Ewa Kurowska

4		ZAŁOŻENIA DO STRATEGII ROZWOJU TURYSTYKI W PNGS	
	1	Założenia wewnętrzne (założenia strategiczne Ministerstwa i Dyrekcji PNGS)	Ewa Kurowska
	2	Oczekiwania zewnętrzne – badania ankietowe samorządów	Ewa Kurowska
	3	Oczekiwania zewnętrzne – badania ankietowe wśród mieszkańców i turystów	Karolina Królikowska
	4	Oczekiwania zewnętrzne - Uwarunkowania współpracy PNGS z Lasami Państwowymi i parkami narodowymi krajów sąsiednich.	Katarzyna Basa
5		ZAKRES I METODYKA GROMADZENIA DANYCH NIEZBĘDNYCH DO STWORZENIA STRATEGII	
	1	Sieć drogowa - metody inwentaryzacji i optymalizacji	Łukasz Bloch
	2	Stabilność drzewostanów - metody oceny	Roman Jaszczak, Janusz Bańkowski Radosław Sroga
	3	Zagospodarowanie turystyczne w ujęciu historycznym oraz ocena możliwości uruchamiania nowych obiektów turystycznych i nowych form turystyki	Agnieszka Latocha
	4	Ocena atrakcyjności turystycznej szlaków pieszych, rowerowych, narciarskich	Mateusz Rogowski
	5	Przegląd dokumentacji strategicznych i planistycznych samorządów - metodyka	Ewa Kurowska
	6	Analiza dokumentacji z zakresu turystyki i drogownictwa w nadleśnictwach	Katarzyna Basa Łukasz Bloch
6		REZULTATY ANALIZ	
	1	Sieć drogowa	Łukasz Bloch
	2	Ocena stabilności drzewostanów Parku Narodowego Gór Stołowych	Roman Jaszczak, Janusz Bańkowski Radosław Sroga
	3	Stan infrastruktury turystycznej PNGS oraz sąsiednich nadleśnictw 3.1. Infrastruktura turystyczna	Mateusz Rogowski
		3.2. Infrastruktura drogowa	Łukasz Bloch

	4	Możliwości odtworzenia historycznych i uruchamiania nowych obiektów turystycznych 4.1. Autorska koncepcja I	Piotr Migoń, Agnieszka Latocha
		4.2. Autorska koncepcja II	Mateusz Rogowski
	5	Atrakcyjność turystyczna szlaków pieszych, rowerowych, narciarskich	Mateusz Rogowski
	6	Możliwości uruchamiania nowych form turystyki	Piotr Migoń Agnieszka Latocha
	7	Wyniki przeglądu dokumentacji strategicznych i planistycznych samorządów	Ewa Kurowska Katarzyna Basa
	8	Wyniki analiz dokumentacji z zakresu turystyki i drogownictwa w nadleśnictwach	Katarzyna Basa Łukasz Bloch
	9	Antropopresja i jej skutki	Mateusz Rogowski Agnieszka Latocha
7		PROGRAM STRATEGICZNYCH DZIAŁAŃ DLA OPTIMALNEGO ROZWOJU TURYSTYKI W PNGS	
	1	Modernizacja publicznej i optymalizacja leśnej sieci komunikacyjnej w celu rozwoju turystyki	Andrzej Czerniak Łukasz Bloch
	2	Działania w celu zachowania stabilności drzewostanów PNGS	Roman Jaszczak, Janusz Bańkowski Radosław Sroga
	3	Odtworzenie wybranych elementów struktury zagospodarowania turystycznego sprzed II wojny światowej i ukierunkowanie turystów na nowe obiekty	Piotr Migoń, Agnieszka Latocha
	4	Propozycje zwiększania atrakcyjności turystycznej regionu poprzez tworzenie nowych form turystyki.	Piotr Migoń, Agnieszka Latocha
	5	Innowacyjne narzędzia do upowszechniania informacji o infrastrukturze turystycznej PNGS i jego otoczeniu	Andrzej Czerniak
	6	Geocaching jako innowacyjne narzędzie do upowszechniania informacji o atrakcjach turystycznych i popularyzacji wiedzy o PNGS	Materiały PNGS
	7	Zakres współpracy PNGS i zainteresowanych samorządów	Katarzyna Basa
	8	Zakres współpracy z sąsiednimi nadleśnictwami	Katarzyna Basa
	9	Propozycje rozwiązań minimalizujących wpływ wzrastającej antropopresji	Mateusz Rogowski
8		PODSUMOWANIE	Andrzej Czerniak

Wstęp

Ideą tworzenia parków narodowych jest zachowanie różnorodności biologicznej, zasobów, tworów i składników przyrody nieożywionej i walorów krajobrazowych, przywrócenia właściwego stanu zasobów i składników przyrody oraz odtworzenia zniekształconych siedlisk przyrodniczych, siedlisk roślin, siedlisk zwierząt lub siedlisk grzybów. Parki narodowe pełnią również funkcje edukacyjne, turystyczne i usługowe. W parkach narodowych najbardziej pożądana jest turystyka indywidualna, pozwalająca turystom w pełni integrować się z obserwowaną przyrodą bez szkody dla środowiska. Obecnie jednak dominuje turystyka masowa i sportowa.

Park Narodowy Gór Stołowych jest głównym celem turystycznym osób zwiedzających ziemię kłodzką. Rocznie Park odwiedza ponad milion osób. Tak duże zainteresowanie tym unikatowym obszarem można uznać za niewątpliwy sukces, jednakże silna penetracja turystyczna może oddziaływać niekorzystnie na ożywione i nieożywione składniki przyrody.

PNGS ma niewątpliwie wiele sukcesów w zakresie prowadzenia edukacji przyrodniczej i organizowaniu turystyki. Nowy ośrodek edukacyjny „Ekocentrum PNGS” fascynuje nowoczesną formą przekazywania wiedzy. Interaktywna ekspozycja stała poświęcona przyrodzie i historii Gór Stołowych oczarowuje zwiedzających. Pracownicy PNGS uczestniczą również w zajęciach terenowych dla dzieci i młodzieży. Od 2017r. PNGS posiada obiekt Centrum Szkoleniowo - Edukacyjnego w Karłowie (Karłów 10 - d. Hotel Karłów). W obiekcie znajdują się dwie sale konferencyjne oraz szeroka baza noclegowa. Park Narodowy Gór Stołowych organizuje także wystawy i plenery fotograficzne oraz dba o wydawnictwa - broszury i foldery związane z przyrodą Parku i jej ochroną.

Dla turystów przygotowano bardzo ciekawą ofertę w postaci szlaków pieszych, punktów widokowych, tras rowerowych i narciarskich, a nawet wspinaczki skałkowej.

Przygotowując strategię rozwoju turystycznego dla parków narodowych nie można pominąć interesów i planów samorządów lokalnych. Część środowisk uważa, że parki narodowe hamują rozwój gospodarczy regionu i negatywnie wpływają na lokalne społeczności. Dość rzadko natomiast dostrzega się ogromny potencjał rozwoju gmin wynikający z istnieniem parku narodowego.

Ogólne założenia przyjęte w Strategii

1. Czy możliwe jest zachowanie zasobów i składników przyrody i walorów krajobrazowych przy jednoczesnym udostępnianiu chronionego obszaru dla masowego ruchu turystycznego, a jeśli tak, to jakie działania należy zintensyfikować lub wprowadzić?
2. Czy jest możliwy racjonalny rozwój gospodarczy w sąsiedztwie PNGS przy uwzględnieniu zadań przypisanych parkowi?

Autorzy niniejszego opracowania podjęli się przeanalizowania powyższych kwestii na podstawie umowy z Dyrekcją Parku Narodowego Gór Stołowych.

W trakcie realizacji zadania zebrano możliwie wiele informacji o ruchu turystycznym (w ujęciu historycznym i aktualnym), infrastrukturze turystycznej i drogowej, stabilności drzewostanów, możliwościach zaoferowania turystom nowych atrakcji turystycznych itp. W ramach konsultacji społecznych i na podstawie ankiet zapoznano się z postulatami społeczności lokalnej i kierunkami działań samorządów. Ważnym aspektem przy opracowywaniu koncepcji było uwzględnienie działań Lasów Państwowych, szczególnie w zakresie tworzenia spójnej sieci komunikacyjnej. Koncepcja uwzględnia również współpracę transgraniczną z Czechami.

Wyniki uzyskiwano przeprowadzając inwentaryzacje terenowe, wizje lokalne i analizując materiały źródłowe. Część analiz naukowych zrealizowano w oparciu o autorskie metodyki opisane w rozdziale 5.

W efekcie opracowano koncepcję strategicznych działań dla optymalnego rozwoju turystyki w PNGS z uwzględnieniem interesów społeczności lokalnej i samorządów przy jednoczesnym minimalizowaniu negatywnego oddziaływania na środowisko. Opracowanie to jest kompleksową oceną możliwych do wdrożenia rozwiązań, które będą realizowane na podstawie decyzji Dyrektora PNGS, zgodnie z obowiązującym aktualnie prawem.

Autorzy Strategii mają nadzieję, że zawarte w opracowaniu propozycje ułatwią Dyrekcji Parku podejmowanie nowych działań w zakresie zrównoważonego rozwoju turystyki w tym także malowniczym paśmie gór i na terenach przyległych.

Redaktor naukowy
Prof. dr hab. inż. Andrzej Czerniak

1. CEL I ZAKRES STRATEGII ROZWOJU TURYSTYKI W PNGS

Strategia to spójna koncepcja działań pozwalających wykorzystać wszystkie możliwe szanse, aby osiągnąć założone korzystne efekty. W przypadku PNGS założono, że korzystnym efektem strategii będzie racjonalny rozwój turystyki, przy uwzględnieniu misji Parku i interesów lokalnych.

Strategia powinna wyszczególniać działania w czasie jej obowiązywania. W niniejszej Strategii założono, że działania planistyczne realizowane będą przez najbliższe 20 lat.

Celem Strategii jest opracowanie wskazań dotyczących:

- optymalizacji i modernizacji publicznej i leśnej sieci komunikacyjnej w celu rozwoju turystyki,
- możliwości działań w celu zachowania stabilności drzewostanów i innych walorów przyrodniczych,
- innowacyjnych rozwiązań i narzędzi upowszechniających informacje o infrastrukturze turystycznej PNGS i jego otoczeniu,
- możliwości odtworzenia wybranych elementów struktury zagospodarowania turystycznego sprzed II wojny światowej,
- perspektyw ukierunkowania turystów na nowe obiekty,
- możliwości zwiększania atrakcyjności turystycznej regionu poprzez tworzenie nowych form turystyki,
- współpracy PNGS i zainteresowanych samorządów,
- współorganizowania turystyki z sąsiednimi nadleśnictwami,
- rozwiązań minimalizujących wpływ wzrastającej antropopresji (limity turystów, ograniczenie antropopresji metodami technicznymi, elektro mobilność itp.)

Spodziewane efekty dla różnych grup odbiorców Strategii:

Turyści

1. Możliwość poznania najpopularniejszych oraz mniej znanych obszarów Parku.
2. Nowe formy uprawiania turystyki (np. zwiedzanie z siodła).
3. Zwiększenie bezpieczeństwa w Parku.
4. Efektywniejsza edukacja przyrodnicza.
5. Poprawa logistyki komunikacyjnej.
6. Racjonalizacja czasu docierania i przebywania na terenie parku.

Park Narodowy Gór Stołowych

1. Realizacja zadań ochronnych.
2. Wdrażanie nowatorskich rozwiązań w celu podnoszenia jakości warunków do uprawiania turystyki.
3. Racjonalne udostępnianie Parku.
4. Optymalizacja kosztów organizacji turystyki.
5. Budowa nowych obiektów turystycznych i odtwarzanie historycznych.
6. Współpraca transgraniczna w zakresie turystyki i edukacji.
7. Ograniczanie wpływu na obszary uznane za wrażliwe.
8. Racjonalne gospodarowanie zasobami wodnymi.
9. Udostępnienie terenu parku osobom niepełnosprawnym.
10. Wprowadzenie narzędzi technicznych i informatycznych ułatwiających nawigację ruchem turystycznym.
11. Promocja efektów działalności Dyrekcji Parku w promowaniu turystyki.
12. Pozyskiwanie środków zewnętrznych do realizacji działań strategicznych.

Samorzady

1. Promocja Gmin.
2. Usprawnienie współpracy Samorządów i Parku.
3. Podejmowanie wspólnych inicjatyw.
4. Aktywizacja regionów.
5. Efekty finansowe.
6. Ożywienie gospodarcze, w szczególności w zakresie obsługi turystycznej.
7. Ukierunkowany rozwój.
8. Polityka wymiany gruntów.
9. Wskazanie kierunków działań samorządów i osiągnięć organizacyjnych i infrastrukturalnych w zakresie organizacji turystyki.

Mieszkańcy

1. Ograniczenie uciążliwości wynikającej z ruchu turystycznego.
2. Aktywizacja działań gospodarczych.
3. Zwiększenie możliwości zatrudniania w miejscu zamieszkania.

Otoczenie gospodarcze

1. Zwiększenie popytu na towary i usługi lokalne.
2. Ukierunkowanie rozwoju gospodarczego.
3. Możliwość uruchamiania nowych form gospodarczych i wprowadzania produktów.
4. Stabilność konsumpcji towarów i usług.

Lasy Państwowe

1. Ułatwienie prowadzenia działań gospodarczych i ochronnych.
2. Ukierunkowanie turystyki.
3. Optymalizacja sieci drogowej.

2. INFORMACJE WSTĘPNE

2.1. Zakres przestrzenny opracowania

Zakres przestrzenny opracowania definiuje obszar Parku Narodowego Gór Stołowych (PNGS) i jego najbliższe sąsiedztwo, spójne z obszarem PNGS pod względem przyrodniczym i powiązane pod względem funkcjonalnym, zarówno w przeszłości, jak i obecnie. Jakkolwiek strategia dotyczy zasadniczo Parku Narodowego, to ograniczenie się do terytorium wyznaczonego przez określone prawnie granice obszaru chronionego skutkowałoby niekompletnym ujęciem zagadnienia, zwłaszcza w zakresie analizy powiązań między miejscami stacjonarnego przebywania turystów (w zdecydowanej większości miejscowości położone poza obszarem PNGS) a infrastrukturą turystyczną na terenie PNGS, a także w kontekście ewentualnej deglomeracji ruchu turystycznego także na obszary formalnie położone poza PNGS.

Pod względem przyrodniczym niewątpliwa jest spójność obszaru PNGS z pozostałą częścią Gór Stołowych, nieobjętą ochroną w formie parku narodowego. Dotyczy to wschodniej części płaskowyżu, na wschód od Batorowa, w tym przedłużenia północno-wschodniego progu Gór Stołowych, który zanika dopiero w okolicy Polanicy Górnej. Do fizjograficznych Gór Stołowych należą również tereny położone na przedpolu tego progu, w stronę Chocieszowa i Studzienna, z dolinami Rogozińca i Cichej, częściowo odizolowane od głównego płaskowyżu wzniesienia Wysokiego Wygonu (565 m) i Golca (532 m), a także całkowicie odizolowany Mnich (523 m). W świetle zaktualizowanego podziału fizycznogeograficznego Polski (Solon i in. 2018) do Gór Stołowych jest zaliczane także Obniżenie Dusznickie, a więc obszar pomiędzy południowym progiem głównego płaskowyżu, biegnącym na linii Batorów – Lisia Przełęcz, a doliną Bystrzycy Dusznickiej oraz grzbiet Grodcza z kulminacją Grodczyn (803 m), dawniej zaliczany do słabo zdefiniowanych Wzgórz Lewińskich. Poza granicami PNGS pozostały także skrajnie zachodnie fragmenty polskich Gór Stołowych, w rejonie Jakubowic i Pstrążnej, z kulminacjami Pstrążnicy (625 m), Dużej Dufałki (622 m) i Świniego Grzbietu (528 m).

Z racji powiązań funkcjonalnych uzasadnione jest rozszerzenie tak zarysowanego przyrodniczo obszaru po najbliższe główne ciągi komunikacyjne, będące głównymi arteriami kanalizującymi ruch turystów w otoczeniu Parku Narodowego Gór Stołowych. Są nimi droga krajowa nr 8 od południa, droga nr 388 od wschodu i droga nr 387 od północy, z przedłużeniem w stronę granicy polsko-czeskiej koło Bożanova.

Finalnie, granice opracowania prezentują się następująco: od południa – droga krajowa nr 8 od przejścia granicznego Kudowa Słone przez Duszniki-Zdrój, Szczytną po Polanicę Górną; od wschodu – wzdłuż drogi nr 388 od Polanicy Górnej przez Chocieszów, Wambierzyce po Ratno Dolne; od północy – wzdłuż drogi nr 387 od Ratna Dolnego przez Ratno Górne do Radkowa i dalej przez Skibin do granicy państwa. W zasięgu opracowania znalazła się w związku z tym Kudowa-Zdrój, Wambierzyce i Radków, natomiast poza nim – Duszniki-Zdrój i Polanica-Zdrój.

Niewątpliwe walory kulturowe tych miejscowości nie zostały zatem opisane w części I.3, a ich pogłębiony opis można znaleźć w licznych opracowaniach źródłowych, powstałych na potrzeby turystyki (Staffa i in. 1992; Brygier i Dudziak 2010).

2.2. Walory przyrodnicze i krajobraz kulturowy obszaru

Walory przyrodnicze Parku Narodowego Gór Stołowych zostały szczegółowo opisane w licznych publikacjach naukowych, w tym monograficznych (Witkowski i in. 2008; Kabała 2018), a także popularnonaukowych (Wojewoda 2011; Duszyński i in. 2015), stąd nie ma potrzeby ich szczegółowego przedstawiania w tym miejscu i udowadniania wysokiej rangi tych walorów. Pośrednio o tej randze świadczy fakt ustanowienia na obszarze Gór Stołowych najpierw Stołowogórskiego Parku Krajobrazowego (w 1981 r.), a następnie Parku Narodowego Gór Stołowych (w 1993 r.) Poniższa część dokumentu jest zatem syntetycznym przedstawieniem tych walorów, ze zwróceniem uwagi na elementy najbardziej cenne, unikatowe w skali Polski i w szerszym kontekście przestrzennym, a także te, które są najbardziej wrażliwe na presję ze strony działalności człowieka. Uwypuklono walory o rzeczywistym lub potencjalnym znaczeniu dla turystyki, czyli względnie łatwe do zaobserwowania i doświadczenia w terenie. Walory przyrodnicze można podzielić na walory abiotyczne (przyrody nieożywionej) i biotyczne (przyrody ożywionej).

2.2.1. Walory przyrody nieożywionej

Walory przyrody nieożywionej wynikają w pierwszej kolejności z unikatowego w skali Polski ukształtowania rzeźby terenu, które z kolei nawiązuje w znacznej mierze do budowy geologicznej Gór Stołowych, szczególnie w części zbudowanej ze skał osadowych. Obszar zbudowany ze skał osadowych cechuje się budową płytową, co oznacza, że warstwy skalne o odmiennej litologii zalegają przemiennie na sobie i zachowują niemal poziome ułożenie, odziedziczone z czasów sedymentacji tych warstw w okresie kredowym (100–90 mln lat temu). Na warstwową budowę Gór Stołowych składają się warstwy odporniejszych na niszczenie piaskowców, występujących w trzech głównych poziomach oraz mniej odpornych skał o drobniejszym ziarnie, głównie mułowców i margli. Odporne piaskowce tworzą we współczesnym krajobrazie górne odcinki wyraźnych progów ograniczających centralny płaskowyż Gór Stołowych, a także wnoszące się ponad ten płaskowyż stoliwa Szczelińca Wielkiego i Małego, Skalniaka i Narożnika, również w ich górnych częściach. Niższe odcinki stoków, dużą część płaskowyżu centralnego, spłaszczenie Rogowej Kopy, a także Obniżenie Dusznickie podścielają skały drobnoziarniste. Taka wielopiętrowa budowa płytowa jest wyjątkowa na terenie Polski, ma też niewiele odpowiedników w pozostałej części czeskiej płyty kredowej (do której geologicznie należą Góry Stołowe).

Najbardziej rozpoznawalne walory przyrody nieożywionej Gór Stołowych występują w mniejszej skali przestrzennej i są związane z ostańcowymi formami skalnymi, znajdującymi się w obrębie progów, płaskowyżów i stoliw. Do najważniejszych należą:

- Skalne miasto na Szczelińcu Wielkim, z licznymi formami skałkowymi o fantastycznych kształtach (Tron Pradziada, Wielbłąd, Świątynia Indyjska, Kwoka), labiryntem w części centralnej, głębokimi rozpadlinami w części przykrawędziowej (Diabelska Kuchnia, Piekiełko) i efektownymi punktami widokowymi nad skalnymi urwiskami po północnej i południowej stronie stoliwa.
- Labirynt Błędných Skał, zajmujący powierzchnię około 15 ha, w którym łączna długość korytarzy wynosi około 20 km.
- Zgrupowanie skałek piaskowcowych, tzw. Skalne Grzyby, o kształtach przypominających grzyby w północno-wschodniej części płaskowyżu centralnego, na północ od Batorowa. Są one rozmieszczone na obszarze około 2,5 x 1 km. Ich liczbę można szacować na około 100.
- Zgrupowanie skałek w kształcie maczug, wież i skalnych murów wokół kulminacji Baszty (663 m) na północnym progu Gór Stołowych – miejsce to nosi nazwę Zbrojowni Herkulesa.
- Białe Skały – silnie rozczłonkowany próg stoliwa Naroźnika, z licznymi ostańcami piaskowcowymi.
- Skałki Łężyckie i skałki na Pustelniku koło Karłowa – osobliwe, znacznych rozmiarów bloki piaskowca zalegające na wyrównanej powierzchni płaskowyżu, będące pozostałością całkowicie zniszczonych przez erozję fragmentów piaskowcowego stoliwa.
- Wielkie Torfowisko Batorowskie – jedyne w miarę zachowane torfowisko na powierzchni płaskowyżu Gór Stołowych, zawdzięczające powstanie nieprzepuszczalnemu podłożu skał drobnoziarnistych i dużej sumie opadów.

Część południowo-zachodnia obszaru PNGS jest zbudowana ze skał granitowych i cechuje się odmienną rzeźbą, że stosunkowo gęstą siecią dolin wciosowych i wąskich grzbietów wododziałowych. Zastępującymi na uwagę formami rzeźby są granitowe skałki i rumowiska skalne, będące świadectwem intensywnego wietrzenia w warunkach klimatu zimnego w plejstocenie. Najefektowniejsze z nich znajdują się pod Kruczą Kopą nad Darnkowem.

W części Gór Stołowych położonej poza granicami PNGS rzeźba terenu jest już daleko mniej spektakularna, niemniej znajdują się w niej miejsca wyróżniające się na tle otoczenia, które mogą stać się lokalnymi atrakcjami turystycznymi. Należą do nich m.in. góra-świadek Mnich nad Wambierzycami, piaskowcowe urwiska i ostańcowe skałki w rejonie Niżkowej (603 m) na wschód od Batorowa, skalne grzyby koło Złotna i odcinek doliny Kamiennego Potoku koło Złotna, o cechach skalnego jaru.

2.2.2. Walory biotyczne

Walory biotyczne Gór Stołowych są związane zarówno z florą, jak i w mniejszym stopniu z fauną. W kontekście rozwoju turystyki należy mieć jednak na uwadze, że w przeciwieństwie do walorów przyrody nieożywionej są one często nie tylko trudniejsze do wyeksponowania, ale wręcz niewskazane do wyeksponowania ze względu na wysoki poziom antropopresji i wynikające z niego zagrożenia dla funkcjonowania niektórych zbiorowisk roślinnych czy gatunków. Przeważnie jednogatunkowe lasy świerkowe zajmujące największe powierzchnie w PNGS i na terenach sąsiadujących są elementem antropogenicznym, o niskich walorach przyrodniczych i krajobrazowych, a długoterminową strategią w PNGS jest stopniowa przebudowa tych drzewostanów w kierunku bardziej powiązanych z siedliskiem górskich lasów mieszanych z przewagą buka i jodły. Miejsca, gdzie zbiorowiska leśne zbliżone do naturalnych zachowały się lub zostały wprowadzone w odleglejszej przeszłości, znajdują się obecnie pod ochroną ścisłą. Należą do nich żyzne i kwaśne buczyny występujące w dużych płatach m.in. na stokach Rogowej Kopy i w różnych miejscach na progu północnym oraz lokalnie występujące jaworzyny. Unikatowy charakter mają pozostałości borów bagiennych z sosną błotną na Wielkim Torfowisku Batorowskim oraz laski naskalne z sosną zwyczajną i brzozą karpacką, obecne głównie na Szczelińcu Wielkim i Szczelińcu Małym. Duże znaczenie dla różnorodności biotycznej mają zbiorowiska łąkowe, które zastąpiły wcześniejsze tereny uprawne. Zajmują one około 8% powierzchni PNGS, występują także w otulinie Parku, głównie w jej południowej części. Największą wartość przyrodniczą podkreślono dla tzw. Sawanny Łężyckiej, czyli łąk na spłaszczonej wierzchowinie Rogowej Kopy. Szczególnie cenne są zbiorowiska naskalne i torfowiskowe, jednak zajmują niewielkie powierzchnie, a część tworzących je gatunków znajduje się pod ścisłą ochroną. Niektóre z nich są krytycznie zagrożone, choć generalnie stan ochrony jest uznawany za dobry, a zagrożenia dla flory za znacząco mniejsze niż w innych częściach Sudetów (Świerkosz i Wójcik 2018).

Podobnie jak wśród flory i roślinności PNGS można wskazać na zbiorowiska i gatunki o szczególnej wartości przyrodniczej, zasługujące i wymagające ochrony, tak w zróżnicowanym świecie zwierząt stwierdzono występowanie gatunków chronionych, rzadkich i zagrożonych. Są wśród nich cztery gatunki ptaków wymienionych w Polskiej Czerwonej Księdze Zwierząt (sokół wędrowny, puchacz, sóweczka i włośchatka) i osiemnaście gatunków nietoperzy, możliwe jest występowanie rysia i wilka. Ochroną są objęte także niektóre gatunki ślimaków, pająków i motyli. Fauna Gór Stołowych, niełatwa do bezpośredniej obserwacji, nie jest jednak postrzegana jako rzeczywisty lub potencjalny przedmiot zainteresowania ze strony turystów i w zasadzie nie pełni funkcji waloru przyrodniczego z punktu widzenia turystyki.

2.2.3. Walory krajobrazu kulturowego

Oprócz walorów przyrody nieożywionej i ożywionej do ważnych atutów obszaru PNGS należy krajobraz kulturowy. Definiowany jest on jako postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka; traktowany jest również jako funkcja tradycji miejsca. Główną osią, wokół której kształtuje się krajobraz kulturowy, jest sieć osadnicza. Na obszarze Gór Stołowych widać silną zależność jej rozwoju od uwarunkowań naturalnych oraz wieku założenia wsi. W obrębie centralnego płaskowyżu Gór Stołowych położone są w całości tylko dwie miejscowości – Pasterka i Karłów, a częściowo – górny fragment Łężyc (konkretnie szczytkowa zabudowa dawnych osad Łężno i Januszów). W granicach Parku Narodowego Gór Stołowych znajduje się tylko Pasterka i część Łężyc, podczas gdy Karłów jest enklawą wyłączoną z Parku. W szczytkowej formie zachowały się ponadto zabudowania przysiółków Ostra Góra i Batorówek. Znacznie lepiej rozwinięta jest sieć osadnicza otaczająca obszar Parku Narodowego, stanowiąca jeden ze starszych rejonów osadniczych na ziemi kłodzkiej, sięgający czasów średniowiecza (Herzig i Ruchniewicz 2008). Od zachodu są to zabudowania Bukowiny Kłodzkiej, Pstrążnej i Jakubowic, będących niegdyś odrębnymi jednostkami osadniczymi (wsie lub kolonie), a obecnie włączonych w granice administracyjne miasta Kudowa-Zdrój. Od południa do granic Parku przylegają liczne wsie wymieniane w dokumentach już w XIV i XV w., związane z istnieniem państewka homolskiego: Jerzykowice Wielkie, Dańczów, Darnków, Gołaczów, Łężyce i Ocieszów. Ten ostatni znajduje się aktualnie w granicach miasta Szczytna, podobnie jak Batorów, przylegający do południowo-wschodniej granicy Parku Narodowego Gór Stołowych. Przy wschodniej granicy Parku położone są zabudowania Studzienna, a do północno-wschodnich jego obrzeży dochodzą granice administracyjne Wambierzyc i Radkowa. Od strony północno-zachodniej, gdzie granica Parku Narodowego Gór Stołowych pokrywa się z przebiegiem granicy państwowej, w jej pobliżu od strony czeskiej dochodzą zabudowania Machovskiej Lhoty.

Charakterystyczną cechą krajobrazu kulturowego tego obszaru jest łańcuchowy (leśno-łanowy) układ starszych wsi (Dańczów, Gołaczów, Darnków, Łężyce, Ocieszów, Pasterka). Gospodarstwa lokowane były wzdłuż dróg biegnących równolegle do koryt potoków, a grunty rolne biegły pasmowo w górę stoków, na ogół aż do wierzchowiny i wododziału. Ten tradycyjny, historyczny podział gruntów, mimo że w niektórych miejscach uległ zatarciu wskutek późniejszych zmian zagospodarowania, jest nadal czytelny w wielu miejscach. Odmiennej układ przestrzenny – który również nadal rozpoznać można we współczesnym krajobrazie – miały miejscowości zakładane w późniejszym czasie, zwłaszcza w okresie wewnętrznej kolonizacji fryderycjańskiej (od lat 40. XVIII w.) (Adamska, 2016).

Osadnictwo wkroczyło wówczas na wyżej położone tereny górskie, a podstawę utrzymania ich mieszkańców stanowiły przede wszystkim prace leśne oraz rzemiosło i praca w okolicznych kamieniołomach i zakładach szklarskich. Wsie i przysiółki, które powstały w tamtym okresie, charakteryzują się rozproszonym układem zabudowy lub jedno- i dwustronną zabudową wzdłuż głównej drogi wiejskiej. Do wsi i kolonii o tej genezie należały Łężno, Karlówek, Góra Anny i Batorówek.

W sieci osadniczej na terenie Gór Stołowych zaznacza się ponadto duże zróżnicowanie wielkości poszczególnych miejscowości. Obok wsi dużych, liczących w przeszłości nawet znacznie powyżej tysiąca mieszkańców i ponad dwustu budynków mieszkalnych (m.in. Wambierzyce, Łężyce), występowały tu liczne osady niewielkich rozmiarów z liczbą mieszkańców nie przekraczającą 100 osób, posiadające zaledwie po kilka lub kilkanaście zagród. Dysproporcje te przetrwały do dzisiaj, przy czym zdecydowana większość miejscowości odnotowała znaczny spadek liczby mieszkańców w drugiej połowie XX w. Przełożyło się to z kolei na ubytek zabudowy i zmniejszenie zasięgu dawnego osadnictwa, aż do całkowitego zaniku niektórych osad lub części wsi (m.in. Karlówek, Januszów, Łężno, Młyny, Góra Anny, Ostra Góra, Batorówek, Żyznów) (Latocha i Roszczewska, 2011).

Pozostałości wyludnionych miejscowości oraz dawnych śladów działalności gospodarczej stanowią istotne elementy relikтового krajobrazu kulturowego (Latocha, 2011) Gór Stołowych, w ramach którego ze względu na genezę można wyróżnić siedem głównych typów. Do dawnej sieci osadniczej nawiązują ruiny zabudowań, kopce ruinowe i terasy osadnicze (typ 1). Z kolei z minioną gospodarką rolną związane jest występowanie teras rolnych oraz skupisk kamieni ułożonych w regularne przyzmy, wały lub murki, ciągnące się na długości nawet kilkuset metrów (typ 2). Ich powstanie uwarunkowane jest prowadzonymi niegdyś zabiegami agrotechnicznymi, ponadto często wyznaczają one przebieg dawnych granic własności i miedz. W rejonie Pstrążnej występują natomiast kamienne hałdy i wały związane z dawnym górnictwem węgla kamiennego (typ 3). Towarzyszą im zagłębienia wlotów do sztolni i rowów poszukiwawczych. Bardzo czytelne są również w krajobrazie pozostałości po dawnej eksploatacji surowców skalnych, zarówno w postaci obrobionych bloków piaskowca, jak i różnej wielkości kamieniołomów piaskowca, margli i granitów (typ 4). Elementami krajobrazu kulturowego są ponadto liczne pozostałości dawnej sieci drogowej (typ 5), częściowo wykorzystywanej do dziś, m.in. jako szlaki turystyczne. Interesujące są zwłaszcza zachowane brukowane odcinki przedwojennych dróg, które spotkać można w wielu miejscach na terenie PNGS. Z siecią drogową związane są ponadto takie elementy krajobrazu kulturowego jak skarpy i wąwozy drogowe, kamienne umocnienia dróg i słupy, na których dawniej umieszczano zabezpieczające łańcuchy lub barierki. Zachowało się także kilka kamiennych znaków z podaną na nich odległością do kolejnych miejscowości, w tym m.in. słupy milowe dawnego połączenia pocztowego przy Praskim Trakcie.

Licznymi elementami krajobrazu kulturowego na terenie analizy są również konstrukcje hydrotechniczne, takie jak umocnienia koryt potoków, zapory przeciwpowodziowe i przeciw rumowiskowe, przepusty drogowe, mosty, studnie, podziemne dreny, stawy, młynówki, obudowa źródeł i ujęcia wód podziemnych, zbiorniki retencyjne oraz rowy melioracyjne (typ 6). Te ostatnie szczególnie licznie występują na wierzchołkach Gór Stołowych, gdzie w XIX w. wykonano prace mające na celu drenaż torfowisk i terenów podmokłych. Obecnie dawne rowy przegradzane są w poprzek drewnianymi zastawkami, aby zatrzymać odprowadzanie wody z płaskowyżu – również one stały się elementem współczesnego krajobrazu kulturowego. Z krajobrazem reliktywnym związane są także stare drzewa owocowe (typ 7), nierzadko stanowiące jedyny ślad po istniejącej niegdyś zagrodzie. Ze względu na cenny zasób genetyczny, jaki reprezentują dawne odmiany drzew owocowych, na terenie PNGS utworzono dwa sady-kolekcje, gdzie prowadzi się zabiegi pielęgnacyjne w celu utrzymania, odnowienia i zachowania różnorodności tradycyjnych, regionalnych odmian drzew owocowych (w Ostrej Górze i na obrzeżach Kudowy-Zdroju).

Bardzo ważnym elementem krajobrazu kulturowego Gór Stołowych jest krajobraz sakralny. Jest on na tym obszarze bardzo zróżnicowany – od monumentalnej świątyni w ośrodku pielgrzymkowym (bazylika w Wambierzycach), poprzez kościoły w większych wsiach, do niewielkich przydrożnych kapliczek, krzyży i figur (Czechowicz 1994). Na krajobraz sakralny Gór Stołowych składają się przede wszystkim miejsca kultu wiary katolickiej, ale występują również obiekty związane z wyznaniem protestanckim (m.in. kościół i cmentarz w Pstrążnej). Poza kościołem p.w. św. Bartłomieja w Cermnej, którego początki datują się na koniec XIV w. oraz kościołem p.w. św. Doroty w Radkowie z końca XVI w. (pierwotnie ewangelicki), pozostałe okoliczne kościoły (w Kudowie-Zdroju, Kudowie-Brzozowicach, Pasterce, Łężycach, Wambierzycach, Szczytnej) zostały wzniesione głównie w wieku XVIII lub pod koniec wieku XVII, w stylu barokowym, z ewentualnymi późniejszymi przebudowami. Mniej liczne są kościoły wzniesione w późniejszym okresie, w XIX w. (w Pstrążnej - ewangelicki) i na początku XX w. – w Radkowie (p.w. św. Andrzeja Boboli, pierwotnie ewangelicki). Wambierzyce, nazywane „Śląską Jerozolimą”, są szczególnym przykładem kształtowania krajobrazu sakralnego (Drożdż 2013). Są największym i najważniejszym kłódzkim sanktuarium, znanym od średniowiecza. Ten niezwykły przykład krajobrazu sakralnego ukształtował się w II połowie XVII w., kiedy to z inicjatywy ówczesnego właściciela Wambierzyc, Daniela Paschasiusa von Osterberga, nie tylko wybudowano monumentalną świątynię, ale również całość przestrzeni wokół miejscowości została symbolicznie przekształcona na wzór Jerozolimy, a na pobliskich wzgórzach (Góra Kalwaria, Oliwna, Kuszenia, Tabor, Synaj, Syjon) poprowadzono dróżki kalwaryjskie, przy których zbudowano liczne kaplice i kapliczki. Układ przestrzenny tego rozległego założenia krajobrazowego jest dobrze czytelny do dziś, choć wiele obiektów wymaga renowacji.

W krajobrazie sakralnym Gór Stołowych bardzo licznie reprezentowana jest mała architektura sakralna. Jest ona silnie zróżnicowana zarówno pod względem formy, wartości artystycznej, jak i obecnego stanu zachowania (część obiektów jest odnowiona i pielęgnowana, część – zdewastowana i zaniedbana) (Baldy i Kledzik 2001). Liczne kaplice, kapliczki, figury świętych i krucyfiksy wznoszono w różnych intencjach przy drogach, w tym przy szlakach pątniczych, oraz w bezpośrednim sąsiedztwie domostw. Większość obiektów pochodzi z XIX w., choć są też starsze, z XVIII w. Wznoszono je głównie z lokalnego piaskowca, ale są również

kapliczki drewniane, murowane i marmurowe. Występują kapliczki szafkowe, słupowe i domkowe. Krucyfiksy są natomiast kamienne, drewniane i żelazne. Lokalizacja kapliczki jest często dodatkowo podkreślona w krajobrazie poprzez nasadzenie drzew po obu jej stronach. W okresie baroku powszechnie budowano również kaplice i stacje drogi krzyżowej. Na analizowanym obszarze do najbardziej znanych miejsc – poza Wambierzycami – należy Kaplica Czaszek w Kudowie-Czermnej oraz kalwaria na Hanuli przy kaplicy św. Anny nad Batorowem (Jastrzębski, 1986).

Do wyjątkowych elementów krajobrazu kulturowego należą ponadto różnorodne pozostałości oznakowania przebiegu dawnych granic: państw, własności ziemskich, miejscowości oraz oddziałów leśnych. Mają one bardzo zróżnicowane formy, od rytów wykuwanych bezpośrednio na wychodniach skalnych i głazach, na ogół z symbolem krzyża greckiego lub maltańskiego i numeracją, aż po wolnostojące kamienne słupy różnej wielkości i kształtów, z datami kolejnych delimitacji i/lub inicjałami właścicieli lub nazw miejscowości.

Pod koniec XVIII w. krajobraz kulturowy Gór Stołowych został wzbogacony o elementy militarne. Były to fortyfikacje półstałe – na terenie obejmującym obszar analizy wzniesiono trzy takie obiekty w dwóch miejscach: fort (obecnie tzw. Fort Karola) i działobitnia na górze Ptak oraz blokhauz z działobitnią na północnych stokach Szczelińca Małego (Podruczny i Wojciechowski, 2013). Obiekty te w większości wykonane były w konstrukcjach ziemno-drewnianych, stąd niewiele z nich przetrwało do czasów współczesnych. Można jednak rozpoznać ich ślady, m.in. w Forcie Karola: kamienne stopnie, resztki muru obwodowego, dziedziniec, resztki umocnień bramnych, a w dwóch pozostałych miejscach – pozostałości fos i obwałowań.

Do mniejszych, ale za to bardzo licznych elementów krajobrazu kulturowego należą różnorodne pomniki i tablice pamiątkowe. Do najstarszych obiektów tego typu należy kamienny krzyż w Wambierzycach Górnych, upamiętniający śmierć trzech osób w XVI w. Z kolei najwięcej tablic pamiątkowych – montowanych lub wykuwanych bezpośrednio w skałach – pochodzi z XIX i początku XX w. i związana jest z zagospodarowaniem turystycznym i tworzeniem nowych atrakcji dla zwiedzających. Elementy dawnej infrastruktury turystycznej są wyjątkowo liczne na terenie Gór Stołowych i stanowią bardzo istotną część kulturowego dziedzictwa tego obszaru.

Należą do nich XIX-wieczne drogowskazy (wykuwane w skałach lub wolnostojące słupy różnej wielkości i kształtów), ścieżki turystyczne, kamienne stopnie i ławy, zagospodarowane punkty widokowe, barierki, a nawet wykuwane w skale skarbonki, czy urozmaicające naturalny krajobraz fontanny i sztuczne wodospady.

W ostatnich latach w krajobrazie kulturowym PNGS i jego otuliny obserwowane są nowe trendy przemian. Jest to przede wszystkim znaczny przyrost zabudowy, w tym głównie domów jednorodzinnych i letniskowych, zwłaszcza w miejscowościach uzdrowiskowych lub w ich najbliższym sąsiedztwie (Latocha 2017). Nietypowym, nowym elementem krajobrazu kulturowego tego regionu stało się również zagospodarowanie buddyjskiej osady w Darnkowie, z charakterystyczną architekturą głównej świątyni (gompy) i wolnostojącego relikwiarza (stupy) oraz licznie występującymi w okolicy kopczykami i flagami modlitewnymi.

Na uwagę zasługuje zmiana podejścia do poniemieckiego dziedzictwa kulturowego. Przez długi okres po zakończeniu II wojny światowej było ono celowo usuwane i niszczone, gdyż traktowano je jako ślady „wroga”. Obecnie jednak coraz częściej jest ono promowane jako wyraz wielokulturowości regionu, co może być istotnym atutem dalszego rozwoju, zwłaszcza turystyki.

2.3. Walory kulturowe – obiekty historyczne i zabytkowe

Na obszarze objętym analizą znajduje się wiele różnorodnych i cennych obiektów dziedzictwa kulturowego, w tym część z nich została objęta formalną ochroną prawną (Baldy 2003). W państwowym rejestrze zabytków znajdują się następujące obiekty:

Gmina KUDOWA-ZDRÓJ - miasto

- miasto jako historyczny układ urbanistyczny, XV-XX, nr rej.: 510 z 1.12.1958 oraz 684/Wł z 8.12.1977
- kościół par. p.w. św. Katarzyny, 1679, XIX, nr rej.: 797/Wł z 25.05.1981
- cmentarz przykościelny, nr rej.: 921/Wł z 31.12.1982
- kaplica ewangelicka, ob. kościół par. ewangelicki, ul. Moniuszki 6, 1797-98, nr rej.: 598/A/05 z 23.09.2005
- dzwonnica wiejska, ul. 1 Maja 61, drewn. -szach., XIX, nr rej.: 958/Wł z 20.07.1983
- park zdrojowy położony między ulicami: Moniuszki-Zdrojową-Graniczną z przyległą „Górą Parkową”, 2 poł. XVIII-XX, nr rej.: 1165/Wł z 28.03.1986
- hala spacerowa w Parku Zdrojowym, 1906, nr rej.: 667/A/05 z 30.11.2005
- pensjonat, ob. DW „Bajka IV”, ul. Zdrojowa 36, 1894, nr rej.: 1514/Wł z 6.08.1996

Kudowa-Zdrój - Czerмна

- kościół par. p.w. św. Bartłomieja, 1384, XVI, k. XVIII, nr rej.: 1146/Wł z 25.10.1985
- dzwonnica, XVII, nr rej.: 1457 z 25.11.1965
- kaplica cmentarna, 1776, nr rej.: 693 z 10.05.1960
- stodoła, ul. Kościuszki 35, drewn., pocz. XIX, nr rej.: A/4274/741/Wł z 30.04.1980
- stodoła, ul. Kościuszki 73, drewn., k. XIX, nr rej.: A/4271/1087/Wł z 18.01.1985 (obecnie w skansenie w Pstrążnej)
- dom, ul. Kościuszki 122, drewn., k. XVIII, nr rej.: A/4273/937/Wł z 31.03.1983 (obecnie w skansenie w Pstrążnej)

Kudowa-Zdrój - Pstrążna

- wieś - układ przestrzenny, XVIII-XX, nr rej.: 1139/Wł z 30.09.1985

budynki w skansenie:

- dom z Szalejowa Dolnego (nr 7), drewn., XVIII, nr rej.: A/4270/737 z 14.09.1960
- stodoła z Czermej (ul. Kościuszki 73), drewn., k. XIX, nr rej.: A/4271/1087/Wł z 18.01.1985
- dom z Czermej (ul. Kościuszki 122), drewn., k. XVIII, nr rej.: A/4273/937/Wł z 31.03.1983
- chałupa z Nowej Łomnicy (nr 29), drewn., poł. XIX, nr rej.: A/4272/1083/Wł z 18.01.1985

Gmina LEWIN KŁODZKI

Dańczów

- dzwonnica alarmowa (nr 28, d.36), drewn., XIX, nr rej.: A/953/1489/83 z 20.07.1983

Jeleniów

- kościół fil. p.w. Świętej Trójcy, 1699, 1950, nr rej.: A/955/919 z 18.08.1961
- zespół pałacowy, nr rej.: A/956/327 z 3.11.1956:
- pałac, pocz. XVII, 1750, 2 poł. XIX
- park, po 1850, nr rej.: 1002/Wł z 29.03.1984

Jerzykowice Wielkie

- dzwonnica alarmowa, drewn., poł. XIX, nr rej.: A/958/957/Wł z 20.07.1983

Lewin Kłodzki

- ruiny zamku „Homole”, XIV, nr rej.: A/961/959 z 3.11.1961

Gmina RADKÓW

Pasterka

- kościół fil. p.w. św. Jana Chrzciciela, 1787, nr rej.: A/1947/951/Wł z 20.09.1983

Radków

- miasto, nr rej.: A/2573/514 z 1.12.1958
- kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. par. p.w. św. Doroty, 1570-88, 1740, nr rej.: A/1765/1032 z 20.01.1964
- kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. pomocniczy p.w. św. Andrzeja Boboli, 1905-6, nr rej.: A/1766/1108/Wł z 13.04.1985
- mury obronne, XV, nr rej.: A/4527/1568 z 16.03.1966
- ratusz, Rynek, 1543-XIX, nr rej.: A/4531/488 z 10.12.1959 oraz 1107/Wł z 13.04.1985
- dom, ul. Grunwaldzka 1, 1600-XIX, nr rej.: A/4528/1186/Wł z 19.05.1986
- dom, ul. Kościelna 3, XVIII, XIX, nr rej.: A/4529/1163/Wł z 28.03.1986
- dom, ul. Krótka 3, poł. XVI, XIX, nr rej.: A/4530/1162/Wł z 28.03.1986
- dom, Rynek 2, XVIII, XIX, nr rej.: A/4532/1099/Wł z 13.04.1985
- domy, Rynek 3-4, XVIII, pocz. XIX, nr rej.: A/4533/1569 z 16.03.1966
- dom, Rynek 5, XVII-XIX, nr rej.: A/4534/1100/Wł z 13.04.1985
- dom, Rynek 6, XVI-XIX, nr rej.: A/4535/1101/Wł z 13.04.1985
- dom, Rynek 8, XVII-XIX, nr rej.: A/4536/1102/Wł z 13.04.1985
- dom, Rynek 9, XVI-XIX, nr rej.: A/4537/1103/Wł z 13.04.1985
- dom, Rynek 10, XVIII-XIX, nr rej.: A/4538/1104/Wł z 13.04.1985
- dom, Rynek 11, XVII-XIX, nr rej.: A/4539/1105/Wł z 13.04.1985
- dom, Rynek 12, 1 poł. XVIII-XIX, nr rej.: A/4540/1152 z 12.11.1964 oraz 1106/Wł z 13.04.1985
- dom, Rynek 14, XVII-XIX, nr rej.: A/4541/1155/Wł z 28.03.1986

- dom, Rynek 15, XVII-XIX, nr rej.: A/4542/1185/Wł z 19.05.1986
- dom, Rynek 17, 2 poł. XVII, pocz. XX, nr rej.: A/4543/1570 z 16.03.1966
- hotel, Rynek 18, XVII, pocz. XX, nr rej.: A/4544/1311/Wł z 24.08.1990
- dom, Rynek 20, XVII-XIX, nr rej.: A/4545/1160/Wł z 28.03.1986
- dom, Rynek 21, XVI-XIX, nr rej.: A/4546/1159/Wł z 28.03.1986
- dom, Rynek 22, XVI, 1920, nr rej.: A/4547/1158/Wł z 28.03.1986
- dom, Rynek 25, XVI, 1880, nr rej.: A/4548/1157/Wł z 28.03.1986
- dom, Rynek 26, XVI-XIX, nr rej.: A/4549/1156/Wł z 28.03.1986

Ratno Dolne

- zespół zamkowy:
- zamek, XV/XVI, 1563, 1677, pocz. XX, nr rej.: A/4553/286 z 11.05.1951
- park, XVII, 2 poł. XIX, nr rej.: A/4554/897/Wł z 25.06.1982
- oranżeria, k. XIX, nr rej.: j.w.
- mury oporowe, XVII, k. XIX, nr rej.: j.w.

Wambierzyce

- kościół par. p.w. Nawiedzenia NMP, 1695-1750, nr rej.: A/1678/133 z 2.01.1950
- zespół kalwarii, kaplice na górze Tabor i górze Kalwaria, kaplice i bramy na terenie miasta, XVII, XIX, nr rej.: A/4605/1947 z 7.11.1968
- hotel, ob. dom wycieczkowy, pl. Najświętszej Marii Panny 1, 2 poł. XIX, nr rej.: A/4606/1416/Wł z 25.10.1994
- stajnie, 2 poł. XIX, nr rej.: j.w.

Gmina SZCZYTNA

Łężyce

- kościół pom. p.w. św. Marii Magdaleny, poł. XVIII, 1860, nr rej.: 495/1385/Wł z 4.06.1993

Szczytna

- kościół par. p.w. św. Jana Chrzciciela, 1721-23, 1907-08, nr rej.: 498/927 z 31.08.1961
- cmentarz przykościelny, nr rej.: 499/923/Wł z 31.12.1982
- kaplica św. Anny, Batorów, XVIII, nr rej.: 500/1456 z 25.11.1965
- dom, ul. Wolności 7, 1711, nr rej.: A/974/606/Wł z 8.01.1976

Do szczególnie cennych obiektów zabytkowych na obszarze analizy należy: **(1)** historyczny układ urbanistyczny Radkowa – jedynego miasta królewskiego w Górach Stołowych, z zachowanym fragmentem murów miejskich, renesansowym ratuszem oraz ozdobnymi renesansowymi i barokowymi kamienicami (choć mocno

zaniedbanymi), **(2)** układ urbanistyczny Kudowy-Zdroju wraz elementami infrastruktury uzdrowiskowej z przełomu XIX i XX w. typowej dla regionu, łączącej wpływy architektury regionalnej z tyrolską, norweską i secesyjną, **(3)** obiekty pałacowo-dworskie w Jeleniowie i Ratnie Dolnym, **(4)** ruiny zamku Homole oraz – unikatowe w regionie – **(5)** drewniane dzwonnice sygnalizacyjno-alarmowe o konstrukcji słupowo-ryglowej z 1. połowy XIX w. w Dańczowie, Jerzykowicach Wielkich, Pstrążnej (pierwotnie w Gołaczowie) i Kudowie-Zdroju. Unikatowe na skalę regionalną (ale nie w rejestrze zabytków) są także **drewniane, ruchome szopki**, które zobaczyć można w Wambierzycach (z końca XIX w.) i Cermnej (z początku XX w.). W zakresie ochrony oraz promocji tradycyjnej architektury regionalnej ważną rolę pełni **Muzeum Kultury Ludowej Pogórza Sudeckiego w Kudowie-Zdroju** (Pstrążnej), zwłaszcza, że jest to jedyny tego typu obiekt na Dolnym Śląsku (Wytyczak 1995; Chilarski 2018).

Natomiast w Wambierzycach działa prywatny **Skansen Dawnych Sprzętów**, prezentujący przedmioty regionalnej kultury materialnej.

Poza obiektami zabytkowymi na obszarze opracowania znajduje się również wiele innych cennych zabudowań historycznych. Należą do nich przede wszystkim liczne stare budynki – drewniane, murowane i drewniano-murowane, w większości z XIX w. – reprezentujące tradycyjny, regionalny styl architektoniczny. Są to głównie budynki w konstrukcji wieńcowej lub mieszanej, o wysokich, stromych, na ogół dwuspadowych dachach, z oszalowanymi szczytami (Trocka-Leszczyńska 1995; Biesiekierski i in. 1999). Typową cechą budownictwa wiejskiego jest również podział na część mieszkalną i gospodarczą zachowany w niektórych domach do dziś. Ponadto w Cermnej zachował się zespół dawnych domów tkaczy o charakterystycznym szczytowym układzie. Część starych budynków została niedawno odnowiona, natomiast inne – są opuszczone i ulegają niszczeniu. Szczególnym przykładem dawnej zabudowy jest schronisko na Szczelińcu Wielkim (dawniej tzw. „Szwajcarka”) – wybudowane w połowie XIX w. jest jednym z najstarszych schronisk sudeckich, a jego charakterystyczna architektura (obiegająca budynek galerijka, dach o małym spadku) wskazuje na wpływy tyrolskie, typowe dla budownictwa z tego okresu przeznaczonego na cele turystyczne, rekreacyjne i uzdrowiskowe.

Niewykorzystany potencjał stanowią historyczne budynki przemysłowe i obiekty związane z infrastrukturą techniczną. Szczególnie Radków jest bogaty w pozostałości takich obiektów. Znajdują się tu: (1) dawny młyn, udostępniony obecnie do zwiedzania, (2) opuszczony, rozległy kompleks dawnego browaru wybudowanego w latach 1906–7 i działającego do 2. połowy lat 90. XX w., (3) opuszczony budynek dawnego zakładu dziewiarskiego, (4) część pomieszczeń nieczynnej stacji kolejowej użytkowana jest obecnie jako bar; zachowały się także ślady po rozebranych torowisku Kolei Stołowogórskiej. W Karłowie znajduje się wyremontowany budynek dawnego młyna (obecnie własność PNGS), w Batorowie – ruiny szlifierni kryształów (wcześniej huty szkła), w Złotnie – pozostałości po dawnej cegielni.

2.4. Przeobrażenia gospodarcze regionu kłodzkiego jako tło rozwoju turystyki¹

2.4.1. Adaptacja do warunków naturalnych (średniowiecze – wczesna nowożytność)

Osadnictwo i działalność gospodarcza wkroczyły na obszar Gór Stołowych stosunkowo późno i przez długi czas miały charakter dostosowywania się człowieka do uwarunkowań przyrodniczych. Wynikało to przede wszystkim ze słabej dostępności wnętrza Gór Stołowych ze względu na ukształtowanie terenu. Wzmianki o najstarszym osadnictwie u podnóży gór pochodzą dopiero z XIII-XV w. (Radków, Dańczów, Gołaczów, Darnków, Łężyce, Ocieszów, Pasterka). W owym czasie wzdłuż południowej granicy obszaru analizy przebiegał ważny trakt handlowy, prowadzący ze Śląska do Pragi i dalej. Powyżej przełęczy Polskie Wrota, na izolowanym wzniesieniu w obrębie Wzgórz Lewińskich w XIII w. (lub na początku XIV w.) zbudowana została warownia (Homole), strzegąca tego traktu (Herzig i Ruchniewicz 2008). Z czasem przekształciła się ona w główną siedzibę niezależnego dominium homolskiego, do którego należały rozległe okoliczne obszary, w tym także położone obecnie w granicach PNGS. Stosunkowo żyzne gleby utworzone na podłożu mułowców i margli oraz zasobność wód powierzchniowych i podziemnych sprzyjały rolnictwu, a z kolei duża dostępność zasobów leśnych pozwoliła również na ich eksploatację. Obie te działalności stanowiły podstawę średniowiecznej gospodarki. Z tym okresem wiąże się również pierwsze praktyczne zastosowanie piaskowców jako surowca budowlanego – na lokalne potrzeby obrabiano skalne bloki i gązdy (Migoń 2012).

2.4.2. Modyfikacja i wzbogacanie (od 2. połowy XVII w. do 2. połowy XVIII w.)

Od średniowiecznych początków osadnictwa aż do połowy XVII w. na terenie Gór Stołowych nie zaszły większe zmiany sieci osadniczej ani prowadzonej gospodarki. Liczba ludności rosła powoli, a okresowo zdarzały się nawet znaczne jej spadki, jak w przypadku wojny 30-letniej (1618–1648), która doprowadziła do zmniejszenia liczby mieszkańców o ok. 30%. Dopiero od 2. połowy XVII w. zaznaczył się ponowny trend rozwoju gospodarczego i przyrostu liczby mieszkańców. Nadal jednak nie podejmowano na większą skalę bardziej znaczących ingerencji w środowisko przyrodnicze.

¹ Rozdział opiera się na publikacjach: Migoń i Latocha, 2013; Latocha i Migoń, 2018 oraz manuskrypcie książki przygotowanej dla PNGS pt. „Krajobraz kulturowy Gór Stołowych – przewodnik” (Latocha); w nich dalsza literatura.

2.4.3. Intensyfikacja (od 2. połowy XVIII w. do II wojny światowej)

Dopiero od połowy XVIII w. można mówić o nasileniu działalności człowieka w tym obszarze i intensyfikacji gospodarki. Związane było to z nową fazą kolonizacji, tzw. kolonizacją wewnętrzną (fryderycjańską) w 2. połowie XVIII w. (Adamska 2016). Osadnictwo stopniowo wkraczało na wyżej położone obszary (m.in. Karlówek, Góra Anny, Batorówek, Łężno), a pod uprawy rolne zajmowano coraz wyżej położone i bardziej nachylone stoki. Intensyfikacja objęła również eksploatację lasów, co związane było z dużym zapotrzebowaniem na drewno nie tylko na potrzeby przemysłu drzewnego, istotnego w całym regionie, ale również dla innych branż. Duże ilości drewna zużywano m.in. przy wytwarzaniu potażu, niezbędnego dla hutnictwa szkła i włókiennictwa (w procesie bielienia tkanin), które rozwijały się w okolicznych wsiach. Z rozwojem rolnictwa i postępującą eksploatacją lasów związane jest powstanie gęstej sieci drogowej, której część jest użytkowana do dziś. Wkraczanie osadnictwa i działalności gospodarczej w coraz wyższe partie gór wymusiło ponadto prace związane z regulacją zasobów wodnych, zarówno w celu ich gospodarczego wykorzystania (głównie przez młyny i tartaki), jak i ochrony przeciwpowodziowej. W XIX w. przeprowadzono na szeroką skalę prace melioracyjne w obrębie torfowisk i obszarów podmokłych na wierzchołkach gór w celu zwiększenia gospodarczej użyteczności tych terenów, co doprowadziło także do zaniku lub znacznego zmniejszenia powierzchni wielu torfowisk (Migoń i Kasprzak 2014).

W tym okresie nastąpiło intensywne uprzemysłowienie wielu miejscowości, w tym wsi, z których część przekształciła się w osady przemysłowe lub przemysłowe przedmieścia miast. W rejonie Gór Stołowych szczególnie ważne znaczenie miał przemysł szklarski. Jego rozwojowi sprzyjały warunki naturalne, gdyż region obfituje w surowce niezbędne do produkcji szkła: żwir kwarcowy i bogate w kwarc piaski szklarskie oraz duże zasoby wody i lasów niezbędnych do procesów technologicznych. Przemysł szklarski koncentrował się w pd.-wsch. części Gór Stołowych (Jaworski i in. 1988). Było to w owym czasie najważniejsze centrum szklarstwa na ziemi kłodzkiej. Od drugiej połowy XVIII w. powstawały kolejne huty szkła (Batorów, Szczytna, Polanica-Zdrój) oraz liczne zakłady przetwarzające i wzbogacające wyroby szklane – szlifiernie kryształów i warsztaty zdobnicze rozproszone w okolicznych wsiach (m.in. Podborze, Ocieszów, Złotno). Rozwój przemysłu przyczyniał się również do rozwoju osadnictwa. Na potrzeby huty w Batorowie założono osadę leśną Batorówek, w której pracowali drwale i kurzacy, wytwarzający węgiel drzewny, oraz działała potażarnia.

W tym czasie w pełni rozpoznano walory piaskowców stołowogórskich jako surowca budowlanego, w konsekwencji rozwinęła się również eksploatacja piaskowców na skalę przemysłową, co doprowadziło do powstania licznych kamieniołomów o imponujących rozmiarach. Na mniejszą skalę eksploatowano również granity oraz margle. Aż do wybuchu II wojny światowej w wielu wsiach regionu istniały liczne zakłady kamieniarskie i szlifierskie, stanowiące główne lub dodatkowe źródło dochodów mieszkańców.

Poza dominującym na obszarze analizy przemysłem drzewnym, szklarskim i kamieniarskim funkcjonowała także cegielnia (okolice Złotna), zakłady włókiennicze i dziewiarskie (Kudowa-Zdrój, Radków), browar (Radków). Ponadto lokalnie (na pd.-zach. krańcu Pstrążnej) w XIX w. prowadzono eksploatację węgla kamiennego (Jirásek 2008).

Po pierwszej wojnie śląskiej (1740–1742) obszar Gór Stołowych nabrał również ważnego znaczenia militarnego. W celu zwiększenia obronności nowo pozyskanych przez państwo pruskie ziem w obszarze pogranicza prusko-austriackiego wzniesiono kilka obiektów fortyfikacyjnych, w tym również na obecnym obszarze PNGS. Pełniły one funkcję wspomagającą dla twierdzy w Kłodzku (Podruczny i Wojciechowski, 2013).

Od końca XVIII w. na terenie Gór Stołowych coraz większą rolę zaczęła stopniowo odgrywać turystyka oraz funkcja uzdrowiskowa. Wycieczki do atrakcyjnych widokowo miejsc stały się popularną rozrywką dla kuracjuszy. Na intensyfikację aktywności turystycznej w znaczący sposób wpłynął wzrost dostępności tych obszarów, zarówno dzięki budowie Szosy Stu Zakrętów w 2. połowie XIX w., jak i doprowadzeniu kolei do Radkowa w 1903 r. (tzw. Kolej Stołowogórska) i do Kudowy-Zdroju w 1905 r., a już wcześniej do Szczytnej (1890 r.) i Dusznik-Zdroju (1902 r.).

2.4.4. Okres powojenny – wycofanie (2. połowa XX w.)

Stopniowe wycofywanie intensywnej gospodarki i osadnictwa z wyżej i trudniej dostępnych obszarów rozpoczęło się pod koniec XIX w., jednak na większą skalę proces ten zaznaczył się po II wojnie światowej. Obszar ten, podobnie jak wiele innych rejonów w Sudetach, doświadczył znacznego wyludnienia związanego m.in. z wysiedleniem rdzennej ludności po zmianie przynależności państwowej (Latocha i in. 2018). Napływ nowych osadników nie zrekompensował ubytków powstałych wskutek wysiedlenia, tym bardziej, że w strefie przygranicznej obowiązywały duże ograniczenia w prowadzeniu działalności gospodarczej czy osadniczej. Ponadto przerwanie ciągłości tradycyjnej wiedzy o gospodarowaniu w trudnych górskich warunkach doprowadziło do dalszego odpływu ludności i stopniowego porzucania gruntów ornych, aż do ich całkowitego zaniku na wyżej położonych obszarach. Wiele mniejszych przysiółków i kolonii wyludniło się całkowicie, a działalność gospodarcza również uległa redukcji – wiele małych zakładów nie wznowiło działalności lub zostały one szybko zamknięte. Po przemianach polityczno-gospodarczych zapoczątkowanych w 1989 r. regres gospodarczy pogłębił się i nastąpił upadek również większych zakładów przemysłowych, m.in. hut szkła w Batorowie i Szczytnej, zakładów włókienniczych w Kudowie-Zdroju i dziewiarskich w Radkowie. Na polityczno-ekonomiczne uwarunkowania wycofania działalności człowieka z obszaru Gór Stołowych nałożyło się także objęcie ochroną większości tego terenu – od 1981 r. jako Stołowogórski Park Krajobrazowy, a od 1993 r. – Park Narodowy Gór Stołowych, co przekłada się na ograniczony dostęp i kontrolowane użytkowanie gospodarcze obszaru Parku.

2.4.5. Aktualne przeobrażenia gospodarczo-przestrzenne

Powstanie PNGS zapobiegło w dużym stopniu przekształceniom, które mają w ostatnich latach negatywny wpływ na wiele innych rejonów Sudetów, nieobjętych ochroną. Dotyczy to przede wszystkim nadmiernej rozbudowy infrastruktury turystycznej oraz nowego budownictwa, które często ani stylem architektonicznym, ani wkomponowaniem w otoczenie nie pasuje do tradycyjnego krajobrazu. Problemy te są jednak istotne w Karłowie (Kosiński 1996). Jest on, co prawda, wyłączony z powierzchni parku narodowego, jednak rozwijająca się intensywnie i dość chaotycznie infrastruktura turystyczna, w tym nowa zabudowa, oddziałuje w sposób negatywny na całość krajobrazu centralnej części Gór Stołowych (Mastalska-Cetera 2010). Nowa zabudowa jednorodzinna oraz pensjonatowa powstaje również w otulinie Parku Narodowego.

Jest to związane z generalnym trendem budowy nowych domów, w tym tzw. „drugich domów” na obszarach cennych przyrodniczo i krajobrazowo oraz z wyraźnym wzrostem znaczenia sektora usługowego, w tym zwłaszcza związanego z turystyką (Latocha, 2017). Jest to alternatywa dla zaniku funkcji przemysłowej, która odgrywała ważną rolę w gospodarce regionu przez wiele wieków (m.in. aktualnie działa już tylko jeden kamieniołom – spółka „Kopalnie Piaskowca Radków”. Stanowi on enklawę wyłączoną z obszaru PNGS. Z kopalnią związany jest również zakład obróbki kruszywa skalnego w Radkowie). W pewnym stopniu można

natomiast obserwować ożywienie działalności rolniczej, dzięki uzyskaniu przez Polskę dostępu do finansowych dotacji w ramach programów rolnośrodowiskowych po przystąpieniu do Unii Europejskiej. Większość pakietów realizowanych na obszarze analizy dotyczy zachowania trwałych użytków zielonych, w tym łąk kośnych i pastwisk. Szczegółową analizę obecnej sytuacji gospodarczej obszaru przedstawiono w rozdziale 2.6.

Obecny okres można określić jako przenikanie się różnych podejść do wykorzystania zasobów obszaru Gór Stołowych, przy czym dostosowanie się do naturalnych uwarunkowań jest obecnie – w przeciwieństwie do wcześniejszych okresów – świadomym wyborem i efektem polityki ochronnej na terenie PNGS. Prowadzone są ponadto prace, które mają na celu zachowanie bądź przywrócenie elementów krajobrazu kulturowego związanych z dawną, różnorodną działalnością gospodarczą na tym obszarze, choć część z nich uległa bezpowrotnej degradacji. Konieczność objęcia krajobrazu kulturowego PNGS szczególną ochroną postulował W. Kosiński już w 1996 r. Zwracał on uwagę na duże zagrożenia walorów kulturowych tego obszaru ze względu na rosnącą presję inwestycyjną (Kosiński, 1996).

2.5. Rozwój zagospodarowania turystycznego w ujęciu historycznym

Zagospodarowywanie turystyczne Gór Stołowych rozpoczęło się pod koniec XVIII w., a jego pierwszym udokumentowanym przejawem było wyznaczenie i utrzymanie drogi dojścia na wierzchowinę Szczelińca Wielkiego, do Tarasów Północnych. Prace te wykonano w związku z wizytami króla pruskiego Fryderyka Wilhelma II, następcy tronu Fryderyka Wilhelma III i dalszych ważnych osób, a osobą bezpośrednio zaangażowaną w ich planowanie i prowadzenie był Franz Pabel z Karłowa (Dudziak, 1988). W 1813 r. otrzymał on urzędową nominację na „królewskiego przewodnika i kasjera Szczelińca Wielkiego”, a w tym samym roku leśnictwo w Karłowie podniesiono do rangi królewskiego nadleśnictwa (Góra, 2005). Leśnicy nie tylko wspierali nowe inwestycje w rejonie Karłowa, ale dbali również o utrzymanie dobrego stanu dróg, w tym także z dalszych miejscowości, jak Kudowa-Zdrój czy Duszniki-Zdrój. Z tych kierunków bowiem przyjeżdżała największa liczba turystów. W połowie lat 20. XIX w. wytyczono przejście przez wierzchowinę Szczelińca Wielkiego do Tarasów Południowo-Wschodnich, a kilka lat później (1827–30) z inicjatywy Pabla wykonano nowe zejście do Karłowa, dzięki czemu turyści nie musieli wracać tą samą drogą. Schody te (pierwotnie drewniano-kamienne), po okresie zaniedbania w latach powojennych, zostały wyremontowane w 2000 r. i są ponownie wykorzystywane jako droga zejściowa ze Szczelińca Wielkiego. W tym samym czasie ponownie udostępniono Tron Pradziada – najwyższą skałkę na wierzchowinie Szczelińca Wielkiego i jednocześnie najwyższy punkt w całych Górach Stołowych. W 1825 r. prowadziły na nią drewniane schody, później zastąpione metalowymi, a jej powierzchnia zabezpieczona została metalowymi barierkami (schody zostały odtworzone w 1995 r.). W 1845 r. wybudowano obok schronisko w modnym wówczas stylu szwajcarskim, tzw. „Szwajcarkę”, rozbudowane już kilkanaście lat później. Współcześnie – po okresie przejściowych trudności w latach 90. XX w. – schronisko zostało wyremontowane w latach 2010–12 i z powodzeniem funkcjonuje do dziś (schronisko „Na Szczelińcu”). W II poł. XIX w. poprowadzono nową, atrakcyjną ścieżkę przez głębokie rozpadliny w północno-wschodniej części stoliwa: Diabelską Kuchnię, Piekiełko i łączące je szczeliny. W tym czasie udostępniono także ścieżkę prowadzącą od Wielbłąda do Świątyni Indyjskiej oraz zbudowano nową (trzecią) ścieżkę wejściową na wierzchowinę, tym razem od strony północnej. W okresie powojennym skala udostępnienia turystycznego Szczelińca Wielkiego została ograniczona, a przez kilkadziesiąt lat zwiedzanie odbywało się wyłącznie po trasie okrężnej, bez możliwości zejścia po stronie południowo-wschodniej. Zamknięto dojście do Świątyni Indyjskiej, wejście od strony Pasterki, a po otwarciu zejścia z Tarasów Południowo-Wschodnich także przejście od Wielbłąda do Labiryntu.

Wraz z rosnącą popularnością ruchu turystycznego w XIX w., a zwłaszcza z powstaniem w 1881 r. organizacji GGV i jej działalnością na rzecz dalszego udostępniania Gór Stołowych zwiedzającym, coraz więcej atrakcyjnych miejsc było zagospodarowywanych z myślą o turystach (Dziedzic, 2013).

Wśród przykładów można wymienić: wybudowanie drogi dojazdowej do Błędných Skał (pierwotnie przez Jakubowice), wytyczanie licznych nowych dróg i ścieżek wraz z całą infrastrukturą (umocnienia, schodki, metalowe poręcze, kamienne mostki i przepusty – szczególnie liczne ich pozostałości można zobaczyć wzdłuż niebieskiego szlaku z Radkowa przez Skalne Wrota, tzw. Pustą Ścieżką), udostępnienie i zabezpieczenie barierkami punktów widokowych na urwiskach skalnych (m.in. Pielgrzym, Ochota/Radość Magdaleny, Skalne Czasze), czy budowę drewnianych kładek przez tereny podmokłe (m.in. w Błędných Skałach). W początku XX w. GGV wyznakowało trasę przez Błędne Skały, co umożliwiło turystom ich samodzielne zwiedzanie, bez potrzeby wynajmowania przewodnika, co wcześniej było niezbędne. Na początku XX w. został wyznakowany szlak Hvězda – Szczeliniec Wielki, udostępniający głównie wierzchovinę Broumovských Stěn, ale zapewniający przy tym turystyczne połączenie transgraniczne.

Szczególony wymiar miało zagospodarowanie turystyczne północnego progu Gór Stołowych powyżej Radkowa, w obrębie leja źródłiskowego (amfiteatru) Pošny. Źródłiskowe potoki Pošny, które wypływają u północnych i wschodnich podnóży Szczelińca, niosły dawniej znacznie więcej wody niż obecnie i tworzyły naturalne kaskady. W celu zwiększenia efektywności spadającej wśród skalnych ścian wody, staraniem GGV miejsce to „ulepszono” poprzez budowę drewnianych zastawek piętrzących wodę. Zmieniono też nieco bieg pierwotnego koryta. W rezultacie powstało kilka wodospadów, które przyciągały turystów – miejsce to było łatwo dostępne od strony Radkowa, a ówczesnej estetyce nie przeszkadzał fakt sztucznego poprawienia przyrody. Ze względu na rosnącą popularność Wodospadów Pošny postanowiono wzbogacić je o dodatkowe atrakcje. W dolinie w pobliżu wodospadów urządzono miejsca odpoczynku z ławkami i punkty widokowe umocnione metalowymi barierkami, których pozostałości możemy zobaczyć do dziś. Najbardziej niezwykłą pozostałością po dawnej infrastrukturze turystycznej jest kamienna misa fontanny, wyżłobiona w piaskowcowym bloku, tuż poniżej mostu na Pošnej i dawnych wodospadów. W późniejszym okresie urządzono w dolinie Pošny, powyżej lewego brzegu potoku, również duży staw ze sztuczną wyspą – pozostałości jego kamiennej grobli można dostrzec z żółtego szlaku. Prace hydrotechniczne na Pošnie przeprowadził w latach 1885–86 radkowski oddział GGV. W latach 60. XX w. w zlewni Pošnej wybudowano ujęcie wody pitnej dla położonego poniżej Radkowa. Spowodowało to wyraźny ubytek wody w górnym odcinku doliny, a tym samym zmniejszenie przepływów w potoku. Drewniane zastawki uległy zniszczeniu i nie zostały odbudowane. Osuszenie zlewni oraz brak konserwacji dawnych urządzeń hydrotechnicznych spowodowały również zaniechanie użytkowania fontanny, a staw uległ częściowemu załadowaniu.

Na przełomie XIX i XX w. Góry Stołowe posiadały już bardzo dobrze rozwiniętą i gęstą infrastrukturę turystyczną, która w niektórych miejscach była nawet rozleglejsza niż obecnie. Pozostałości po dawnym zagospodarowaniu gór na potrzeby turystów przetrwały głównie w formie relikwów ścieżek wyłożonych kamiennymi schodami oraz dawnych drogowskazów – wolnostojących słupów o zróżnicowanych wielkościach i kształtach oraz wykuwanych na piaskowcowych blokach i skałkach.

W okresie powojennym rozwój infrastruktury turystycznej polegał głównie na wytyczaniu nowych szlaków turystycznych, przy czym wykorzystywano do tego istniejące drogi leśne i ścieżki, nie angażując się w budowanie nawierzchni szlaków tak, jak miało to miejsce w czasach niemieckich. Równocześnie jednak części dawnych szlaków nie odtworzono (nie oznakowano) i popadły one w zapomnienie, choć funkcjonowały w świadomości i były znane miejscowym. Należały do nich m.in. „ścieżka pod skałami” od Stroczego Zakrętu po Pielgrzyma (obecny szlak zielony), dojście z Radkowa do Zbrojowni Herkulesa (szlak niebieski), z Radkowa Pustą Ścieżką na Szczeliniec Wielki (szlak niebieski). Ich ponowne wyznakowanie i udostępnienie miało miejsce już po utworzeniu Parku Narodowego Gór Stołowych.

2.6. Współczesne zjawiska i procesy społeczno-ekonomiczne w kontekście znaczenia dla rozwoju turystyki

Według podziału administracyjnego obszar opracowania położony jest na terenie sześciu gmin: gminy miejsko-wiejskiej Radków, gminy miejskiej Polanica-Zdrój, gminy miejsko-wiejskiej Szczytna, gminy miejskiej Duszniki-Zdrój, gminy wiejskiej Lewin Kłodzki oraz gminy miejskiej Kudowa-Zdrój. W granicach czterech z nich znajdują się fragmenty Parku Narodowego Gór Stołowych (Tabela 1). Gminy te są zróżnicowane pod względem demograficznym i gospodarczym.

Tab. 1. Powierzchnia Parku Narodowego Gór Stołowych w relacji do powierzchni gmin.

Gmina	Powierzchnia gminy (km ²)	W tym powierzchnia zajmowana przez PNGS (km ²)	Udział PNGS w powierzchni gminy (%)	Udział gminy w powierzchni PNGS (%)
Kudowa-Zdrój	33,9	10,8	32	17
Lewin Kłodzki	52,1	6,1	11	10
Szczytna	139,9	28,9	20	45
Radków	132,3	17,7	13	28

Źródło: Kulczyk-Dynowska, 2018.

2.6.1. Sfera społeczna – demografia

Według danych szacunkowych na terenie PNGS mieszka na stałe około 20 osób, a włączając enklawę Karłowa – około 100, natomiast w jego otulinie około 35 tysięcy (Hibszler, 2013). W miastach położonych w pobliżu Parku w 2017 r. mieszkało 28 796 osób (dane według GUS), z czego najwięcej w Kudowie-Zdroju (10 018). W pozostałych miastach liczba ludności wynosi: Polanica-Zdrój – 6381 mieszkańców, Szczytna – 5242, Duszniki-Zdrój – 4728, Radków – 2427. W Lewinie Kłodzkim, który utracił status miasta po II wojnie światowej, zameldowanych było 880 osób.

We wszystkich gminach obserwowany jest spadek liczby mieszkańców, ujemny przyrost naturalny i proces starzenia się społeczeństwa. Z wyjątkiem gminy Radków, we wszystkich gminach liczba kobiet jest wyższa od liczby mężczyzn, najwyższą wartość osiąga w Polanicy-Zdroju, gdzie 119 kobiet przypada na 100 mężczyzn (Tabela 2). Od kilku lat we wszystkich gminach spada wskaźnik bezrobocia rejestrowanego, mierzony jako procentowy udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym. W 2017 r. najniższy był on w gminach Szczytna (5,1%), Polanica-Zdrój (5,3%) i Duszniki-Zdrój (5,5%). Najwyższą wartość osiągnął w gminie Lewin Kłodzki – 7,6%, co było wyższą wartością niż wskaźnik mierzony dla całego powiatu kłodzkiego, który w 2017 r. wynosił 6,3% (dane według GUS).

Z procesem starzenia się społeczeństw w gminach położonych na terenie opracowania związany jest stały wzrost liczby ludności w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym. Najwięcej osób w wieku nieprodukcyjnym przypadało na 100 osób w wieku produkcyjnym w gminach: Duszniki-Zdrój (73,3) i Polanica-Zdrój (72,8), natomiast najmniej w gminie Radków (56,2) i Szczytna (58,3). Dla porównania wskaźnik ten dla całego powiatu kłodzkiego wynosił 63,9.

Tab. 2. Charakterystyka demograficzna gmin wokół Parku Narodowego Gór Stołowych, dane dla roku 2017.

Dane demograficzne	gmina Duszniki	gmina Kudowa	gmina Lewin	gmina Polanica	gmina Radków	gmina Szczytna
ludność	4 728	10 018	1 940	6 381	9 089	7 370
kobiety na 100 mężczyzn	115	109	106	119	98	100
mieszkańcy w wieku produkcyjnym	57,7%	60,0%	62,1%	57,9%	63,3%	63,2%
mieszkańcy w wieku przedprodukcyjnym	13,9%	15,5%	17,9%	13,4%	14,9%	15,6%
mieszkańcy w wieku poprodukcyjnym	28,4%	24,5%	20,05	28,7%	21,8%	21,2%
ludność w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym	73,3	66,7	61,0	72,8	56,2	58,3
udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym	5,5%	6,5%	7,6%	5,3%	6,0%	5,1%
przyrost naturalny	-24	-38	-12	-48	-27	-25
saldo migracji	-18	-39	4	-25	-33	10

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu.

W latach 2002–2017 we wszystkich gminach, z wyjątkiem gminy Lewin Kłodzki, nastąpił spadek liczby ludności. Największy był w Polanicy-Zdroju (-10,0%) i Dusznikach-Zdroju (-9,5%). W gminie Radków wyniósł -4,9%, w Kudowie-Zdroju -2,8%. Tylko gmina Lewin Kłodzki odnotowała wzrost liczby ludności w stosunku do 2002 r. o 2,4% (dane według GUS). Dane te mogą jednak nie w pełni wiarygodnie oddawać liczbę mieszkańców, ponieważ nie uwzględniają czasowych pobytów osób zameldowanych w innych miejscach, a posiadających tzw. drugie domy na terenie analizowanych gmin.

Wśród osób aktywnych zawodowo wielu mieszkańców dojeżdża do pracy do innych miast. W 2017 r. najwięcej takich osób było w gminie Szczytna – 440 osób dojeżdżało do pracy do innych miejscowości, natomiast 68 przyjeżdżało spoza gminy, w gminie Kudowa-Zdrój 233 osoby dojeżdżały do pracy poza gminę (przyjeżdżały 103 osoby), w gminie Radków 119 wyjeżdżało (przyjeżdżało około 100), w gminie Lewin Kłodzki 120 mieszkańców dojeżdża do pracy w innych gminach (22 osoby przyjeżdżają). Odwrotne kierunki dojazdów do pracy są w Polanicy-Zdroju i Dusznikach-Zdroju. W przypadku Polanicy aż 945 osób przyjeżdża do pracy spoza gminy (wyjeżdża 287), do Dusznik dojeżdża 285 osób spoza gminy, a 202 osoby dojeżdżają do pracy w innych miejscowościach.

2.6.2. Sfera gospodarcza

Po przemianach polityczno-gospodarczych, które miały miejsce w Polsce po 1989 r., omawiane gminy borykały się z wieloma problemami ekonomicznymi. Tradycyjny przemysł dla tego regionu – szklarski, włókienniczy i dziewiarski oraz spożywczy, w tym browarniczy, nie był w stanie sprostać konkurencji ze strony dużych, często międzynarodowych firm oraz towarów importowanych, jak to miało miejsce w przypadku przemysłu włókienniczego. Kudowskie Zakłady Przemysłu Bawełnianego, które powstały w latach 1905–1906 jako Zakłady Tkackie Christian Dierg AG, po wojnie zostały zmodernizowane i rozbudowane. Na początku lat 80. XX w. firma zatrudniała ponad 2100 osób. Jednak kolejne lata przyniosły ograniczenia produkcji i spadek zatrudnienia. W 1990 r. liczba pracowników wynosiła ok. 1400. W czerwcu 1991 r. ogłoszono upadłość firmy. Nie przetrwały też Zakłady Tkactwa Lnianego, które po modyfikacji produkcji zmieniły nazwę na Zakład Przemysłu Dziewiarskiego „Rami” w Radkowie. Transformację ustrojową udało się przejść Zakładom Elektroniki Motoryzacyjnej (ZEM) w Dusznikach, których tradycje sięgają końca XIX w. Firma zaczęła działalność jako tkalnia, najpierw ręczna, a następnie mechaniczna, ale po II wojnie światowej zmieniono profil jej działalności, najpierw na wyroby metalowe, a następnie elektronikę motoryzacyjną. Zakłady te zatrudniają około 200 osób.

Również przemysł szklarski praktycznie przestał istnieć. Kiedyś znana także poza granicami kraju huta szkła „Sudety” w Szczytnej, wytwarzająca ręcznie zdobione wyroby ze szkła ołowianego (kryształowego), z którą było związanych wielu artystów specjalizujących się w sztuce tworzenia ze szkła, została zamknięta. W 2014 r. został rozebrany budynek, w którym się mieściła. Nadal funkcjonuje (choć z pewnymi przerwami w przypadku braku zamówień) huta szkła „Barbara” w Polanicy. Huta udostępniona jest do zwiedzania i stała się miejscem chętnie odwiedzanym przez turystów. Znacznie mniejsze znaczenie ma również przemysł kamieniarski. Współcześnie funkcjonuje tylko jeden kamieniołom – Kopalnia Piaskowca „Radków” oraz zakład obróbki kruszywa w Radkowie. Działalność prowadzą również tartaki, wśród nich tartak w Batorowie.

W ramach prób ożywienia gospodarki regionu w 2003 r. utworzono w Kudowie-Zdroju podstrefę Wałbrzyskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej „Invest-Park”. W ramach tej strefy działa kilka firm produkcyjnych, specjalizujących się w wyrobach ze stali (Wemeco, zatrudniająca ok. 100 osób), produkcji sprężyn, pierścieni (Tevema Automotive, zatrudniająca ok. 70 osób) i metalowych taśm transportowych (Twentebelt, zatrudniająca około 50 osób). Od kilku lat wzrasta liczba podmiotów gospodarczych, przy czym są to głównie mikroprzedsiębiorstwa, zatrudniające do 9 osób. Szczególny wzrost jest widoczny w sektorze budownictwa, przetwórstwa przemysłowego, transportu i turystyki.

Jak wynika ze strategii rozwoju gmin oraz innych dokumentów planistycznych, wszystkie gminy upatrują nowych możliwości w dalszym rozwoju usług uzdrowiskowych, turystycznych i okołoturystycznych oraz usług na rzecz seniorów i osób niepełnosprawnych. Bardzo istotnymi pracodawcami, ale również stymulatorem gospodarki, są przedsiębiorstwa z sektora uzdrowiskowo-medycznego.

Przed II wojną światową wszystkie uzdrowiska na badanym obszarze były własnością prywatną. Po wojnie zostały upaństwowione, ale funkcjonowały osobno. Dopiero w 1974 r. utworzono Zespół Uzdrowisk Kłodzkich (ZUK). Po przemianach ustrojowych został on skomercjalizowany i od 1996 r. stanowił spółkę Skarbu Państwa. W 2010 r. 90% akcji spółki kupiła firma KGHM i Fundusz Inwestycyjny Zamknięty Aktywów Niepublicznych (FIZAN) (Tarasewicz-Gryt 2015). Po zakończeniu procesu komercjalizacji ZUK SA zmienił nazwę na Uzdrowiska Kłodzkie S.A. – Grupa PGU (Polska Grupa Uzdrowisk). Poza usługami związanymi z branżą uzdrowiskową i medyczną w portfelu FIZAN znalazły się trzy rozlewnie wód mineralnych: Staropolanki, Wielkiej Pieniawy i Kudowianki. Grupa PGU zatrudnia aktualnie ponad 550 osób.

Nowy właściciel chce wzmocnić dotychczasową specjalizację poszczególnych uzdrowisk, ale dodatkowo rozwijać usługi turystyczno-wypoczynkowe. Inwestycje związane z podnoszeniem standardu sanatoriów mają pomóc w pozyskiwaniu klientów komercyjnych. Duszniki-Zdrój, tradycyjnie znane z leczenia chorób dróg oddechowych, chorób reumatologicznych i nefrologicznych chcą nastawić się na klienta ceniącego spokój i kameralną atmosferę. Kudowa-Zdrój, oprócz rehabilitacji osób z chorobami krążenia, ortopedyczno-urazowymi i przewodu pokarmowego chce wyspecjalizować się w leczeniu dzieci, w tym leczeniu i profilaktyce w zakresie nowych chorób cywilizacyjnych, takich jak otyłość.

Uzdrowisko Polanica-Zdrój, oprócz działalności leczniczej i rehabilitacyjnej związanej m.in. z chorobami i schorzeniami narządu ruchu, reumatologicznymi i kardiologicznymi, od wielu lat specjalizuje się w chirurgii plastycznej oraz zabiegach upiększających. Uzdrowisko to od kilku lat bardzo konsekwentnie zmienia swój wizerunek na bardzo nowoczesne, akcentując w promocji nowe trendy w turystyce uzdrowiskowej, takie jak wellness, spa, odnowa biologiczna, mające na celu regenerację sił i relaks. Grupą docelową klientów tego uzdrowiska są również osoby młode i zdrowe, ale często zapracowane, które potrzebują wypoczynku fizycznego i psychicznego.

We wszystkich uzdrowiskach, oprócz bazy sanatoryjnej, rozwija się baza noclegowa i gastronomiczna o zróżnicowanym standardzie, która generuje dodatkowe miejsca pracy (Tabela 3)².

Tab. 3. Baza noclegowa w gminach sąsiadujących z Parkiem Narodowym Gór Stołowych.

rodzaj obiektu noclegowego	gmina Duszniki	gmina Kudowa	gmina Lewin	gmina Polanica	gmina Radków	gmina Szczytna
sanatoria	4	6	-	7	-	-
hotele 5 *	-	-	-	1	-	-
hotele 4 *	-	1	-	1	-	-
hotele 3*	3	3	-	1	-	-
hotele 2*	-	1	-	4	-	-
hotele 1*	-	1	-	-	-	-
hotele nieskategoryzowane	2	4	-	4	1	2
ośrodki wczasowe i kolonijne	9	6	1	3	3	1
pensjonaty	3	3	-	7	-	-
pokoje gościnne	1	9	1	6	-	1
obiekty agroturystyczne	5	4	6	2	39	14
kempingi	-	1	-	1	1	1

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS. Dane dla roku 2017. Informacje na temat obiektów agroturystycznych na podstawie danych Dolnośląskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego

W 2014 r. w Polanicy-Zdrój został otwarty pierwszy na ziemi kłodzkiej hotel pięciogwiazdkowy, specjalizujący się w spa i wellness, posiadający 85 pokoi noclegowych i 20 pomieszczeń zabiegowych oraz duże zaplecze konferencyjne dla około 200 osób. Hotel ten zatrudnia około 150 osób. Według prognoz i planów rozwoju dla poszczególnych gmin znaczenie sektora usługowego, a zwłaszcza branży medyczno-uzdrowiskowej i turystycznej będzie w najbliższych latach nadal rosło.

² W przypadku obiektów, które nie podlegają kategoryzacji i obiektów zakwaterowania indywidualnego (poniżej 10 osób) dane dostarczane przez GUS są zaniżone w stosunku do danych rzeczywistych, ponieważ zbierane są wyłącznie na podstawie przesłanych deklaracji (Szmytkie, 2015).

2.7. Uwarunkowania rozwoju turystyki na obszarach chronionych

Rozwój turystyki powinien przebiegać zgodnie z zasadami rozwoju zrównoważonego, które przez Światową Organizację Turystyki ONZ (UN Environment Programme & World Tourism Organisation, 2005) zostały przełożone na cele turystyki zrównoważonej. W zakresie ochrony środowiska przyrodniczego i krajobrazu oznacza to: a) zachowanie fizycznej integralności krajobrazów miejskich i wiejskich, b) wsparcie ochrony bioróżnorodności i minimalizowanie negatywnego wpływu na przyrodę, c) efektywność i oszczędność w użytkowaniu zasobów naturalnych, d) zachowanie czystości środowiska poprzez ograniczanie zanieczyszczania powietrza, wód, gleb oraz produkcji odpadów przez przedsiębiorstwa turystyczne oraz odwiedzających. Cele turystyki zrównoważonej w zakresie ochrony lokalnych kultur i struktur społecznych oraz zapewnienia satysfakcji odwiedzających polegają na: a) dbaniu o satysfakcje odwiedzających poprzez dostarczanie bezpiecznych i satysfakcjonujących doświadczeń, b) angażowanie lokalnych społeczności i pozostałych interesariuszy w planowanie i podejmowanie decyzji w zakresie zarządzania i rozwoju turystyki w ich obszarze zamieszkania, c) ochronie bogactwa kulturowego, w tym dziedzictwa historycznego, autentyczności lokalnej kultury oraz tradycji społeczności przyjmujących, d) trosce o pomyślność i jakość życia społeczności przyjmujących pod kątem struktur społecznych, dostępności zasobów, udogodnień i ekologicznych systemów podtrzymujących życie, przy jednoczesnym unikaniu jakichkolwiek form społecznej degradacji i eksploatacji. Rozwój turystyki zrównoważonej powinien również wspierać lokalny rozwój gospodarczy poprzez: a) zapewnienie konkurencyjności i dochodowości przedsiębiorstw branży turystycznej oraz trwałości ich funkcjonowania na rynku, b) zwiększanie udziału turystyki w dobrobycie obszaru recepcji turystycznej, w tym wzrost wydatków realizowanych przez odwiedzających na miejscu, c) zapewnienie odpowiedniej jakości zatrudnienia poprzez stosowny poziom płac, dobre warunki pracy i jej dostępność dla wszystkich, d) dążenie do równości społecznej dzięki szerokiej dystrybucji korzyści z turystyki w obrębie lokalnych społeczności.

Te ogólne cele zostały doprecyzowane w kontekście udostępniania turystycznego obszarów chronionych przez Międzynarodową Unię Ochrony Przyrody w postaci dziesięciu zasad zarządzania turystyką na obszarach chronionych (Leung et al, 2015).

1. Właściwe zarządzanie turystyką zależy od celów i wartości obszaru chronionego.

Cele wytyczone w ramach planów zarządzania obszarami chronionymi powinny zawierać jasno określone efekty zarządzania tymi obszarami. Cele te powinny być tak sformułowane, aby można było dokonać ewaluacji ich wdrażania, przy czym nadrzędnym celem powinna być ochrona przyrody. Cele zarządzania powinny być uzgodnione w procesie partycypacyjnym.

2. Proaktywne podejście do planowania udostępniania turystycznego zwiększa jego skuteczność.

Myślenie perspektywiczne i świadomość nowych lub dopiero kształtujących się form aktywności turystycznej prowadzi do lepszego zrozumienia szans i zagrożeń, jakie niesie ze sobą rozwój turystyki. Na tej podstawie można wyprzedzać pewne zjawiska, w tym zapewnić stosowną edukację ekologiczną skierowaną do odwiedzających.

3. Zróżnicowanie warunków udostępniania turystycznego jest konieczne i zasadne.

Presja na środowisko jest zróżnicowana zależnie od jej umiejscowienia (np. wpływ bazy noclegowej jest inny w otulinie, a inny w strefie centralnej obszaru chronionego). Na poziom presji turystycznej wpływają też elementy środowiska (np. rzeźba terenu czy typ szaty roślinnej). W związku z powyższym zaleca się strefowanie możliwości rekreacyjnego i turystycznego użytkowania obszaru. Wiedza na temat zróżnicowania presji turystycznej powinna wspomagać podejmowanie decyzji odnośnie możliwości uprawiania turystyki w konkretnych miejscach (dzięki temu oddzielamy decyzje czysto techniczne od decyzji opartych na sądach wartościujących).

4. Wpływ na zasoby przyrodnicze i warunki społeczne jest nieuchronną konsekwencją użytkowania środowiska przyrodniczego przez człowieka.

Każdy poziom rekreacyjnego czy turystycznego użytkowania wiąże się z oddziaływaniem na środowisko. W większości przypadków początkowa mała presja powoduje większe oddziaływanie na jednostkę powierzchni (np. wprowadzenie 50 osób na obszar ochrony ścisłej wiąże się z większym wpływem niż wprowadzenie kolejnych 50 osób na obszar już użytkowany turystycznie). Zarządzający powinni określić akceptowalny poziom wpływu turystyki na przyrodę, biorąc pod uwagę cele i wartość obszaru chronionego. Następnie należy tak nakierować działania, aby tego poziomu nie przekraczać. W przypadku konfliktu między ochroną przyrody, a innymi celami zarządzania, ochrona przyrody powinna mieć pierwszeństwo. Dokumentacja oddziaływania turystyki na przyrodę powinna być istotną częścią edukacji przyrodniczej skierowanej do odwiedzających.

5. Zarządzanie powinno wpływać na ludzkie zachowanie i minimalizować zmiany w przyrodzie wywołane turystyką.

Celem powoływania obszarów chronionych jest z reguły zachowanie walorów przyrodniczych, dlatego zarządzanie nimi ma zwykle na celu ograniczanie antropopresji. Zdarza się jednak również, że celem powołania takiego obszaru (lub jednym z celów) jest zapewnienie warunków dla rekreacji i turystyki lub lokalny rozwój gospodarczy, a wtedy niektóre zmiany mogą być pożądane. Zarządzanie obszarem chronionym polega zatem na określeniu, jakie działania najskuteczniej wpływają na ilość, typ i lokalizację tych zmian.

6. Oddziaływanie na środowisko można kontrolować za pomocą różnych metod, a limitowanie dostępności turystycznej jest tylko jedną z wielu metod zarządzania.

Wiele różnych zmiennych kształtuje poziom presji turystycznej na obszar chroniony, np. sposób zachowania się odwiedzających, sposób podróżowania, wielkość grupy, sezon i warunki biofizyczne. W związku z tym restrykcje regulujące zachowanie odwiedzających są zwykle niezbędne, podobnie jak skierowane do nich odpowiednie programy edukacyjne. Oddziaływanie turystyki może wystąpić poza granicami obszaru chronionego lub ujawnić się dopiero po jakimś czasie (np. zakaz wstępu w pewne miejsca może skutkować przeniesieniem się turystów w inne miejsca; kiepskie oczyszczanie ścieków w górnym biegu rzeki może skutkować zanieczyszczeniem w dolnym jej odcinku). W związku z powyższym osobom zarządzającym potrzebna jest znaczna wiedza na temat zależności między użytkowaniem turystycznym a oddziaływaniem na środowisko, aby przewidzieć przyszłe oddziaływania w różnych skalach czasowych i przestrzennych.

7. Monitoring jest niezbędny w profesjonalnym zarządzaniu obszarami chronionymi.

Monitoring jest kluczowym krokiem w proaktywnym, adaptacyjnym zarządzaniu, ponieważ generuje dane na temat zasobów przyrodniczych oraz uwarunkowań społeczno-ekonomicznych, będące podstawą dla podejmowania decyzji. Monitoring może opierać się na wielu różnych opcjach i niekoniecznie musi być skomplikowany lub drogi. Do monitoringu można zaangażować szerszą społeczność (np. crowdsourcing) lub odwiedzających w ramach ich edukowania.

8. Proces podejmowania decyzji powinien rozdzielać kwestie techniczne od sądów wartościujących.

Wiele decyzji dotyczących zarządzania obszarem chronionym ma charakter czysto techniczny (np. lokalizacja szlaku, projekt centrum dla zwiedzających). Niektóre decyzje odzwierciedlają jednak oceny wartościujące (np. decyzje dotyczące tego, czy i jak ograniczyć użytkowanie lub określające rodzaj dopuszczalnej infrastruktury i zabudowy). Procesy decyzyjne powinny rozdzielać pytania o „istniejące warunki” od pytań o „preferowane warunki”.

9. Wszyscy interesariusze powinni być włączeni w proces zarządzania, ponieważ partnerstwo i konsensus są niezbędne w skutecznej realizacji podjętych decyzji.

Wszystkie decyzje dotyczące zarządzania obszarem chronionym wpływają na jakieś jednostki, grupy lub instytucje. Podmioty te powinny zostać zidentyfikowane na wczesnym etapie procesu podejmowania decyzji. Posiadacze praw (np. własności) i interesariusze związani z obszarem chronionym powinni być zaangażowani w określenie wartości tego obszaru oraz wskaźników związanych z zarządzaniem. Po odpowiednim przeszkoleniu osoby te powinny być w stanie zaangażować się w monitoring, zarządzanie i działania edukacyjne.

10. Komunikacja jest kluczowa w osiągnięciu poparcia dla zrównoważonego rozwoju i pogłębiania wiedzy na ten temat.

Klarowne informowanie o wynikach monitoringu presji turystycznej na przyrodę oraz społeczności lokalne może pomóc w zrozumieniu i akceptacji decyzji organów zarządzających obszarem chronionym. Strategia komunikacji jest niezbędna do wsparcia procesu proaktywnego i adaptacyjnego zarządzania tym obszarem.

W polskim prawie funkcjonowanie parków narodowych jest regulowane przez Ustawę o ochronie przyrody (UoP), (Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, Dz. U. z 2018 r. poz. 1614, z późn. zm.). Zgodnie z artykułem 8b UoP jednym z zadań parków narodowych jest udostępnianie obszaru parku narodowego na zasadach określonych w planie ochrony lub zadaniach ochronnych, a także w zarządzeniach dyrektora parku narodowego. W dokumentach tych wyznacza się miejsca, które mogą być udostępniane, oraz określa maksymalną liczbę osób mogących przebywać jednocześnie w tych miejscach. Artykuł 12 stanowi, iż obszar parku narodowego może być udostępniany w sposób, który nie wpłynie negatywnie na przyrodę w parku narodowym. Za wstęp do parku narodowego lub na niektóre jego obszary mogą być pobierane opłaty, a ich wysokość ustala dyrektor parku narodowego. Zgodnie z Artykułem 15 UoP w parkach narodowych zabrania się budowy lub przebudowy obiektów budowlanych i urządzeń technicznych, z wyjątkiem obiektów i urządzeń służących celom parku narodowego. Ponadto pewne działania są na terenie parku narodowego zabronione, z wyjątkiem miejsc wyznaczonych przez dyrektora parku narodowego. W zakresie aktywności turystycznej zakazy te dotyczą w szczególności a) palenia ognisk i wyrobów tytoniowych oraz używania źródeł światła o otwartym płomieniu, b) prowadzenia działalności wytwórczej i handlowej, c) ruchu pieszego, rowerowego, narciarskiego i jazdy konnej wierzchem, d) wprowadzania psów na obszary objęte ochroną ścisłą i czynną, e) wspinaczki, eksploracji jaskiń lub zbiorników wodnych, f) ruchu pojazdów poza drogami publicznymi oraz poza drogami położonymi na nieruchomościach stanowiących własność parku narodowego lub będących w użytkowaniu wieczystym parku, wskazanymi przez dyrektora parku narodowego, g) biwakowania, h) organizacji imprez rekreacyjno-sportowych. Minister właściwy do spraw środowiska, po zasięgnięciu opinii dyrektora parku narodowego, może zezwolić na obszarze parku narodowego na odstępstwa od zakazów, jeżeli jest to uzasadnione potrzebą ochrony przyrody, wykonywaniem badań naukowych, celami

edukacyjnymi, kulturowymi, turystycznymi, rekreacyjnymi lub sportowymi lub celami kultu religijnego i nie spowoduje negatywnego oddziaływania na przyrodę parku narodowego. Zezwolenie na odstępstwo od zakazów może być też uzasadnione potrzebą realizacji inwestycji liniowych celu publicznego, jednak tylko w przypadku braku rozwiązań alternatywnych i po zagwarantowaniu kompensacji przyrodniczej. Zezwolenie na odstępstwo od zakazów wydaje się w drodze decyzji administracyjnej, na czas określony nie dłuższy niż 5 lat i po tym okresie właściwie należy je uznać za nieaktualne.

Drugim aktem prawnym wpływającym na zagospodarowanie turystyczne parków narodowych jest Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (ustawa ooś), (Dz.U. z 2018 r. poz. 2081, z późn. zm.).

Dział V tej ustawy dotyczy konieczności przeprowadzenia oceny oddziaływania na środowisko następujących przedsięwzięć (<http://www.gdos.gov.pl/system-oos>):

- przedsięwzięcia mogące zawsze znacząco oddziaływać na środowisko (wymagające przeprowadzenia oceny oddziaływania na środowisko, w związku z art. 59 ust. 1 pkt 1 ustawy ooś, rozstrzygnięcie a priori),
- przedsięwzięcia mogące potencjalnie znacząco oddziaływać na środowisko (wymagające przeprowadzenia oceny oddziaływania na środowisko, w związku z art. 59 ust. 1 pkt 2 ustawy ooś, rozstrzygnięcie a posteriori, w wyniku screeningu),
- przedsięwzięcia mogące znacząco oddziaływać na obszar Natura 2000 (wymagające przeprowadzenia oceny oddziaływania, w związku z art. 59 ust. 2 ustawy ooś, rozstrzygnięcie a posteriori, w wyniku screeningu).

W zakresie turystyki do przedsięwzięć mogących potencjalnie znacząco oddziaływać na środowisko zalicza się: a) trasy narciarskie, tory bobslejowe, wyciągi narciarskie, w tym wyciągi do narciarstwa wodnego, skocznie narciarskie oraz urządzenia im towarzyszące, b) ośrodki wypoczynkowe lub hotele, zlokalizowane poza terenami mieszkaniowymi, terenami przemysłowymi, innymi terenami zabudowanymi i zurbanizowanymi terenami niezabudowanymi, wraz z towarzyszącą im infrastrukturą, o powierzchni zabudowy nie mniejszej niż 0,5 ha na obszarach objętych formami ochrony przyrody, lub w otulinach form ochrony przyrody, c) stałe pola kempingowe lub karawaningowe (Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 listopada 2010 r. w sprawie przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko, Dz. U. z 2016 r. poz. 71).

2.8. Transgraniczne powiązania turystyki na obszarze PNGS

W tej części opracowania przedmiotem analizy są bezpośrednie powiązania transgraniczne, wynikające z możliwości przekraczania granicy państwowej na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych i w jego najbliższym sąsiedztwie. Nie jest natomiast zadaniem ocena liczby turystów zagranicznych docierających w Góry Stołowe korzystających z transportu samochodowego i ich preferencji, z powodu braku odpowiednich danych.

2.8.1. Uwarunkowania

Transgraniczne powiązania w turystyce na obszarze Parku Narodowego Gór Stołowych wynikają z uwarunkowań przyrodniczych, historycznych i politycznych. O ile pierwsze z nich są de facto niezmiennie w skali czasowej rozpatrywanej w tym opracowaniu, to uwarunkowania historyczno-polityczne zmieniały się, co miało bezpośredni wpływ na znaczenie Gór Stołowych w turystyce transgranicznej.

Ranga uwarunkowań przyrodniczych wynika przede wszystkim z faktu sztuczności granicy państwowej polsko-czeskiej (a wcześniej niemiecko-czechosłowackiej i niemiecko/prusko-austriackiej/austro-węgierskiej) względem ukształtowania rzeźby terenu. Przebieg granicy odzwierciedla historycznie ukształtowane stosunki własnościowe, nie nawiązując do wyraźnych elementów topografii takich jak grzbiety wododziałowe czy rzeki. Konsekwencją jest zarówno wybitnie kręty przebieg granicy na niektórych odcinkach (np. na północ od Pstrążnej lub na północny wschód od Pasterki), jak i prosty przebieg w dół stoku na innych (np. pomiędzy Błędnymi Skałami a Ostrą Górą lub poniżej Białej Skały na północnym progu Gór Stołowych).

Innym przykładem braku nawiązania przebiegu granicy do rzeźby jest jej poprowadzenie u podnóża krawędzi płaskowyżu Skalniaka pod Błędnymi Skałami. Z kolei przykładami przecięcia naturalnych ciągów krajobrazowych przez granicę państwową są:

- dolina Pstrążnika poniżej Pstrążnej, biegnąca dalej na terytorium Czech, w stronę miejscowości Žďárky;
- dolina Židovki³, z położoną w niej osadą Ostra Góra po stronie polskiej i Machovská Lhota po stronie czeskiej;
- doliny na północ od Pasterki, tworzące większą dolinę Stekelnice po stronie czeskiej;
- skalista, porozcinana jarami krawędź północnego progu Gór Stołowych na wschód od Pasterki;
- dolina Červenovodského potoku u podnóża północnego progu Gór Stołowych, rozpoczynająca się na terytorium czeskim i kontynuująca na wschód w stronę Radkowa, gdzie potok wpada do Zalewu Radkowskiego.

Do powyższej ciągłości elementów ukształtowania rzeźby terenu nawiązują historycznie ukształtowane ciągi osadnicze i sieć drogowa, która – nawet jeśli od wielu dziesiątków lat niewykorzystywana (np. na północ od Pasterki) – jest wciąż widoczna w krajobrazie.

W szerszym kontekście geograficznym, płaskowyż Gór Stołowych ma przedłużenie w kierunku północno-zachodnim w postaci jednostek nazywanych Broumovské stěny (przedłużenie północnego progu Gór Stołowych) i Polická pánev (Niecka Policka – przedłużenie płaskowyżu centralnego), choć ta ostatnia nie ma już charakteru zwartego płaskowyżu z ostańcowymi wzniesieniami, a dość silnie rozczłonkowanego obszaru występowania asymetrycznych grzbietów i dolin, miejscami w typie kanionów. Polická vrchovina jest także położona niżej niż płaskowyż Gór Stołowych, nie przekraczając wysokości 700 m n.p.m. Z Górami Stołowymi łączy ją natomiast budowa geologiczna – naprzemienne zaleganie piaskowców i mułowców/margli. W rezultacie wiele mniejszych form rzeźby występuje po obu stronach granicy: kaniony i gardziele, urwiska, amfiteatry skalne i skalne grzyby.

Dodatkowym czynnikiem sprzyjającym turystyce transgranicznej w przeszłości (do II wojny światowej) były silne związki kulturowe, a nawet etniczne, jako że region Broumovska był w znacznej mierze zamieszkały przez ludność niemieckojęzyczną. Pozostałością z czasów poprzedzających wojny śląskie i przyłączenie ziemi kłodzkiej do Prus były także związki religijne, a ośrodek pielgrzymkowy w Wambierzycach oddziaływał nie tylko na ziemię kłodzką, ale także na region Broumova i Polic nad Metują.

³ Istniejące opracowania kartograficzne nie są konsekwentne w zakresie nazewnictwa. Na najnowszym wydaniu mapy turystycznej Gór Stołowych („Góry Stołowe – kraina zrodzona z morza. Mapa turystyczno-przyrodnicza, skala 1:30 000”, PLAN, Jelenia Góra 2017) potok płynący przez Ostrą Górę w kierunku Machova został opisany jako Machovský potok, natomiast Stekelnice jako Židovka, podczas gdy nazwę Stekelnice przypisano wcześniej bezimiennemu potokowi płynącemu przez jar Piekło. Takie nazewnictwo jest zgodne z obecnym na portalu mapy.cz. W świetle wspomnianej mapy Gór Stołowych nie jest jednak jasne, gdzie znajdują się źródła Machovskiego potoku, ponieważ nie został on opisany po stronie polskiej.

Odzwierciedleniem tego faktu było istnienie szlaku pielgrzymkowego z Polic nad Metują przez Machovský Kříž, do górnych zabudowań Božanova i dalej przez Studeną Vodę do Radkova i Wambierzyc, nazwanego Vambeřická cesta. W okresie do I wojny światowej względnie łatwe było także przekraczanie granicy państwowej austriacko(austro-węgiersko) -pruskiej, stąd wytyczane były szlaki turystyczne mające w założeniach transgraniczny charakter. Taki charakter miał szlak Hvězda – Szczeliniec Wielki, który prowadził grzbietem Broumovskich Stěn przez Pasterkę na Szczeliniec. Radkowski oddział GGV odpowiedzialny był za przygotowanie i oznaczenie jego kłodzkiego odcinka, od Machovskiego Krzyża na Szczeliniec Wielki. Ten dawny trakt wykorzystują współczesne szlaki: czerwony po stronie czeskiej, tzw. Strażnicza Ścieżka oraz niebieski, zielony i żółty przez Pasterkę i dalej na Szczeliniec Wielki po stronie polskiej.

Turystyka transgraniczna, ograniczona już w okresie międzywojennym, a zwłaszcza w latach poprzedzających II wojnę światową wskutek napiętej sytuacji politycznej między ówczesną Czechosłowacją i Niemcami, nie odrodziła się w okresie po II wojnie światowej. Jedynym dostępnym przejściem granicznym w regionie było drogowe przejście Kudowa Słone – Náchod, a możliwości swobodnego przekraczania granicy w obrębie Gór Stołowych nie było. Wyznakowanych szlaków turystycznych doprowadzających w pobliże granicy państwowej w Górach Stołowych praktycznie również nie było (wyjątkiem były zlokalizowane przy granicy Błędne Skały). Po roku 1990 rozpoczęto otwieranie przejść granicznych dla tzw. małego ruchu przygranicznego, które były także wykorzystywane przez turystów. Na terenie PNGS otwarto dwa takie przejścia: Ostra Góra – Machovská Lhota oraz Pasterka – Machovský kříž, a dwa kolejne w jego bliskim sąsiedztwie: Radków – Božanov oraz Pstrážna – Žďárky (Kołodziejczyk 2014). Jednak pełne otwarcie dla ruchu transgranicznego nastąpiło po przystąpieniu Polski do układu Schengen (2007), który umożliwia przekraczanie granicy państwowej w dowolnym miejscu, za wyjątkiem parków narodowych, gdzie jest to dozwolone wyłącznie w miejscach wyznaczonych, powiązanych z siecią znakowanych szlaków turystycznych. Wyznakowano wówczas jednolitym kolorem kilka szlaków pieszych przekraczających granicę lub doprowadzających do granicy, aby zintegrować sieć szlaków po obu jej stronach, a także kilka szlaków rowerowych.

2.8.2. Współczesna sieć transgranicznych szlaków turystycznych

Głównymi miejscowościami po stronie czeskiej generującymi bezpośredni transgraniczny ruch turystyczny są Machov i Machovská Lhota, skąd prowadzą szlaki turystyczne do Ostrej Góry i w stronę Bukowiny, z możliwością kontynuacji do Błędnych Skał, a także przez Černý důl i Machovský kříž do Pasterki i na Szczeliniec Wielki. Od strony polskiej taką miejscowością jest Pasterka, z której łatwo dostać się w najbardziej atrakcyjne partie Broumovskich sten (Božanovský Špičák, Koruna). Można domniemywać, że pozostałe pary miejscowości przygranicznych (Žd'árky – Pstrážna, Božanov – Radków) odgrywają w tym zakresie znacznie mniejszą rolę, a generowany w tych miejscach ruch transgraniczny ma niewielki wpływ na Park Narodowy Gór Stołowych z racji oddalenia od znakowanej sieci szlaków pieszych w granicach PNGS.

W granicach obszaru opracowania granicę państwową przecinają następujące piesze szlaki turystyczne (od południa):

- Pstrážna – Závřchy – szlak niebieski (poza granicami PNGS)
- Bukowina – Machov – szlak niebieski, trzykrotnie przecinający granicę (na jednym odcinku poprowadzony granicą PNGS)
- Machov – Błędne Skały – szlak żółty (w obrębie PNGS)
- Božanov – Machovský kříž – Pasterka – szlak niebieski (w obrębie PNGS)
- Ponadto do granicy doprowadzone są od strony czeskiej dwa krótkie szlaki łącznikowe, oznaczone kolorem niebieskim, łączące ze szlakiem zielonym po polskiej stronie granicy, na obszarze PNGS:
 - pod Błędnymi Skałami
 - Machovská Lhota – Pasterska Góra
- Szlaki rowerowe:
 - Žd'árky – Pstrážna (poza granicami PNGS)
 - Machov – Machovská Lhota – Ostra Góra (w obrębie PNGS)
 - Studená Voda – Radków (poza granicami PNGS)
 - Božanov – Radków (poza granicami PNGS)

Jedynym fizycznie istniejącym połączeniem strony polskiej i czeskiej, które nie jest udostępnione dla ruchu turystycznego, jest droga prowadząca z Pasterki doliną bezimiennego potoku równoległą do doliny Piekło do granicy państwa. Droga kontynuuje się wzdłuż granicy państwowej, a następnie sprowadza do doliny Černý důl. Na tym ostatnim odcinku biegnie czeski szlak żółty z Machovskiej Lhoty. Wspomniana droga jest starym traktem łączącym Pasterkę z Machovem.

Do najnowszych projektów infrastrukturalnych, promujących krajobraz kulturowy, należy edukacyjna ścieżka historyczna „Nouzín – Ostra Góra” w Ostrej Górze, powstała przy wsparciu Euroregionu Glacensis i europejskiego programu polsko-czeskiej współpracy transgranicznej. Jest to wspólna inicjatywa PNGS i strony czeskiej, w ramach obchodów dwusetnej rocznicy pierwszej nominacji przewodnickiej, którą w 1813 roku otrzymał Karłowianin, Franciszek Pabel. Umieszczone w terenie tablice ze starymi fotografiami zanikłej obecnie wsi pozwalają poznać, jak niegdyś wyglądało życie jej mieszkańców oraz zrozumieć, jakim wielkim przemianom uległ otaczający krajobraz w ciągu zaledwie kilku dziesięcioleci. Na zachodnim krańcu parku narodowego, w rejonie Bukowiny, przebiega natomiast czeska trasa edukacyjna „Ścieżka Tkaczy” (Tkalcovský stezník), która również przedstawia wiele elementów krajobrazu kulturowego obszaru pogranicza (na tablicach zamieszczono także krótkie streszczenia informacji w języku polskim).

2.8.3. Geopark Broumovsko

W tematyce transgranicznych powiązań turystycznych mieści się także położony po stronie czeskiej Krajowy Geopark Broumovsko, powołany do istnienia w 2018 r. Obejmuje on czeską część geologicznej niecki śródsudeckiej, sięgając na zachodzie po podnóża Karkonoszy, a na wschodzie po granicę państwową czesko-polską na odcinku przecinającym Góry Stołowe. Zgodnie z ideą tworzenia geoparków, do głównych celów Geoparku Broumovsko należy promocja geoturystyki i edukacja w zakresie dziedzictwa Ziemi. Cele te są zbieżne z niektórymi zadaniami realizowanymi przez Park Narodowy Gór Stołowych i zamierzeniami niektórych gmin znajdujących się w zasięgu opracowania (gmina Radków). Dotychczasowa działalność Geoparku Broumovsko jest skupiona na obszarze Czech (<https://geopark.broumovsko.cz>), ale diskutowane jest rozszerzenie oferty edukacyjnej na przyległe obszary Polski, komplementarne pod względem rzeźby terenu i budowy geologicznej (<https://geopark.broumovsko.cz/o-projektu/activity-2019>; dostęp 18-12-2019). Obszar Parku Narodowego Gór Stołowych jako teren o najwyższych walorach geoturystycznych jest naturalnie predysponowany do takiej współpracy.

2.9. Aktualny ruch turystyczny na obszarze PNGS – charakterystyka ilościowa i jakościowa

Góry Stołowe z uwagi na atrakcyjne walory turystyczne, wysoki stopień zagospodarowania turystycznego oraz dobrą dostępność komunikacyjną są niezwykle popularne wśród turystów. Potwierdzeniem tego było zakwalifikowanie tego regionu do obszarów o podstawowym znaczeniu dla urlopowej turystyki wypoczynkowej (Lijewski i in., 2002), I kategorii obszarów krajoznawczych Polski (Wyrzykowski, 1986) oraz atrakcji o najwyższej frekwencji w regionie dolnośląskim (Kruczek, 2017). W odniesieniu do zagospodarowania turystycznego Styperek (2001) wskazuje wysoki wskaźnik rozwoju sieci szlaków pieszych wynoszący dla Parku Narodowego Gór Stołowych 1,6 km szlaku na km², a dla całego regionu Góry Stołowych 1,07 km/km² (Rogowski, 2012).

Charakterystyka ruchu turystycznego w Parku Narodowym Gór Stołowych została wykonana w oparciu o istniejący od 2016 roku System Monitoringu ruchu turystycznego (SMrt) (Rogowski i Małek, 2016) i polega na zbieraniu danych ilościowych z czujników pyro-elektrycznych oraz danych jakościowych z badań sondażowych. Poniżej przedstawiono najnowsze dane z Systemu Monitoringu ruchu turystycznego obejmujące cały rok kalendarzowy:

- dla danych ilościowych, z 2017 roku
- dla danych jakościowych, 2018 roku.

2.9.1. Charakterystyka ilościowa

Ruch turystyczny na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych charakteryzuje się wysoką koncentracją przestrzenną i czasową. W 2017 roku Park odwiedziło 871 tysięcy osób (zarejestrowana liczba wejść), z czego najwięcej wejść zanotowano w miesiącach letnich (w lipcu – 192 tysiące, w sierpniu – 191 tysięcy) i wiosennych (w maju – 164 tysiące oraz czerwcu – 132 tysiące), co stanowiło w przybliżeniu 78% wszystkich wejść. W pozostałych miesiącach liczba wejść do Parku notowana jest na znacznie niższym poziomie, wynosząc odpowiednio od 67 tysięcy we wrześniu do 9 tysięcy w grudniu. W oparciu o te dane można wyróżnić wysoki sezon turystyczny obejmujący ww. cztery miesiące, sezon pośredni w kwietniu i we wrześniu oraz sezon niski trwający od stycznia do marca oraz od października do grudnia.

Wyraźną cechą charakterystyczną ruchu turystycznego w Parku Narodowym Gór Stołowych jest fakt, że w okresach następujących po sobie dni wolnych przy okazji obchodzonych świąt (tzw. „długie weekendy”) notuje się krótkotrwały i silny przyrost ruchu turystycznego, a tuż po nich, duży spadek.

W tym czasie generowanych jest od 1/4 do nawet 2/3 całości miesięcznych wejść, czego przykładem były poniższe okresy:

- przełom kwietnia i maja (29.04–3.05.2017), kiedy zanotowano 45 tysięcy wejść,
- weekend związany ze świętem Bożego Ciała (15–17.06.2017) – 28 tysięcy wejść,
- weekend związany ze świętem Wniebowzięcia NMP (13–15.08.2017) – 34 tysięcy wejść,
- przełom roku 2017/2018 (29.12–01.01) – 4,5 tysiąca wejść.

Ponadto, w dniach od 16 do 25 maja 2017 roku miał miejsce szczyt sezonu wycieczek szkolnych, kiedy każdego dnia Park odwiedzało około 5000 osób, dając w sumie prawie 65 tysięcy wejść. Maksymalna liczba dziennych wejść do Parku przekroczyła 10 tysięcy, co można odnotować w następujących dniach: 18 lipca (14,8 tys.), 1 maja (13,4 tys.), 2 maja (13,2 tys.), 14 sierpnia (12,3 tys.), 13 sierpnia (11,3 tys.), 15 sierpnia (10,6 tys.) i 15 czerwca (10,2 tys.).

Przestrzenna koncentracja turystów w Parku Narodowym Gór Stołowych jest związana z głównymi atrakcjami. Szacuje się, że około 400 tysięcy turystów odwiedza schronisko turystyczne „Na Szczelińcu”, co stanowi w przybliżeniu połowę odwiedzających Park (dane szacunkowe z urządzeń zlokalizowanych w przy trasach wejściowych na Szczeliniec Wielki). Z powyższej grupy, 283 tysiące turystów odwiedziło trasę turystyczną w na Szczelińcu Wielkim. Kolejną równie popularną atrakcją były Błędne Skały, w przypadku których na trasie turystycznej zanotowano 231 tysięcy wejść. Liczba turystów odwiedzających oba miejsca stanowi 2/3 wszystkich wejść do Parku. Kolejne atrakcje cechują się już znacznie mniejszą popularnością, a były to: Skalne Grzyby (32 tys. wejść), Narożnik (20 tys.) i Radkowskie Skały (Zbrojownia Herkulesa) (17 tys.). Ruch turystyczny na poziomie kilku tysięcy turystów rocznie notuje się na Forcie Karola i Skalniaku, przy Białych Skałach, Kruczych Skałach na Kruczej Kopie w granitowej części PNGS i Łężyckich Skałkach oraz przy Wielkim Torfowisku Batorowskim i na Skałach Puchacza.

2.9.2. Charakterystyka jakościowa

Badania sondażowe przeprowadzono na próbie 1004 osób, składającej się z 49% z kobiet i 51% z mężczyzn, w rejonie Szczelińca Wielkiego (53%) i Błędnych Skał (47%). Sondaże zrealizowano w każdej z czterech pór roku, w grupach o liczebności adekwatnej do wskazań danych ilościowych. Najczęściej były to osoby w wieku 35-49 (38%), 25-34 (31%) i 50-64 lata (11%).

Turyści pochodzili przeważnie z zachodniej i centralnej Polski, z województw: wielkopolskiego (22%), dolnośląskiego (20%), śląskiego (14%), mazowieckiego (10%), małopolskiego (8%) i łódzkiego (6%), zamieszkując głównie duże miasta: Wrocław (11%), Poznań, Warszawa (po 8%), Kraków (7%) i Łódź (4%).

Głównym celem odwiedzin Parku Narodowego Gór Stołowych był wypoczynek, wskazywany przez 64% respondentów. Poznanie i podziwianie walorów przyrody nieożywionej było drugim w kolejności celem pierwszorzędym (21%), natomiast najważniejszym celem drugorzędym, oznaczonym przez połowę respondentów. Z pozostałych celów wskazać można chęć uprawiania turystyki aktywnej i kwalifikowanej (6% jako cel główny i 11% jako drugorzędny), poznanie i podziwianie przyrody ożywionej (odpowiednio 3% i 39%) oraz poznanie i podziwianie obiektów zabytkowych (1% i 22%).

Najpopularniejszym środkiem transportu w dojeździe do Parku Narodowego Gór Stołowych był samochód (75%). Pozostali respondenci zdecydowali się na przyjazd publiczną komunikacją drogową (12%) oraz kolejową (7%). Poruszając się po odwiedzanym obszarze turyści również korzystają z własnego środka transportu (41%), choć niektórzy pozostawiając własne auto wykorzystują komunikację publiczną (28%) lub podążają pieszo szlakami turystycznymi (24%).

Ponad połowa turystów odwiedziła Park po raz pierwszy (54%), a 1/4 przybywa tu regularnie, odwiedzając ten obszar przynajmniej raz w roku. Najczęściej wybieraną porą roku było lato (52%), następnie jesień (44%) oraz wiosna (33%). Jednakże w ostatnich latach zauważalna jest tendencja wzrostu popularności okresu jesiennego i wiosennego. Największa liczba turystów zdecydowała się na pobyt 2–3 dniowy (42%) i 4–7 dniowy (32%).

Wśród atrakcji odwiedzanych w rejonie Parku Narodowego Gór Stołowych największą popularnością charakteryzowały się Szczeliniec Wielki (73%) i Błędne Skały (62%). W dalszej kolejności turyści odwiedzali: Kaplicę Czaszek w Cermnej (12%), Skalne Grzyby (5%), Twierdzę Kłodzką (4%), Kopalnię Złota w Złotym Stoku (3%) i Jaskinię Niedźwiedzią w Kletnie (3%). Spośród miejscowości najczęściej odwiedzano Kudowę-Zdrój (11%), Wambierzyce (8%), Pasterkę (4%), Duszniki-Zdrój (4%) i Polanicę-Zdrój (3%). Ponad połowa turystów (55%) deklarowała chęć odwiedzin Republiki Czeskiej, gdzie najczęściej odwiedzano Atrypašsko-Teplické skály (61%), a w dalszej kolejności – Broumovské steny (14%) i Ostaš (7%).

Do najczęściej odwiedzanych miast w sąsiadującej z Parkiem Narodowym Gór Stołowych części Czech można zaliczyć: Náchod (25%), Teplice nad Metují (21%) i Broumov (9%), natomiast dużą popularnością cieszy się również Praga (21%).

Najczęściej wybieraną miejscowością w kontekście bazy noclegowej w rejonie Parku Narodowego Gór Stołowych była Kudowa Zdrój (37%), w dalszej kolejności Karłów (18%), Polanica Zdrój (13%), Duszniki Zdrój (11%), Radków (7%) i Pasterka (5%). W odniesieniu do typu obiektu noclegowego, najczęściej zdecydowano się przenocować w kwaterze prywatnej (36%), następnie w hotelu (32%) oraz pensjonacie (29%).

W ocenie oferty turystycznej rejonu Parku Narodowego Gór Stołowych najwyżej oceniano udostępnienie walorów przyrody nieożywionej (88% oceny dobrych), istniejącą sieć szlaków turystycznych (79%) i zagospodarowane miejsca odpoczynku (70%). W przybliżeniu połowa respondentów dobrze oceniła udostępnienie obiektów zabytkowych (59%), ofertę gastronomiczną (57%), sieć ścieżek edukacyjnych (54%) i działalność edukacyjną Parku (46%). Niższe oceny uzyskały: oferta kulturalna rejonu (43%), oferta warsztatów skansenów i muzeów (41%), wypożyczalnie sprzętu sportowo-rekreacyjnego (32%) i komunikacja publiczna (22%).

W przypadku słabych stron turystyki w rejonie Parku Narodowego Gór Stołowych najczęściej wskazywano zbyt dużą liczbę turystów na szlakach (17%) i słabo rozwiniętą komunikację publiczną (15%) – odnosząc się w swoich odpowiedziach zarówno do jakości, częstotliwości i stopnia rozwoju połączeń w rejonie Parku Narodowego. Znacznie mniej wskazań dotyczyło: stanu technicznego dróg i oznakowania (7%), wysokich cen udostępniania tras turystycznych na Szczelińcu Wielkim i Błędnym Skałach (6%), zawyżonych ceny usług noclegowych i gastronomicznych oraz zaburzenie estetyki w krajobrazie (po 5%), zbyt małą liczbę i pojemność parkingów, niską jakość usług gastronomicznych, słabe zagospodarowanie na szlakach turystycznych, brak koszy na śmieci przy szlakach oraz słabo rozwiniętą informację turystyczną (po 4%).

3. WSTĘPNA OCENA ZAGROŻEŃ I SZANS ROZWOJU TURYSTYKI W PNGS

3.1. Atuty turystyczne obszaru PNGS i najbliższego sąsiedztwa

Analiza zasobów i walorów turystycznych na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych i w jego najbliższym sąsiedztwie, wraz z oceną stanu zagospodarowania infrastrukturalnego, wskazuje na obecność licznych atutów sprzyjających rozwojowi turystyki (Tabela 4). Kluczowymi atutami w odniesieniu do terenu PNGS są formacje skalne, unikatowe w skali Polski, komplementarne w stosunku do piaskowcowych formacji skalnych występujących na terenie Czech, o wybitnych walorach estetycznych i krajobrazowych, występujące w dużym zagęszczeniu. Ich obecność była powodem szybkiego rozwoju turystyki w Górach Stołowych już od czasów ich „odkrycia” pod koniec XVIII w. Z kolei kluczowe atuty najbliższego sąsiedztwa to dobrze rozwinięte zaplecze infrastrukturalne, zwłaszcza w pobliskich miejscowościach uzdrowiskowych, które same w sobie stanowią cel podróży turystycznych, a nie są wyłącznie bazą do eksploracji Gór Stołowych. Konieczne jest przy tym podkreślenie synergii między tymi dwiema grupami atutów i istnienia swoistego mechanizmu samonapędzającego się, widocznego zarówno w przeszłości, jak i obecnie. Rosnąca popularność obiektów przyrody nieożywionej w Górach Stołowych i rosnący ruch turystyczny powodowały większe zapotrzebowanie na usługi turystyczne, czego konsekwencją był rozwój niemal wszystkich elementów bazy turystycznej (usługi noclegowe, obiekty gastronomiczne, sieć dróg kołowych oraz na ograniczoną skalę linii kolejowych, sieć szlaków turystycznych, udogodnienia dostępu do miejsc trudniej osiągalnych, obiekty i infrastruktura edukacyjna, usługi i atrakcje dodatkowe). Obecny szybki rozwój usług turystycznych w uzdrowiskach w sąsiedztwie Parku Narodowego Gór Stołowych, przy równoczesnym wzroście mobilności turystów (przeważnie własny transport samochodowy), ma istotne implikacje dla ruchu turystycznego na terenie PNGS.

Analizując atuty turystyczne obszaru należy jednak mieć na względzie dwa aspekty: nierównomierność ich rozmieszczenia oraz obecność walorów niedocenianych i ich potencjalną, a nie faktyczną atrakcyjność.

Nierównomierność odnosi się do obu grup atutów wymienionych w Tabeli 4. Najefektowniejsze obiekty przyrody nieożywionej (formacje skalne Szczelińca Wielkiego i Błędnych Skał) są zlokalizowane na terenie PNGS i są one równocześnie najbardziej zakorzenione w świadomości odwiedzających jako atrakcje turystyczne, podczas gdy obszary przyległe do PNGS są postrzegane jako ubogie w obiekty przyrodnicze godne szczególnego zainteresowania. Ponadto, nawet wspomniane obiekty przyrody nieożywionej na terenie PNGS są skoncentrowane w zachodniej części Parku, w bliskości Karłowa, podczas gdy okolice Kudowy-Zdrój i Łężyc nie mają atrakcji o porównywalnej randze, natomiast Skalne Grzyby i Radkowskie Skały wydają się wciąż niedoceniane jako przedmiot zainteresowań turystycznych, a mają w tym względzie znaczny potencjał. Problem rośnie przy rozszerzeniu analizy na cały obszar opracowania, jako że poza granicami PNGS ewidentne atrakcje przyrodnicze są faktycznie nieliczne i na pewno nie mogą równać się ze spektakularnymi formacjami skalnymi zachodniej części PNGS. Obiekty o potencjalnym znaczeniu dla turystyki jednak występują i należą do nich: skalne grzyby w Złotnie, jar Kamiennego Potoku w Złotnie, urwiska i ostańce skalne koło Niżkowej, góra

Mnich koło Wambierzyc, wzniesienie Guzowata w Radkowie z interesującymi odsłonięciami geologicznymi. Grupą obiektów na pograniczu walorów przyrodniczych i kulturowych są dawne kamieniołomy, m.in. w okolicach Złotna, na zachód od Wolan (górna część doliny Toczka) i na Golcu nad Wambierzycami. Duże walory widokowe posiadają szlaki turystyczne okolic Dańczowa, Gołaczowa i Kulina, wiodące długimi odcinkami przez tereny otwarte.

Tab. 4. Główne atuty turystyczne obszaru PNGS i najbliższego sąsiedztwa – ujęcie syntetyczne.

	Park Narodowy Gór Stołowych	Sąsiedztwo Parku Narodowego Gór Stołowych
Zasoby – walory turystyczne	<p>Formacje skalne – unikatowe w skali regionu, zróżnicowane, komplementarne do siebie</p> <p>Znaczny potencjał walorów przyrody nieożywionej dla rozwoju geoturystyki i geoedukacji</p> <p>Walory widokowe</p> <p>Przeważnie harmonijny krajobraz kulturowy</p> <p>Interesujące obiekty dziedzictwa kulturowego</p> <p>Ukształtowanie terenu sprzyjające turystyce rowerowej i narciarskiej</p>	<p>Miejscowości uzdrowiskowe o długich tradycjach</p> <p>Zabytki architektury w miastach i wsiach wokół PNGS, w tym o ponadregionalnym znaczeniu</p> <p>Przeważnie harmonijny krajobraz kulturowy</p> <p>Obiekty (stanowiska) geologiczne okolic Radkowa – komplementarne do PNGS</p> <p>Formacje skalne i dawne kamieniołomy we wschodniej części Gór Stołowych</p> <p>Broumovské steny – dopełnienie georóżnorodności Gór Stołowych po stronie czeskiej</p>
Infrastruktura	<p>Gęsta sieć szlaków turystycznych udostępniająca większość najbardziej atrakcyjnych miejsc</p> <p>Dwa schroniska górskie, oba również z ofertą gastronomiczną</p> <p>Liczne możliwości przekraczania granicy państwowej na terenie PNGS</p> <p>Gęsta sieć dobrze utrzymanych dróg leśnych stwarzająca możliwości dalszego rozwoju sieci szlaków</p> <p>Zróżnicowana oferta edukacyjna – obiekty PNGS i tablice informacyjne</p> <p>Łatwa dostępność komunikacyjna, także od strony czeskiej</p>	<p>Dobrze (choć nierównomiernie) rozwinięta baza noclegowo-gastronomiczna</p> <p>Gęsta sieć szlaków turystycznych pieszych i rowerowych</p> <p>Gęsta sieć dobrze utrzymanych dróg leśnych stwarzająca możliwości dalszego rozwoju sieci szlaków</p> <p>Zaplecze dla lecznictwa uzdrowiskowego oraz spa i wellness</p> <p>Usługi medyczne i medycyny estetycznej o wysokiej reputacji</p> <p>Oferta kulturalna</p> <p>Imprezy sportowe i rekreacyjne, oparte o odpowiednią infrastrukturę</p> <p>Zaplecze konferencyjne w miejscowościach uzdrowiskowych</p> <p>Dobra dostępność komunikacyjna, także od strony czeskiej</p>

Analogiczna sytuacja dotyczy obiektów dziedzictwa kulturowego, które wykazują silną koncentrację w kilku miejscowościach (Duszniki-Zdrój, Wambierzyce, Pstrążna). Niemniej, liczne interesujące obiekty małej architektury (kaplice, krzyże przydrożne, dawne kamienie graniczne, tradycyjna architektura wiejska) oraz zachowane płaty harmonijnego półotwartego krajobrazu kulturowego występują w różnych miejscach na obszarze opracowania. Stanowią one potencjalne atrakcje turystyczne, wymagające jednak odpowiedniego rozpropagowania i udostępnienia.

Także rozwój infrastruktury turystycznej jest nierównomierny. Koncentruje się ona w kilku miejscowościach (Kudowa-Zdrój, Duszniki-Zdrój, Karłów) i jest znacznie słabiej reprezentowana w pozostałych. W szczególności dotyczy to usług uzupełniających, wykraczających poza minimum tworzone przez ofertę noclegowo-gastronomiczną. Podobnie nierównomierność cechuje dostępność komunikacyjną – znacznie większą i bogatszą po stronie południowej (droga nr 8, linia kolejowa Kłodzko – Kudowa-Zdrój, oferta transportu publicznego). Istniejąca sieć dróg powoduje, że dostępność komunikacyjna najbardziej atrakcyjnej, zachodniej części Parku Narodowego Gór Stołowych od strony miejscowości położonej wzdłuż wschodniego obrzeża Gór Stołowych (Wambierzyce, Studzienno, Chocieszów, Wolany) jest utrudniona. Większa promocja wschodniej części Gór Stołowych, w szczególności we fragmencie położonym poza PNGS i udostępnienie tamtejszych atrakcji turystycznych mogłaby przyczynić się do bardziej zrównoważonego rozłożenia ruchu turystycznego.

3.2. Zagrożenia i bariery ograniczające rozwój turystyki w PNGS

Zagrożenia dla rozwoju turystyki w Parku Narodowym Gór Stołowych są rozumiane jako zagrożenia dla turystyki zrównoważonej, adekwatnej dla parku narodowego i wynikających z tego statusu zasad i celów ochrony przyrody. W takim ujęciu najważniejszymi zagrożeniami są:

- **Nadmierny rozwój ruchu turystycznego** (zjawisko „overtourism” w parkach narodowych jest zauważane coraz częściej i wskazywane przez coraz większą liczbę autorów – por. Kruczek, Przybyłko-Kisielewska 2019) skutkuje zatłoczeniem najpopularniejszych odcinków szlaków, co zmusza do powolnego podążania w tłumie innych osób – jeden za drugim. Fakt ten powoduje spadek satysfakcji z pobytu w parku, hałas i śmieci generowane przez samych turystów (co w znacznej mierze obniża komfort pobytu), wzrost liczby nieprzewidywalnych, niebezpiecznych i nieodpowiednich zachowań (np. przechodzenie przez barierki nad przepaścią, pozostawiane śmieci, pijaństwo na szlaku). W PNGS dotyczy to przede wszystkim najbardziej obleganych tras turystycznych na Szczelińcu Wielkim i Błędnym Skałach oraz tras dojściowych z Karłowa na Szczeliniec Wielki oraz z tzw. górnego parkingu do trasy turystycznej na Błędnym Skałach.

- **Niezadawalający poziom świadomości ekologicznej i kultury turystów**, który pośrednio związany jest ze wskazanym powyżej zjawiskiem „umasowienia” ruchu turystycznego i znacznym przyrostem liczby turystów nieprzygotowanych i niewystarczająco wyedukowanych.

Oba powyższe czynniki wynikają z coraz większego „umasowienia” ruchu turystycznego w PNGS i mogą powodować zanikanie właściwej dla parku narodowego turystyki o charakterze zrównoważonym. Może to doprowadzić do przeobrażenia obszaru w miejsce rozrywki dla turystów masowych, nie interesujących się walorami przyrodniczymi, w którym zaspokajane będą potrzeby niższego rzędu, bez poszanowania najcenniejszych walorów turystycznych, które w największym stopniu przyciągają obecnych turystów.

- **Słaba dostępność komunikacyjna Parku w zakresie połączeń komunikacji publicznej**, powodująca wzrost liczby wjazdów do PNGS oraz w obszar enklawy Karłowa własnym środkiem transportu. W szczególności generuje to nadmierny ruch samochodów na Drodze Stu Zakrętów podczas tzw. długich weekendów i powoduje coraz większe problemy z parkowaniem wzdłuż Drogi Stu Zakrętów (przepełnione parkingi zlokalizowane wzdłuż ww. drogi). Czynniki te przyczyniają się do obniżenia poziomu bezpieczeństwa turystów oraz ich poczucia komfortu, w sytuacji dojścia drogą od parkingów do szlaków wyjściowych. Najbardziej charakterystycznym przykładem jest odcinek drogi pomiędzy Karłowem a miejscami parkingowymi w rejonie Lisiej Przełęczy. Słaba dostępność komunikacyjna, szczególnie poza sezonem turystycznym, znajduje potwierdzenie w opinii samych turystów podczas badań sondażowych.

- **Nasilenie procesów erozyjnych na ścieżkach turystycznych**, powodujące spadek stabilności podłoża, co obniża poziom bezpieczeństwa turystów na niektórych odcinkach szlaków, w punktach widokowych czy w miejscach o wzmożonym ruchu turystycznym.

- **Obniżenie estetyki krajobrazu poprzez rozwój urządzeń i obiektów o charakterze „agresywnym”**, ingerujących w estetykę krajobrazu. Obiekty i urządzenia o różnej funkcji (w tym także turystycznej) posiadające zbyt dużą kubaturę, agresywną formę, niedostosowane do regionalnej odmiany krajobrazu, funkcji nieadekwatnej do charakteru obszaru (np. kamieniołom, obiekty przemysłowe, ale także tablice reklamowe np. Minieuroland przy CSE w Karłowie) powodują zeszpecenie krajobrazu i zatracanie jego cech regionalnych.

- **Spadek akceptacji dla turystów w rejonie PNGS ze strony mieszkańców** w wyniku nadmiernego rozwoju ruchu turystycznego (wcześniej wspomniany „overtourism”) i wzrostu liczby niewłaściwych zachowań. Może to spowodować wytworzenie sytuacji konfliktowych pomiędzy mieszkańcami a turystami na wielu płaszczyznach, analogicznie do sytuacji w najpopularniejszych turystycznie miastach świata. Chęć większych zysków ze strony lokalnej branży turystycznej i paraturystycznej może spowodować wzrost cen artykułów i usług, z których korzystają turyści, prowadząc do nadmiernego przyrostu kosztów pobytu. Fakt ten może spowodować odpływ turystów „o niskiej zasobności portfela” i średniozamożnych kosztem najbogatszych o potrzebach nie zawsze adekwatnych do charakteru obszaru.

- **Sezonowość usług obsługi turystów** (sezonowe obiekty gastronomiczne, punkty sprzedaży pamiątek) powodująca „zniechęcenie” do przyjazdu poza wysokim sezonem turystycznym (jesienią, wiosną); zanik funkcji turystycznej niektórych miejsc, co powoduje nadmierną koncentrację czasową (2-3 miesiące letnie) ruchu turystycznego

- **Istnienie na terenie Parku obiektów nie służących celom ochrony Parku** i związane z tym utrudnienia w zarządzaniu infrastrukturą turystyczną ze względu na udział gruntów obcej własności w granicach Parku.

Istotne jest przygotowanie swoistej „bariery” umożliwiającej zatrzymanie nieprzygotowanych i nieświadomych turystów w strefie buforowej PNGS. Powinna ona się składać z wielu różnorodnych i alternatywnych dla parku narodowego atrakcji. Obecnie w rejonie Parku istnieją takie atrakcje i planowane jest przygotowanie kolejnych, np. Ekocentrum PNGS i Centrum Szkoleniowo-Edukacyjne w Karłowie należące do Parku. Poza tym do wykorzystania są różnorodne walory kulturowe głównych miast w otoczeniu Parku, z których część posiada również interesującą i całoroczną ofertę kulturalną.

Paradoksalnie utworzony w Karłowie „park dinozaurów”, stragany sprzedające pamiątki i punkty gastronomiczne pełnią rolę atrakcji alternatywnych dla Szczelińca Wielkiego. Jak wynika z prowadzonych obserwacji terenowych, niektóre osoby decydują się na spędzenie czasu w Karłowie rezygnując z wejścia na Szczeliniec Wielki. Podobną funkcję pełni schronisko „Na Szczelińcu”, które dla wielu nieświadomych turystów stanowi cel sam w sobie. Jak wynika z monitoringu ruchu turystycznego, w przybliżeniu 2/3 turystów wchodzących na Szczeliniec Wielki decyduje się na wejście na trasę turystyczną w obrębie skalnego miasta.

Bariery dla rozwoju turystyki w Parku Narodowym Gór Stołowych wynikają przede wszystkim z prawnego statusu tego obszaru i prymatu wymogów ochrony przyrody względem innych działań i rozwiązań organizacyjnych.

- **Nadrzędność ochrony przyrody nad innymi celami obszaru chronionego** wynikająca z kontekstu prawnego Unii Europejskiej i Polski oraz zaleceń IUCN, w szczególności na obszarach ochrony ścisłej. Jest to bariera dla rozwoju turystyki o charakterze masowym.
- **Zasady udostępniania turystycznego parku narodowego wynikające z Ustawy o Ochronie Przyrody**, ograniczające aktywność turystyczną do miejsc wyznaczonych przez dyrektora parku lub/i określonych w planie ochrony parku (np. ograniczenia ruchu pieszego, rowerowego, narciarskiego i jazdy konnej, biwakowania i palenia ognisk, ruch pojazdów).
- **Zasady udostępniania terenów leśnych w nadleśnictwach wynikające z Ustawy o Lasach** oraz wynikające z nich ograniczenia, np. zakaz wstępu do lasów stanowiących uprawy leśne, powierzchnie doświadczalne i drzewostany nasienne, ostoje zwierząt, źródliska rzek i potoków oraz obszary zagrożone erozją. Czasowe zakazy wstępu do lasu ze względu na zagrożenie pożarowe, wykonywanie zabiegów gospodarczych lub uszkodzenie drzewostanów.
- **Wymogi ochrony obszarów Natura 2000 wynikające z Ustawy o Ochronie Przyrody**, z których wynika, iż działalność turystyczna nie może doprowadzić do pogorszenia stanu siedlisk i gatunków będących przedmiotem ochrony na danym obszarze.
- **Poziom pojemności turystycznej wyznaczony dla poszczególnych miejsc**, którego nie należy przekraczać, a który może skutkować wprowadzeniem limitów w udostępnianiu turystycznym.

- **Konieczność przeprowadzenia oceny oddziaływania na środowisko przedsięwzięć mogących potencjalnie znacząco oddziaływać na środowisko** (np. trasy i wyciągi narciarskie, ośrodki wypoczynkowe lub hotele, stałe pola kempingowe) oraz dostosowania projektów do wyników tej oceny.
- **Konieczność przeprowadzenia oceny oddziaływania na obszar Natura 2000** (zgodnie z decyzją RDOŚ) i dostosowania zakresu i projektu inwestycji do wyników tej oceny.
- **Zapisy dokumentów strategicznych i planistycznych** (miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, strategii rozwoju gmin, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, decyzji o warunkach zabudowy), które stanowią ramy dla rozwoju infrastruktury turystycznej (np. przeznaczenie gruntów pod zabudowę rekreacyjną).
- **Ograniczenie liczebności imprez masowych w parkach narodowych.**
- **Konieczność czasowego zamykania niektórych szlaków** ze względów bezpieczeństwa lub ochrony przyrody.

3.3. Szanse na rozwój turystyczny (uwarunkowania wewnętrzne i czynniki zewnętrzne)

Celem nadrzędnym parku narodowego jest ochrona walorów przyrodniczych i kulturowych, nie zaś rozwój turystyki. Turystyka jako taka w analizowanym obszarze rozwija się w oparciu o strategiczne dokumenty na poziomie powiatowym, regionalnym i wojewódzkim, natomiast park narodowy powinien dokładać wszelkich starań, aby uchronić środowisko przyrodnicze. Pomimo istnienia swego rodzaju konfliktu interesów, należy dążyć do tego, aby turystyka na obszarze parku miała charakter zrównoważony.

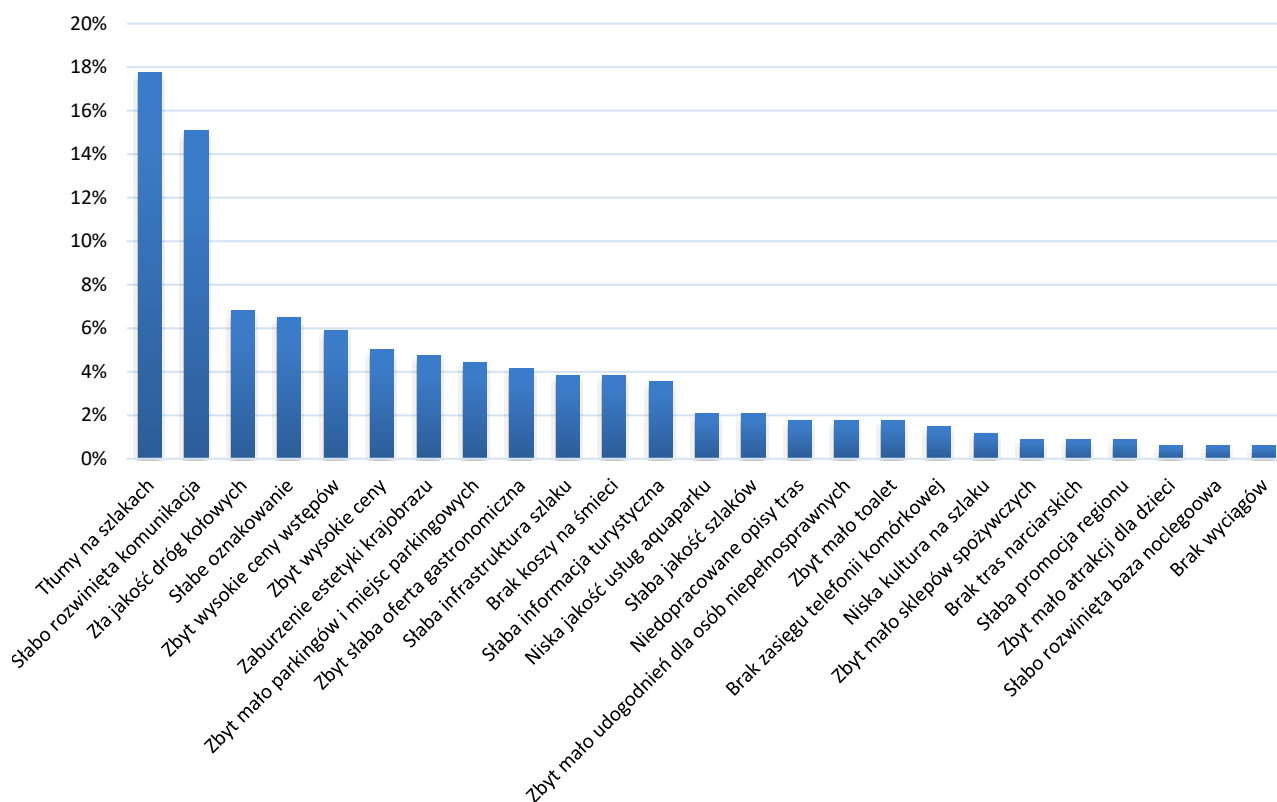
Przede wszystkim wszelkie zabiegi związane z ruchem turystycznym powinny prowadzić do jego dekoncentracji i odciążenia najbardziej obciążonych turystycznie miejsc. Należy dążyć do popularyzacji atrakcji, które pełniłyby funkcję „bufora” zniechęcającego do odwiedzenia najbardziej obciążonych antropopresją obiektów. Kreowanie i popieranie tego typu inicjatyw lokalnych byłoby najważniejszym zadaniem w kontekście dalszego rozwoju turystyki w analizowanym obszarze.

Zestawienie tabelaryczne prezentuje czynniki decydujące o rozwoju turystycznym obszaru z podziałem na uwarunkowania wewnętrzne i zewnętrzne.

Tab. 5. Uwarunkowania wewnętrzne i zewnętrzne rozwoju turystyki.

Uwarunkowania wewnętrzne	
Uwarunkowanie	Waga
Unikatowość i atrakcyjność krajobrazu	+5
Inwestycje w zagospodarowanie turystyczne i wdrażanie innowacyjnych rozwiązań w obsłudze ruchu turystycznego	+5
Współpraca z samorządem lokalnym - podejmowanie wspólnych działań w kreowaniu turystyki zrównoważonej	+4
Wykorzystanie krajobrazu kulturowego w rozwoju turystyki zrównoważonej, poprzez utworzenie ścieżek i realizację działań edukacyjnych: - elementy związane z zanikającym osadnictwem, - „zapomniane” atrakcje, - oznakowania dawnych granic i elementów infrastruktury turystycznej.	+4
Monitoring ruchu turystycznego umożliwiający jego charakterystykę, ale także zmienności w kolejnych latach	+3
Edukacja potencjalnych turystów z wykorzystaniem mediów społecznościowych; kształtowanie świadomości turystów	+2
Wykreowanie „nowych” atrakcji turystyki aktywnej	+2
Uwarunkowania zewnętrzne	
Współpraca transgraniczna w zakresie rozwoju zrównoważonej turystyki (gminy; obszary chronione; organizacje) i wzmocnienie wizerunku spójnego obszaru turystycznego	+5
Wzrost popytu na usługi turystyczne wynikający ze zwiększającej się zamożności społeczeństwa i realizacji programów społecznych	+4
Rozwój i upowszechnianie informacji o regionalnej i transgranicznej komunikacji publicznej	+3
Poprawa dostępności komunikacyjnej (drogi, koleje)	+3

Do uwarunkowań wewnętrznych należy zaliczyć przeciwdziałanie „słabościom turystyki” wskazanym przez samych turystów w ramach prowadzonych badań sondażowych stanowiących składowa Systemu Monitoringu ruchu turystycznego (SMRT). Zestawienie odpowiedzi przedstawia poniższa Rycina 1.

Ryc. 1. „Słabości turystyki” w rejonie Parku Narodowego Gór Stołowych wskazane przez respondentów w 2018 roku (N=1004).

Źródło: Rogowski i in. (2018)

Respondenci mając możliwość swobodnej wypowiedzi wskazali szereg różnorodnych czynników. Największą i najczęściej wskazywaną „słabością” była zbyt duża liczba turystów (17%) spotykanych na szlakach. Jest to czynnik, dla którego przyrost liczby wskazań w stosunku do lat wcześniejszych był największy, stając się w 2018 roku największym problemem. Jest to niezwykle istotna informacja motywująca do działań w kierunku rozładowania ruchu turystycznego w miejscach najbardziej obleganych.

W odniesieniu do uwarunkowań wewnętrznych, na obszarze Parku istnieją zasoby turystyczne, które po ich zagospodarowaniu i udostępnieniu staną się „nowymi” atrakcjami, które mogą pełnić funkcję buforową, związaną z dekoncentracją ruchu turystycznego. Przy odpowiednim nakładzie pracy staną się atrakcjami, do których turyści będą podążać, rezygnując z odwiedzenia po raz kolejny Szczelińca Wielkiego czy Błędných Skat. Obecnie w Karłowie, Radkowie i Pasterce - jako jednostkach osadniczych położonych najbliżej ww. atrakcji istnieją takie zasoby mogące pełnić funkcję „atrakcji o charakterze buforowym”.

Drugą w kolejności wskazywaną „słabością” w tym obszarze była komunikacja publiczna, w przypadku której respondenci mieli obiekcje co do jej jakości, częstotliwości i stopnia rozwoju połączeń w rejonie Parku. Jest to niestety problem podkreślany każdego roku, przyczyniając się do corocznego przyrostu indywidualnego ruchu samochodowego w obszarze Parku. Wprowadzenie komunikacji publicznej skomunikowanej z parkingami buforowymi znajdującymi się w sąsiedztwie Parku zmniejszy indywidualny ruch samochodowy.

Pozostałe „słabości” były wskazane znacznie rzadziej. Wśród nich był m.in. stan techniczny dróg i ich oznakowanie, wysokie ceny udostępniania tras turystycznych na Szczelińcu Wielkim i Błędnym Skłach oraz zawyżone ceny usług, z których korzystają turyści - często nieadekwatne do jakości; ponadto zaburzenie stylu architektonicznego i estetyki krajobrazu reklamami (po 5%). W dalszej kolejności były to: zbyt mała liczba i pojemność parkingów, niska jakość usług gastronomicznych, słabe zagospodarowanie na szlakach turystycznych, brak koszy na śmieci przy szlakach oraz niewystarczająca informacja turystyczna. W dalszej części Strategii zaproponowanych zostanie szereg propozycji mających na celu podniesienie jakości usług turystycznych.

3.4. Aktywność edukacyjna i promocyjna PNGS

Park Narodowy Gór Stołowych jest zaangażowany w działalność edukacyjną w zakresie ochrony przyrody, jak również w szerszą działalność popularyzującą walory przyrodnicze, krajobrazowe i kulturowo-historyczne nie tylko obszaru Parku, ale i całego regionu. Realizując cele dotyczące udostępniania Parku turystom, podejmuje działania zgodne z ideą ochrony walorów krajobrazowych i dziedzictwa kulturowego Gór Stołowych i uświadamiania ludności korzystającej z tych walorów o potrzebie takiego z nich korzystania, by zachować je w jak najlepszej kondycji dla przyszłych pokoleń.

Park udostępnia wiele informacji na swej stronie internetowej, publikuje ulotki, broszury i plakaty informacyjne i edukacyjne oraz wydawnictwa książkowe i albumowe zarówno w tradycyjnej papierowej wersji, jak i w formie elektronicznej – do pobrania ze strony internetowej PNGS (Rycina 2). Od 1996 r. wydawany jest także periodyk – czasopismo naukowe „Szczeliniec”, w którym publikowane są artykuły związane nie tylko z przyrodą PNGS, ale i czeskiej części Gór Stołowych oraz innych obszarów występowania skał kredowych Europy Środkowej. Publikowane są treści dotyczące geologii, geomorfologii, badań geodezyjnych, flory i fauny, a także tematyki kulturowej. Również transgraniczny zakres tematyczny ma przewodnik turystyczny pt. „Trasy piesze, rowerowe i narciarskie - przewodnik po okolicach Kudowy Zdroju i Nachodu”, który stworzono w ramach współpracy PNGS, Miasta Kudowa- Zdrój, Miasta Nachod oraz Klubu Czeskich Turystów. Jest to przewodnik w formie cyfrowej, umieszczony na stronie internetowej Parku.

Ryc. 2. Okładki niektórych bogato ilustrowanych wydawnictw PNGS.

Na stronie www.pngs.com.pl, w kilku tematycznych zakładkach, Park udostępnia informacje o walorach przyrody żywej i nieożywionej oraz o realizowanych przez PNGS zadaniach w zakresie jej ochrony; dostępny jest szeroki wachlarz informacji dotyczących turystyki, w tym informacje o szlakach turystycznych, ścieżkach edukacyjnych, dostępne są dobrej jakości mapy, a nawet oferta noclegowa.

Na stronie internetowej Parku można łatwo znaleźć wiadomości i wskazówki dotyczące oferty edukacyjnej, aktualne informacje o działaniach prowadzonych na terenie PNGS i komunikaty o zdarzeniach, a także regulaminy udostępniania Parku i poszczególnych jego obiektów.

W celach edukacyjnych na terenie Parku utworzono ścieżki dydaktyczne: Ścieżka Skalnej Rzeźby, Niknąca Łąka, Płazy, Czynna ochrona ekosystemów w PNGS. Łączna ich długość wynosi ok. 14 km; na tych trasach wyznaczono 30 punktów edukacyjnych. Od 2011 roku na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych turyści podczas swych wędrówek mogą napotkać stanowiska dydaktyczne z opisami budowy geologicznej Gór Stołowych i objaśnieniami procesów przyrodniczych, których efektem jest współczesna georóżnorodność i niezwykła rzeźba terenu. Stanowiska te ustanowiono w miejscach posiadających wyjątkowe walory dydaktyczne. Obecnie istnieje 6 takich stanowisk (Czerwona Skała, Wisząca Skała, Podmorskie Kanały, Podmorskie Tarasy, Sawanna Pasterska, Radkowskie Bastiony) – oznakowanych, opatrzonych dużymi, kolorowymi tablicami z tekstami, mapami, przekrojami geologicznymi i innymi ilustracjami oraz drobną infrastrukturą turystyczną (Rycina 3). Miejsca te określono wspólną nazwą "Geoatrakcje Gór Stołowych" (www.pngs.com.pl).

Ryc. 3. Stanowisko Czerwona Skała – jeden z sześciu punktów geo-edukacyjnych trasy „Geoatrakcje Gór Stołowych”. Fot.: E. Kurowska.

W zakresie zagospodarowania geościeżek, punktów edukacyjnych, szlaków turystycznych, parkingów, miejsc odpoczynku na trasach itp. drobną infrastrukturą turystyczną zwraca uwagę charakter i konstrukcja drewnianych obiektów takich jak szałas, wiaty, stelaże pod tablice informacyjne, ławostoły, szlakowskazy, schody, kładki, pojemniki na śmieci (Rycina 3 i 4). Rozwiązania konstrukcyjno – materiałowe zastosowane przy ich projektowaniu inspirowane były tradycyjnym budownictwem sudeckim, co docenione zostało przyznaniem I nagrody w konkursie Dolnośląskiego Festiwalu Architektury we Wrocławiu (2014 r.) w kategorii „nowy bądź zrewaloryzowany obiekt podkreślający walory krajobrazu” oraz nagrodę Grand Prix. Przyznanie nagrody uzasadniano wskazując „niepowtarzalny charakter spójnych w wyrazie obiektów o ponadczasowej, ale jednak współczesnej stylistyce wpisującej się w potrzeby turystów z poszanowaniem kontekstu kulturowego obszaru Parku Narodowego Gór Stołowych”.

Projekt oraz jego realizacja znalazły także uznanie w konkursie Modernizacja Roku 2014 oraz Konkursie Ministra Środowiska Eco Design 2015.

To pole działania i sukcesu PNGS, poza jego praktyczno-użytkowym wymiarem, można także włączyć do sfery promocji poszanowania tradycji i dziedzictwa kulturowego regionu, co warte jest rozpowszechniania także poza granicami Parku.

Od 2014 r. przy siedzibie Dyrekcji PNGS w Kudowie-Zdroju działa ośrodek edukacyjno-wystawienniczy Ekocentrum Parku Narodowego Gór Stołowych (Rycina 5). Ekocentrum, poprzez udostępnianie przygotowanych tam ekspozycji multimedialnych, interaktywnych i multisensorycznych stara się uwrażliwiać zarówno turystów odwiedzających Park, jak i mieszkańców okolic Parku na problematykę ochrony przyrody. Ważnym aspektem działań na polu edukacyjnym jest także wyjaśnianie ludności podejmowanych przez Park decyzji i przedsięwzięć ochronnych. W Ekocentrum można znaleźć odpowiedzi na wiele pytań dotyczących przyrody ożywionej, nieożywionej oraz na temat działań Parku. Nowoczesna i innowacyjna forma

Ryc. 4. Zagospodarowanie parkingu YMCA pod Błędnyimi Skałami drewnianą infrastrukturą inspirowaną tradycyjnym stylem wsi sudeckiej. Fot.: E. Kurowska.

prezentowania w Ekocentrum treści przyrodniczych robi ogromne wrażenie zarówno na dzieciach odwiedzających ośrodek indywidualnie z rodzicami bądź grupowo w ramach wycieczek szkolnych, jak i na dorosłych. Podobnie jak ekspozycja wielkoformatowych fotografii Parku, przygotowanych w technice anaglifowej, dającej wrażenie widzenia przestrzennego (3D). Wystawa pt. „Stereovision 3D” otwarta została okazji 25-lecia Parku w działającym od 2017 r. Centrum Szkoleniowo – Edukacyjnym PNGS (CSE) w Karłowie i można ją oglądać do dziś. Trójwymiarowe obrazy zdobią znajdujące się w obiekcie sale konferencyjne.

Oba wymienione ośrodki PNGS, których uruchomienie jest efektem dynamicznych starań władz Parku w ostatnich latach, służą społeczeństwu, przyczyniają się do upowszechniania wiedzy przyrodniczej

i popularyzowania niezliczonych atrakcji turystycznych regionu. Działalność tę z całą pewnością można rozszerzać w zakresie organizacji szkoleń, warsztatów, wystaw, imprez edukacyjnych i innych wydarzeń we współpracy z samorządami związanymi terytorialnie z Parkiem, nadleśnictwami czy organizacjami pozarządowymi działającymi w regionie.

Niebagatelne znaczenie w kwestii współpracy Parku ze społeczeństwem i instytucjami, jak i w zakresie całokształtu działalności, jest aktywność w mediach społecznościowych. PNGS posiada oficjalny profil na Facebooku, podobnie jak CSE.

Referując dotychczasowe działania edukacyjno-popularyzatorskie Parku oraz perspektywy na przyszłość w tym zakresie warto wspomnieć o grze terenowej nazywanej geocachingiem, która w ostatnich latach zdobywa coraz większe grono zagorzałych zwolenników i aktywnych uczestników, także w Górach Stołowych. Jest to aktywność terenowa polegająca na odnajdywaniu ukrytych w terenie schowków, w których umieszczone są pojemniki zwane „keszami”, z atrakcyjną dla uczestników zawartością (informacją na temat

Ryc. 5. Ekocentrum w Kudowie-Zdroju. Fot.: E. Kurowska.

nazwy skrytki zapisanej w witrynie www.geocaching.com, numerem założyciela skrzynki nadanym przez witrynę, logbook - księga wpisów, ołówki, gadżety; pracownik Parku zwykle zaopatruje skrytki PNGS także w mapę okolicy), (Rycina 6). Dyrekcja Parku Narodowego Gór Stołowych dostrzegła w opisywanej grze potencjał promocyjny. Podjęła inicjatywę stworzenia wyspecjalizowanych geościeżek (serii skrytek znajdujących się na szlaku turystycznym) mających na celu nie tylko wskazanie turystom najpiękniejszych miejsc regionu, ale i przekazanie w przystępny sposób wiedzy na ich temat. Główną motywacją do opracowania tego projektu jest chęć rozwijania i ukierunkowywania turystyki w Parku Narodowym Gór Stołowych i uatrakcyjnienie edukacji przyrodniczo-leśnej w innowacyjny sposób, podejmując niewykorzystywane dotychczas formy.

Za punkt wyjścia uznano potrzebę inwentaryzacji bazy geocachingowej, która została utworzona na terenie Parku Narodowego przez uczestników zabawy bez zgody i wiedzy władz PNGS. We współpracy

z przedstawicielami internetowych serwisów geocachingowych zweryfikowano istniejące skrytki i podjęto decyzję o usunięciu tych, które naruszały regulamin PNGS. Tak więc obecnie na trasach turystycznych znajdują się jedynie skrytki geocachingowe wspierane przez Park, a wśród nich, z końcem sezonu turystycznego w 2019 r., wyróżnia się: 34 skrzynki tradycyjne, 2 skrzynki wieloetapowe, 1 skrzynka wirtualna, 7 skrzynek typu letterbox, 2 zagadki, 8 skrzynek geologicznych (EarthCache). W związku z ogromnym zainteresowaniem „geokeszerów” działaniem na terenie Parku, w trosce o zachowanie nienaruszonego stanu środowiska przyrodniczego opracowano regulamin gry w PNGS. Regulamin zawiera kilka prostych zasad, które muszą być przestrzegane zarówno przez graczy poszukujących skarbów, jak i przez tych, którzy zakładają skrytki (wg. informacji niepublikowanych PNGS).

Ryc. 6. Zawartość jednej ze skrzynek geocachingowych przygotowanych przez zespół PNGS. Fot. E. Kurowska.

4. ZAŁOŻENIA DO STRATEGII ROZWOJU TURYSTYKI W PNGS

4.1. Założenia wewnętrzne (założenia strategiczne Ministerstwa i Dyrekcji PNGS)

4.1.1. Uwarunkowania prawne

Park Narodowy Gór Stołowych (PNGS) został powołany Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 16 września 1993 r w sprawie utworzenia Parku Narodowego Gór Stołowych (Dz.U. 1993 nr 88 poz. 407, z późn. zm. z dnia 9 stycznia 1997 r.- Dz.U. 1997 nr 5 poz. 25). PNGS działa na podstawie Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2009 r. Nr 151, poz. 1220, z późn. zm.) oraz w oparciu o statut nadany rozporządzeniem Ministra Środowiska z dnia 18 lutego 2013 r. z późn. zm. (Obwieszczenie Ministra Środowiska z dnia 23 lutego 2018 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Środowiska w sprawie nadania statutu Parkowi Narodowemu Gór Stołowych z siedzibą w Kudowie-Zdroju).

Na terenie PNGS zostały utworzone dwa obszary Natura 2000: SOO Góry Stołowe (PLH020004 – specjalny obszar ochrony siedlisk) i OSO Góry Stołowe (PLB020006 – obszar specjalnej ochrony ptaków). Park Narodowy Gór Stołowych w całości znajduje się w obszarze obu tych ostoj sieci Natura 2000. Funkcjonowanie systemu obszarów Natura 2000 opiera się na dwóch dyrektywach unijnych: Dyrektywie Ptasiej (Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/147/WE z dnia 30 listopada 2009 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa) oraz Dyrektywie Siedliskowej (Dyrektywa Siedliskowa - Dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory). Obszary te również podlegają ustawie o ochronie przyrody oraz są uwzględnione w projekcie planu ochrony dla PNGS.

Zgodnie z art. 18.1. Ustawy o ochronie przyrody dla parków narodowych, rezerwatów przyrody i parków krajobrazowych sporządza się plan ochrony, który zatwierdzany jest przez Ministra Środowiska i realizuje przez okres 20 lat, przy czym plan ten może być zmieniany zgodnie z potrzebami zaistniałymi w ciągu okresu jego ważności. Projekt planu jest sporządzany przez dyrektora parku narodowego, opiniowany przez radę naukową parku, a także wymaga zaopiniowania przez odpowiednie, miejscowe rady gmin. Plan przygotowuje się w oparciu o Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 12 maja 2005 roku w sprawie sporządzania projektu planu ochrony dla parku narodowego, rezerwatu przyrody i parku krajobrazowego, dokonywania zmian w tym planie oraz ochrony zasobów, tworów i składników przyrody. Plan ochrony dla PNGS został opracowany, jednak nie został dotychczas zatwierdzony przez Ministerstwo – obecnie wciąż czeka na decyzję Ministra. W tej sytuacji PNGS działa w oparciu o corocznie zatwierdzane przez Ministra Środowiska zadania ochronne dla PNGS (aktualnie: Zarządzenie Ministra Środowiska z dnia 28 grudnia 2018 r. w sprawie zadań ochronnych dla Parku Narodowego Gór Stołowych na rok 2019).

4.1.2. Główne wytyczne działania Parku w zakresie turystyki wynikające z przepisów prawa

W myśl ustawy o ochronie przyrody (2004), zadania parku narodowego to głównie: prowadzenie działań ochronnych w ekosystemach parku narodowego, udostępnianie obszaru parku narodowego na zasadach określonych w planie ochrony lub zadaniach ochronnych oraz prowadzenie działań związanych z edukacją przyrodniczą (Art. 8b. 1). Obszar parku narodowego może być udostępniany w sposób, który nie wpłynie negatywnie na przyrodę w parku narodowym (Art. 12. 1.). Z udostępnianiem turystycznym terenu PNGS, zwłaszcza w obliczu zmasowanego ruchu turystycznego, skondensowanego zwłaszcza w czasie kilku miesięcy letniego sezonu wakacyjnego, wiąże się szereg zadań szczegółowych, problemów oraz sposobów ich rozwiązywania, które zestawiane są przede wszystkim corocznie w zarządzeniu MŚ w sprawie zadań ochronnych PNGS. W aktualnym na 2019 rok dokumencie w związku z ruchem turystycznym w PNGS zidentyfikowano problemy oraz środki zaradcze wymienione poniżej.

1. Zagrożenia wewnętrzne istniejące i działania konieczne do ich łagodzenia lub eliminacji:

- niszczenie ekosystemów naskalnych – konieczne ograniczanie antropopresji przez limitowanie dostępu do wybranych obszarów PNGS oraz wyznaczenie tras wspinaczkowych,
- antropogeniczna erozja gleb na stokach – konieczna systematyczna renowacja i ewentualnie rozbudowa zabezpieczeń przeciwerozyjnych,
- niszczenie roślinności w pobliżu szlaków turystycznych, runa leśnego i ekosystemów nieleśnych na skutek niekontrolowanej ingerencji turystów w nieudostępniane ludności obszary PNGS i używanie pojazdów mechanicznych (motocykli, quadów) – konieczność systematycznego uzupełniania i konserwacji infrastruktury turystycznej, wdrażanie regulaminów, odłanianie form skalnych zlokalizowanych w bezpośrednim sąsiedztwie szlaków, działania kontrolne Służby PNGS i wolontariuszy, stosowanie naturalnych przeszkód zapobiegających nielegalnemu ruchowi pojazdów,
- zanieczyszczenie powierzchni terenu – niezbędna zbiórka, segregacja i wywóz śmieci,
- utrudnienia w dostępie do powstałych zagrożeń (np. pożarów i wypadków) ze względu na degradację infrastruktury drogowej przez czynniki abiotyczne i antropogeniczne – konieczna systematyczna naprawa niszczonych odcinków dróg będących w zarządzie PNGS,
- presja zabudowy prywatnych nieruchomości na obszarze PNGS powodująca w szczególności zanieczyszczenie powietrza, zrzuty zanieczyszczeń do wód i przekształcanie powierzchni ziemi – wskazany wykup nieruchomości niebędących w użytkowaniu wieczystym PNGS, a położonych w jego granicach.

2. Zagrożenia wewnętrzne potencjalne i działania konieczne do ich łagodzenia lub eliminacji:

- nadmierny ruch pojazdów na drodze do Błędných Skał i wzdłuż innych szlaków komunikacyjnych PNGS będący przyczyną zanieczyszczenia powietrza, gleb, wód, wibracji, hałasu, płoszenia zwierząt, a także zagrożenia dla turystów – wskazana budowa parkingów na Polanie YMCA (100 stanowisk) - zrealizowane, ograniczenie ruchu samochodowego, wspieranie rozwoju transportu zbiorowego i alternatywnego na obszarze PNGS, modernizacja odcinków dróg newralgicznych z punktu widzenia przeciwdziałania zagrożeniom na terenie PNGS (pożary, wypadki turystów),
- coroczny wzrost ruchu turystycznego na Szczelińcu Wielkim i Błędných Skałach skutkujący wzrostem ilości odpadów, hałasu, nasilaniem procesów erozyjnych w rejonach szlaków turystycznych – proponuje się wprowadzenie ruchu jednokierunkowego na trasach turystycznych i budowę infrastruktury turystycznej zapewniającej bezpieczne przejście.

3. Zagrożenia zewnętrzne istniejące i działania konieczne do ich łagodzenia lub eliminacji:

- niedostateczny poziom zrozumienia społeczności lokalnych oraz turystów na temat roli jaką odgrywa PNGS, zasad i regulacji obowiązujących w PNGS; niedostateczny poziom świadomości ekologicznej – wskazane podejmowanie działań edukacyjnych, informacyjnych i promocyjnych, doskonalenie istniejącej oferty edukacyjnej, działania PNGS we współpracy ze społecznością lokalną, realizacja inicjatyw przynoszących jej korzyści, zwłaszcza w powiązaniu z obsługą ruchu turystycznego,
- zanieczyszczanie środowiska na skutek funkcjonowania w sąsiedztwie PNGS zabudowy mieszkaniowej i zagrodowej oraz ośrodków wypoczynkowych – konieczne systematyczne likwidowanie nielegalnych składowisk odpadów w otulinie PNGS, edukacja ekologiczna społeczności lokalnych, zachęcanie do modernizacji i przebudowy systemów ogrzewania i gospodarowania wodą i ściekami, wprowadzanie odpowiednich rozwiązań w zagospodarowaniu przestrzennym,
- zmniejszanie się wartości krajobrazu kulturowego na skutek wprowadzania dysharmonijnych form architektury i obiektów reklamowych (głównie w Karłowie i w bezpośrednim sąsiedztwie Parku) – wskazane propagowanie regionalnych wzorów architektury sudeckiej, wprowadzanie do dokumentów planistycznych gmin zapisów ograniczających presję urbanizacyjną na terenie otuliny PNGS oraz uzgadnianie decyzji inwestycyjnych oraz decyzji o warunkach zabudowy z świadomością konieczności ochrony krajobrazu kulturowego.

Wśród szczegółów dotyczących działań ochrony czynnej ekosystemów, w tym również wyżej wymienionych zadań związanych z udostępnianiem terenu Parku turystom, w zarządzeniu dotyczącym zadań ochronnych PNGS sprecyzowana jest lista obiektów, lokalizacja zadania i ewentualnie rozmiar i zakres działania, w tym długości odcinków szlaków pieszych, rowerowych i narciarskich, których nawierzchnia przeznaczona jest do remontu, liczba i lokalizacja obiektów drobnej infrastruktury (kładki, pomosty, balustrady, oznakowania na szlakach, tablice edukacyjne, wiaty turystyczne) przeznaczonych do renowacji, lokalizacje i wielkość zaprojektowanych parkingów, wyszczególnienie obiektów skalnych i punktów widokowych, gdzie konieczne jest wykaszanie trawy i przycinanie krzewów i gałęzi drzew w celu ich odstonięcia, budowa geościeżek opartych na grze terenowej geocaching z podaniem liczby punktów (skrytek) itp.

Realizacja poszczególnych zadań Parku odbywa się na podstawie zarządzeń Dyrektora PNGS, a funkcję organu opiniodawczo-doradczego spełnia Rada Naukowa przy dyrektorze PNGS, która wyraża opinie i wydaje zalecenia drogą uchwał.

W ramach zagadnień związanych z udostępnianiem terenu Parku turystom najświeższym dokumentem jest Zarządzenie Nr 1/2019 Dyrektora Parku Narodowego Gór Stołowych z dnia 7 stycznia 2019r. w sprawie udostępniania i korzystania z zasobów przyrodniczych Parku Narodowego Gór Stołowych w Kudowie Zdroju. Zarządzenie reguluje szczegółowo m.in. jakie rodzaje aktywności są dopuszczalne na terenie Parku, w jakich lokalizacjach (w tym miejsca aktywności wspinaczkowej) oraz jakie są zabronione; kwestie pobierania opłat, zasady grupowego korzystania z Parku oraz organizowania imprez sportowo-rekreacyjnych.

Ważnym aspektem działania parku narodowego jest współpraca ze społecznością lokalną w zakresie gospodarki przestrzennej, o czym wspomniano w zadaniach ochronnych PNGS i co wynika przede wszystkim z Ustawy o ochronie przyrody (Art. 10.1). Jest to problematyka ściśle związana z rozwojem i ukierunkowywaniem turystyki, zwłaszcza w zakresie rozbudowy infrastruktury turystycznej. Ze względu na możliwość negatywnego wpływu na ochronę przyrody parku narodowego inicjatyw z zakresu zagospodarowania terenu parku, wszelkie projekty studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, planów zagospodarowania przestrzennego województw w części dotyczącej parku narodowego i jego otuliny wymagają uzgodnienia z dyrektorem parku. Podobnie w kwestii gospodarki leśnej i przygotowania projektów planów urządzenia lasu w części dotyczącej terenu parku narodowego i otuliny konieczne są uzgodnienia dyrektora parku w zakresie działań mogących mieć negatywny wpływ na ochronę przyrody.

Procedura wydawania opinii, uzgodnień i sprawdzeń rozwiązań projektowych planowanych inwestycji w obrębie Parku Narodowego Gór Stołowych i jego otuliny została sprecyzowana w Zarządzeniu Nr 5 Dyrektora Parku Narodowego Gór Stołowych z dnia 18.02.2014 r. Projekty decyzji i decyzje o warunkach zabudowy są uzgadniane na podstawie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (art. 53 ust. 4 pkt. 7, w związku z art. 60 ust. 1 i art 64 ust. 1) oraz ustawy o ochronie przyrody (art. 10 ust. 6) i ustawy kodeks postępowania administracyjnego (art. 106 par. 5).

4.2. Oczekiwania zewnętrzne – badania ankietowe samorządów

Na przełomie czerwca i lipca 2019 r. władze samorządowe gmin zlokalizowanych w obrębie PNGS i otuliny oraz władze powiatu kłodzkiego zostały poproszone o wypełnienie ankiet dotyczących kwestii związanych z turystyką. W ankietach zawarto 20 pytań/prośb o informacje z zakresu infrastruktury turystycznej i drogowej, obiektów i działań gmin/powiatu mających związek z turystyką, a także w zakresie współpracy z PNGS. Wzór ankiety oraz oryginalnie wypełnione przez samorządy ankiety dołączono do niniejszego opracowania w części z załącznikami. W efekcie uzyskano zestaw bardzo konkretnych informacji niezwykle przydatnych do planowania i realizacji współpracy pomiędzy gminami i PNGS. Poniżej zamieszczono syntetyczne zestawienia i analizę odpowiedzi i propozycji samorządów.

Gminy przedstawiły listy największych atutów turystycznych z rozróżnieniem na te, które znajdują się w obrębie PNGS i otuliny oraz znajdujące się poza Parkiem (Tabela 6). Oczywiście jest, że jednym z głównych atutów wskazanych przez samorządy są atrakcje przyrodnicze PNGS, ale gminy zwracają uwagę na szereg innych obiektów, które mogą przyciągać uwagę turystów, przyczyniać się do rozproszenia ruchu turystycznego, popularyzowania zwiedzania rejonów poza Parkiem i otuliną i do przekonania turystów do dłuższego pobytu w rozpatrywanym rejonie. Podobnym celom mogłaby posłużyć promocja obiektów ciekawych z punktu widzenia turysty, a dotąd niedocenianych, słabo spopularyzowanych lub wymagających renowacji czy przygotowania do zwiedzania. Lista takich obiektów, wytypowanych przez gminy, jest przedstawiona w Tabeli 7.

Tab. 6. Zestawienie największych atutów turystycznych gmin rejonu PNGS.

Gmina	Atuty w obrębie PNGS i otuliny	Atuty poza Parkiem
Kudowa - Zdrój	<ul style="list-style-type: none">• Błędne Skały• Szczeliniec Wielki• Białe Skały, Wodospady Pośny, Skalne Grzyby	<ul style="list-style-type: none">• Kaplica Czaszek• Szlak Ginących Zawodów• Skansen Kultury Ludowej Pogórza Sudeckiego
Radków	<ul style="list-style-type: none">• Góry Stołowe jako miejsce unikatowe na skalę Europy• Radkowski zalew jako miejsce wypoczynku i rekreacji• Centrum Radkowa jako skupisko zabytków architektonicznych• Wambierzyce jako miejsce kultu maryjnego oraz skupisko wyjątkowej klasy zabytków sakralnych• Miejsca widokowe wyposażone w nową infrastrukturę, dostępne dla turystów, z dogodnym dojazdem i dojściem dla różnych grup turystów, wpisane w istniejące szlaki turystyczne (Wieża „Suszynka”, platforma widokowa na Górze Guzowatej itd.)• Sieć szlaków pieszych prowadzących do największych atrakcji turystycznych• Sieć tras rowerowych prowadzących po terenie całego pogranicza polsko –	<ul style="list-style-type: none">• Trasy rowerowe prowadzące doliną rzeki Ścinawki, dobrze skomunikowane z trasami biegnącymi w kierunku Radkowa, Wambierzyc czy Gór Stołowych, a także Republiki Czeskiej• Szereg zabytków architektonicznych i sakralnych zlokalizowanych na terenie całej Gminy Radków• Dostępność infrastruktury sportowej i rekreacyjnej dla turystów z różnych grup wiekowych (boiska, place zabaw, place do nauki jazdy na rowerze, szachownice plenerowe, linarium itp.)• Bardzo korzystne warunki klimatyczne, możliwość obcowania z dziką przyrodą, wyjątkowy krajobraz

	<p>czeskiego, głównie w obrębie PNGS i CHKO Broumovsko, poprowadzonych w formie pętli, z możliwością przekroczenia granicy w wyznaczonych miejscach</p> <ul style="list-style-type: none"> • Trasy narciarstwa biegowego w Karłowie oraz Pasterce wraz z wypożyczalnią sprzętu narciarskiego • Lodowisko z wypożyczalnią łyżew w Radkowie • Bardzo korzystne warunki klimatyczne, możliwość obcowania z dziką przyrodą, wyjątkowy krajobraz i dostępność do wszystkich atrakcji przez cały rok 	
Szczytna	<ul style="list-style-type: none"> • położenie przy PNGS • tereny do uprawiania turystyki aktywnej 	<ul style="list-style-type: none"> • położenie przy uzdrowiskach i DK 8 (E67) • przestrzeń do zagospodarowania turystycznego
Lewin Kłodzki	<ul style="list-style-type: none"> • położenie w otulinie Parku Narodowego Gór Stołowych wśród Wzgórz Lewińskich oraz przy granicy Czech - piękne panoramy, ciekawa roślinność i czyste powietrze • dziewicze krajobrazy • doskonałe miejsce dla miłośników turystyki sportowo – rekreacyjnej (biegi, Nordic walking, jazda na rolkach), wypoczynku w siodle, jazdy na rowerze i pieszych eskapad 	<ul style="list-style-type: none"> • sąsiedztwo tras narciarskich w Zieleńcu i Oleśnicy w Orlickich Horach, znanych uzdrowisk Kudowy Zdrój, Dusznik-Zdrój, Polanicy- Zdrój, wspaniałych labiryntów skalnych w Szczelińcu Wielkim i Adrspachu - atrakcje przez cały rok. • Muzeum Papiernictwa i Dworek Chopina w Dusznikach-Zdroju • Twierdza w Kłodzku • Hobbitowa Górka w Gołaczowie
Polanica - Zdrój	<ul style="list-style-type: none"> • możliwość uprawiania turystyki górskiej pieszej i rowerowej 	<ul style="list-style-type: none"> • Występowanie wód mineralnych i bazującego na nich lecznictwa uzdrowiskowego, rekreacji i aktywności sportowej • Korzystne położenie geograficzne na styku wielu szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych) spinających góry Bystrzyckie i Stołowe.
Duszniki - Zdrój	<ul style="list-style-type: none"> • Zieleniec Ski Arena • Park Zdrojowy • Muzeum Papiernictwa • Szlaki turystyczne piesze i rowerowe na terenie Gminy 	<ul style="list-style-type: none"> • Torfowisko pod Zieleńcem • Zieleniec • Szlaki turystyczne piesze i rowerowe w Górach Orlickich i Bystrzyckich
Kłodzko (Starostwo Powiatowe)	<ul style="list-style-type: none"> • Szlaki piesze i edukacyjne (Szczeliniec Wielki, Błędne Skały, w rejonie Narożnika i Skalnych Grzybów) • Szlaki rowerowe w obrębie Gór Stołowych • Szlaki narciarstwa biegowego w obrębie Gór Stołowych • Szlaki wspinaczkowe w obrębie Gór Stołowych 	<ul style="list-style-type: none"> • 5 miejscowości uzdrowiskowych w obrębie powiatu. • Różnorodność walorów turystycznych oraz możliwość uprawiania wielu form aktywności • Stale rozwijająca się infrastruktura turystyczna • Tysiące kilometrów szlaków turystycznych • Położenie powiatu pośród wielu różnorodnych pod względem budowy i ukształtowania pasm górskich

Tab. 7. Wykaz obiektów o potencjale turystycznym, dotąd niewykorzystanych.

Gmina	Obiekt o potencjale turystycznym	Opis/komentarz
Kudowa - Zdrój	• Kościół ewangelicki	Wzgórze Kapliczne, Góra Parkowa
	• Stawy rybne przy ul. Głównej	koło PZW Kudowa-Zdrój
Radków	• Obiekty dworskie, zamki i pałace, w tym przede wszystkim Zamek Kapitanowo w Ścinawce Średniej, dwór Luttwitzhoff wraz z mauzoleum rodu w Ścinawce Średniej, Dwór Dęby w Ścinawce Dolnej z kościołem pw. Św. Stanisława Kostki, Dwór Książno, Dwór Sarny w Ścinawce Górnej	
	• Wieża „Suszynka” w Suszynie, platforma na Górze Guzowatej w Radkowie, punkt widokowy (wiata rekreacyjna) na Książnie w Ścinawce Średniej	
	• Muzeum Suszyńskich Kamieni w Suszynie	
	• Wodospady Pośny w Radkowie	
	• stare szlaki pielgrzymkowe prowadzące do Wambierzyc	bogate w zabytki małej architektury sakralnej
Szczytna	• Zamek „Leśna”	
	• Staw Zacisze	
	• Góra Błazkowa (Punkt Widokowy)	
	• Startowisko dla lotni (G. Anny)	
	• Wolarz	
Lewin Kłodzki	• Homole - ruiny zamku	obiekt położony na terenie Gminy, właścicielem gruntu są Lasy Państwowe; aktywizacja tego obszaru wymaga: budowy drogi utwardzonej od strony wsi Zielone Ludowe, parkingu, schroniska górskiego lub innego obiektu noclegowego z funkcją gastronomiczną, ew. dodatkowej infrastruktury
Polanica - Zdrój	• Piekielna Dolina, obręb wzniesienia Garnarcz	propozycja ustawienia tablicy edukacyjnej opisujących walory przyrodnicze tej części Gór Stołowych
Duszniki - Zdrój	• Ruiny zamku Homole	• niezbędne oczyszczenie terenu, oznakowanie
	• Kaplica św. Trójcy w Dusznikach-Zdroju	• konieczny remont obiektu, oczyszczenie terenu, oznakowanie
Kłodzko (Starostwo Powiatowe)	-	

Samorządy znają specyfikę ruchu turystycznego występującego na terytorium poszczególnych gmin, a co za tym idzie potrafią wskazać istniejące możliwości dalszego rozwoju i kształtowania w pożądanym zakresie bądź ograniczania rozwoju w danym kierunku, jeśli istnieją jakieś przesłanki ku temu. Dlatego w ankietach zapytano o preferencje turystyczne osób odwiedzających poszczególne gminy oraz o potencjał poszczególnych typów aktywności turystycznej wskazany do dalszego rozwoju. Dla poszczególnych rodzajów aktywności turystycznej wpisywano wartości punktowe, przy czym 0 oznaczało brak takiego typu w gminie, a maksymalna wartość 5 oznaczała maksymalną popularność (zestawienie odpowiedzi samorządów przedstawia Tabela 8).

Tab. 8. Wskazania samorządów w zakresie preferencji turystycznych osób odwiedzających poszczególne gminy.

Pola zacienione oznaczają typ aktywności turystycznej, dla którego gmina widzi możliwości rozwoju.

Rodzaj aktywności turystycznej	Kudowa	Radków	Szczytna	Lewin	Polanica	Duszniki	Kłodzko	Suma
wypoczynek rodzinny	5	5	5	5	5	5	5	35
turystyka piesza - wędrowki po górach	5	5	5	5	4	5	5	34
turystyka piesza typu Nordic Walking, spacery dolinami	3	5	4	5	3	5	3	28
turystyka rowerowa	5	5	4	5	3	5	5	32
turystyka motorowa	4	4	2	0	-	1	2	13
jeździectwo		4	3	4	-	3	2	16
geoturystyka	3	4	3	0	-	0	2	12
wspinaczka	3	4	4	4	3	0	4	22
turystyka zorganizowana (wycieczki grupowe)	4	5	3	5	2	4	4	27
turystyka biznesowa	4	4	3	1	-	1	4	17
turystyka zdrowotna	4	5	3	1	4	3	5	25
turystyka pielgrzymkowa	3	5	2	1	1	0	5	17
turystyka edukacyjna	3	4	3	5	-	0	5	20
narciarstwo biegowe	4	5	3	5	-	5	5	27
narciarstwo zjazdowe	4	0	1	5	-	5	5	20
kulturowo-krajoznawcza	4	5	5	3	3	1	4	25
uczestnictwo w imprezach	5	5	3	2	4	1	3	23
inne (jakie?)			-	„bajkowa” 2				2

W ankietach poproszono także gminy, aby wskazały takie obiekty turystyczne na swoim terenie, które są przeznaczone do zamknięcia, np. względów bezpieczeństwa, ze względu na ochronę zachowawczą itp.

W efekcie żadna z gmin nie wykazała takich obiektów na swoim terenie, co może świadczyć o tym, że nie zaistniały sytuacje i czynniki skutkujące negatywnie dla istnienia obiektów turystycznych, ale też z drugiej strony jest to także objaw silnego trendu rozwojowego w sektorze turystyki gmin związanych z PNGS, który objawia się m.in. potrzebą inwestowania w nowe obiekty i inicjatywy, a nie ich ograniczania. Samorządy przedstawiły syntetycznie czynniki, które rozwojowi sektora turystycznego sprzyjają oraz czynniki działające negatywnie dla tej dziedziny w poszczególnych gminach. Wśród czynników sprzyjających rozwojowi turystyki, poza oczywistym istnieniem wielu walorów przyrodniczych, krajobrazowych, kulturowych i istniejącym już zagospodarowaniem turystycznym, o których wspomniano już wcześniej, wymieniane są również inne, ciekawe atuty gmin: istnienie szerokich możliwości inwestycyjnych, sukcesywne wprowadzanie zmiany w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, bliskość granicy z Republiką Czeską, łatwość jej przekraczania dzięki przejściom granicznym turystycznym i samochodowym, co daje też możliwość systematycznego realizowania projektów transgranicznych, stosunkowo niewielka odległość od aglomeracji wrocławskiej, istnienie bardzo dobrze rozwiniętej sieci lokali gastronomicznych i hotelowych. Ten ostatni czynnik nie jest w równym stopniu oczywisty dla wszystkich gmin wokół PNGS – wykazały go gminy Kudowa-Zdrój i Duszniki-Zdrój, dla których aktualny jest jeszcze kolejny czynnik sprzyjający turystyce – występowanie wód mineralnych i bazującej na nich długiej tradycji uzdrowiskowej (dotyczy to także Polanicy-Zdroju), z kolei władze Lewina wskazały brak punktów gastronomicznych na ich terenie wśród czynników hamujących rozwój turystyczny.

W kwestii sprecyzowania czynników hamujących rozwój turystyczny obszaru wokół PNGS wszystkie samorządy oraz władze powiatowe były zgodne co do istnienia ogromnego problemu komunikacyjnego obszaru. W ankiecie użyto wielu różnych sformułowań charakteryzujących ten problem:

- wykluczenie komunikacyjne (Lewin i Polanica - Zdrój)
- fatalny stan dróg wojewódzkich i powiatowych prowadzących do największych atrakcji turystycznych regionu (Radków)
- słaba komunikacja publiczna (Duszniki - Zdrój)
- oznaki zbyt małej przepustowości dróg w stosunku do rosnącej liczby turystów (Duszniki Zdrój)
- słabo rozwinięta sieć komunikacji miejskiej (Kudowa - Zdrój)
- brak miejsc parkingowych (Kudowa - Zdrój)
- niedostateczny stan infrastruktury drogowej, brak drogi ekspresowej do Wrocławia (Starostwo w Kłodzku)
- brak lotniska (Starostwo w Kłodzku)

Samorząd Lewina wskazał zbyt małe nakłady ponoszone na promocję, a w ankiecie Dusznik-Zdroju wykazano brak wspólnej polityki promocji całego regionu, co można zakwalifikować jako problem, który mógłby być rozwiązany wspólnie przez wszystkie samorządy rejonu PNGS. Ponadto wskazano jeszcze inne problemy, charakterystyczne dla specyfiki poszczególnych gmin i nie tak uniwersalne, jak zły stan systemu komunikacyjnego czy brak wspólnej promocji, np. w Lewinie, poza wspomnianymi już wyżej problemami, w ankiecie wspomniano o braku instytucji kultury, choć kilka tygodni po wypełnieniu ankiety samorząd z zadowoleniem informował o budowanym właśnie Muzeum Violetty Villas, co z pewnością stanie się ciekawą atrakcją przyciągającą turystów. Ponadto w Lewinie narzeka się na brak obiektów noclegowych o wyższym standardzie oraz brak w gminie kąpieliska czy strzeżonego basenu. Samorząd gminy Szczytna ubolewa z powodu braku inwestorów oraz braku infrastruktury (głównie na terenach wiejskich). Samorząd Kudowy-Zdroju uwypukla barierę językową oraz słabo rozbudowaną infrastrukturę dla osób niepełnosprawnych. Starostwo w Kłodzku wykazuje brak wykwalifikowanej siły roboczej i niskie zarobki w sektorze turystyki. Ciekawy punkt widzenia przedstawił samorząd gminy Radków, gdyż jako jedyny zauważył, że bliskość oraz nadmiernie rozbudowana strefa ochronna wokół PNGS może stanowić barierę w rozwoju, zwłaszcza infrastruktury służącej turystom. Ponadto w ankiecie wskazano na nadmierną ingerencję instytucji związanych z ochroną środowiska oraz administracji PNGS w działania inwestycyjne, co zdaniem samorządowców powoduje zahamowanie inwestycji, nadmierne rozciągnięcie ich realizacji w czasie, a często skutkuje zaniechaniem prowadzenia jakichkolwiek działań. Tak jasno sformułowany problem pokazuje występowanie rozdźwięku interesów pomiędzy samorządowcami, którzy dążą do jak najintensywniejszego rozwoju gospodarczego swych gmin, w tym rozwoju bazującego na turystyce oraz z drugiej strony instytucjami ochrony przyrody i który powinien zostać zażegnany drogą bezpośrednich negocjacji, a pośrednio również przez uwzględnienie interesów wszystkich interesariuszy rejonu PNGS w opracowaniu niniejszej *Strategii rozwoju turystyki*.

W ankiecie samorządowcy zostali poproszeni o zaproponowanie działań, które mogą być realizowane we współpracy PNGS w horyzoncie czasowym do 2029 roku. Wykazano szereg odcinków dróg i innych obiektów, które powinny być monitorowane, modernizowane lub budowane wspólnie, obiekty, dla których użytkowanie powinno być uporządkowane przez stworzenie odpowiedniego regulaminu. Informacje dotyczące infrastruktury otrzymane od samorządów przedstawione są w Tabeli 9. Tabela przedstawia listę obiektów, która może posłużyć za bazę do uzgodnień, planowania wspólnych działań samorządów i Parku w najbliższej przyszłości oraz stworzenia szczegółowego harmonogramu pracy. Niektóre z wymienianych przez samorządy działań są podejmowane na bieżąco przez Park, co wynika m.in. z corocznie ustalanego przez Park i zatwierdanego przez Ministerstwo Środowiska zestawu zadań ochronnych; do takich działań należą wymieniane w samorządowych ankietach serwisowanie i budowanie infrastruktury turystycznej przy szlakach turystycznych wszelkiego typu.

Tab. 9. Informacje z ankiet samorządowych na temat możliwej współpracy z PNGS w zakresie monitorowania, modernizowania lub budowania obiektów infrastruktury turystycznej.

Gmina	Infrastruktura drogowa i inne obiekty i propozycje samorządów
Kudowa Zdrój	<p>Wykaz dróg możliwych do realizacji z udziałem PNGS w latach 2019-2029</p> <p>Ul. Słoneczna – droga wraz z infrastrukturą techniczną (parking, oświetlenie)</p>
Radków	<p>Wykaz obiektów turystycznych możliwych do realizacji z udziałem PNGS w latach 2019-2029</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Infrastruktura turystyczna muzeum kamienia i form geologicznych przy radkowskim zalewie (trwa budowa infrastruktury, konieczne jest stworzenie pełnej ekspozycji tematycznej); 2. Rozbudowa i bieżące utrzymanie wszystkich tras narciarstwa biegowego na terenie PNGS, budowa infrastruktury towarzyszącej przy trasach biegowych, np. punkty odpoczynku dla narciarzy, tablice z mapami itp. 3. Rozbudowa i bieżące utrzymanie wszystkich tras rowerowych na terenie PNGS; budowa infrastruktury towarzyszącej przy trasach rowerowych, wyznaczenie szlaków dla kolarstwa wyczynowego MTB, budowa singletrack'ów 4. Deptak na dojściu do Szczelińca Wielkiego – stworzenie estetycznej przestrzeni publicznej o ujednoczonej stylistyce 5. Dostosowanie istniejącego obiektu bądź budowa nowej siedziby dla GOPR w Karłowie. <p>Wykaz dróg możliwych do realizacji z udziałem PNGS w latach 2019-2029</p> <p>Wykazu brak z powodu odmiennego stanowiska PNGS w zakresie finansowania inwestycji oraz woli przekazania przez PNGS istotnych dla Gminy dróg.</p> <p>Wykaz obiektów turystycznych wymagających wspólnych działań naprawczych Gminy i PNGS</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Infrastruktura turystyczna przy szlakach pieszych, w tym bariery i poręcze na tarasach widokowych na Szczelińcu Wielkim, Fort Karola, Pielgrzym i in. 2. Trasy narciarstwa biegowego oraz trasy rowerowe – część szlaków jest nieprzejezdna ze względu na powalone drzewa, wrastające gałęzie czy korzenie. 3. Miejsca odpoczynku oraz leśne parkingi na terenie PNGS – wyposażenie w elementy małej infrastruktury turystycznej (ławki, stoły, kosze na śmieci, stojaki rowerowe) oraz tablice informacyjne z mapami.
Szczytna	<p>Wykaz obiektów turystycznych planowanych przez Gminę do realizacji</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Rozbudowa centrum sportu 2. Szlak pieszy: Szczytna Ul. Wolności → (Stara Droga Szklarska) Batorów 3. Muzeum szklarstwa 4. Trasy rowerowe <p>Wykaz obiektów turystycznych możliwych do realizacji z udziałem PNGS w latach 2019-2029</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Geopark 2. Trasy rowerowe 3. Szlaki piesze

	<p>Wykaz dróg możliwych do realizacji z udziałem PNGS w latach 2019-2029</p> <p>Droga Batorów-Karłów</p> <p>Wykaz obiektów turystycznych wymagających wspólnych działań naprawczych Gminy i PNGS</p> <p>1. Droga Batorów-Karłów 2. Parking Batorówek 3. Kaplica Św. Anny (Batorów)</p>
Lewin Kłodzki	<p>Wykaz dróg możliwych do realizacji z udziałem PNGS w latach 2019-2029</p> <p>Droga Jerzykowice Wielkie - Kudowa Zdrój: dz. Nr 87 – obręb Jerzykowice Wielkie o dł. 140 m; właściciel - Gmina Lewin Kłodzki, w dalszej części Dz. nr 389/3, obręb Jeleniów o dł. 495 m - właściciel: Lasy Państwowe</p>
Polanica - Zdrój	- (obszar całkowicie poza granicami Parku)
Duszniki - Zdrój	<p>Wykaz obiektów turystycznych wymagających wspólnych działań naprawczych Gminy i PNGS</p> <p>Elektroniczne budki informacyjne na terenie miasta</p>
Powiat kłodzki	<p>Wykaz dróg możliwych do realizacji z udziałem PNGS w latach 2019-2029</p> <p>1. 3302D Szczytna - Batorów – Chocieszów 2. 13334D granica państwa – Pasterka – do drogi wojewódzkiej nr 387</p>

Niektóre z samorządów poinformowały w ankietach o inicjatywach budowy obiektów infrastruktury turystycznej lub wspierającej rozwój turystyki, zaplanowanych do realizacji samodzielnie lub we współpracy z innymi samorządami bądź instytucjami: w Szczytnej realizowana będzie rozbudowa centrum sportu, rozbudowa sieci tras rowerowych, szlak pieszy na trasie od ul. Wolności w Szczytnej do Batorowa (stara droga szklarska), planuje się utworzenie muzeum hutnictwa szkła. Samorząd Dusznik-Zdroju poinformował o planach budowy wieży widokowej na Orlicy (z początkiem 2020 r.) oraz o budowie trasy „Singletrack” w okolicy Zieleńca (również 2020 r.)

W celu promowania walorów przyrodniczych Gór Stołowych powstała inicjatywa utworzenia geoparku w tym rejonie. Jakkolwiek w polskim prawodawstwie instytucja geoparku nie została jeszcze usankcjonowana, co utrudniałoby realizację takiej inicjatywy, to jednak w ankietach zapytano samorządy o ich stosunek do takiej idei oraz ewentualne pomysły na formę czy sposób działania geoparku. Wszystkie samorządy wyraziły swoje poparcie dla inicjatywy geoparku, ale nie precyzowały tej idei. Wynika z tego, że w przypadku powstania konkretnego projektu chętnie by współdziałały, jednak potrzebny jest lider, inicjator przedstawiający koncepcję, która potem mogłaby być kształtowana drogą konsultacji w gminach. Takim inicjatorem mógłby być PNGS. W obecnych okoliczności jednak nie prowadzi się prac nad rozwojem tej koncepcji i idea geoparku pozostaje w sferze dalszej przyszłości.

4.3. Oczekiwania zewnętrzne – badania ankietowe wśród mieszkańców i turystów

4.3.1. Metodyka

Celem przeprowadzonych na potrzeby opracowania Strategii badań ankietowych było zapoznanie się z opiniami i oczekiwaniami mieszkańców okolic Parku Narodowego Gór Stołowych (dalej: PNGS lub Park) oraz odwiedzających Park turystów w zakresie rozwoju turystyki w tym regionie. W celu przeprowadzenia badań skonstruowano kwestionariusz ankiety w formularzu Google (Załącznik numer 2). Projekt ankiety został skonsultowany z Dyrektorem PNGS. Link do ankiety udostępniono na stronie www.BULiGL oraz na oficjalnej stronie internetowej Parku i fanpage'u PNGS. Dyrekcja Parku zwróciła się z prośbą do przedstawicieli samorządów lokalnych o zamieszczenie ankiety na oficjalnych stronach gmin związanych terytorialnie z Parkiem. Ankieta była dostępna do wypełniania w okresie wiosenno-letnim 2019.

W wyniku przeprowadzonych w ten sposób badań uzyskano 87 poprawnie wypełnionych ankiet. W rozdziale 4.3.3 przedstawiono wyniki badań z podaniem procentowych rozkładów odpowiedzi dla pytań zamkniętych oraz jakościową analizą odpowiedzi dla pytań otwartych. W przypadku pytań otwartych w tekście przytoczono przykładowe wypowiedzi respondentów, które są najbardziej reprezentatywne dla otrzymanych wyników albo szczególnie wartościowe ze względów merytorycznych. Szczegółowe wyniki badań z wszystkimi odpowiedziami są w posiadaniu BULiGL, zostały także udostępnione do wglądu Dyrektorowi PNGS. Wyniki badań zostały również przedstawione w trakcie konsultacji społecznych w dn. 4-5.09.2019 na spotkaniach z Radą Sołecką i mieszkańcami miejscowości Karłów i Pasterka oraz przedstawicielami samorządów lokalnych. Na podstawie otrzymanych wyników w rozdziale 4.3.4 sformułowano postulaty zapisów w Strategii będące odpowiedzią na zapotrzebowanie zewnętrznych interesariuszy.

4.3.2. Charakterystyka próby badawczej

Dobór próby w badaniach prowadzonych przez Internet nie jest losowy, lecz celowy. W niniejszym przypadku ankietę wypełniały osoby, które wchodziły na strony www.PNGS oraz gmin, a zatem interesują się sprawami regionu, turystyki i ochrony przyrody. Analiza odpowiedzi potwierdza, że ankietę wypełniały osoby dobrze zorientowane w przedmiocie badań oraz mieszkańcy zainteresowani rozwojem lokalnym i turystyką. Z punktu widzenia opracowania Strategii jest to pozytywne, gdyż opinie takich osób są szczególnie cenne, a charakter badań jest aplikacyjny. Cechy próby badawczej określono na podstawie pytań metryczkowych.

Respondenci reprezentują różne grupy wiekowe. Najmniej wśród nich jest osób starszych powyżej 56 roku życia, co może wynikać z internetowego charakteru narzędzia badawczego (Tabela 10). Ankietę wypełniło 62,1% kobiet i 37,9% mężczyzn.

Tab. 10. Wiek respondentów.

Wiek	Liczebność	Procent [%]
18-25	11	12,6
26-35	31	35,6
36-45	23	26,4
46-55	14	16,1
56-65	7	8,0
Powyżej 65	1	1,1

Większość respondentów to osoby z wykształceniem wyższym licencjackim lub magisterskim. Prawdopodobnie takie osoby bardziej interesują się sprawami rozwoju regionalnego i ochrony przyrody, odwiedzają parki narodowe oraz są skłonne do udziału w tego typu badaniach (Tabela 11).

Tab. 11. Wykształcenie respondentów.

Wykształcenie	Liczebność	Procent [%]
Podstawowe	1	1,1
Gimnazjalne	2	2,3
Zawodowe	0	0
Średnie	19	22,1
Wyższe licencjackie	14	16,3
Wyższe magisterskie	49	57,0

Kluczową kwestią dla jakości badań było określenie rodzaju związku respondenta z badanym obszarem, gdyż jest to kluczowa zmienna wpływająca na odpowiedzi. Ponad 40% respondentów to stali mieszkańcy badanego obszaru, co jest zadowalającym wynikiem, gdyż jednym z głównych celów badań było zapoznanie się z opiniami społeczności lokalnej. Jedna trzecia respondentów to turyści, 10% respondentów ma w regionie PNGS drugie domy, a niewiele ponad 10% respondentów pochodzi z tego regionu, chociaż już tutaj nie mieszka. Można stwierdzić, że taki rozkład odpowiedzi zapewnia różnorodność perspektyw w odpowiedziach na pytania kwestionariusza.

Tab. 12. Rozkład odpowiedzi na pytanie Jaki jest Pana/Pani związek z regionem Parku Narodowego Gór Stołowych?

1. Jaki jest Pana/Pani związek z regionem Parku Narodowego Gór Stołowych?	Liczebność	Procent [%]
Pochodzę stąd i jestem stałym mieszkańcem.	23	26,4
Nie pochodzę stąd, ale obecnie mieszkam tu na stałe.	14	16,0
Nie pochodzę stąd, ale mam tu „drugi dom”.	9	10,3
Pochodzę stąd, mieszkam gdzie indziej, ale odwiedzam tu znajomych i rodzinę.	10	11,5
Jestem turystą/odwiedzającym.	29	33,3
Jestem kuracjuszem w uzdrowisku.	0	0
Inne (jaki?) - Jestem mieszkańcem Kotliny Kłodzkiej - Pochodzę stąd, mam tu dom, przez część roku mieszkam gdzie indziej	2	2,2

Procent skumulowany

Staly mieszkaniac	42,4
Turysta	33,3

Dla jednej trzeciej respondentów turystyka jest źródłem dochodów, co również jest bardzo ważne z punktu widzenia wyników, gdyż osoby żyjące z turystyki mogą mieć inny pogląd na wiele kwestii niż osoby niezwiązane zawodowo z tą dziedziną gospodarki (Tabela 13).

Tab. 13. Rozkład odpowiedzi na pytanie Czy Pana/Pani praca zawodowa lub/i dochody Pana/Pani rodziny są jakoś związane z turystyką?

Czy Pana/Pani praca zawodowa lub/i dochody Pana/Pani rodziny są jakoś związane z turystyką?	Liczebność	Procent [%]
Tak	27	31,0
Nie	60	69,0

4.3.3. Wyniki badań ankietowych

Pierwsze pytania w ankiecie dotyczyły ogólnych kwestii akceptacji dla PNGS oraz ograniczeń wynikających z wymogów ochrony przyrody. Zdecydowana większość respondentów, czyli ponad 80%, akceptuje objęcie Gór Stołowych ochroną w formie parku narodowego (Tabela 14).

Tab. 14. Rozkład odpowiedzi na pytanie Czy akceptuje Pan/Pani konieczność objęcia Gór Stołowych najwyższą formą ochrony, jaką jest park narodowy? (pytanie jednokrotnego wyboru)

Czy akceptuje Pan/Pani konieczność objęcia Gór Stołowych najwyższą formą ochrony, jaką jest park narodowy? N=87	Liczebność	Procent [%]
Tak	72	82,8
Nie	9	10,3
Nie mam zdania na ten temat	6	6,8

Celem kolejnego pytania było pogłębienie kwestii ograniczeń wynikających z konieczności ochrony przyrody (W jakim stopniu jest Pan/Pani w stanie zaakceptować ograniczenia wynikające z konieczności ochrony przyrody w parku narodowym? Jakie ograniczenia uważa Pan/Pani za zasadne?).

Większość respondentów, którzy udzielili odpowiedzi na to pytanie uznała zasadność takich ograniczeń, najczęściej wymieniając:

- zakaz śmiecenia i hałasowania
- ograniczenia w ruchu oraz parkowaniu pojazdów na terenie Parku i otuliny
- poruszanie się wyłącznie wyznaczonymi trasami
- ograniczenie wycinki drzew
- wydzielenie obszarów niedostępnych dla turystów (np. brak szlaków turystycznych w obrębie obszarów ochrony ścisłej)
- ograniczenia w powstawaniu nowych obiektów budowlanych
- zakaz puszczania psów bez smyczy
- zakaz biwakowania.

Stanowisko niektórych respondentów jest bardzo stanowcze:

„Przyroda powinna być chroniona wszędzie (tutaj słowo "przyroda" użyte jest w bardzo ogólnym znaczeniu, pojęcie to można w miarę potrzeb sprecyzować), gdyż dramatycznie jej ubywa. Świat bez roślin i zwierząt jest dla mnie nieakceptowalny, ale niestety rzadkie i cenne gatunki flory i fauny giną w zastraszającym tempie. Więc w parkach narodowych chronić przyrodę należy w rygorystyczny sposób, gdyż w tym celu są tworzone. W związku z tym człowiek rozumny zaakceptuje wszelkie ograniczenia. Za zasadne uznaję wszelkie ograniczenia, które ustali gremium kompetentnych osób kochających przyrodę i będących jej autentycznymi strażnikami, nie ulegające żadnym grupom nacisku i nie próbujące zadowolić różne lobby - np. narciarzy, żeglarzy, itp., Jeśli ochroną przyrody kierować będą naukowcy, a nie lokalni biurokraci uwikłani w rozmaite powiązania, to akceptuję każde ograniczenie.”

Z drugiej strony zwrócono uwagę na to, by istniejące ograniczenia miały uzasadnienie merytoryczne, o których odwiedzający Park zostaną poinformowani:

„Bezwzględna akceptacja ograniczeń, ale wynikających z wnikliwych badań. Jednocześnie jestem zainteresowany uzyskaniem informacji w postaci tablicy o przyczynie konkretnego ograniczenia. Uwaga zmija - to nie jest rzetelna informacja.”

Wiedza większości respondentów odnośnie zadań parku narodowego jest zgodna z zapisami Ustawy o ochronie przyrody (Tabela 15), która stanowi, iż celem parku narodowego jest ochrona przyrody, udostępnianie odwiedzającym oraz edukacja przyrodnicza.

Tab. 15. Rozkład odpowiedzi na pytanie Co jest głównym zadaniem parku narodowego? (pytanie jednokrotnego wyboru)

Co jest głównym zadaniem parku narodowego? N=87	Liczebność	Procent [%]
Ochrona przyrody	21	24,1
Udostępnianie odwiedzającym	4	4,5
Edukacja przyrodnicza	3	3,4
Wszystkie wyżej wymienione	59	67,8

Kolejna seria pytań odnosiła się do relacji między istnieniem PNGS, a rozwojem gospodarczym regionu oraz jakością życia na tym obszarze. Zdecydowana większość respondentów uznała, że Park przyciąga turystów w region Gór Stołowych (Tabela 16).

Tab. 16. Rozkład odpowiedzi na pytanie Czy Park Narodowy jest magnesem przyciągającym turystów w region Gór Stołowych? (pytanie jednokrotnego wyboru)

Czy park narodowy jest magnesem przyciągającym turystów w region Gór Stołowych? N=87	Liczebność	Procent [%]
Zdecydowanie tak	42	48,2
Raczej tak	28	32,2
Raczej nie	8	9,2
Zdecydowanie nie	6	6,9
Nie mam zdania na ten temat	3	3,4

Procent skumulowany:

Zdecydowanie tak + Raczej tak	80,4
Raczej nie + Zdecydowanie nie	16,1

Również większość respondentów uznała, że fakt istnienia Parku wpływa pozytywnie na rozwój gospodarczy (w tym gospodarkę turystyczną) terenów położonych poza granicami Parku Narodowego (Tabela 17).

Tab. 17. Rozkład odpowiedzi na pytanie Czy fakt istnienia Parku Narodowego Gór Stołowych wpływa pozytywnie na rozwój gospodarczy (w tym gospodarkę turystyczną) terenów położonych poza granicami Parku Narodowego? (pytanie jednokrotnego wyboru)

Czy fakt istnienia Parku Narodowego Gór Stołowych wpływa pozytywnie na rozwój gospodarczy (w tym gospodarkę turystyczną) terenów położonych poza granicami parku narodowego? N=87	Liczebność	Procent [%]
Zdecydowanie tak	30	34,5
Raczej tak	38	43,6
Raczej nie	9	10,3
Zdecydowanie nie	4	4,6
Nie mam zdania na ten temat	6	6,9

Procent skumulowany:

Zdecydowanie tak + Raczej tak	78,1
Raczej nie + Zdecydowanie nie	14,9

Odpowiedzi na temat wpływu rozwoju turystyki w Parku na indywidualną jakość życia respondenta są bardziej zróżnicowane. Prawie 45% określiło ten wpływ, jako pozytywny, jednak aż jedna czwarta uznała, że są zarówno plusy, jak i minusy tej sytuacji, a w przypadku prawie 20% taki wpływ nie występuje (Tabela 18).

Tab. 18. Rozkład odpowiedzi na pytanie Jak Pan/Pani ocenia wpływ turystyki w Parku Narodowym Gór Stołowych na Pana/Pani życie? (pytanie jednokrotnego wyboru)

Jak Pan/Pani ocenia wpływ turystyki w Parku Narodowym Gór Stołowych na Pana/Pani życie? N=87	Liczebność	Procent [%]
Zdecydowanie pozytywnie	27	31,0
Raczej pozytywnie	12	13,8
Są plusy i minusy	21	24,1
Raczej negatywnie	5	5,7
Zdecydowanie negatywnie	1	1,1
Nie ma żadnego wpływu	16	18,3
Nie mam zdania na ten temat	1	5,7

Respondenci mieli szansę doprecyzować swoją wypowiedź odpowiadając na pytanie otwarte W jaki konkretnie sposób turystyka w Parku Narodowym Gór Stołowych wpływa na Pana/Pani życie? Do najważniejszych zalet istnienia Parku zaliczono fakt, iż turystyka jest źródłem dochodów, głównie w postaci zakwaterowania i innych związanych z obsługą ruchu turystycznego form działalności gospodarczej („Często goszczę osoby, które przyjeżdżają zwiedzić PNGS.”; „Rodzina posiada gospodarstwo agroturystyczne.”). Ponadto wskazywano na walory bezpośrednio umożliwiające uprawianie turystyki i rekreacji oraz wypoczynek i edukację przyrodniczą:

„Gdy wędruję po ścieżkach Parku Narodowego, gdy zachwyam się niezwykłymi formami skalnymi, pięknymi panoramami i wypatrzonymi gdzieś rzadkimi okazami roślin, gdy nakręca mnie myśl, że przez jakiś czas nie spotkam samochodu, tramwaju, budki z lodami czy Mac Donalda - czuję, jak wypełniają mnie endorfiny i ładuję akumulatory na jakiś czas. Mogę w weekend odpocząć w pięknych plenerach.” „Mogę pojechać tam całą rodziną, w tym z psami. Jak przyjeżdżam do domu rodzinnego, to mam, gdzie pospacerować.”

Niestety respondenci wskazali też na wiele niedogodności związanych z rozwojem turystyki, do których należą:

- zbyt duży ruch samochodowy,
- tłumy ludzi i związany z tym hałas oraz brak spokoju,
- zaśmiecenie Parku wynikające z niewłaściwego zachowania się turystów.

Przykładowe wypowiedzi na ten temat:

„Zbyt duża liczba turystów na stosunkowo małym obszarze powoduje: zastawione samochodami nieprzejezdne drogi (zwłaszcza dojazdowa do Pasterki i do Kudowy), hałas we wsi (także w porze nocnej), śmieci w lesie, zanieczyszczone okolice ujęć wody dla Pasterki i Karłowa.”

„Zanieczyszczenia wód powierzchniowych przez ścieki z obiektów turystycznych/agroturystyki, tłumy turystów w sezonie/długie "weekendy", blokowanie drogi przez zaparkowane na poboczach samochody, ograniczenia związane z organizacją imprez masowych.”

Kilka osób wskazało na problem wchodzenia do Parku z psami, jednak odpowiedzi są tu rozbieżne, gdyż niektórzy respondenci narzekają na zakaz wstępu z psami, a niektórzy chwalą możliwość takich spacerów. Respondentom zadano podobne do poprzednich pytania o wpływ rozwoju turystyki w PNGS na życie mieszkańców regionu. Odpowiedzi w tym przypadku wskazują na wpływ pozytywny (62%) oraz plusy i minusy (24,1%, Tabela 19).

Tab. 19. Rozkład odpowiedzi na pytanie Jak Pan/Pani ocenia wpływ turystyki w Parku Narodowym Gór Stołowych na jakość życia innych mieszkańców regionu Gór Stołowych? (pytanie jednokrotnego wyboru)

Jak Pan/Pani ocenia wpływ turystyki w Parku Narodowym Gór Stołowych na jakość życia innych mieszkańców regionu Gór Stołowych? N=87	Liczebność	Procent [%]
Zdecydowanie pozytywnie	17	19,5
Raczej pozytywnie	37	42,5
Są plusy i minusy	21	24,1
Raczej negatywnie	6	6,9
Zdecydowanie negatywnie	0	0
Nie ma żadnego wpływu	1	1,1
Nie mam zdania na ten temat	5	5,7

W pytaniu otwartym respondenci doprecyzowali, iż turystyka pozytywnie wpływa na rozwój gospodarczy miejscowości leżących w pobliżu PNGS poprzez zwiększenie dochodów oraz liczby miejsc pracy związanych z usługami turystycznymi (wskazywano na noclegi, gastronomię, handel, agroturystykę). Kilka osób wskazało, że istnienie PNGS ogólnie poprawia stan środowiska i krajobrazu, co również jest korzystne dla mieszkańców. W przypadku minusów wskazano te same kwestie, co w poprzednich pytaniach:

„Negatywną stroną są tłumy turystów w niektórych miejscach, którzy nie potrafią uszanować przyrody i otoczenia (hałas, śmieci, nadużywanie alkoholu).”

„Ruch samochodowy, wyższe ceny w sklepach mogą być irytujące. Jednakże ruch turystyczny to również impuls do rozwijania infrastruktury, poszerzania wiedzy i wymiany doświadczeń, np. samorządów terytorialnych. To również inny przekaz marketingowy, dotacje itp.”

„Komercja. Usuńcie te oscypki. To nie Zakopane. I trzeba zacząć kultywować kulturę wschodu, bo stamtąd pochodzi ta ludność albo kontynuując tradycje dawnych mieszkańców Niemiec.”

„Jako turystka spędzająca każdy możliwie wolny czas w tym regionie, wraz ze swoją całą rodziną i psem, mogę z własnego doświadczenia powiedzieć, że przez ten czas zostawiamy w Waszym regionie sporo pieniędzy (noclegi, wyżywienie, pamiątki bilety, bieżące zakupy... itd.) To na pewno przyczynia się do rozwoju turystyki i pomaga lokalnym biznesom.”

„Poprawia zasoby finansowe niektórych. A nam zakłóca spokój.”

Pojawiły się też pojedyncze wypowiedzi podkreślające negatywny wpływ PNGS na rozwój gospodarczy np. *„Park chroni przyrodę, ale ogranicza życie zawodowe mieszkańców; ogranicza możliwość budowy, sprzedaży, pracy i rozwoju.”*

Kolejny zestaw pytań odnosił się do oceny natężenia ruchu turystycznego w PNGS. Połowa respondentów wskazała, że jest on nadmierny w lecie, a w sam raz jesienią i wiosną (Tabela 20). W przypadku sezonu zimowego odpowiedzi rozkładają się mniej więcej po połowie (zbyt mało i w sam raz).

Tab. 20. Rozkład odpowiedzi Jak ocenia Pan/Pani liczbę turystów odwiedzających Park Narodowy Górnego Stołowego w różnych porach roku?
(liczebność/procent)

PAN/PANI ocena:	Wiosna	Lato	Jesień	Zima
Turystów jest zbyt dużo.	9/10,3%	52/59,7%	6/6,8%	0/0%
Turystów jest w sam raz.	55/63,2%	30/34,5%	55/63,2%	42/48,2%
Turystów jest zbyt mało.	22/25,3%	4/4,6%	23/26,4%	40/46%
Nie mam zdania.	1/1,1%	1/1,1%	3/3,4%	5/5,7%

Ponieważ ograniczanie sezonowości i nadmiernej koncentracji ruchu turystycznego jest obecnie jednym z większych wyzwań w zarządzaniu turystyką, zapytano respondentów: Jakie wspólne działania ze strony władz lokalnych i władz Parku Narodowego Gór Stołowych mogłyby rozwiązać problem nadmiaru turystów w niektórych miejscach i porach roku? W odpowiedziach na to pytanie otwarte pojawiło się wiele ciekawych propozycji, przede wszystkim:

- stworzenie i promocja atrakcji np. ścieżek dydaktycznych i spacerowych rozmieszczonych bardziej równomiernie wokół Parku, w oddaleniu od Szczelińca i Błędných Skał, a np. w okolicach Skalnych Grzybów i Radkowskich Skał,
- ograniczanie liczby turystów, w tym zakazy wstępu, opłaty za wstęp do Parku, większe ceny biletów, określenie poziomu pojemności turystycznej i limitowany wstęp do głównych atrakcji (np. określona liczba osób, które mogą wejść w ciągu godziny),
- budowa zaplecza noclegowego i żywieniowego nie tylko w Karłowiu, ale i w dalej położonych miejscowościach (w tym możliwość zabudowy działek w otulinie),
- ograniczenie wjazdu samochodów osobowych w sezonie letnim oraz organizacja większej liczby parkingów poza granicami Parku (np. np. w Radkowie, Łężycach, Dusznikach i Kudowie) i komunikacja zbiorowa do głównych atrakcji,
- oferowanie alternatywnych form wypoczynku i turystyki aktywnej np. rozwój narciarstwa biegowego, budowa sieci wypożyczalni rowerów i opracowanie tras rowerowych lub stworzenie nowych ścieżek spacerowych dedykowanych uprawianiu tzw. kąpieli leśnych z tablicami informacyjnymi, miejscami kontemplacji i punktami obserwacji przyrody,
- zmniejszenie bazy noclegowej lub wyprowadzenie jej poza Park, na tereny otuliny,
- organizowanie atrakcyjnych imprez w innych terminach niż najbardziej obłożone, co mogłoby przyciągnąć turystów w czasie, kiedy zwykle jest mniejsze obłożenie,
- wysokie kary za parkowanie na terenie Parku poza miejscami wyznaczonymi,
- obniżenie cen za parkingi oraz wstęp do Parku i na teren takich atrakcji turystycznych jak Błędne Skały czy Szczeliniec Wielki w dni powszednie (poza wakacjami) oraz w miesiącach, kiedy ruch jest mniejszy. Pojawiła się również opinia, iż „nie jest problemem liczba turystów ogólnie, a kultura zwiedzania lub jej brak.” Pojedyncze osoby wskazywały, że w Parku nie ma nadmiaru turystów, z wyjątkiem Szczelińca i Błędných Skał.

Jednym z istotnych elementów koncepcji pojemności turystycznej jest komfort odwiedzających, dlatego zapytano respondentów, czy uważają, że liczba odwiedzających w PNGS bywa zbyt duża z punktu widzenia turystów. Odpowiedzi były w tym przypadku bardzo zróżnicowane, około 40% respondentów odpowiedziało pozytywnie, jedna trzecia negatywnie, jedna trzecia wybrała odpowiedź „czasami tak, czasami nie” (Tabela 21).

Tab. 21. Rozkład odpowiedzi na pytanie Czy uważa Pan/Pani, że liczba odwiedzających w Parku Narodowym Gór Stołowych bywa zbyt duża z punktu widzenia turystów? (pytanie jednokrotnego wyboru)

Czy uważa Pan/Pani, że liczba odwiedzających w Parku Narodowym Gór Stołowych bywa zbyt duża z punktu widzenia turystów?	Liczebność	Procent [%]
a) Zdecydowanie tak	14	16,0
b) Raczej tak	20	23,0
c) Czasami tak, czasami nie	26	29,8
d) Raczej nie	21	24,1
e) Zdecydowanie nie	5	5,7
f) Nie mam zdania na ten temat	1	1,1

Procent skumulowany:

Zdecydowanie tak + Raczej tak	39,0
Raczej nie + Zdecydowanie nie	29,8

Doprecyzowując swój punkt widzenia w odpowiedzi na pytanie otwarte (Jeśli w poprzednim pytaniu wybrał(a) Pan/Pani odpowiedz a, b lub c, proszę podać przykłady miejsc w Górach Stołowych, gdzie zbyt dużo turystów przeszkadza innym odwiedzającym” wskazano właściwie tylko dwa miejsca, a mianowicie Szczeliniec i Błędne Skały, lub bardziej ogólnie Karłów i Drogę Stu Zakrętów. Połowa respondentów uznała, że należy z tego względu limitować liczbę turystów w wybranych miejscach Parku (Tabela 22).

Tab. 22. Rozkład odpowiedzi na pytanie Jakie jest Pana/Pani zdanie na temat ograniczania/limitowania/kontrolowania liczby turystów w Parku Narodowym Gór Stołowych ze względu na dobro odwiedzających (np. wygoda, bezpieczeństwo, przyjemność przebywania w górach)? (pytanie jednokrotnego wyboru)

Jakie jest Pana/Pani zdanie na temat ograniczania/limitowania/kontrolowania liczby turystów w Parku Narodowym Gór Stołowych ze względu na dobro odwiedzających (np. wygoda, bezpieczeństwo, przyjemność przebywania w górach)? N=87	Liczebność	Procent [%]
Należy ograniczyć liczbę turystów na całym obszarze Parku.	3	3,4
Należy ograniczyć liczbę turystów w wybranych miejscach Parku.	45	51,6
Nie ma potrzeby ograniczania liczby turystów w żadnym miejscu Parku.	35	40,2
Nie mam zdania na ten temat.	4	4,5

Nadmierny ruch turystyczny może prowadzić do dezorganizacji życia społeczno-gospodarczego, zatem zapytano respondentów, czy uważają, że liczba turystów w PNGS może być zbyt duża z punktu widzenia mieszkańców Gór Stołowych. Według połowy respondentów tak nie jest, ale dla jednej trzeciej czasami tak bywa, a czasami nie (Tabela 23).

Tab. 23. Rozkład odpowiedzi na pytanie Czy uważa Pan/Pani, że liczba turystów w PNGS może być zbyt duża z punktu widzenia mieszkańców Gór Stołowych? (pytanie jednokrotnego wyboru)

Czy uważa Pan/Pani, że liczba turystów w PNGS może być zbyt duża z punktu widzenia mieszkańców Gór Stołowych? N=87	Liczebność	Procent [%]
a) Zdecydowanie tak	6	6,8
b) Raczej tak	10	11,5
c) Czasami tak, czasami nie	25	28,7
d) Raczej nie	31	35,6
e) Zdecydowanie nie	12	13,8
f) Nie mam zdania na ten temat	3	3,4

Procent skumulowany:

Zdecydowanie tak + Raczej tak	18,3%
Raczej nie + Zdecydowanie nie	49,4%

Poproszeni o podanie przykładów negatywnego oddziaływania ruchu turystycznego na społeczność lokalną (Jeśli w poprzednim pytaniu wybrał Pan/Pani odpowiedź a, b lub c, to czy może Pan/Pani wskazać konkretne przykłady z Gór Stołowych, gdzie nadmierna liczba turystów przeszkadza mieszkańcom?) respondenci wskazywali głównie miejscowości Karlów i Pasterka, utrudniony przejazd na drodze Kudowa Zdrój – Karlów, zastawioną samochodami drogę do Pasterki na wysokości wejścia na szlak na Szczeliniec, kolejki samochodów do wjazdu na Błędne Skały.

„Na Drodze Stu Zakrętów, zbyt wąskiej i w wielu miejscach w złym stanie, co utrudnia ruch również stałych mieszkańców, obozy harcerskie w Pasterce, stada pijanych uczestników imprez masowych organizowanych w Szczelinie.”

„Karlów - "Krupówki", Pasterka - imprezy masowe, obozy harcerskie.”

Ponad 40% respondentów uznało, że należy z tego względu limitować liczbę turystów w wybranych miejscach Parku, lecz również ponad 40% uznało, iż nie ma takiej potrzeby (Tabela 24).

Tab. 24. Rozkład odpowiedzi na pytanie, Jakie jest Pan/Pani zdanie na temat ograniczania/limitowania/kontrolowania liczby turystów w Parku Narodowym Gór Stołowych ze względu na dobro mieszkańców (np. komfort i koszty codziennego życia, bezpieczeństwo, śmieci, stan lokalnej infrastruktury)? (pytanie jednokrotnego wyboru)

Jakie jest Pan/Pani zdanie na temat ograniczania/limitowania/kontrolowania liczby turystów w Parku Narodowym Gór Stołowych ze względu na dobro mieszkańców (np. komfort i koszty codziennego życia, bezpieczeństwo, śmieci, stan lokalnej infrastruktury)? N=87	Liczebność	Procent [%]
Należy ograniczyć liczbę turystów na całym obszarze Parku.	3	3,4
Należy ograniczyć liczbę turystów w wybranych miejscach Parku.	38	42,5
Nie ma potrzeby ograniczania liczby turystów w żadnym miejscu Parku.	41	47,2
Nie mam zdania na ten temat.	5	5,7

Następnie zapytano respondentów, które z różnych form wypoczynku, rekreacji lub turystyki są szczególnie uciążliwa dla mieszkańców? Było to pytanie wielokrotnego wyboru, z możliwością wybrania maksymalnie 3 odpowiedzi. Najwięcej osób wskazało turystykę samochodową, ogniska i grille oraz imprezy sportowe i rekreacyjne. Całość wyników przedstawiono poniżej.

- Turystyka samochodowa – 58 wskazań
- Ogniska, grille – 28 wskazań
- Imprezy sportowe lub rekreacyjne – 15 wskazań
- Spacerowanie w najbliższej okolicy (np. uzdrowisk) – 1 wskazanie
- Rekreacyjne bieganie lub/i nordic-walking - 1 wskazanie
- Turystyka piesza, dalsze wędrówki – 4 wskazania
- Turystyka rowerowa – 3 wskazania
- Biegi górskie, maratony – 8 wskazań
- Turystyka narciarska – 1 wskazanie
- Turystyka konna – 5 wskazań
- Wspinaczka skałkowa – 0 wskazań
- Inne (jakie?): obozowiska; mieszkańcy niemal bez wyjątku żyją z turystyki, więc im nie przeszkadza; sporty motocyklowe; motory, które jeżdżą za szybko po szlakach.
- Żadna – 19 wskazań

Nadmierny ruch turystyczny może też stać w sprzeczności z nadrzędnym celem parku narodowego, jakim jest ochrona przyrody. W związku z tym zapytano respondentów, czy uważają, że liczba turystów w PNGS może mieć zły wpływ na walory przyrodnicze Gór Stołowych. Ponad połowa osób udzieliła pozytywnej odpowiedzi na to pytanie (Tabela 25).

Tab. 25. Rozkład odpowiedzi na pytanie Czy uważa Pan/Pani, że zbyt duża liczba turystów w Parku Narodowym Gór Stołowych może mieć zły wpływ na przyrodę Parku? (pytanie jednokrotnego wyboru)

Czy uważa Pan/Pani, że zbyt duża liczba turystów w Parku Narodowym Gór Stołowych może mieć zły wpływ na przyrodę Parku? N=87	Liczebność	Procent [%]
a) Zdecydowanie tak	30	34,4
b) Raczej tak	16	18,4
c) Czasami tak, czasami nie	19	21,8
d) Raczej nie	14	16,1
e) Zdecydowanie nie	6	6,9
f) Nie mam zdania na ten temat	2	2,3

Procent skumulowany:

Zdecydowanie tak + Raczej tak	52,8
Raczej nie + Zdecydowanie nie	9,2

Poproszeni o podanie przykładów (Jeśli w poprzednim pytaniu wybrał(a) Pan/Pani odpowiedź a, b lub c, to czy może Pan wskazać konkretne przykłady z Parku Narodowego Gór Stołowych, gdzie nadmierna liczba turystów niszczy przyrodę?) respondenci wskazywali głównie Szczeliniec i Błędne Skały, sporadycznie Pasterkę oraz Skalne Grzyby. W większości przypadków jednak respondenci wskazali na niewłaściwe zachowania nieświadomych turystów, przede wszystkim zaśmiecanie i wychodzenie poza wyznaczone szlaki, wskazano też na szkodliwość off road'u. Pojawiło się tu kilka ciekawych dłuższych wypowiedzi.

„Jeśli turysta jest świadomy, to nie przeszkadza przyrodzie, nawet jeśli jest w dużej grupie - czyli nie ilość, ale TYP turysty - ma tutaj znaczenie.”

„Turyści nie czytają/nie przestrzegają regulaminu Parku, na Szczelińcu i Błędnych Skałach wchodzą na skały, niszczą je, piszą albo ryją w nich, przechodzą przez bariery i płotki, wchodzą na zamknięte szlaki, bardzo dużo śmieci, hałasują, płoszą zwierzęta.”

„Zbyt duża liczba turystów powoduje większe zanieczyszczenie środowiska, każdy musi dojechać (najczęściej samochodem), każdy musi coś zjeść (pozostają śmieci), każdy musi gdzieś zaparkować, co może prowadzić do zostawienia samochodu w miejscu nieprzystosowanym, a więc może prowadzić do szkód w przyrodzie, która powinna być chroniona”.

„Szlak prowadzący na Szczeliniec lub Narożnik czy Fort Karola. Trasa jest wydeptywana, poszerza się, przez co kolejne rośliny giną. Niektórzy szukają alternatywnych obejść wokół skał. Niekiedy widać podeptane grzyby, pozrywane jagody, połamane, gałęzie, gdyż służą jako poręcz dla turystów.”

„Zakładając, że śmieci mają negatywny wpływ na przyrodę, a z tym ciężko dyskutować, to ten negatywny wpływ widać w okolicach niemal każdego szlaku w Górach Stołowych: zaczynając od Radkowa, przez Ostrą Górę, Karłów. Nie ma szlaku, przy którym nie leżałyby puszki i plastikowe butelki.”

„Pasterkowe łąki, po sezonie pełno śmieci, szkła, dzięki obozowiska na łąkach i palenie w nich ognisk - często w czasie suszy.”

„Brak kontroli na szlakach i upomnień. Nie widać tabliczek ani strażników. Gdy byłam na majówce zrezygnowałam z wejścia na Szczeliniec, ale część ludzi szło obok szlaku, byle tylko wejść. Cześć chodziło poza szlakiem. To niedopuszczalne.”

„Obozy harcerskie w Pasterce - to są setki ludzi! Dziki parking w Karłowie - obok "Michałówki".

„Tyczy się to przede wszystkim szlaków pieszych i braku odpowiedniej edukacji na temat tego, co np. należy zrobić ze śmieciami przyniesionymi ze sobą. Częstsze kontrole na szlakach mogłyby skutkować zauważeniem sytuacji, np. wyrzucania śmieci na szlaku i reakcją w postaci wysokich mandatów.”

Prawie 60% respondentów uznało, że należy limitować liczbę turystów w wybranych miejscach Parku ze względu na ochronę przyrody (Tabela 26).

Tab. 26. Rozkład odpowiedzi na pytanie Jakie jest Pana/Pani zdanie na temat ograniczania/limitowania liczby turystów w Parku Narodowym Gór Stołowych ze względu na dobro przyrody (np. płoszenie zwierząt, zaśmiecenie terenu, deptanie lub zrywanie roślin chronionych)? (pytanie jednokrotnego wyboru)

Jakie jest Pana/Pani zdanie na temat ograniczania/limitowania liczby turystów w Parku Narodowym Gór Stołowych ze względu na dobro przyrody (np. płoszenie zwierząt, zaśmiecenie terenu, deptanie lub zrywanie roślin chronionych)? N=87	Liczebność	Procent [%]
Należy ograniczyć liczbę turystów na całym obszarze Parku.	9	10,4
Należy ograniczyć liczbę turystów w wybranych miejscach Parku.	52	59,7
Nie ma potrzeby ograniczania liczby turystów w żadnym miejscu Parku.	23	26,4
Nie mam zdania na ten temat.	3	3,4

Następnie zapytano respondentów, które z różnych form wypoczynku, rekreacji lub turystyki są szczególnie uciążliwe dla przyrody. Było to pytanie wielokrotnego wyboru, z możliwością wybrania maksymalnie 3 odpowiedzi. Podobnie jak w przypadku negatywnego oddziaływania na mieszkańców najwięcej osób wskazało turystykę samochodową, ogniska i grille oraz imprezy sportowe i rekreacyjne. Całość wyników przedstawiono poniżej.

- Turystyka samochodowa – 62 wskazania
- Ogniska, grille – 41 wskazań
- Imprezy sportowe lub rekreacyjne – 27 wskazań
- Spacer w najbliższej okolicy (np. uzdrowisk) – 3 wskazania
- Rekreacyjne bieganie lub/i nordic-walking – 0 wskazań
- Turystyka piesza, dalsze wędrówki – 5 wskazań
- Turystyka rowerowa – 2 wskazania
- Biegi górskie, maratony – 6 wskazań
- Turystyka narciarska – 5 wskazań
- Turystyka konna – 3 wskazania
- Wspinaczka skałkowa – 3 wskazania
- Inne (jakie?): Problem nie leży w formie spędzania czasu tylko w świadomości ludzi, tysiąc osób może sprzątnąć po sobie śmieci i zachowywać się spokojnie, a czasem kilkusobowa grupa potrafi zrobić w jakimś miejscu wysypisko.; Każda może być uciążliwa, jeżeli jest poza miejscem do tego wyznaczonym.; Biwaki harcerskie; obozowiska. Tu nie chodzi o samą formę tylko o zachowanie się ludzi podczas każdej z nich. Jedni uprawiają turystykę każdy rodzaj turystyki niezauważalnie dla przyrody i mieszkańców a inni w ogóle nie zwracają na to uwagi i idą na całość.
- Żadna – 13 wskazań

Dodatkowo zapytano respondentów, czy osobiście korzystają z którejś z podanych do wyboru form wypoczynku, rekreacji lub turystyki na terenie PNGS. Było to pytanie wielokrotnego wyboru, z możliwością wybrania maksymalnie 3 odpowiedzi. Co znamienne respondenci nie wybierali form wcześniej uznanych za szkodliwe. Najczęściej wybierano turystykę pieszą, spacer w najbliższej okolicy oraz turystykę rowerową. Popularnością cieszy się również rekreacyjne bieganie, nordic-walking i turystyka narciarska.

Całość wyników przedstawiono poniżej.

- Turystyka piesza, dalsze wędrówki – 79 wskazań
- Spacer w najbliższej okolicy – 48 wskazań
- Turystyka rowerowa – 31 wskazań
- Rekreacyjne bieganie lub/i nordic-walking – 25 wskazań
- Turystyka narciarska – 18 wskazań
- Ogniska, grille – 11 wskazań
- Turystyka samochodowa – 8 wskazań
- Biegi górskie, maratony – 10 wskazań
- Turystyka konna – 2 wskazania
- Wspinaczka skałkowa – 9 wskazań
- Imprezy sportowe lub rekreacyjne – 9 wskazań
- Inne (jakie?): Spacer z psem, Zazwyczaj spaceruje z psami na smyczy i one się lepiej zachowują niż dzieci i dorośli ludzie.; spacer z rodziną i psem
- Nie korzystam – 2 wskazania

Zapytani o to, w których miejscach PNGS lubią najbardziej przebywać i dlaczego respondenci najczęściej wymieniali Błędne Skały i Szczeliniec Wielki (przy czym nie w okresach największego natężenia ruchu turystycznego), a także Białe Skały, Skalne Grzyby, Narożnik, Wielkie Torfowisko Batorowskie, Urwisko Batorowskie i Batorów, Radkowskie Skały, Pasterkę, szlak pomiędzy Szczelińcem a Skalnymi Grzybami, lasy w pobliżu Radkowa, szlaki turystyczne ze Szczytnej do Karłowa, Wodospady Pośny, szlak między Pasterką i Karłowem, tereny przy uzdrowiskach, Łężyczką Sawannę.

Wiele osób podkreślało, że lubi przebywać z dala od tłumu i w ciszy, w towarzystwie „wyrobionego turysty” (np. *„Wszędzie - o ile nie jest to słoneczna niedziela na Szczelińcu. Mieszkam w okolicy właśnie ze względu na przyrodę i krajobraz.”*; *„Szlaki górskie omijające najbardziej uczęszczane atrakcje.”*; *„Tam gdzie trzeba dojść pieszo, czyli tam gdzie jest mało ludzi.”*; *„Wszędzie - bo lubię i jestem dumna z tego, że pochodzę z tego przepięknego regionu.”*; *„Szlaki poza Szczelińcem i Błędnymi Skalami z uwagi na mniejszą ilość ludzi.”*; *„Droga na Batorów i okolice gdyż można tam jeszcze doświadczyć spokoju i majestatu przyrody.”*; *„Pasterka, cisza, spokój, mało ludzi”*; *„Białe Skały, Skały Puchacza, Pasterka, Mały Karłów i wiele innych. Wartość sentymentalna - wycieczki niegdyś z rodzicami w dzieciństwie, teraz wspomnienia po wolontariacie. Miejsca, gdzie nie ma tłumu turystów, a formy skalne zachwycają (w tych miejscach, gdzie występują), historia styka się z teraźniejszością i czuje się wolność.”*; *„Batorów, jeszcze jest tam cicho”*; *„Czerwona Rzeka: fenomenalne zjawisko, szlak Wambierzyce - Radków - mało uczęszczany i spokojny.*

Czeska strona Broumvske Steny - mało turystów, turyści zdyscyplinowani, brak śmieci.”; „Trakt Praski, gdy jestem na rowerze przyjemnie się jedzie i jest dość cicho.”; „Okolice schronisk Pasterka i Szczeliniec, gdyż bardzo lubię ich atmosferę, a także to, że są przyjazne zwierzętom i bywają tam tzw. wyrobieni turyści.”; „Pasterka, cisza spokój, porządek. Czeska strona gór stołowych - kulturalni i świadomi turyści, porządek.”). Niektórzy stwierdzili, że lubią teren całego Parku (np. „Dla mnie cały Park jest miejscem przyjaznym i uwielbiam korzystać z całej oferty ścieżkowej, jaką oferuje.”).

W kolejnym pytaniu poproszono respondentów o wskazanie, jaka forma rekreacji na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych jest najbardziej popularna wśród mieszkańców. Było to pytanie wielokrotnego wyboru, z możliwością wybrania maksymalnie 3 odpowiedzi. Najczęściej wybierano spacer w najbliższej okolicy, turystykę pieszą i rowerową oraz rekreacyjne bieganie i nordic-walking.

Całość wyników przedstawiono poniżej.

- Spacer w najbliższej okolicy – 50 wskazań
- wędrówki piesze – 39 wskazań
- przejażdżki rowerowe – 34 wskazania
- Rekreacyjne bieganie lub/i nordic-walking – 25 wskazań
- Przejażdżki samochodowa – 6 wskazań
- Ogniska, grille – 16 wskazań
- Biegi górskie, maratony – 9 wskazań
- Narciarstwo – 16 wskazań
- Jazdy konne – 0 wskazań
- Wspinaczka skałkowa – 3 wskazania
- Imprezy sportowe lub rekreacyjne – 11 wskazań
- Inne (jakie?) 0 wskazań
- Żadna – 1 wskazanie
- Nie wiem – 18 wskazań

Zapytani o udział w inicjatywach turystycznych organizowanych na terenie PNGS albo organizowanych przez Park respondenci w większości przyznali, że nie uczestniczą w nich (tak 18/20,7%; nie 69/79,3%). Osoby biorące w nich udział wymieniły przede wszystkim biegi i maratony oraz sprzątanie Parku, a także wolontariat, ścieżki edukacyjne, geocaching, akcję "Góry są w porządku", święto pszczelarskie. Imprezy te oceniono pozytywnie, jednak większość respondentów nie miała zdania na ten temat (Tabela 27).

Tab. 27. Rozkład odpowiedzi na pytanie Jak Pan/Pani ocenia inicjatywy turystyczne organizowane na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych?

Jak Pan/Pani je ocenia?	Liczebność	Procent [%]
Bardzo dobrze	13	14,9
Dobrze	9	10,3
Przeciętnie	1	1,1
Źle	0	0
Bardzo źle	0	0
Nie mam zdania na ten temat	64	73,7

Kolejna seria pytań odnosiła się do oceny udostępniania turystycznego Parku. W pytaniu ogólnym, (Jakie jest Pana/Pani zdanie na temat udostępniania turystycznego Parku Narodowego Gór Stołowych?) przeważały wypowiedzi pozytywne np. *„Wymaga niewielkich korekt, ale ogólnie jest dobrze.”*; *„Uważam, że udostępnianie turystyczne PNGS jest bardzo dobre.”*; *„PNGS to jeden z najbardziej przyjaznych dla turystów parków narodowych.”*; *„Udostępnienie stale się poprawia, jest na dobrym poziomie.”*

Kwestie, które zostały ocenione krytycznie to:

- nadmiar turystów i konieczność ograniczania ich liczby oraz lepszego panowania nad powodowanym przez turystów chaosem, a także ograniczania dostępności niektórych miejsc,
- braki infrastruktury np. koszy na śmieci, miejsc, gdzie można usiąść i odpocząć, wystarczającej liczby miejsc parkingowych,
- brak transportu zbiorowego,
- potrzeba lepszej edukacji turystów w zakresie walorów Parku i wymogów ochronnych,
- zakaz wspinaczki.

Poniżej przedstawiono przykładowe szersze wypowiedzi:

„Park powinien być miejscem otwartym i bardziej dostępnym niż jest w tej chwili - powinien być bardziej różnorodny poznawczo. To też zadanie dla lokalnych samorządów i osób prowadzących działalność ukierunkowaną na turystów. Wymaga to szeroko rozumianej strategii regionu - określenia tożsamości i kierunków rozwoju.”

„Trzeba być świadomym powodów ograniczenia dostępności terenu Parku. Tutaj potrzebna jest edukacja turystów, dlaczego są potrzebne ograniczenia.”

„W moim przekonaniu, bazując na obserwacjach parków w innych krajach Należy rozważyć ograniczenie dostępności niektórych miejsc a na pewno egzekwować nakaz parkowania w wyznaczonych miejscach.”

„Brak racjonalnego wyważenia pomiędzy nielimitowanym - masowym - ruchem turystycznym, a nadmiernie ograniczaną - działalnością wspinaczkową, uprawianą przez nader nieliczne osoby.

Należy go udostępniać, ale zwracać uwagę na zachowanie się turystów, zwłaszcza dzikie obozowiska i rozpalanie ognisk w miejscach niedozwolonych. Śmiecenie i hałas. Zmniejszyć liczbę samochodów. Dobrym pomysłem jest wprowadzenie busów kursujących w Kudowy i może z Radkowa.”

„Bardzo duże nasycenie Parku szlakami turystycznymi, co powoduje mniejsze natężenie ruchu turystycznego na poszczególnych szlakach. Bardzo cenię również Pana Dyrektora Bartosza Małka za udostępnienie bez ograniczeń wszystkich szlaków dla turystów z psami, co umożliwia spędzanie urlopu w gronie rodzinnym i wspólne spacery po terenie Parku. W niektórych parkach narodowych połowa społeczeństwa jest w związku z powyższym dyskryminowana ze względów społecznych.”

„Podoba mi się to, że obecny dyrektor Parku udostępnia Park dla rodzin z psami. Lubię tu wracać z tego powodu. Podoba mi się też to, że jest spokojnie i nie ma tłumów na szlakach, co bardzo sobie cenię.”

„Negatywne - niestety dominuje podejście restrykcyjno-zakazowe, zamiast zrównoważonego udostępniania (lub nieudostępniania) wszystkim grupom zainteresowanych. W razie wprowadzania zakazów, dotyczą one niektórych form aktywności, przy pozostawieniu innych - np. zakaz wspinaczki w rejonie Narożnika/Kopy Śmierci (zagnieżdzenie się sokoła wędrownego) przy jednoczesnym pozostawieniu otwartych szlaków turystyki pieszej, jest więcej takich przykładów...”

„Trzeba udostępniać i dzielić się pięknem i klimatem tego miejsca z innymi, lecz nie na taką skalę, kosztem mieszkańców, infrastruktury i przyrody.”

Najlepiej ocenianymi elementami infrastruktury turystycznej są nawierzchnia i oznaczenia szlaków turystycznych, natomiast źle oceniono parkingi i drogi dojazdowe. Zdania na temat miejsc odpoczynku są podzielone, jednak z przewagą pozytywnych (Tabela 28).

Tab. 28. Rozkład odpowiedzi na pytanie Jak Pan/Pani ocenia stan techniczny obecnej infrastruktury turystycznej w Parku Narodowym Gór Stołowych?
(liczebność/procent)

Pan/Pani ocena:	Nawierzchnia szlaków turystycznych	Oznaczenia szlaków turystycznych	Tablice informacyjne	Miejsca odpoczynku, wiaty	Drogi dojazdowe	Parkingi
Bardzo dobry	18/20,7%	25/28,7%	14/16,1%	8/9,2%	9/10,3%	4/4,6%
Dobry	58/66,7%	55/63,2%	57/65,5%	49/56,3%	38/43,7%	36/41,4%
Przeciętny	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0
Zły	8/9,2%	5/5,7%	14/16,1%	25/28,7%	31/35,6%	32/36,8%
Bardzo zły	0/0	1/1,1%	1/1,1%	1/1,1%	7/8,0%	10/11,4%
Nie mam zdania	3/3,4%	1/1,1%	1/1,1%	4/4,6%	2/2,3%	5/5,7%

Ze względu na znaczenie kwestii komunikacyjnych dla funkcjonowania PNGS oraz świadomość istniejących problemów z parkowaniem respondentów zapytano o zdanie na temat pojemności i liczby parkingów w miejscowościach leżących wokół PNGS oraz wzdłuż Drogi Stu Zakrętów. Poproszono także o wskazanie miejsc, gdzie potrzebne są nowe parkingi. Generalnie przeważa opinia, że miejsc parkingowych jest za mało. Zaproponowano następujące miejsca: Błędne Skały, Sroczy Zakręt, Kartów, Pasterka, Radków, przy Wodospadzie Pośny (powiększenie parkingu), Zakręt Śmierci - nowy parking (kierowcy tam parkują na poboczu), powiększyć parkingi na Lisiej Przełęczy i pod Szczelińcem (przy drodze do Pasterki - żółty szlak, samochody parkują na poboczu drogi, utrudniając przejazd stałym mieszkańcom), koło Fortu Karola, przy szlaku na Białe Skały, przy szlaku do Dusznik. Pojawiło się jednak też sporo opinii, że w obrębie Parku nie należy zwiększać liczby miejsc parkingowych, a raczej zapewnić je na obrzeżach Parku, a następnie zorganizować transport zbiorowy do większych atrakcji np. *„Parkingi powinny być zorganizowane na terenie miast i wsi - przed granicą Parku. Stamtąd możliwość dojazdu pojazdami elektrycznymi (np. wycieczkowe melexy z przewodnikiem).”*; *„Nie ma potrzeby zwiększania liczby parkingów na terenie PNGS. Wręcz przeciwnie - należy radykalnie zmniejszyć ilość parkingów przy Szczelińcu, a zrobić je u podnóża gór i dowozić turystów autobusami elektrycznymi.”*; *„Jest zdecydowanie za dużo samochodów na tych parkingach. Nie ma wyraźnych zakazów parkowania poza obszarem parkingów. Potrzebne są autobusy dowożące turystów, niekolejne parkingi.”* Zgłaszano też problem nielegalnego parkowania w miejscach niedozwolonych i braku reakcji stosownych służb w tej sytuacji.

Kolejne pytanie dotyczyło opinii na temat wprowadzenia zakazu ruchu samochodowego dla turystów indywidualnych na niektórych odcinkach dojazdowych do najbardziej popularnych atrakcji (np. Błędne Skały) i wprowadzenia tam elektrycznej komunikacji zbiorowej. Ogólnie rzecz biorąc reakcje na ten pomysł można uznać za entuzjastyczne, co najwyżej pojawiają się wątpliwości odnośnie efektywności i kosztów komunikacji elektrycznej.

Pojawiła się jedna opinia zdecydowanie negatywna opinia z merytorycznym uzasadnieniem:

„Myślę, że nie jest to dobry pomysł ze względu na to, że turyści przyjeżdżają o różnych porach dnia i o wiele łatwiej jest im wyjechać własnym transportem niż np. czekać na elektryczną komunikację o określonych godzinach.”

W kolejnym pytaniu zapytano respondentów czy w PNGS powinno być więcej ścieżek edukacyjnych i w jakich miejscach. Odpowiedzi były w tym przypadku rozbieżne, ponieważ niektórzy uznali, że liczba ścieżek jest wystarczająca, a inni wręcz przeciwnie lub że wystarczą tablice informacyjne wzdłuż szlaków. Pojawiło się kilka cennych merytorycznie uwag na temat edukacji przyrodniczej:

„Istotniejsza jest treść i forma już istniejących. Mniej treści a więcej infografiki. Odnosiłki do multimediów i obszerniejszej treści w postaci QR. Może jakiś przewodnik na smartfona.”

„Zwykła ścieżka edukacyjna nie jest wystarczającą atrakcją. Myślę, że warto się zastanowić nad powstaniem centrum interaktywnego, gdzie turyści mogliby obejrzeć np. film o powstaniu Gór Stołowych, o drapieźnikach i bezwzględności natury (coś dla nastolatków), okiem np. Pszczółki Mai (kreskówka o górach dla dzieci.”

„Warto również przyrzeć się projektom działającym na terenie innych Parków np. słuchanie brzęczenia ula, wsluchiwanie się w szum drzew, wsluchiwanie się w dźwięki " jak drzewa piją wodę". To wszystko mogłoby być przeplatane informacjami dotyczącymi ochrony przyrody i odpowiedzialności za własną turystykę.”

„W miejscach, w które należałoby przekierować część turystów np. Droga nad urwiskiem plus odtworzenie przedwojennych punktów widokowych.”

„Szkoda pieniędzy, dzieciaki i tak nie skupiają się w czasie wycieczek na zdobywaniu wiedzy. Jakaś gra terenowa, przemyślana i naprawdę dobrze przygotowana miałaby większą rację bytu.”

Respondentów poproszono także o ocenę długości wyznaczonych na terenie Parku szlaków turystycznych. Większość osób uznała, że jest ona wystarczająca, jednak ponad 20% uważa, iż szlaków jest za mało (Tabela 29).

Tab. 29. Rozkład odpowiedzi na pytanie W Parku Narodowym Gór Stołowych wyznaczono 109 kilometrów szlaków pieszych. W Pana/Pani opinii jest to: (pytanie jednokrotnego wyboru)

W Parku Narodowym Gór Stołowych wyznaczono 109 kilometrów szlaków pieszych. W Pana/Pani opinii jest to:	Liczebność	Procent [%]
Za dużo	1	1,1
Za mało	19	21,8
W sam raz	52	59,7
Nie mam zdania na ten temat	15	17,2

Jednym z planów PNGS jest udostępnianie części szlaków turystycznych dla osób niepełnosprawnych. Zdecydowana większość respondentów (75,8%) uznała takie działania za konieczne (Tabela 30).

Tab. 30. Rozkład odpowiedzi na pytanie Czy widzi Pan/Pani konieczność udostępniania części szlaków turystycznych dla osób niepełnosprawnych? (pytanie jednokrotnego wyboru)

Czy widzi Pan/Pani konieczność udostępniania części szlaków turystycznych dla osób niepełnosprawnych? N=87	Liczebność	Procent [%]
Zdecydowanie tak	34	39,0
Raczej tak	32	36,8
Raczej nie	12	13,8
Zdecydowanie nie	1	1,1
Nie mam zdania na ten temat	8	9,3

Kolejna obszerna część ankiety dotyczyła kluczowych z punktu widzenia zarówno turystyki, jak i ochrony przyrody kwestii zagospodarowania przestrzennego regionu PNGS. Ponieważ miejscowość Karłów jest enklawą na terenie Parku, zapytano respondentów, czy stanowi to zagrożenie dla przyrody Parku. Zdania na ten temat są podzielone, ponad 40% osób udzieliło odpowiedzi negatywnej, jednak około jedna trzecia uznała, iż jest to zagrożenie, a jedna trzecia nie ma zdania na ten temat (Tabela 31).

Tab. 31. Rozkład odpowiedzi na pytanie Czy enklawa Karłów jest w Pana/Pani opinii zagrożeniem dla przyrody Parku Narodowego Gór Stołowych? (pytanie jednokrotnego wyboru)

Czy enklawa Karłów jest w Pana/Pani opinii zagrożeniem dla przyrody Parku Narodowego Gór Stołowych?	Liczebność	Procent [%]
Zdecydowanie tak	7	8,0
Raczej tak	18	20,7
Raczej nie	21	24,1
Zdecydowanie nie	15	17,2
Nie mam zdania na ten temat	25	28,7

Procent skumulowany:

Zdecydowanie tak + Raczej tak	28,7
Raczej nie + Zdecydowanie nie	41,3

Ekspansja chaotycznej zabudowy jest obecnie jednym z największych zagrożeń dla krajobrazu i ładu przestrzennego w Polsce. Dlatego właśnie w kolejnym pytaniu poproszono respondentów o ustosunkowanie się do kwestii zabudowywania otwartych przestrzeni na terenie lub w okolicach PNGS. Zapytano też, jakie tereny powinny pozostać otwarte i publicznie dostępne. Respondenci są zdecydowanie przeciwni nowej zabudowie na terenie Parku, jednak dopuszczają zabudowę na jego obrzeżach, przy czym podkreślając kwestię jej charakteru i funkcji.

„Jestem raczej przeciwny zabudowie w terenie Parku. Wokół Parku może ona powstawać, jednak dostosowana do lokalnych potrzeb, na niewielką skalę.”

„W okolicy Parku potrzebna jest baza turystyczna. Same góry należy pozostawić bez zabudowy.”

„Nie powinny zostać zabudowane. Park narodowy to nie tylko przyroda, ale również krajobrazy, cisza, spokój. To jest dobro najwyższe, dla którego przyjeżdża większość turystów.”

„Jeśli chodzi o Park lub jego okolice, jestem za tym, by jak najmniej było tu budynków. Wyjątek - schroniska.”

„Nie powinny być zabudowywane, a jeśli tak to w ograniczonym zakresie niewysokiego budownictwa (max dwie kondygnacje naziemne).”

Wymieniono tereny otwarte, które powinny takimi pozostać: łąki w Karłowie, okolice Łęczyc.

Niektórzy respondenci podkreślają możliwość odtwarzania dawnej architektury lub wykorzystywania i modernizacji istniejących budynków:

„Nie wolno udzielać już jakiegokolwiek zgody na wybudowanie jakiegokolwiek budynku! Jedynym wyjątkiem może być odtworzenie budynków przedwojennych - ale dokładnie - odtworzenie - zgodnie z bryłą dawnego budynku.”

„Jestem przeciwna zabudowie. Należy burzyć zrujnowane budynki i wykorzystywać miejsca po nich.”

„Nie powinno powstawać więcej zabudowy, należy wykorzystać potencjał tego, co jest. Można modernizować - to nie znaczy powiększać.”

Podkreślano także konieczność partycypacyjnego podejścia do planowania przestrzennego i potrzebę określenia stref zabudowy oraz publicznie dostępnych terenów otwartych:

„Powinno się zróżnicować tereny, które mogą być zabudowane oraz te, które mają zostać publicznie dostępne. Wymaga to współpracy gminy, mieszkańców oraz władz Parku Narodowego.”

„O tym stanowi miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego. Właściwy dialog przedstawicieli Parku, lokalnej społeczności, turystów oraz lokalnych radnych może skutkować pozytywnymi zmianami planu. Niestety w polskim prawie nie działa to właściwie, a tzw. konsultacje społeczne są prowadzone w taki sposób, że nikt i tak nie liczy się ze zdaniem społeczeństwa. A przecież warto wyjść z każdą inicjatywą do szerokiej społeczności i zapytać o zdanie.”

„Myślę, że takie kwestie powinny być omawiane wspólnie z mieszkańcami, władzami Parku oraz lokalnymi radnymi, by wypracować wspólne stanowisko w tej sprawie.”

Część respondentów określiła to pytanie jako niezrozumiałe lub mało precyzyjne.

Kontynuując kwestię ochrony krajobrazu i ładu przestrzennego zapytano respondentów o to, czy nowo powstająca w regionie Gór Stołowych baza noclegowa i gastronomiczna powinna być dopasowana do lokalnego krajobrazu, np. budowana w stylu sudeckim. Odpowiedzi nie pozostawiają wątpliwości, że tak właśnie powinno być, gdyż tylko 5,7% osób udzieliło odpowiedzi negatywnej, a 4,6% nie ma na ten temat zdania (Tabela 32). Jest to bardzo znaczący wynik w kontekście aktualnie licznych na Ziemi Kłodzkiej konfliktów związanych z budową dużych, niedopasowanych do krajobrazu hoteli np. w Siennej.

Tab. 32. Rozkład odpowiedzi na pytanie Czy nowo powstająca w regionie Gór Stołowych baza noclegowa i gastronomiczna powinna być dopasowana do lokalnego krajobrazu, np. budowana w stylu sudeckim? (pytanie jednokrotnego wyboru)

Czy nowo powstająca w regionie Gór Stołowych baza noclegowa i gastronomiczna powinna być dopasowana do lokalnego krajobrazu, np. budowana w stylu sudeckim?	Liczebność	Procent [%]
Zdecydowanie tak	59	67,8
Raczej tak	19	21,8
Raczej nie	5	5,7
Zdecydowanie nie	0	0
Nie mam zdania na ten temat	4	4,6

Procent skumulowany:

Zdecydowanie tak + Raczej tak	89,6
Raczej nie + Zdecydowanie nie	5,7

Jedną z zasad zagospodarowania turystycznego parków narodowych jest strefowanie funkcji turystycznych i umieszczanie bazy noclegowej i gastronomicznej w strefach buforowych, a nie centralnych. Większość respondentów zgadza się ze zdaniem „Turystyczna baza noclegowa i gastronomiczna powinna być zlokalizowana w pobliżu Parku Narodowego, ale poza jego granicami”, ale niewiele ponad 20% jest zdania przeciwnego (Tabela 33).

Tab. 33. Rozkład odpowiedzi na pytanie Czy zgadza się Pan/Pani z następującym zdaniem: „Turystyczna baza noclegowa i gastronomiczna powinna być zlokalizowana w pobliżu Parku Narodowego, ale poza jego granicami”? (pytanie jednokrotnego wyboru)

Czy zgadza się Pan/Pani z następującym zdaniem: „Turystyczna baza noclegowa i gastronomiczna powinna być zlokalizowana w pobliżu parku narodowego, ale poza jego granicami”?	Liczebność	Procent [%]
Zdecydowanie tak	29	33,3
Raczej tak	35	40,2
Raczej nie	9	10,3
Zdecydowanie nie	10	11,5
Nie mam zdania na ten temat	4	4,5

Procent skumulowany:

Zdecydowanie tak + Raczej tak	73,5
Raczej nie + Zdecydowanie nie	21,8

Ostatni moduł kwestionariusza odnosił się do tematu informacji i promocji turystycznej w PNGS i okolicach. Większość respondentów uznała, że informacja na temat możliwości uprawiania turystyki i rekreacji w PNGS jest łatwo dostępna i wystarczająca, jednak aż jedna czwarta uważa, że czasami tak jest, a czasami nie (Tabela 34).

Tab. 34. Rozkład odpowiedzi na pytanie Czy informacja na temat możliwości uprawiania turystyki w Parku Narodowym Gór Stołowych jest łatwo dostępna i wystarczająca? (pytanie jednokrotnego wyboru)

Czy informacja na temat możliwości uprawiania turystyki w Parku Narodowym Gór Stołowych jest łatwo dostępna i wystarczająca?	Liczebność	Procent [%]
Zdecydowanie tak	16	18,4
Raczej tak	36	41,4
Czasami tak, czasami nie	22	25,2
Raczej nie	6	6,9
Zdecydowanie nie	3	3,4
Nie mam zdania na ten temat	3	3,4

Procent skumulowany:

Zdecydowanie tak + Raczej tak	59,8
Raczej nie + Zdecydowanie nie	10,3

Respondenci mieli szansę wskazać, jakie aspekty działań informacyjnych powinny zostać poprawione. Wskazywano, że:

- informacje powinny być uaktualnione,
- regulamin Parku nie jest dostępny na stronie internetowej,
- brakuje informacji o dostępności dla osób niepełnosprawnych,
- brakuje tablic informacyjnych,
- konieczna jest intensywniejsza promocja Parku w mediach społecznościowych oraz środkach masowego przekazu,
- strona www powinna być bardziej przystępna i nowoczesna,
- brakuje jasnego oznakowania tras konnych i biegowych oraz obszarów wspinaczkowych,
- powinien powstać portal dedykowany turystyce w Górach Stołowych będący wspólną inicjatywą PNGS i lokalnej społeczności (gm. Radków, sołectwa),
- drukowane materiały informacyjne, w tym mapy i treści turystyczne powinny być dostępne wszędzie (punkty gastronomiczne, noclegowe, sklepy itp.).

Ponadto skrytykowano punkt Informacji Turystycznej w Kudowie Zdrój.

Jeden z respondentów podsumował krytykę informacji turystycznej w sposób następujący: *Wszystko (powinno zostać poprawione), więcej informacji można pozyskać z forów turystycznych i stron niektórych obiektów turystycznych i bezpośrednio od ich pracowników niż z tablic, stron internetowych Parku i gmin na terenie, których Park się znajduje. Nie wspomnę o żenujących punktach informacji turystycznej.*

Kwestią niejasną, która przewija się w różnych miejscach kwestionariusza jest wstęp do Parku z psami. Niektórzy respondenci chwalą taką możliwość, podczas gdy inni narzekają na zakaz. Jedna z respondentek udzieliła obszernej odpowiedzi na ten temat:

W zarządzeniu nr 1/2019 Dyrektora PNGS w par. 10 pkt 16 wprowadzono zakaz wstępu z psem (dodatkowo bardzo nieprecyzyjnie), co jest sprzeczne ze stanem faktycznym. Należałoby ten zapis usunąć. Niestety projekt planu ochrony Parku Narodowego Gór Stołowych z mają 2013 roku również wprowadza taki zakaz, który po wprowadzeniu planu ochrony w życie, w drodze Rozporządzenia Ministra Środowiska nosiłby znamiona dyskryminacji ze względów społecznych. Wyrażam nadzieję, że taki zakaz nigdy nie zostanie wprowadzony, gdyż byłby to potężny cios w turystykę i cały region.

Promocja regionu jest zadaniem władz samorządowych. Prawie połowa respondentów uważa, że działania w tym zakresie są wystarczające, ale pogląd jednej czwartej osób na ten temat jest przeciwny (Tabela 35).

Tab. 35. Rozkład odpowiedzi na pytanie Czy promocja regionu Gór Stołowych ze strony władz samorządowych jest odpowiednia i wystarczająca? (pytanie jednokrotnego wyboru)

Czy promocja regionu Gór Stołowych ze strony władz samorządowych jest odpowiednia i wystarczająca?	Liczebność	Procent [%]
Zdecydowanie tak	10	11,5
Raczej tak	32	36,8
Czasami tak, czasami nie	13	14,9
Raczej nie	13	14,9
Zdecydowanie nie	8	9,2
Nie mam zdania na ten temat	11	12,6

Procent skumulowany:

Zdecydowanie tak + Raczej tak	48,3
Raczej nie + Zdecydowanie nie	24,1

Respondenci mieli szansę wskazać, jakie aspekty działań promocyjnych powinny zostać poprawione. Wskazywano, że:

- jednostki samorządu terytorialnego, na których obszarze znajduje się PNGS powinny ściśle ze sobą współdziałać w celu rozwoju turystyki, a także w większym stopniu współpracować z władzami Parku,
- powinna zostać opracowana spójna strategia ukierunkowana na edukację i rozwój turystyki, szczególnie dla gminy Radków,
- należy prowadzić kampanie na temat atrakcji turystycznych Gór Stołowych w innych regionach Polski i Europy np. nad morzem czy w dużych aglomeracjach jak Warszawa, Łódź etc.
- trzeba zwiększyć dostępność informacji w punktach informacyjnych,
- należy zorganizować praktyczne i darmowe szkolenia dla pracowników Punktów Informacji Turystycznej całego regionu,
- powinno się розміścić tablice reklamowe nie tylko w okolicach Parku, ale na terenie całej Kotliny Kłodzkiej,
- należy ulepszyć informacje o trasach narciarskich,
- trzeba zaktualizować informacje na stronach gmin np. numery telefonów,
- powinno się zamieszczać więcej informacji w mediach społecznościowych (o samym Parku, o atrakcjach turystycznych, o lokalizacji najpiękniejszych miejsc wartych zobaczenia).

Część świadomych turystów sama wyszukuje potrzebne informacje i dostrzega zalety takiej sytuacji:

„Niestety, często trzeba doszukiwać informacji samemu. Choć z jednej strony to dobrze, bo ogranicza to liczbę pseudoturystów, którym zwyczajnie się nie chce.”

Niektórzy zwracają jednak uwagę, że skojarzenia większości osób z Górami Stołowymi są bardzo wąskie:

„To cudowne miejsce przyjazne rodzinom z pupilami, lecz wiele osób kojarzy je tylko ze Szczelińcem i Błędnyimi Skałami, a to tylko wycinek tych pięknych gór.”

Kilka odpowiedzi było wyjątkowo krytycznych:

„Wszystko (należy poprawić). Nie wiedziałem, że samorządy tego regionu w ogóle prowadzą jakąś promocję regionu poza jego granicami.”

„Burmistrz ma w nosie wszystko, co leży poza X. Z pozostałych części gminy wyciąga tylko pieniądze nie bacząc na to czy coś pasuje mieszkańcom czy nie.”

„Wszystko (należy poprawić). Nie dbacie o zachowanie tradycji lokalnych. Pełno jakiś wieśniackich reklam i billboardów i głupich zakopiańskich bibelotów. Brak atrakcji w sensie innych alternatyw.”

Ponad 60% respondentów często lub czasami wyszukuje informacji o aktualnych działaniach PNGS, co potwierdza tezę z rozdziału 4.3.2, iż ankietę wypełniały osoby świadome i zaangażowane (Tabela 36).

Tab. 36. Rozkład odpowiedzi na pytanie Czy szuka Pan/Pani czasem informacji o aktualnych działaniach Parku Narodowego Gór Stołowych? (pytanie jednokrotnego wyboru)

Czy szuka Pan/Pani czasem informacji o aktualnych działaniach Parku Narodowego Gór Stołowych?	Liczebność	Procent [%]
Tak, często	18	20,7
Tak, czasami	35	40,2
Tak, ale sporadycznie	26	29,9
Nie, nigdy	8	9,2

Głównym źródłem informacji na temat działań PNGS jest strona internetowa Parku oraz Facebook. Sporadycznie wymieniano także inne lokalne portale i grupy w mediach społecznościowych np. Sudety z plecakiem, informacje ustne, literaturę, prasę lokalną (Gazeta Gmin, Euroregio Glacensis), papierowe mapy.

Za najlepsze inicjatywy turystyczne w Górach Stołowych uznano:

- Imprezy sportowe (maratony, biegi górskie, wyścigi rowerowe, piesze rajdy górskie)
- Dzień pszczół
- Geocoaching
- Ekocentrum
- Parking YMCA
- Ścieżki edukacyjne.
- Nowe tablice informacyjne
- Zbieranie śmieci
- Przygotowanie szlaków turystycznych
- Działalność schroniska na Szczelińcu
- Możliwość spacerów z psem
- Trasy rowerowe i narciarskie
- Szlaki dla osób niepełnosprawnych
- Imprezy w Pasterce (koncerty, festiwale, spotkania edukacyjne)
- Poszerzenie szlaku o nowe wejścia w Białych Skalach
- Plan elektrycznych autobusów
- Plan zamknięcia drogi na Batorów dla samochodów
- Współpraca z ZHP
- Infrastruktura w okolicach Błędných Skał
- Centrum wolontariatu w Karłowie
- Konkurs literacki o Górach Stołowych
- Szlak Ginących Zawodów

Respondentów zapytano również o przykłady najgorszych błędów lub zaniechań w rozwoju turystyki w Górach Stołowych i zostały skrytykowane następujące rzeczy:

- Złe oznakowanie, szczególnie granic Parku
- Brak transportu publicznego oraz ograniczeń ruchu samochodowego na terenie Parku
- Zły stan dróg dojazdowych
- Brak miejsc parkingowych i notoryczne problemy z parkowaniem poza miejscami wyznaczonymi, które jest tolerowane przez służby
- Zbyt mało strażników leśnych/parkowych, co skutkuje słabą kontrolą „rozjeżdżania” Parku przez samochody, w tym aktywność typu off-road
- Zaniechanie odtworzenia niemieckich szlaków turystycznych i punktów widokowych (Głowa Króla, Magdalena)

- Brak informacji o starych drogowskazach oraz osadzie Karłówek
- Zaniedbane szlaki Radków - Pasterka, Radków - Szczeliniec,
- Brak opracowanych ścieżek do uprawiania alternatywnej turystyki (kąpiele leśne)
- Góry śmieci przy drogach i szlakach
- Niszczenie szlaków przez zrywkę drzewa
- Brzydka nowa architektura nie nawiązująca do tradycji sudeckiej
- Niepanowanie nad nadmiarem turystów
- Mało punktów informacji turystycznej
- Niewystarczające oznaczenie skałek np. w Białych Skałach
- Park Dinozaurów i niedopasowane do krajobrazu i tradycji budki w Karlowie („Krupówki”)
- Miejscowość Karlów wyłączona ze strefy ochronnej
- Nadmierne ograniczenie ruchu wspinaczkowego i niedocenienie zaangażowania wspinaczy w ochronę formacji skalnych
- Uboga baza noclegowa
- Brak nadzoru nad zachowaniem turystów
- Droga dojazdowa na Błędne Skały (szeroki, asfaltowy wjazd)
- Brak kanalizacji Karlowa i Pasterki,
- Wykupywanie przez Park nieruchomości i ich późniejsza degradacja (Karlów, Pasterka),
- Brak zimowego utrzymania szlaków
- Wszystkie formy ograniczania dostępu do zasobów Parku niemające faktycznego uzasadnienia przyrodniczego (czyli wynikającego z miarodajnych ustaleń)
- Zlikwidowanie ośrodka PZU
- Rozpadające się stare budynki, w tym stodoły
- Zniszczenie naturalnej drogi na Szczeliniec
- Zbyt mała liczba koszy na śmieci i toalet
- Zamiana łąk w Karlowie na wielkie parkingi
- Zaniedbanie szlaków (umocnienia z kamieni, regulacje potoków)
- Niszczenie infrastruktury przedwojennej (w tym zatkane przepusty wodne)
- Całkowite zlikwidowanie gastronomii w okolicach Błędnych Skał
- „Krzyżące tablice” i bilbordy z obrzydliwa kolorystyka
- Brak odpowiedniej ilości śmietników i toalet w popularnych punktach
- Zaniedbana mała infrastruktura poniemiecka (zarastające ścieżki kamienne, rozpadające się kamienne stopnie, stare drogowskazy)
- Straż Parkowa powinna wieczorami pilnować łąk ze względu na dzikie ogniska,

- Brak promocji mniej znanych szlaków
- Błędne informacje np. czy można wchodzić z psami
- Zamknięcie drogi Karłów-Batorów
- Zlikwidowanie parkingu przy Sroczym Zakręcie
- Zamknięcie Kręgielnego Traktu dla ruchu samochodowego

Ostatnie pytanie w ankiecie dotyczyło preferowanego sposobu poinformowania o projekcie Strategii. Większość respondentów (61 osób) życzy sobie, aby cały dokument był dostępny na stronie PNGS.

4.3.4. Wskazania dla Strategii wynikające z badań ankietowych

Na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych można sformułować zestaw postulatów do uwzględnienia w dokumencie Strategii, które będą odpowiedzią na zapotrzebowanie interesariuszy. Uwzględnienie tych postulatów jest możliwe o tyle, o ile mieszczą się w granicach obowiązującego prawa ochrony przyrody oraz wymogów ochronnych Parku Narodowego Gór Stołowych.

1. Z analizy oczekiwań interesariuszy w zakresie rozwoju turystyki w PNGS wynika, iż spełnienie części postulatów wymaga współdziałania różnych służb lub/i nie leży w kompetencjach Parku. Niemniej oczekiwania te oraz propozycje ich uwzględnienia powinny zostać zapisane w Strategii, jeśli ma być to kompleksowy i nowatorski dokument. Proponuję zatem, aby listę/harmonogram działań uporządkować pod kątem odpowiedzialnych instytucji i rozdzielić zadania leżące w kompetencjach Parku od zadań leżących w kompetencjach innych instytucji, ze wskazaniem odpowiedzialnej jednostki, tak jak to zwyczajowo wykonuje się w programach ochrony środowiska.
2. PNGS jest postrzegany, jako atut z punktu widzenia lokalnej gospodarki turystycznej głównie dzięki temu, że zapewnia mieszkańcom dochody. W związku z tym w Strategii należy promować rozwój bazy noclegowej i gastronomicznej oraz innych usług związanych z turystyką w oparciu o lokalny kapitał ludzki, a nie firmy z zewnątrz. W szczególności w przypadku bazy noclegowej należy promować i wspierać lokalnych kwaterodawców, a zdecydowanie sprzeciwić się budowie dużych ośrodków hotelowych finansowanych przez zewnętrznych inwestorów. Doświadczenia z innych parków narodowych pokazują, iż budowa wielkich hoteli oznacza utratę klientów u miejscowych kwaterodawców (pensjonaty, agroturystyka).
3. PNGS jest postrzegany jako atrakcyjny z punktu widzenia turystów ze względu na jego walory przyrodnicze i krajobraz. W związku z tym należy unikać planowania zbyt intensywnej infrastruktury turystycznej i zabudowy, które znacząco obniżą atrakcyjność turystyczną Parku. Należy też uwzględnić w dokumencie Strategii ochronę krajobrazu kulturowego oraz ład przestrzenny.
4. Jednym z największych problemów PNGS jest nadmierny ruch samochodowy oraz kwestia parkingów. Według opinii respondentów należy rozważyć dwa rozwiązania a) zwiększenie liczby miejsc parkingowych na terenie Parku (wskazano konkretne miejsca), b) budowę dużych, bezpłatnych

parkingów poza granicami Parku i dowóz turystów do głównych atrakcji turystycznych komunikacją zbiorową. W dokumencie Strategii należy określić, które z tych rozwiązań jest optymalne i zaproponować konkretne lokalizacje i rozwiązania organizacyjne i technologiczne. Ponadto kluczową kwestią jest skuteczność kontroli nielegalnego parkowania na terenie Parku, co wymaga zamieszczenia w Strategii propozycji rozwiązań technicznych tego problemu i ewentualnie procedur współpracy różnych służb.

5. Należy uwzględnić w Strategii jakąś formę limitowania liczby turystów wchodzących na Szczeliniec i Błędne Skały w sezonie (wakacje, długie weekendy). Nawet, jeśli takie rozwiązania nie są możliwe do wprowadzenia obecnie, powinny zostać opracowane metody limitowania ruchu turystycznego potencjalnie możliwe do wprowadzenia w przyszłości biorąc pod uwagę tendencje wzrostowe w turystyce, zarówno lokalnie, jak i globalnie. Rozwiązania takie bywają konfliktowe, jednak wyniki badań wskazują, że w przypadku PNGS mamy do czynienia raczej z poparciem dla takich rozwiązań, niż ze sprzeciwem.
6. Charakter miejscowości Pasterka powinien pozostać bez zmian, gdyż jej głównymi atutami są spokój, naturalny krajobraz, obecność turystów kwalifikowanych, a nie masowych, kameralność i atmosfera tradycyjnej turystyki górskiej.
7. Okolice wejścia na Szczeliniec powinny zostać uporządkowane pod kątem architektury i sprzedawanych tam produktów w kierunku lokalnych tradycji dolnośląskich, ponieważ krytykowany jest obecny charakter tego miejsca w stylu tatrzańskich Krupówek.
8. Edukacja przyrodnicza powinna przyjąć nowatorskie formy oraz w jasny sposób tłumaczyć przyczyny różnych ograniczeń na terenie obszaru chronionego np. w postaci infografik na temat skutków niewłaściwego zachowania turystów (przykładowo komiks o wpływie śmieci na jakieś konkretne zwierzę zamiast zwykłego zakazu itp.) W Strategii powinny znaleźć się zapisy odnośnie założeń, celów i form edukacji przyrodniczej skierowanej do turystów, szczególnie w kontekście licznych skarg mieszkańców na ich niewłaściwe zachowanie (śmieci, nielegalne parkowanie etc.)
9. Informacja turystyczna na stronach www i w mediach społecznościowych powinna być bardziej obszerna i aktualna. Warto zwrócić uwagę na poziom i liczbę Punktów Informacji Turystycznej oraz dostępność drukowanych materiałów informacyjnych. Proponuję zamieścić w Strategii zapisy na temat lokalizacji PIT oraz szkoleń dla ich pracowników, również w zakresie stosownych zachowań turystów na terenie Parku Narodowego (śmiecenie, parkowanie), a także wydania materiałów łączących informację turystyczną z edukacją ekologiczną w atrakcyjnej formie.
10. Generalnie panuje zgoda, co do tego, iż baza noclegowa i gastronomiczna powinna być wyprowadzona poza Park, na jego obrzeża. Wymaga to jasnych zasad odnośnie kierunków zagospodarowania otuliny PNGS. Wskazany jest audyt krajobrazowy dla terenów leżących w otulinie Parku, który da merytoryczną podstawę dla planowania zabudowy, w tym turystycznej na tym obszarze. Wyniki

audytu krajobrazowego powinny być uwzględnione w lokalnych dokumentach planistycznych. Zasady planowania zabudowy w otulinie powinny być klarowne zarówno dla samorządów lokalnych, jak i inwestorów oraz opracowane na zasadzie wzajemnego szacunku i zaufania przez wszystkich interesariuszy. W Strategii można zaproponować przeprowadzenie takiego procesu partycypacyjnego.

11. Respondenci krytycznie odnieśli się do degradacji krajobrazu kulturowego („Krupówki” w Karłowie, Park Dinosaurów, agresywne reklamy) przy jednoczesnym zaniedbaniu jego walorów (pozostałości niemieckiej infrastruktury, stare szlaki). W związku z tym w Strategii powinny znaleźć się zapisy odnośnie:

- ochrony krajobrazu kulturowego np. w postaci parku kulturowego w Karłowie w rozumieniu Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- akceptacji nowych projektów budowlanych tylko pod warunkiem ich zgodności z wzorcami architektury sudeckiej,
- rewitalizacji i wyeksponowania starej infrastruktury (np. drogowaskazy, trakty) oraz odtworzenia niemieckich szlaków i punktów widokowych.

12. Kwestia możliwości wejścia do Parku z psami jest dla respondentów niejasna. Niektórzy chwalą taką możliwość, inni narzekają na zakaz. Proponuję umieścić w Strategii zapis dotyczący konieczności doprecyzowania informacji na ten temat, najlepiej w postaci czytelnych tablic informacyjnych przy wejściach na szlaki turystyczne.

13. Zgodnie z dobrą praktyką zarządzania partycypacyjnego i konsultacji społecznych w Strategii powinna znaleźć się informacja, czy i w jaki sposób postulaty wynikające z badań ankietowych oraz spotkań z mieszkańcami i samorządami zostały uwzględnione w Strategii. Jeśli jakieś postulaty nie mogą być uwzględnione, należy to jasno zaznaczyć i podać uzasadnienie.

4.4. Oczekiwania zewnętrzne - Uwarunkowania współpracy PNGS z Lasami Państwowymi i parkami narodowymi krajów sąsiednich

4.4.1. Lasy Państwowe

Na podstawie analiz Koncepcji Zagospodarowania turystycznego dla Nadleśnictw Ziemi Kłodzkiej: Bystrzyca Kłodzka, Lądek zdroj, Międzylesie oraz Zdroje wskazuje się siedem celi strategicznych odnoszących się do rozwoju turystyki na terenach sąsiadujących z Parkiem:

- Utrzymywanie obecnej infrastruktury turystycznej leśnej tj. miejsc postoju pojazdów i innych urządzeń turystycznych;
- Rozwijanie sieci szlaków turystycznych oraz infrastruktury turystycznej;
- Wzmocnienie współpracy z jednostkami samorządowymi oraz podmiotami sektora społecznego (oddziały lokalnych PTTK) w zakresie rozwoju i upowszechniania turystyki i krajoznawstwa;
- Wypracowanie koncepcji ujednoczenia stylistyczno-funkcjonalnego urządzeń turystycznych;
- Budowa sieci parkingów i miejsc postoju pojazdów. Wypracowanie wspólnego dla regionu systemu komunikacji zbiorowej;
- Współpraca na rzecz promocji walorów turystycznych regionu i edukacji przyrodniczo- leśnej;
- Rozwiązanie problemu zaśmiecania i narastających kosztów wywozu odpadów z kontenerów przy miejscach odpoczynku.

4.4.2. Parki Narodowe i Park Krajobrazowy

Park Narodowy Góry Stołowe podejmuje współpracę transgraniczną z parkami narodowymi Niemiec oraz Czech, a także z Czeskim Parkiem Krajobrazowym.

Spotkania Trzech Parków Nationalpark Sächsische Schweiz, Národní park České Švýcarsko i Parku Narodowego Góry Stołowe 2014, 2015, 2017, w formie sympozjów pozwoliły na wymianę informacji w zakresie:

- Edukacji ekologicznej
- Ochrony przyrody i środowiska
- Monitoringu przepływu turystów
- Planów rozwoju turystyki

Przekazywanie specjalistycznej wiedzy pomiędzy pracownikami parków było możliwe dzięki wspólnej organizacji szkoleń i warsztatów:

- "Schulungswoche Umweltbildung" 2015, Nationalpark Sächsische Schweiz
- Warsztaty fotograficzne 2015, Park Narodowy Góry Stołowe
- "Schulungswoche Umweltbildung" 2016, Nationalpark Sächsische Schweiz
- "Cross-border parks in Europe" 2016, Bad Schandau

Kontakty z Parkami: Nationalpark Sächsische Schweiz, Národní park České Švýcarsko oraz CHKO Broumovsko są wynikiem potrzeby wymiany doświadczeń, między jednostkami które mierzą się z podobnymi wyzwaniami jakimi są godzenie ochrony przyrody, przeciwdziałanie nadmiernej antropopresji i udostępnianie turystyczne parków.

Współpraca pomiędzy parkami oraz wymiana informacji umożliwia rozpowszechnienie wiedzy o aktualnym dorobku naukowym z dziedzin takich jak ochrona przyrody, zoologia, entomologia czy turystyka i będzie kontynuowana w przyszłości.

5. ZAKRES I METODYKA GROMADZENIA DANYCH NIEZBĘDNYCH DO STWORZENIA STRATEGII

5.1. Sieć drogowa - metody inwentaryzacji i optymalizacji

Metodyka optymalizacji sieci drogowej uwzględnia:

1. Zasady ochrony lasu, w tym zachowanie wymogów przeciwpożarowych

Zgodnie z przyjętymi normatywami odległość pomiędzy dowolnym punktem położonym w lesie, a najbliższą drogą spełniającą również funkcję dojazdu pożarowego nie powinna przekraczać:

- 750 m – dla lasów zaliczonych do I kategorii zagrożenia pożarowego,
- 1500 m – dla lasów zaliczonych do II i III kategorii zagrożenia pożarowego.

W uzupełnieniu elementów linowej sieci komunikacyjnej wymagana jest także sieć punktów czerpania wody do celów przeciwpożarowych.

2. Aspekty ekonomiczne i prawne

Powstająca sieć drogowa powinna być wkomponowana w istniejącą sieć dróg publicznych, szczególnie wyższych kategorii (wojewódzkich i krajowych). W przypadku ich braku należy drogi leśne włączać do dróg gminnych i powiatowych, ze szczególnym uwzględnieniem możliwości wyjazdu.

Dobrze zaprojektowana sieć drogowa ma za zadanie udostępniać cały obszar leśny na okres nie krótszy niż 30 lat.

3. Specyfikę ukształtowania terenu

Przy projektowaniu sieci drogowej należy dążyć do maksymalnego wykorzystania istniejącej sieci komunikacyjnej oraz linii podziału powierzchniowego.

Na terenach o nieregularnej siatce podziału, w tym na obszarach górskich i wyżynnych, sieć drogową należy kształtować indywidualnie wykorzystując istniejącą sieć dróg, którą ewentualnie należy skorygować lub uzupełnić.

4. Uwarunkowania przyrodnicze

Przy projektowaniu docelowej sieci drogowej należy mieć na uwadze minimalizowanie negatywnych skutków późniejszej realizacji dróg leśnych i wpływu eksploatacji na środowisko przyrodnicze, ograniczając do niezbędnego minimum ingerencję w przyległe drzewostany oraz stosunki gruntowo – wodne.

5.1.1. Metodyka inwentaryzacji terenowej

W ramach inwentaryzacji sieci dróg leśnych realizowane są następujące prace:

- pomiar parametrów geometrycznych i technicznych dróg w terenie, przede wszystkim: szerokość jezdni, szerokość korony drogi,
- opis odcinków dróg, przede wszystkim rodzaj drogi, własność, rodzaj nawierzchni, stan techniczny, ograniczenia, obciążenia prawne, rowy, pobocza, zalecenia i inne.
- przygotowanie bazy danych geometrycznych i danych opisowych
- zaplanowanie pilności działań w kierunku osiągnięcia docelowej sieci dróg.

Metodyka inwentaryzacji dróg w odniesieniu do stanu technicznego powstała na bazie Instrukcji wyznaczania docelowej sieci dróg nadleśnictwa (2018):

- Stan techniczny dobry – nawierzchnia bez ubytków lub z ubytkami nieznacznymi, przejezdna bez względu na warunki atmosferyczne, prawidłowo odwadniana i wyprofilowana. Wymaga jedynie zabiegów utrzymujących stan pierwotny oraz zapewniających prawidłowe funkcjonowanie drogi. Stan techniczny zadowalający – nawierzchnia z ubytkami do 30% powierzchni, przejezdna, wymagająca wykonania prac konserwacyjnych dot. profilowania poboczy lub nawierzchni. W przypadku elementów odwadniających utrzymanie sprowadza się do prac realizowanych punktowo lub na określonych odcinkach.
- Stan techniczny średni – nawierzchnia z ubytkami 30-50% powierzchni lub przejezdność uzależniona od warunków atmosferycznych, wymaga wykonania prac remontowych lub przywrócenia drożności i sprawności istniejącego systemu odwodnienia.
- Stan techniczny zły – nawierzchnia z ubytkami nawierzchni powyżej 50% lub nieprzejezdna, konieczny remont w celu odtworzenia pierwotnej nośności drogi lub jej przebudowa.

5.1.2. Metodyka klasyfikacji dróg w ramach projektu

Metodyka kwalifikacji dróg w odniesieniu do stanu technicznego powstała na bazie Wytycznych prowadzenia robót drogowych w lasach (2013) i w odniesieniu do dróg w PNGS jest następująca:

- **Drogi główne** pełniące najważniejsze funkcje na obszarze transportowym nadleśnictwa (w tym dojazdy pożarowe), stanowiące podstawę komunikacyjnego udostępniania lasu, umożliwiające transport przez cały rok, niezależnie od warunków pogodowych, przystosowane do ruchu pojazdów wysokotonażowych. Drogi te łączą układ dróg leśnych z drogami publicznymi, na które może wyjechać zestaw wysokotonażowy
- **Drogi boczne** – gospodarcze wykorzystywane całorocznie lub okresowo (w tym dojazdy pożarowe); konstrukcja uzależniona jest od natężenia ruchu, łączą się z drogami leśnymi głównymi i istotnymi obiektami występującymi na obszarze transportowym

5.2. Stabilność drzewostanów - metody oceny

5.2.1. Stabilność drzewostanów w świetle literatury

Stabilność układu ekologicznego to jego zdolność do pozytywnej (pożądaney) reakcji, jaką jest przykładowo powracanie do układu położenia uznawanego za stan równowagi, po wyeliminowaniu czynnika zaburzającego ten układ, lub jego zdolność do przeciwstawieniu się czynnikowi zaburzającemu. Stabilność cząstkowa wyraża stan elementarnych składników (cech) danego układu. Stabilność globalna to zbiór właściwości układu, pozwalający mu na utrzymanie się przy życiu przez wystarczająco długi czas (Uchmański, 1983, cyt. za Stępień i Jańczuk, 2002). Stabilność lasu to stan względnej równowagi biologicznej lasu w określonych warunkach środowiska leśnego i zdolność do powrotu do stanu początkowego, gdy ustanie oddziaływanie destabilizujące wywołane czynnikami wewnętrznymi i zewnętrznymi (Miś, 2007). Stabilność lasu to wynik łącznej oceny wybranych cech budowy drzewostanów determinujących możliwość pełnienia przez las przypisanych mu funkcji przy istniejących zagrożeniach wewnętrznych i zewnętrznych (Stępień, 2014).

Badanie stabilności lasu ma w leśnictwie uzasadnienie tylko wtedy, gdy obiektem badań staje się odpowiednia duża jednostka przyrodnicza i gospodarcza (Miś, 2007). W praktyce urzędzeniowej stabilność odnosi się zarówno dla poszczególnych drzewostanów, jak również ich grup, a ogólnie definiowana jest jako naturalna zdolność do pozostawania w stanie równowagi (Dawidziuk i Zajączkowski, 2014). Czynniki warunkujące stabilność lasu dzielone są na cztery grupy: naturalne endogeniczne, naturalne egzogeniczne, paraendogeniczne i antropogegzogeniczne (Miś, 2007; Dawidziuk i Zajączkowski, 2014), chociaż możliwości ich podziału jest znacznie więcej (Jaszczak, 2013). Przy określaniu wartości cech charakteryzujących stabilność lasu należy uwzględnić następujące elementy: poziom organizacji jednostek przestrzennych; dobór właściwych parametrów (cech lasu) najlepiej nadających się do oceny stabilności z uwzględnieniem specyfiki lokalnej; czas, do którego określa się stabilność lasu; części składowe ekosystemu (Miś, 2007). Podstawy oceny stanu zasobów drzewnych w świetle interpretacji zasady trwałości lasu przedstawił Stępień (1988), a oceny stabilności lasu i drzewostanów Stępień i Jańczuk (2002) oraz Stępień (2014). O stabilności lasów wyłączonych z gospodarki leśnej pisał Miś (2004).

Szacowanie stabilności lasu i drzewostanów wymaga właściwego doboru cech cząstkowych (kryteriów) oraz wyznaczenia dla nich odpowiedniego poziomu odniesienia. W sensie poznawczym szacowanie stabilności umożliwić powinno klasyfikację drzewostanów według poszczególnych stopni stabilności uwzględniających aspekt hodowlany, ochronny i gospodarczo-produkcyjny. W aspekcie praktycznym rozpoznanie stanu stabilności drzewostanów umożliwić powinno opracowanie odpowiedniej strategii postępowania przy planowaniu zabiegów hodowlano-pielęgnacyjnych i ochronnych (Stępień, 2014).

Orzechowski i Wójcik (2014) opisując najważniejsze czynniki oddziaływujące na stabilność drzewostanów w Polsce wskazali na wiatr, śnieg i zakłócenia stosunków wodnych (czynniki abiotyczne), gradacje szkodliwych owadów i choroby grzybowe (czynniki biotyczne). Wymienionym cechom przypisano wagi (śnieg – 2; zakłócenia stosunków wodnych i wiatr – 4; czynnik biotyczne – 10). Do wyliczania wartości współczynników regionalnego ryzyka uszkodzenia przez wiatr wykorzystano model matematyczny bazujący na cechach drzewostanów: średnia wysokość gatunku panującego, wiek gatunku panującego, skład gatunkowy, średnia smukłość, czynnik zadrzewienia, czynnik siedliskowy (Bruchwald i Dmyterko, 2011, 2012). Zdaniem Orzechowskiego i Wójcika (2014) do oceny problemów wynikających z zakłócenia stosunków wodnych i występowania czynników biotycznych można wykorzystać raporty IBL dotyczące prognoz występowania ważniejszych szkodników i chorób infekcyjnych drzew leśnych w Polsce.

Stępień (1988) dla pojedynczych drzewostanów podawał następujące charakteryzujące je cechy, możliwe do oceny stanu zasobów drzewnych: skład gatunkowy, budowa pionowa, wiek, typ siedliskowy lasu, bonitacja, zwarcie, przeciętna pierśnica i wysokość, pochodzenie, zadrzewienia, zasobność, jakość hodowlana lub techniczna. Stępień (2014) do wymienionych cech dodał kolejne: wysokość osadzenia korony, różnorodność, zmieszanie, zróżnicowanie, zagęszczenie i zmienność grubości drzew, długość i forma ukształtowania koron, współczynnik smukłości. Natomiast Dawidziuk i Zajączkowski (2014) wskazywali także na sąsiedztwo drzewostanów wskazujące na mniejszą lub większą ich podatność na szkody ze strony panujących wiatrów. Korzeniewicz i in. (2016) w swojej pracy wskazali różne aspekty badań nad smukłością, a Jelonek i in. (2014) wskazywali, że stabilność drzew bardzo często definiuje się współczynnikiem smukłości. Natomiast zdaniem Stępnia (2014) ważne pierwotne nośniki stabilności to relacje między jakością siedliska a doborem składu gatunkowego i sposobu odnowienia. W praktyce przekłada się to na uwzględnianie takich cech jak stopień zgodności składu gatunkowego drzewostanu z siedliskiem, struktura wewnętrzna drzewostanu oraz stan zdrowotny (Dawidziuk i Zajączkowski, 2014).

Stępień (2014) wskazywał także, na podstawie cytowanych badań Schmida-Hassa (2002), że niektóre cechy, które mogą być doskonałymi indykatorami oceny stabilności, nie zawsze są przedmiotem inwentaryzacji urządzeniowej. Zaliczano do nich witalność drzew, przyrost, stan koron oraz patologiczne zmiany w obrębie dolnej części pnia i korzeni grubych. Można polemizować z tym stwierdzeniem, ponieważ w Polsce w ramach prac urządzeniowych ustala się tzw. stopień uszkodzenia drzewostanu na podstawie takich cech jak stan aparatu asymilacyjnego (w tym witalność), stan strzały i korzeni. Są one jednak ukryte w końcowej klasie jako wynik kompleksowej oceny (Instrukcja urządzania lasu, 2012).

Stępień i Jańczuk (2002), Stępień (2014) szacowali stabilność drzewostanów uwzględniając ich stadium rozwojowe (wiek). W przypadku upraw wybrano skład gatunkowy, zgodność składu gatunkowego z przyjętym typem drzewostanu, udatność i zdrowotność. W młodnikach stosowano współczynnik zmienności pierśnic, współczynnik smukłości (iloraz $h/d_{1.3}$ drzew), wskaźnik zagęszczenia drzew, skład gatunkowy i jego zgodność z celem hodowlanym, zdrowotność. W drzewostanach II-IV klasy wieku uwzględniano ich skład gatunkowy i ich zgodność z typem drzewostanu, współczynnik smukłości (iloraz $h/d_{1.3}$ drzew) oraz budowę pionową. W drzewostanach od V klasy wieku oceniano możliwość ich odnowienia i udział warstw mogących utworzyć przyszły drzewostan, uwzględniając zgodność składu gatunkowego odnowienia z celem hodowlanym, budowę pionową drzewostanu oraz udział młodego pokolenia. Dla przyjętych cech szacowano stabilność cząstkową, przyjmując cztery rodzaje stabilności: stan stabilny (1), stan zadawalająco stabilny (2), stan zagrożenia (3) oraz stan niestabilny (4), przyjmując dla każdego ze stanów umowne zakresy wielkości poszczególnych cech (Tabela 37).

Tab. 37. Szacowanie stabilności cząstkowej wybranych cech (Stępień i Jańczuk, 2002).

Cecha	Stan stabilności			
	1	2	3	4
Udatność	>90%	71-90%	50-70%	<50%
Uszkodzenia	do 10%	11-20%	21-30%	>30%
Współczynnik smukłości drzew	<70%	71-90%	91-110%	>110%
Skład gatunkowy drzewostanu (SGD)	Lite drzewostany liściaste na siedliskach lasowych Mieszane drzewostany z przewagą liściastych (60-80%) na pozostałych siedliskach	Drzewostany mieszane złożone z gatunków liściastych i iglastych o udziale 50% ($\pm 10\%$)	Drzewostany z przewagą gatunków iglastych (70-80%)	Lite drzewostany iglaste (domieszka liściastych do 10%)
Zgodność SKD z TD	Różnica do 10%	Różnica 20-30% (iglaste) Różnica 20-60% (liściaste)	Różnica >30% (iglaste) Różnica >60% (liściaste)	Brak gatunków domieszkowych

Budowa drzewostanu	Wielopiętrowe i dwupiętrowe z podszytem >50%	Dwupiętrowe z podszytem do 50% Jednopiętrowe z podszytem >50%	Jednopiętrowe z podszytem 20-50%	Drzewostany z podszytem do 20% lub bez podszytu
Udział i skład gatunkowy odnowień	Drzewostany wielopiętrowe i dwupiętrowe z młodym pokoleniem lasu minimum 30%	Drzewostany dwupiętrowe z młodym pokoleniem lasu <30% Drzewostany jednopiętrowe z młodym pokoleniem >30%	Drzewostany jednopiętrowe z młodym pokoleniem <30%	Drzewostany jednopiętrowe bez młodego pokolenia

Czynnikami dodatkowo wpływającymi na ocenę stabilności drzewostanów były: występowanie monokultur iglastych na siedliskach lasowych; obniżona zdrowotność drzewostanu w postaci znacznych uszkodzeń; szczególna podatność na uszkodzenia; zła jakość techniczna. W przypadku wystąpienia takich czynników obniżano stabilność globalną do stanu 3 lub 4, w zależności od ich nasilenia (Stępień i Jańczuk, 2002).

Drzewostany zagrożone i drzewostany niestabilne wymagają bliższego zdiagnozowania przyczyn obniżonej stabilności w celu podjęcia odpowiednich zabiegów pielęgnacyjnych (Stępień, 2014).

Socha (2008) zwrócił uwagę na środowiskowe uwarunkowania stabilności górskich drzewostanów świerkowych. Naturalnie wyższą stabilnością charakteryzowały się drzewostany świerkowe wzrastające w wyższych położeniach nad poziom morza, które w związku z uboższymi warunkami siedliskowymi mają zdecydowanie mniejsze wartości smukłości oraz charakteryzują się większą względną długością koron. Stabilność drzewostanów uzależniona była także w pewnym stopniu od ich zagęszczenia i przeciętnej pierśnicy, co sugeruje, że należy prowadzić silniejsze zabiegi pielęgnacyjne, dzięki którym uzyskuje się mniejszą smukłość drzew oraz większą względną długość korony. Socha (2009) stwierdził istotny wpływ podłoża geologicznego oraz wysokości nad poziomem morza na przyrost miąższości drzewostanów świerkowych Beskidu Śląskiego i Żywieckiego.

Miścicki i Szneidrowski (2017) stwierdzili, że wartości większości cech wykorzystanych do charakterystyki drzewostanów objętych ochroną w Parku Narodowym Gór Stołowych zmieniały się wraz z wysokością położenia terenu nad poziomem morza, ale – porównując poszczególne cechy – tempo tych zmian było różne.

Durło (2011, 2012) opisywał wpływ prognozowanych warunków klimatycznych na stabilność drzewostanów świerkowych w Beskidzie Śląskim. Stwierdził m.in., że warunki klimatyczne, zapewniające prawidłowy wzrost i rozwój drzewostanów, w których dominującym gatunkiem jest świerk, występują obecnie w piętrze umiarkowanym chłodnym. A prognoza długoterminowa wskazuje, że jedynie powyżej 800 m n.p.m. będzie możliwe uzyskanie przyrostu na poziomie zbliżonym do tego z lat ubiegłych. Stąd do zapewnienia stabilności istniejących i odnawianych drzewostanów w strefie regla dolnego będzie konieczne ograniczenie roli świerka do rangi gatunku domieszkowego, a w uzasadnionych przypadkach jego udział nie powinien być większy niż 30%.

Borecki i in. (2017) zauważają, że konieczne jest modyfikowanie zasad planowania i zarządzania w lasach w celu umożliwienia skutecznego reagowania na postępujące zmiany warunków klimatycznych i zwiększające się ryzyko dla zachowania trwałości lasu.

Miś (2014) do oceny stabilności drzewostanów sosnowych zbadał: rozkład przestrzenny wybranych czynników klimatycznych w oparciu o bazę GHCN (*Global Historical Climatology Network*); zbiorowiska grzybów w środowisku glebowym; zgrupowania epigenicznych owadów; zmienność cech taksacyjnych drzewostanów; zakłócenia procesu wzrostu drzew i drzewostanów; wpływ suchej depozycji imisji gazowych SO₂ i NO_x i czynników klimatycznych na przyrost wysokości drzew. Wyniki badań skłaniały do wniosku, że w przyszłych badaniach stabilności lasu wskazane jest całościowe, systemowe ocenianie tendencji zmian w dynamice lasu uwzględniające stan głównych elementów biocenozy. Globalne zmiany klimatyczne oraz zanieczyszczenia powietrza atmosferycznego były wskazane jako podstawowe czynniki wpływające na rozwój drzewostanów sosnowych na Niziu Polskim i w Krainie Śląskiej.

Zięba (2004) dokonał oceny stopnia przebudowy różnych typów górskich drzewostanów przedplonowych w związku z ich położeniem, tj. m. in. z wysokością nad poziomem morza (4 strefy wysokości: I – 500-600 m. n.p.m., II – 601-700 m n.p.m., III – 701-800 m n.p.m., IV – powyżej 800 m n.p.m.); ekspozycją względem stron świata oraz stopniem nachylenia terenu (I – pochyły 8-12°, II – spadzisty 13-17°, III – stromy 18-30°).

Trietak i Czernewyj (2013) badając przyrost drzew starszego wieku w lasach karpackiej części zlewni Dniestru wyróżnili następujące typy lasów: 1 – wielogatunkowe lasy mieszane o charakterze grądów Wyżyny Podkarpackiej (350-500 m n.p.m.); 2 – mieszane lasy Pogórza Karpackiego z udziałem świerka, jodły i buka (600-795 m n.p.m.); 3 – mieszane lasy górskie z udziałem świerka, jodły i buka (810-1000 m n.p.m.); 4 – wysokogórskie bory świerkowe z udziałem limby (1250-1310 m n.p.m.).

Glura i in. (2017) opisując grupę funkcji zdrowotno-rekreacyjnych z punktu widzenia udostępniania lasu wskazali na infrastrukturę turystyczną, kategorie dróg, odległość lasu od najbliższego położonego ośrodka miejskiego lub wypoczynkowego, rzeźbę terenu. Natomiast z punktu widzenia trwałości lasu odnosili się do trwałości funkcji lasu, stabilności biologicznej, podatności na pożary i gradacje owadów oraz odporność na szkody od wiatru.

Dawidziuk i Zajączkowski (2011) uważają, że ograniczenia w prowadzeniu gospodarki leśnej (w tym m.in. zmniejszanie użytkowania głównego, podwyższanie wieków rębności, pozostawianie nieuzasadnionych ilości drewna martwego w lasach) mogą prowadzić do obniżenia stabilności lasu. Pozostaje to w sprzeczności nie tylko z obowiązkiem prowadzenia trwale zrównoważonej gospodarki leśnej, ale także z potrzebą kierowania się w gospodarce zasadą zrównoważonego rozwoju.

5.2.2. Ocena stabilności drzewostanów Parku Narodowego Gór Stołowych

Ocena stabilności drzewostanów Parku Narodowego Gór Stołowych została oparta o jedenaście kryteriów, o których informacje można znaleźć w opisach taksacyjnych. Zaliczono do nich: wysokość nad poziomem morza, wystawę, stopień nachylenia terenu, strefę natężenia ruchu turystycznego, elementy sztucznej sieci drenażu, stan siedliska, skład gatunkowy, wiek, budowę pionową drzewostanu, występowanie odnowienia, stopień uszkodzenia drzewostanu. Szczegółowy opis każdego z kryteriów przedstawiono poniżej.

K1 - Wysokość nad poziom morza

- 800 i wyżej m n.p.m. 0 pkt.
- 700-799 m n.p.m. 2 pkt.
- 600-699 m n.p.m. 4 pkt.
- 500-599 m n.p.m. 6 pkt.
- do 499 m n.p.m. 8 pkt.

K2 - Wystawa

- południowa 0 pkt.
- zachodnia 2 pkt.
- północna 4 pkt.
- wschodnia 6 pkt.

K3 - Stopień nachylenia terenu

- urwisty ponad 45° 0 pkt.
- bardzo stromy 31-45° 2 pkt.
- stromy 18-30° 4 pkt.
- spadzisty 13-17° 6 pkt.
- pochyły i łagodny do 12° 8 pkt.

K4 - Strefa natężenie ruchu

- intensywny ruch turystyczny 0 pkt.
- duży ruch turystyczny 2 pkt.
- średni ruch turystyczny 4 pkt.
- niewielki ruch turystyczny 6 pkt.
- brak ruchu turystycznego 8 pkt.

K5 - Elementy sztucznej sieci drenażu /w przypadku kilku możliwości wybór jednego najbardziej istotnego elementu/

- rowy melioracyjne i przydrożne 0 pkt.
- drogi 2 pkt.
- ścieżki i dukty leśne 4 pkt.
- szlaki zrywkowe 6 pkt.
- brak wyżej wymienionych form 8 pkt.

K6 - Stan siedliska

- zdewastowany (D3) 0 pkt.
- zdegradowany (D1), silnie zdegradowany (D2) 2 pkt.
- przekształcony (Z3) 4 pkt.
- zniekształcony (Z1), silnie zniekształcony (Z2) 6 pkt.
- naturalny (N1), zbliżony do naturalnego (N2) 8 pkt.

K7 - Skład gatunkowy drzewostanu /panujące piętro/

- udział świerka 90-100% 0 pkt.
- udział świerka 70-80% 2 pkt.
- udział świerka 50-60% 4 pkt.
- udział świerka 30-40% 6 pkt.
- udział świerka 0-20% 8 pkt.

K8 - Wiek drzewostanu /panujące piętro/

- powyżej 120 lat 0 pkt.
- 101-120 lat 2 pkt.
- 81-100 lat 4 pkt.
- 41-80 lat 6 pkt.
- do 40 lat 8 pkt.

K9 - Budowa pionowa drzewostanu

- drzewostany jednopiętrowe bez dolnych warstw drzewostanu lub z ich udziałem do 20% 0 pkt.
- drzewostany jednopiętrowe z udziałem dolnych warstw drzewostanu 21-50% 2 pkt.
- drzewostany jednopiętrowe z dolnymi warstwami drzewostanu >50% 4 pkt.
- drzewostany dwupiętrowe z dolnymi warstwami drzewostanu do 50% 6 pkt.
- drzewostany dwupiętrowe z dolnymi warstwami drzewostanu powyżej 50% lub drzewostany wielopiętrowe 8 pkt.

Uwaga! Dolne warstwy drzewostanu to podszyt, podrost!

K10 - Występowanie odnowienia /sztucznego, naturalnego/

- brak odnowienia 0 pkt.
- odnowione 10-50% powierzchni 2 pkt.
- odnowione 51-70% powierzchni 4 pkt.
- odnowione 71-90% powierzchni 6 pkt.
- odnowione powyżej 90% powierzchni 8 pkt.
-

K11 - Stopień uszkodzenia drzewostanu

- 3 stopień uszkodzenia – główna przyczyna uszkodzenia: gradacja owadów 0 pkt.
- 3 stopień uszkodzenia – inna niż owady główna przyczyna uszkodzenia 2 pkt.
- 2 stopień uszkodzenia – główna przyczyna uszkodzenia: gradacja owadów 4 pkt.
- 2 stopień uszkodzenia – inna niż owady główna przyczyna uszkodzenia 6 pkt.
- 1 stopień uszkodzenia 8 pkt.

Na podstawie wystawionych poszczególnych ocen każdego z drzewostanów liczba punktów może zawierać się w przedziale od 0 do 88 punktów. W zależności od liczby uzyskanych punktów dany drzewostan był zaliczany do jednej z czterech kategorii stabilności, w oparciu o poniższy klucz:

- **drzewostany niestabilne** – 0-20 punktów,
- **drzewostany o silnie obniżonej stabilności** – 22-44 punktów,
- **drzewostany o obniżonej stabilności** – 46-66 punktów,
- **drzewostany stabilne** – 68-88 punktów.

5.3. Zagospodarowanie turystyczne w ujęciu historycznym oraz ocena możliwości uruchamiania nowych obiektów turystycznych i nowych form turystyki

Dane do przeanalizowania powyższych zagadnień opracowano na podstawie kilku źródeł: (1) historycznych i współczesnych materiałów kartograficznych; (2) źródeł literaturowych (wykaz literatury przedmiotu na końcu opracowania); (3) historycznych materiałów ikonograficznych (ryciny, fotografie, pocztówki); (4) inwentaryzacji terenowej pozostałości dawnej infrastruktury turystycznej oraz obiektów dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego stanowiącego niegdyś (lub potencjalnie) atrakcje turystyczne.

5.4. Ocena atrakcyjności turystycznej szlaków pieszych, rowerowych, narciarskich

Na potrzeby niniejszej strategii dokonano oceny atrakcyjności szlaków turystycznych obejmujących szlaki piesze, rowerowe i narciarskie, celem wykorzystania wyników do analiz w zakresie planowania zrównoważonej turystyki. Wykonanie oceny atrakcyjności turystycznej szlaków było celem samym w sobie, jednakże służyło ono także do porównania z frekwencją ruchu turystycznego określenia limitów pojemności i przepustowości szlaków.

5.4.1. Metodyka badawcza

Do wykonania niniejszej analizy wykorzystano metodę oceny atrakcyjności szlaków turystycznych (Rogowski, 2012), z pewnymi uproszczeniami. Sama metoda oceny została omówiona w osobnym opracowaniu. Elementy i czynniki składające się na procedurę oceny zestawiono w 16 kryteriach (nie uwzględniono oceny walorów widokowych), podzielonych na trzy grupy. Istotą metody jest analiza walorów turystycznych szlaku, jego dostępności komunikacyjnej oraz stanu zagospodarowania odcinka szlaku pieszego. Uściślając wyżej wymienione elementy składowe, należy podkreślić, że:

- **na wartość walorów turystycznych** szlaku składają się walory krajobrazowe otaczającego obszaru, walory widokowe z reprezentatywnego punktu widokowego oraz wartości krajoznawcza nasycenie atrakcjami krajoznawczymi,
- **o dostępności komunikacyjnej** szlaku decyduje możliwość dojścia do niego innym szlakiem pieszym, dojazdu drogą publiczną oraz dojazdu za pomocą środków drogowej i kolejowej komunikacji publicznej,
- **na ocenę stanu zagospodarowania** szlaku składa się rodzaj lokalizacji bazy noclegowej i gastronomicznej, zdolność obsługowa urządzeń towarzyszących występujących na szlaku, a także rodzaj nawierzchni szlaku (Rogowski, 2012).

Ocena elementów środowiska geograficznego szlaków pieszych obejmuje dwa etapy. W pierwszym wyróżnia się „jakości” cech podlegające ocenie na podstawie ściśle zdefiniowanych kryteriów odnoszących się odpowiednio do walorów turystycznych, dostępności komunikacyjnej i zagospodarowania turystycznego. Do ich oceny stworzono pierwotne 22 kryteria uwzględniane wówczas, gdy występują – ich brak oznacza 0 pkt (Rogowski, 2012). Jak już wcześniej wspomniano, ze względów na konieczności uproszczenia procedury oceny, zrezygnowano z oceny walorów widokowych jako takiej nie mającej istotniejszego znaczenia na kompleksową atrakcyjność szlaków turystycznych. Ocena walorów turystycznych uwzględniała 9 kryteriów podzielonych na dwie grupy: 5 odnosiło się do walorów krajobrazowych, a 4 do atrakcji krajoznawczych. Dostępność komunikacyjna oceniana była w oparciu o 3 kryteria, natomiast zagospodarowanie turystyczne w oparciu o 4 kryteria. Odcinek szlaku oceniany był pod względem każdego istniejącego kryterium punktacją w zakresie od 1 do 4 dla walorów turystycznych i dostępności komunikacyjnej oraz w przypadku zagospodarowania turystycznego - od 1 do 3. Po zsumowaniu punktów odcinek zostaje przyporządkowany do jednego z czterech przedziałów, którym przypisywane są tzw. „duże” punkty (od I do IV) scharakteryzowane słownie w następujący sposób:

- I pkt – małe nasycenie cechy,
- II pkt – umiarkowane nasycenie cechy,
- III pkt – duże nasycenie cechy,
- IV pkt – wybitnie duże nasycenie cechy.

Procedura ta odbywa się kolejno dla walorów krajobrazowych i atrakcji krajoznawczych, potem ponownie dla walorów turystycznych, a następnie dla dostępności komunikacyjnej i zagospodarowania turystycznego.

Tab. 38. Kryteria oceny atrakcyjności szlaków pieszych.

			Kryterium oceny
Atrakcyjność turystyczna szlaku pieszego	Walory turystyczne (W)	Walory krajobrazowe (WK)	<ul style="list-style-type: none"> • Forma ukształtowania terenu • Dynamika rzeźby terenu • Dominujący typ pokrycia terenu • Zróżnicowanie pokrycia terenu • Forma ochrony
		Atrakcje krajoznawcze (AK)	<ul style="list-style-type: none"> • Rodzaj i skala atrakcji • Unikatowość • Charakter opisu • Sposób ochrony
	Dostępność komunikacyjna (D)		<ul style="list-style-type: none"> • Dojście innym szlakiem pieszym • Unikatowość • Charakter opisu • Sposób ochrony
	Zagospodarowanie turystyczne (Z)		<ul style="list-style-type: none"> • Lokalizacja obiektów noclegowych • Lokalizacja obiektów gastronomicznych • Urządzenia towarzyszące • Rodzaj nawierzchni szlaku

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Rogowski, 2012).

Ocenę atrakcyjności szlaków turystycznych wykonywano w oparciu o wcześniej zebrane źródła informacji w postaci materiałów wtórnych, uzupełnionych badaniami terenowymi wykonanymi w okresie wiosenno-letnim 2019 roku w celu aktualizacji tych informacji.

W przypadku oceny szlaków rowerowych wzorowano się na uproszczonej procedurze oceny atrakcyjności szlaków pieszych. Zastosowano 10 kryteriów oceny, z których 7 dotyczyło walorów turystycznych, a 3 zagospodarowania, uwzględniając kwestię bezpieczeństwa w zakresie braku konfliktu w użytkowaniu.

Tab. 39. Kryteria oceny atrakcyjności szlaków rowerowych.

		Kryterium oceny
Atrakcyjność turystyczna szlaku rowerowego	Walory turystyczne (W)	<ul style="list-style-type: none"> • Forma ukształtowania terenu • Dynamika rzeźby terenu • Dominujący typ pokrycia terenu • Zróżnicowanie pokrycia terenu <ul style="list-style-type: none"> • Rodzaj i skala atrakcji • Unikatowość • Charakter opisu
	Zagospodarowanie turystyczne (Z)	<ul style="list-style-type: none"> • Konflikt w użytkowaniu • Urządzenia towarzyszące • Rodzaj nawierzchni szlaku

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Rogowski, 2012).

Dokonując oceny szlaków narciarskich wzorowano się na uproszczonej procedurze oceny atrakcyjności szlaków pieszych. Zastosowano 6 kryteriów oceny, z których 6 dotyczyło walorów turystycznych, a jedno zagospodarowania turystycznego.

Tab. 40. Kryteria oceny atrakcyjności szlaków narciarstwa biegowego.

		Kryterium oceny
Atrakcyjność turystyczna szlaku	Walory turystyczne (W)	<ul style="list-style-type: none"> • Położenie n.p.m. • Dynamika rzeźby terenu • Dominujący typ pokrycia terenu • Zróżnicowanie pokrycia terenu <ul style="list-style-type: none"> • Rodzaj i skala atrakcji
	Zagospodarowanie turystyczne (Z)	<ul style="list-style-type: none"> • Urządzenia towarzyszące

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Rogowski, 2012).

5.4.2. Źródła, gromadzenie i porządkowanie danych

Źródła informacji umożliwiające utworzenie bazy danych dla potrzeby oceny atrakcyjności szlaków turystycznych miały charakter materiałów wtórnych i były to publikacje z literatury przedmiotu, materiały popularno-naukowe charakteryzujące atrakcyjność turystyczną analizowanego obszaru i materiały krajoznawcze. Zestawienie tych materiałów znajduje się w bibliografii. Informacje w zakresie kryteriów oceny zebrano w poprzez badania terenowe, które odbyły się w lipcu i sierpniu 2019 roku.

5.5. Przegląd dokumentacji strategicznych i planistycznych samorządów – metodyka

Dokumenty planistyczne i strategiczne, które wzięto pod uwagę, to: miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gmin zlokalizowanych częściowo w obrębie PNGS oraz otuliny Parku, strategie rozwoju, strategie rewitalizacji, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego poszczególnych miast i całych gmin, inne dokumenty wykonane dla niektórych gmin, jak raporty czy zestawienia. Pod uwagę wzięto najbardziej aktualne dokumenty, obowiązujące w momencie tworzenia „Strategii Rozwoju Turystyki w PNGS”. Szczegółowe zestawienie tych dokumentów zamieszczono poniżej w Tabeli 41.

Analizowano dokumenty i materiały publikowane przez jednostki samorządowe w wersjach cyfrowych, dostępne na stronach internetowych Biuletynu Informacji Publicznej oraz na innych stronach przeznaczonych do publikacji tego typu dokumentów, np.: www.prawomiejskowe.pl, www.MZPM24.pl, Geoportal (<http://91.238.55.15/geoportal/f?p=MAPA:113:3967873399713665>), a także na stronach własnych gmin.

W tekstach i na mapach będących załącznikami ww. dokumentów tekstowych poszukiwano informacji dotyczących warunków i możliwości rozwoju sektora turystycznego w gminach, w tym konkretnych projektów z zakresu infrastruktury turystycznej, jak i uwarunkowań tworzonych przez samorzady w celu ułatwienia i wspierania rozwoju turystyki (zmiany w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, deklaracje wspierania w *Strategiach* rozwoju gmin, uwzględnianie sektora turystycznego jako ważnego czynnika rozwoju gospodarczego gmin itp.). W wyszukiwaniu i analizie informacji związanych z turystyką, zwłaszcza w zakresie tworzenia w gminach nowej infrastruktury turystycznej, brano pod uwagę propozycje i projekty zlokalizowane w obrębie PNGS oraz (najczęściej) otuliny Parku; ewentualnie projekty mogące mieć istotne znaczenie dla działania Parku i pełnionych przez niego funkcji statutowych czy określonych w odpowiednich aktach prawnych.

W analizowanych dokumentach zwrócono także uwagę na wszelkie aspekty związane ze współistnieniem gminy i PNGS, uwarunkowaniami współpracy między samorządem/społecznością gmin a Parkiem, uwarunkowaniami rozwoju gospodarczego i społecznego gmin w warunkach konieczności dostosowywania prawa lokalnego i kierunków rozwoju do prawa związanego z ochroną przyrody, krajobrazu kulturowego i innych aspektów działania PNGS.

Tabela 41 zawiera wykaz uchwał samorządowych, w których podejmowano decyzje dotyczące terenów i projektów ukierunkowanych turystycznie, mających związek z Parkiem i jego otuliną i mogących oddziaływać w pewien sposób na środowisko, jak również wpływać z na działalność PNGS, a jednocześnie mających znaczenie dla rozwoju turystyki w gminach i dla ruchu turystycznego PNGS, otuliny i ewentualnie szerszego sąsiedztwa Parku.

W oparciu o informacje uzyskane z ww. dokumentów, w rozdziale 7.7. „Wyniki przeglądu dokumentacji planistycznych i strategicznych samorządów”, opracowano krótką charakterystykę-syntezę tekstową aspektów związanych ze stanem aktualnym oraz kierunkami i możliwościami dalszego rozwoju turystyki w gminach w kontekście współpracy poszczególnych gmin z PNGS. W rozdziale tym (7.7.) wskazano także w jakim zakresie poszczególne samorządowe dokumenty strategiczne i planistyczne (uchwały o zagospodarowaniu przestrzennym) dotyczą tematyki turystycznej.

Tab. 41. Wykaz dokumentów dotyczących planowania działań i zagospodarowania przestrzennego tych rejonów gmin, które znajdują się w obrębie PNGS oraz (głównie) otuliny.

Gmina	Dokumenty samorządów
Kudowa Zdrój	<ul style="list-style-type: none"> - „Strategia rozwoju gminy Kudowa Zdrój oraz rozwoju produktów turystycznych”. PART S.A., Warszawa, 2003, - „Wykaz działań do realizacji na lata 2010-2020 wynikających ze strategii rozwoju gminy Kudowa-Zdrój i rozwoju produktów turystycznych” (marzec, 2010), - „Strategia rozwoju miasta europejskiego Kudowa-Nachod 2014-2024” (2013-14), - Uchwała NR XXII/154/96 Rady Miejskiej Kudowy Zdrój z dnia 30 sierpnia 1996 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta, - Uchwała Nr XVIII/102/16 Rady Miejskiej Kudowy – Zdroju z dnia 17 marca 2016 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kudowa – Zdrój w rejonie przejścia granicznego, - Uchwała Nr XLVI/296/18 Rady Miejskiej Kudowy – ZDROJU z dnia 28 maja 2018 roku – dot. działki nr 394/1 i 394/2 w obrębie Czerмна, - Uchwała Nr XLVI/313/14 Rady Miejskiej Kudowy - Zdroju z dnia 30 września 2014 roku - dla terenu położonego w Kudowie-Zdroju przy ulicy Kościuszki 10, obręb Czerмна, - Uchwała Nr XXI/138/12 Rady Miejskiej Kudowy-Zdroju z dnia 05 września 2012 roku w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Kudowa Zdrój dla terenu położonego w obrębie Czerмна w Kudowie-Zdroju, - Uchwała Nr XXIII/153/08 Rady Miejskiej Kudowy – Zdroju z dnia 29 kwietnia 2008 roku - obręb Czerмна, w rejonie Alei Jana Pawła II, - Uchwała Nr XXXIII/213/2001 Rady Miejskiej Kudowy Zdroju z dnia 22 listopada 2001 – o ustanowieniu terenu o wielkości 2,1540 ha, obręb Czerмна terenem gospodarstwa agroturystycznego (przy ulicy Kościuszki, na działkach nr: 451, 454, 455, 456, 459/2 AM-13),

- Uchwała Nr XXXIII/210/2001 Rady Miejskiej Kudowy Zdroju z dnia 22 listopada 2001w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu usług turystyki, w Kudowie Zdroju, przy ulicy Chrobrego, w Obrębie Czerмна, na działce nr 370/2 AM-11 (teren o powierzchni 1,482 ha, gospodarstwo agroturystyczne),

- Uchwała nr XXIII/122/2004 Rady Miejskiej Kudowy Zdroju z dnia 31 maja 2004 roku w sprawie: terenu położonego przy ulicy Głównej, w rejonie przejścia granicznego Kudowa Zdrój - Słone, przeznaczonego pod specjalną strefę ekonomiczną,

- Uchwała Nr IX/58/07 Rady Miejskiej Kudowy Zdroju z dnia 26 kwietnia 2007 roku w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Kudowy Zdroju, dla terenu położonego przy ulicy Głównej, w rejonie przejścia granicznego Kudowa – Słone, przeznaczonego pod urządzenia komunikacji samochodowej, bazy i składy oraz usługi komercyjne,

- Uchwała Nr XXXVI/259/09 Rady Miejskiej Kudowy – Zdroju z dnia 27 maja 2009 roku w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Kudowy Zdroju, obręb Jakubowice, z przeznaczeniem pod usługi sportu, turystyki i rekreacji,

- Uchwała nr XXXIV/239/13 z dnia 17.09.2013 - MPZP miasta Kudowa-Zdrój dla terenu położonego w Kudowie – Zdroju, działki nr 386, 387/3 w obrębie Słone,

- Uchwała nr XXXVI/260/09 z dnia 27.05.2009 – MPZP miasta Kudowy-Zdroju dla terenów obejmujących działki nr 144/2, 686/2, 686/11, 686/12, 686/13, 686/14, 686/54 oraz 686/50 i 686/56 w obrębie Słone, w rejonie ulic: Nad Potokiem, Cisowej i Dębowej,

- Uchwała nr XLI/246/05 z dnia 5.10.2005 - MPZP miasta Kudowy Zdroju, dla terenu obejmującego działkę nr 294 AM-10, w obrębie Słone, w rejonie ulicy Jasnej,

- Uchwała Nr XXXIII/207/2001 Rady Miejskiej Kudowy Zdroju z dnia 22 listopada 2001 - MPZP terenu mieszkalnictwa o niskiej intensywności zabudowy, w Kudowie Zdroju, w rejonie ulic Jasnej i Kościelnej, w obrębie Słone,

- Uchwała Nr XXXIII/211/2001 Rady Miejskiej Kudowy Zdroju z dnia 22 listopada 2001 - MPZP terenu usług turystyki, w Kudowie Zdroju, w obrębie Brzozowie,

-Uchwała Nr XXXIII/212/2001 Rady Miejskiej Kudowy Zdroju z dnia 22 listopada 2001 MPZP terenów usług turystyki, w Kudowie Zdroju, w obrębie Brzozowie,

- Uchwała nr XLIV/311/09 z dnia 18.11.2009 - MPZP miasta Kudowy – Zdroju obręb Brzozowie dla działki nr 183,

	<p>-Uchwała nr IX/47/15 z dnia 25.06.2015 - MPZP miasta Kudowa-Zdrój dla terenu Brzozowie,</p> <p>- Uchwała Nr XXXIII/204/2001 Rady Miejskiej Kudowy Zdroju z dnia 22 listopada 2001 MPZP terenu, położonego w Kudowie Zdroju, przy ulicy Nad Potokiem, w obrębie Zakrze,</p> <p>- Uchwała Nr XXXIII/206/2001 Rady Miejskiej Kudowy Zdroju z dnia 22 - MPZP terenu mieszkalnictwa o niskiej intensywności zabudowy, w Kudowie Zdroju, przy ulicy Szkolnej, w obrębie Zakrze,</p> <p>- Uchwała Nr XIII/63/2003 Rady Miejskiej Kudowy Zdroju z dnia 12 września 2003 r. - MPZP terenu w Kudowie Zdroju, obręb Zakrze, w rejonie ulic: Głównej, Fabrycznej i Łąkowej,</p> <p>- Uchwała nr VII/38/07 z dnia 30.03.2007 - MPZP miasta Kudowy Zdroju w rejonie ulicy Fabrycznej – obręb Zakrze,</p> <p>- Uchwała nr LII/324/06 z dnia 26.07.2006 - MPZP miasta Kudowy Zdroju, dla działki nr 135 AM-6, w obręb Pstrążna,</p> <p>- Uchwała Nr XXXIII/208/2001 Rady Miejskiej Kudowy Zdroju z dnia 22 listopada 2001 - MPZP zagospodarowania terenu, położonego w Kudowie Zdroju, przy ulicy Słonecznej, w obrębie Nowy Zdrój,</p>
Radków	<p>- „<i>Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Radków, 2018</i>” (Załącznik Nr 1 do uchwały nr LIX/373/18 Rady Miejskiej w Radkowie z dnia 13 lipca 2018 r.),</p> <p>- „<i>Strategia zrównoważonego rozwoju gminy Radków 2017-2025</i>” (2016),</p> <p>Uchwały z bezpośrednim odniesieniem do turystyki:</p> <p>- Uchwała Nr X/69/97 z dnia 21 listopada 1997 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu zabudowy usługowej z zakresu turystyki w Radkowie przy ul. Kolonia Leśna, dotyczy działki nr 878/5,</p> <p>- Uchwała Nr X/68/97 z dnia 21 listopada 1997 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu zabudowy usługowej z zakresu turystyki w Radkowie przy ul. Jagiellońskiej nr 12-14, dotyczy działki nr 785,</p> <p>- Uchwała Nr V/25/97 z dnia 27 maja 1997 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu usług z zakresu turystyki w mieście Radków, dz. nr 878/3 i 878/8,</p> <p>- Koncepcja architektoniczna zagospodarowania terenu w Karłowie wzdłuż ciągu pieszo - jezdnego na Szczeliniec – Uchwała Nr XXIII/155/12 z dn. 23.02.2012,</p> <p>- Zarządzenie nr 154/16 Burmistrza Miasta i Gminy Radków z dnia 6 grudnia 2016 r. w sprawie zatwierdzenia projektu zmiany organizacji ruchu na drodze wewnętrznej, przebiegającej po działkach oznaczonych geodezyjnie nr 186/2, 23/3, 121, 120/1, 18/4, 120/3, 122 w Karłowie,</p>

	<p>- Uchwała Nr VII/40/99 Rady Miejskiej W Radkowie z dnia 30 czerwca 1999 r. w sprawie zmiany w miejscowym planie ogólnym zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Radków, w obszarze działki nr 878/1 położonej w Radkowie i przeznaczonej pod mieszkalnictwo letniskowe,</p> <p>- Uchwała Nr VII/39/99 Rady Miejskiej W Radkowie z dnia 30 czerwca 1999 r. w sprawie zmiany w miejscowym planie ogólnym zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Radków obejmującej obszar działek nr 870/7 oraz 870/3 położonych w Radkowie i przeznaczonych pod mieszkalnictwo letniskowe,</p> <p>- Uchwała Nr X/61/99 Rady Miejskiej W Radkowie z dnia 29 października 1999 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu usług hotelarskich przy ul. Wiejskiej we wsi Wambierzyce,</p> <p>- Uchwała Nr XIX/146/04 Rady Miejskiej W Radkowie z dnia 26 marca 2004 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Radków obejmującego obszar obrębu geodezyjnego wsi Wambierzyce,</p> <p>- Uchwała Nr XIX/147/04 Rady Miejskiej W Radkowie z dnia 26 marca 2004 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Radków obejmującego obszar obrębu geodezyjnego wsi Pasterka,</p> <p>- Uchwała Nr XIX/148/04 Rady Miejskiej W Radkowie z dnia 26 marca 2004 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Radków obejmującego obszar obrębu geodezyjnego miasta Radków,</p> <p>- Uchwała Nr XXXI/265/04 Rady Miejskiej W Radkowie z dnia 30 listopada 2004 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Radków obejmującego obszar obrębu geodezyjnego wsi Karłów.</p>
<p>Lewin Kłodzki</p>	<p>- „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Lewin Kłodzki” (25 lipca, 2002 r.) – tekst + mapa w skali 1:10000,</p> <p>- Zmiana Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Lewin Kłodzki z dnia 27 września 2006 r., dla terenu położonego w obrębie Jeleniów (tekst i mapa),</p> <p>- Zmiana Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Lewin Kłodzki z dnia 28 maja 2009 r., dla terenu położonego w obrębie Leśna,</p> <p>- „Analiza potencjałów kulturowych, społecznych, przestrzennych i krajobrazowych Lewina Kłodzkiego, 2014 - Aspekt przestrzenny analizy potencjałów kulturowych, społecznych, przestrzennych i krajobrazowych Lewina Kłodzkiego”,</p> <p>- „Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Lewin Kłodzki na lata 2016 – 2022” (lipiec, 2016),</p>

- „Plan odnowy miejscowości Lewin Kłodzki na lata 2015-2020” (2015),

- „Plan odnowy miejscowości Jerzykowice Wielkie na lata 2016-2020”,

Uchwały:

- Uchwała Nr XLVIII/279/97 Rady Gminy w Lewinie Kłodzkim z dnia 29 października 1997 r. w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Lewin Kłodzki dla części miejscowości Lewin Kłodzki,

- Uchwała Nr 360 Rady Gminy Lewin Kłodzki z dnia 3 listopada 2004 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu położonego w Lewinie Kłodzkim w rejonie ulic: Lasek Miejski, Topolowej i Granicznej,

- Uchwała Nr 117 Rady Gminy Lewin Kłodzki z dnia 29 listopada 2006 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu zabudowy turystycznej i rekreacyjnej w Lewinie Kłodzkim,

- Uchwała Nr XLVI/234/09 Rady Gminy Lewin Kłodzki z dnia 28 maja 2009 r. w sprawie uchwalenia zmiany w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego terenu zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej i usług podstawowych w rejonie ulic: Lasek Miejski, Topolowej i Granicznej w Lewinie Kłodzkim dla działki nr 227,

- Uchwała Nr XLVI/233/09 Rady Gminy Lewin Kłodzki z dnia 28 maja 2009 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Lewin Kłodzki dla części miejscowości Lewin Kłodzki – dla działki nr 174/5 położonej przy ul. Wodnej,

- Uchwała nr LVI/323/2014 z dnia 23 października 2014 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Lewin Kłodzki, obręb Darnków,

- Uchwała Nr LIII/308/06 z dnia 27.09.2006 Rady Gminy Lewin Kłodzki w sprawie zmiany „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Lewin Kłodzki” w obrębie wsi Jeleniów,

- Uchwała Nr L/292/14 z dnia 31.3.2014 Rady Gminy Lewin Kłodzki w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu zabudowy mieszkaniowej w obrębie Jeleniów w gminie Lewin Kłodzki,

- Uchwała Nr XXV/143/12 Rady Gminy Lewin Kłodzki z dnia 28. 06. 2012 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Lewin Kłodzki obręb Leśna,

- Uchwała nr LVI/324/2014 z dnia 23 października 2014 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Lewin Kłodzki,

<p>Szczytna</p>	<p>- „<i>Program ochrony środowiska dla gminy Szczytna</i>”, 2005</p> <p>- „<i>Strategia rozwoju Miasta i Gminy Szczytna na lata 2014-2020</i>”; Uchwała Nr XXXVII/236/2014 z dnia 25 września 2014 r. - w sprawie przyjęcia „<i>Strategii...</i>”</p> <p>- Uchwała Nr VI/58/2003 Rady Miejskiej W Szczytnej z dnia 28 kwietnia 2003 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego wsi Studzienno,</p> <p>- Uchwała Nr XV/107/2004 Rady Miejskiej W Szczytnej z dnia 30 stycznia 2004 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Szczytna,</p> <p>- Uchwała Nr XXXI/263/05 Rady Miejskiej W Szczytnej z dnia 29 grudnia 2005 ROKU w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego wsi Chocieszów, Niwa i Wolany oraz Dolina, Słoszów, Łężyce i Złotno,</p> <p>- Uchwała Nr XXX/208/09 Rady Miejskiej W Szczytnej z dnia 25 czerwca 2009 r. w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Szczytna,</p> <p>- Uchwała Nr XI/63/11 Rady Miejskiej W Szczytnej z dnia 17 października 2011 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Szczytna dla terenu położonego przy ul. Kościelnej, obręb Nowe Miasto,</p> <p>- Uchwała Nr XI/65/11 RADY Miejskiej W Szczytnej z dnia 27 października 2011 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Szczytna dla terenów w obrębach: Złotno, Chocieszów, Niwa.</p>
<p>Polanica Zdrój</p>	<p>- „<i>Strategia rozwoju Miasta Polanica-Zdrój na lata 2006 – 2020</i>” - Uchwała Nr XLV/324 /2006 Rady Miejskiej w Polanicy - Zdroju z dnia 22 czerwca 2006 r. w sprawie przyjęcia „<i>Strategii...</i>”,</p> <p>- „<i>Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Polanica-Zdrój</i>”, T.I: „<i>Uwarunkowania rozwoju miasta Polanica Zdrój</i>”. T. II. „<i>Kierunki zagospodarowania przestrzennego miasta Polanica Zdrój</i>” + załączniki graficzne – Uchwała Nr XLVIII/337/2006 Rady Miejskiej w Polanicy Zdroju z dnia 24 października 2006 r. w sprawie uchwalenia „<i>Studium...</i>”,</p>
<p>STARY ZDRÓJ</p>	<p>- Uchwała Nr VI/43/2017 Rady Miejskiej w Polanicy-Zdroju z dnia 3 lipca 2017 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego MPZP Stary Zdrój VI</p> <p>- Uchwała Nr VIII/61/2016 Rady Miejskiej w Polanicy-Zdroju z dnia 27 października 2016 r. o uchwaleniu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru położonego w obrębie Stary Zdrój przy ul. Cichej w Polanicy–Zdroju,</p>

- Uchwała Nr XXXIX /232/2013 Rady Miejskiej w Polanicy-Zdroju z dnia 28 maja 2013 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego MPZP Stary Zdrój II,
- Uchwała Nr XXXIII /201/2013 Rady Miejskiej w Polanicy-Zdroju z dnia 26 lutego 2013 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego MPZP Stary Zdrój III,
- Uchwała Nr XXXIII /202/2013 Rady Miejskiej w Polanicy-Zdroju z dnia 26 lutego 2013 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego MPZP Stary Zdrój - Ul. Chopina,
- Uchwała Nr XXVI/147/2012 Rady Miejskiej w Polanicy-Zdroju z dnia 23 października 2012 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego MPZP Stary Zdrój I,
- Uchwała Nr XXVI/146 /2012 Rady Miejskiej w Polanicy-Zdroju z dnia 23 października 2012 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego MPZP STARY ZDRÓJ V,
- Uchwała Nr XIV / 80 /2011 Rady Miejskiej w Polanicy-Zdroju z dnia 28 listopada 2011 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego MPZP Stary Zdrój IV,
- Uchwała Nr XVI/ 116 /08 Rady Miejskiej w Polanicy-Zdroju z dnia 31 marca 2008 r. w sprawie stwierdzenia zgodności projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego MPZP Stary Zdrój - Południe z ustaleniami „*Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Polanica-Zdrój*”,
- UCHWAŁA Nr XVI/ 121 /08 Rady Miejskiej w Polanicy-Zdroju z dnia 31 marca 2008 r. w sprawie wprowadzenia zmian do projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego MPZP Stary Zdrój – Południe,
- UCHWAŁA Nr XXI/ 140 /08 Rady Miejskiej w Polanicy-Zdroju z dnia 28 sierpnia 2008 r. w sprawie stwierdzenia zgodności projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego MPZP Stary Zdrój - Południe z ustaleniami „*Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Polanica-Zdrój*”,
- Uchwała Nr XXI/ 141 /08 Rady Miejskiej w Polanicy-Zdroju z dnia 28 sierpnia 2008 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego MPZP Stary Zdrój - Południe + załączniki,
- Uchwała Nr XVI/ 113 /08 Rady Miejskiej w Polanicy-Zdroju z dnia 31 marca 2008 r. w sprawie stwierdzenia zgodności projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego MPZP Stary Zdrój - Północ z ustaleniami „*Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Polanica-Zdrój*”,
- Uchwała Nr XVI/ 118 /08 Rady Miejskiej w Polanicy-Zdroju z dnia 31 marca 2008 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego MPZP Stary Zdrój - Północ + załączniki,

CENTRUM	<p>Uchwała Nr V/37/2017 Rady Miejskiej w Polanicy-Zdroju z dnia 21 czerwca 2017 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego MPZP Centrum,</p> <p>- Uchwała Nr XXXI/193/2013 Rady Miejskiej w Polanicy-Zdroju z dnia 29 stycznia 2013 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego MPZP Centrum I,</p> <p>- Uchwała Nr XXXI/ 193 /09 Rady Miejskiej w Polanicy-Zdroju z dnia 29 kwietnia 2009 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego MPZP Centrum + załączniki,</p> <p>- Uchwała Nr XVI/ 115 /08 Rady Miejskiej w Polanicy-Zdroju z dnia 31 marca 2008 r. w sprawie stwierdzenia zgodności projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego MPZP Centrum z ustaleniami „<i>Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Polanica-Zdrój</i>”,</p> <p>- Uchwała Nr XVI/ 120 /08 Rady Miejskiej w Polanicy-Zdroju z dnia 31 marca 2008 r. w sprawie wprowadzenia zmian do projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego MPZP Centrum,</p>
PIEKIELNA GÓRA	<p>- Uchwała Nr XXVI/151/2012 Rady Miejskiej w Polanicy-Zdroju z dnia 23 października 2012 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego MPZP Piekielna Góra I,</p> <p>- Uchwała Nr XV/ 97 /08 Rady Miejskiej w Polanicy-Zdroju z dnia 28 lutego 2008 r. w sprawie stwierdzenia zgodności projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego MPZP Piekielna Góra - Ul. Wiejska z ustaleniami „<i>Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Polanica-Zdrój</i>”,</p> <p>- Uchwała Nr XV/ 102 /08 Rady Miejskiej w Polanicy-Zdroju z dnia 28 lutego 2008 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego MPZP Piekielna Góra - Ul. Wiejska + załączniki,</p> <p>- Uchwała Nr XIV/ 85 /08 Rady Miejskiej w Polanicy-Zdroju z dnia 30 stycznia 2008 r. w sprawie stwierdzenia zgodności projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego MPZP Piekielna Góra - Lasy Południe z ustaleniami "<i>Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Polanica-Zdrój</i>",</p> <p>- Uchwała Nr XIV/ 89 /08 Rady Miejskiej w Polanicy - Zdroju z dnia 30 stycznia 2008 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego MPZP Piekielna Góra - Lasy Południe + załączniki,</p> <p>- Uchwała Nr XIV/ 86 /08 Rady Miejskiej w Polanicy-Zdroju z dnia 30 stycznia 2008 r. w sprawie stwierdzenia zgodności projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego MPZP Piekielna Góra - Lasy Północ z ustaleniami "<i>Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Polanica-Zdrój</i>",</p>

	<p>- Uchwała Nr XIV/ 90 /08 Rady Miejskiej w Polanicy-Zdroju z dnia 30 stycznia 2008 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego MPZP Piekielna Góra - Lasy Północ + załączniki,</p> <p>- Uchwała Nr XIV/ 87 /08 Rady Miejskiej w Polanicy-Zdroju z dnia 30 stycznia 2008 r. w sprawie stwierdzenia zgodności projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego MPZP Piekielna Góra - Ul. Wojska Polskiego z ustaleniami <i>"Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Polanica-Zdrój"</i>,</p> <p>- Uchwała Nr XIV/ 91 /08 Rady Miejskiej w Polanicy-Zdroju z dnia 30 stycznia 2008 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego MPZP Piekielna Góra - Ul. Wojska Polskiego.</p>
<p>Duszniki - Zdrój</p>	<p>- „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Duszniki-Zdrój”, 2012,</p> <p>- „Lokalny program rewitalizacji gminy Duszniki-Zdrój na lata 2016-2020”,</p> <p>- „Program ochrony środowiska dla gminy Duszniki- Zdrój na lata 2005 – 2011”,</p> <p>Uchwały RM niezwiązane bezpośrednio terytorialnie z PNGS i jego otuliną, ale mające duże znaczenie dla zagospodarowania turystycznego obszaru w niedalekiej odległości PNGS:</p> <p>- Uchwała Nr LIV/269/14 RM w Dusznikach – Zdroju z dnia 25 września 2014 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Duszniki – Zdrój dla obszaru strefy ochrony uzdrowskiej „A”,</p> <p>- Uchwała Nr XV/54/2011 RM w Dusznikach – Zdroju z dnia 23 listopada 2011 r. sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenów usług turystyki, sportu i rekreacji oraz zabudowy mieszkaniowej w Dusznikach – Zdroju, obręb Zieleniec AM-2, AM-3, AM-4,</p> <p>- Uchwała Nr XXXVII/198/09 RM w Dusznikach – Zdroju z dnia 30 marca 2009 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Duszniki – Zdrój, obręb Podgórze dla terenu przeznaczonego pod zabudowę mieszkalno-pensjonatową oraz usługi turystyki,</p> <p>- Uchwała Nr XXX/162/2005 RM w Dusznikach – Zdroju z dnia 30 marca 2005 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu zabudowy hotelarsko-turystycznej i mieszkaniowej w Dusznikach – Zdroju, działki nr 100, 110 AM-8 i 111 AM-9 Obręb Wapienniki,</p>

5.6. Analiza dokumentacji z zakresu turystyki i drogownictwa w nadleśnictwach

5.6.1. Koncepcja Zagospodarowania Turystycznego dla Nadleśnictw Ziemi Kłodzkiej

Opracowania wykonane dla Nadleśnictw Bystrzyca Kłodzka, Łądek Zdrój, Międzylesie i Zdroje są trzecimi w kolejności opracowaniami wykonanymi przez BULiGL oddział w Brzegu, które łączą jednostki samorządowe, organizacje przyrodnicze i turystyczne oraz nadleśnictwa wspólnym celem, którym jest ukierunkowanie i wypromowanie turystyki.

Koncepcja Zagospodarowania turystycznego bilansuje aktualny stan turystyki i rekreacji w nadleśnictwie z potrzebami w zakresie rozwijania działań w tej dziedzinie i pozwala na skanalizowanie ruchu turystycznego. Opracowanie wzbogaca wiedzę o istniejącej infrastrukturze turystycznej i uwzględnia postulaty jednostek samorządowych, organizacji pozarządowych i innych podmiotów zainteresowanych rozwojem turystyki w regionie, stając się podstawą dla prowadzenia wspólnych działań i ubiegania się o finansowanie zewnętrzne.

Zakres opracowania obejmuje analizę następujących zagadnień:

- spektrum działań Nadleśnictw w zakresie wspierania i propagowania turystyki oraz edukacji społeczeństwa;
- możliwości współpracy nadleśnictw z jednostkami samorządu terytorialnego i organizacjami turystycznymi w zakresie edukacji, rekreacji i turystyki;
- określenie możliwości i sposobów spełnienia oczekiwań społeczeństwa poprzez udostępnienie terenów rekreacyjnych przy pomocy infrastruktury turystycznej;
- wskazanie potencjału przyrodniczego w aspekcie określenia przydatności terenów do pełnienia funkcji turystycznej poprzez analizę uwarunkowań dla kierowania ruchu turystycznego wynikających z istniejącego zagospodarowania terenu;
- wskazanie sposobu dalszego zagospodarowania turystycznego lasów w taki sposób by spełniać postulaty dotyczące ochrony przyrody.

5.6.2. Formalno - prawne uwarunkowania rozwoju turystyki w Lasach Państwowych

Lasy Państwowe zapewniają dostęp do wypoczynku na terenach podlegających ich zarządowi na podstawie Ustawy o lasach z dnia 28 września 1991 roku. Artykuł 26, rozdział 5, punkt pierwszy Ustawy mówi o tym, że Lasy stanowiące własność Skarbu Państwa, poza wyszczególnionymi w punktach drugim i trzecim Ustawy są udostępniane dla ludności. Ograniczenia dotyczą miejsc objętych stałym i okresowym zakazem wstępu, które poza Uprawami leśnymi do 4 m wysokości powinny być oznaczone tablicą „Zakaz wstępu”.

Kolejnym ograniczeniem jest wyszczególniony w artykule 29 zakaz poruszania się pojazdem silnikowym po drogach leśnych, jeśli te nie są oznakowane inaczej. Ograniczenie to nie dotyczy osób niepełnosprawnych, które poruszają się pojazdami przystosowanymi do ich potrzeb.

W rozdziale szóstym Instrukcji Urządzania Lasu z 2012 r., dotyczącym prac planistyczno-prognostycznych, znajduje się zapis traktujący o Zadaniach gospodarczych wynikających z planu urządzania lasu dla Nadleśnictwa, a w szczególności „Określenie potrzeb w zakresie infrastruktury technicznej, w tym turystyki i rekreacji” (Ustęp 2.7)

Paragraf 108 tego ustępu wyszczególnia, że są to punkty odnoszące się między innymi do „urządzeń na potrzeby turystyki i rekreacji, ośrodków oraz izb edukacji przyrodniczej itp.”.

Ponadto w instrukcji urządzania lasu możemy znaleźć zapis o tym, że „wytyczne dotyczące turystyki i rekreacji w lasach powinny uwzględniać zasady postępowania określone w części III „Zasad hodowli lasu” oraz „Zasięg, a także lokalizację lasów przeznaczonych do masowego wypoczynku i turystyki, jak też ich podział na strefy określa się w porozumieniu z terytorialnie właściwymi organami samorządowymi do spraw zagospodarowania przestrzennego oraz turystyki i wypoczynku.

Zasady Hodowli lasu tom III zawierają wskazówki dotyczące tego, w jakim kierunku mają być prowadzone lasy przeznaczone dla celów wypoczynkowych, a także które obszary leśne mogą podlegać zagospodarowaniu rekreacyjnemu, i są to przykładowo „lasy w strefach ochronnych wokół sanatoriów i uzdrowisk i lasy w granicach administracyjnych miast i w zasięgu powszechnej penetracji ludności miejskiej „

Na zlecenie Dyrekcji Generalnej Lasów Państwowych, Ośrodek Rozwojowo Wdrożeniowy w Bedoniu realizuje projekt „Turystyka w Lasach Państwowych” w ramach którego powstało kilka publikacji.

- W 2006 roku wydano opracowanie „Miejsce masowego wypoczynku”. Publikacja zawiera informacje prawne dotyczące wyznaczania takich miejsc oraz dane techniczne pozwalające ujednoczyć parametry nowo budowanych i modernizowanych miejsc wypoczynku. Celem opracowania była pomoc przy planowaniu budowy nowych;
- Szlak konny w Nadleśnictwie to zestawienie wytycznych do projektowania ścieżek na potrzebę wypoczynkowej turystyki konnej. Odnoszą się one do procedur tworzenia samych szlaków, ale także infrastruktury towarzyszącej oraz oznaczeń
- Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe jako beneficjent funduszy europejskich przeznaczonych na rozwój turystyki jest ekspertyzą dotyczącą projektowania inwestycji współfinansowanych ze środków funduszy strukturalnych
- Las bez barier to wydany w dwóch tomach zbiór dobrych praktyk podczas tworzenia szlaków turystycznych i obiektów kubaturowych, które będą dostosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych.
- Szlaki konne w Lasach Państwowych zostało wydane ponownie w 2015, opracowanie zostało poszerzone o nowe rozwiązania infrastrukturalne uwzględniające specyficzne potrzeby koni.

Program „Aktywne Udostępnianie Lasu” przygotowany na lata 2013-2014, powstał w zamyśle jako wspólne przedsięwzięcie jednostek organizacyjnych Lasów Państwowych, którego celem było wprowadzenie ujednoliconego podejścia do tworzenia infrastruktury technicznej.

Program zakładał realizację inwestycji w oparciu o środki własne nadleśnictw przy możliwym współfinansowaniu ze środków funduszu leśnego, a także przy współpracy z m.in. samorządami.

Ustawa o ochronie przyrody z 2004 także odnosi się do zagadnień udostępniania lasu i jest nadrzędnym dokumentem, skupiającym się na ograniczeniach dla rozwoju turystyki. Ustawa definiuje występujące w Polsce formy ochrony przyrody oraz to jakie zadania związane z ochroną przyrody, mają poszczególne formy. Ustawa reguluje zasady funkcjonowania ruchu turystycznego, na terenach objętych ochroną przyrody.

Tworzy także ramy w granicach, których możliwa jest realizacja przedsięwzięć mających na celu udostępnienie obszaru dla ludności.

5.6.3. Analiza dokumentacji z zakresu drogownictwa w nadleśnictwach

Dokumentem regulującym zagadnienia obejmujące optymalizację leśnej sieci drogowej jest Zarządzenie Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych nr 28 z dnia 27 kwietnia 2018 r.

Celem optymalizacji leśnej sieci drogowej w nadleśnictwach jest wskazanie i opisanie optymalnej sieci dróg oraz ustalenie harmonogramu prac remontowo-inwestycyjnych.

Metodyka opracowania obejmuje cztery etapy:

1. Prace przygotowawcze

- Analiza materiałów i danych przekazanych z nadleśnictwa
- Analiza istniejącej sieci komunikacyjnej i linii podziału powierzchniowego wykorzystywanych do transportu kołowego pod kątem zaprojektowania na nich docelowej sieci drogowej
- Analiza istniejących opracowań dotyczących sieci drogowej
- Analiza aspektów przyrodniczych
- Analiza map ochrony przeciwpożarowej
- Analiza możliwości wyjazdu na drogi innych własności
- Analiza sieci dróg innych własności pod względem możliwości dojazdu do wszystkich kompleksów leśnych
- Analiza istniejących punktów newralgicznych
- Analiza istniejących i potencjalnych konfliktów w funkcjonowaniu projektowanej sieci drogowej
- Analiza połączeń z siecią dróg leśnych sąsiednich nadleśnictw ze wskazaniem ewentualnych dróg strategicznych
- Analiza czynników decydujących o gęstości i przebiegu docelowej sieci drogowej

2. Prace projektowe

- Określenie granic obszarów transportowych
- Obliczenie mas drewna do pozyskania w ramach obszarów transportowych wraz z analizą pozyskania na kolejne dziesięciolecia na okres nie krótszy niż 30 lat
- Identyfikacja barier transportowych
- Wstępny projekt przebiegu dróg głównych i bocznych docelowej sieci drogowej
- Wstępny projekt lokalizacji składnic zbiorczych
- Terenowa weryfikacja wstępnych założeń do projektu sieci
- Określenie alternatywnego przebiegu dróg w miejscach występowania przeszkód
- Obliczenie potoku ładunków dla zaprojektowanych dróg
- Weryfikacja możliwości wyjazdów i lokalizacji zjazdów z dróg publicznych
- Uzyskanie informacji dotyczących dojazdów do dróg publicznych przez grunty innych własności

3. Prace terenowe

- Nadanie numerów drogom objętym projektem
- Podział dróg na odcinki
- Pomiar parametrów geometrycznych i technicznych dróg w terenie
- Opis odcinków dróg

4. Prace kameralne

- Opracowanie bazy danych geometrycznych i danych opisowych
- Przygotowanie projektu docelowej sieci drogowej nadleśnictwa
- Przeprowadzenie analizy potoku ładunków w obszarach transportowych
- Sporządzenie harmonogramu działań niezbędnych do osiągnięcia docelowej sieci dróg
- Przygotowanie wniosków dla zamawiającego odnośnie dalszego wykorzystania istniejących dróg leśnych niewłączonych do sieci docelowej

Efektem końcowym prac jest projekt docelowej sieci drogowej nadleśnictwa, wykonany zgodnie z powyższym zarządzeniem.

Dokumentację niezbędną do realizacji projektu docelowej sieci drogowej nadleśnictwa stanowią:

- Wytyczne prowadzenia robót drogowych w lasach, Bedoń
- Drogi leśne. Poradnik techniczny (2006): Dyrekcja Generalna Lasów Państwowych, Bedoń
- Instrukcja ochrony przeciwpożarowej lasu (2012) Samodzielna Pracownia Ochrony Przeciwpożarowej Lasu Instytutu Badawczego Leśnictwa, Warszawa

Nadleśnictwa Ziemi Kłodzkiej posiadają stosowną dokumentację w zakresie optymalizacji dróg. Opracowania pod nazwą „Ekspertyza optymalizacji i rozwoju infrastruktury drogowej dla nadleśnictwa” powstały w latach 2012 oraz 2013.

W roku 2018 oraz 2019 trwają prace nad dostosowaniem przedmiotowych dokumentacji do wymagań Zarządzenia DGLP nr 28 z roku 2018.

6. REZULTATY ANALIZ

6.1. Sieć drogowa

Sieć drogowa na terenie w zarządzie nadleśnictw Ziemi Kłodzkiej opisano w ujęciu poszczególnych jednostek Lasów Państwowych.

Na podstawie założeń planistycznych dla każdego nadleśnictwa (Bystrzyca Kłodzka, Lądek Zdrój, Międzyzlesie, Zdroje) powstała koncepcja docelowej sieci dróg leśnych. Gęstość sieci dróg powinna wynosić 25,8 - 28,3 m dróg/ha, przy założeniu optymalnej odległości dróg leśnych w granicach 410 - 450 m.

1. Nadleśnictwo Bystrzyca Kłodzka

Sieć dróg głównych (stanowiących dojazdy pożarowe) obejmuje ponad 105 km. Uzupelnieniem głównych elementów planowanej sieci dróg są drogi gospodarcze, określane w ekspertyzie jako drogi boczne. Są to te elementy liniowe, z których potoki ładunków powinny spływać do dróg głównych leśnych lub w mniejszych obszarach transportowych bezpośrednio do dróg publicznych. Na podstawie analiz uzyskano niespełna 130 km takich dróg.

Ekspertyza optymalizacji i rozwoju infrastruktury drogowej dla nadleśnictwa Bystrzyca Kłodzka przewiduje wykorzystanie ok. 295 km dróg leśnych. Docelowa sieć drogowa obejmuje ok. 42 % istniejących dróg nadleśnictwa. Gęstość docelowej sieci dróg w nadleśnictwie wynosi 23,1 m/ha

2. Nadleśnictwo Lądek Zdrój,

W wyniku przeprowadzonych analiz wyodrębniono ponad 220 km dróg głównych, a ponadto 130 km dróg bocznych. Ekspertyza optymalizacji i rozwoju infrastruktury drogowej dla nadleśnictwa Lądek Zdrój przewiduje wykorzystanie ok. 350 km dróg leśnych. Docelowa sieć drogowa obejmuje ok. 60 % istniejących dróg nadleśnictwa. Gęstość docelowej sieci dróg w nadleśnictwie wynosi 21,2 m/ha

3. Nadleśnictwo Międzyzlesie

W wyniku prac wyodrębniono ponad 130 km dróg głównych, a ponadto ponad 150 km dróg bocznych. Ekspertyza optymalizacji i rozwoju infrastruktury drogowej dla nadleśnictwa Międzyzlesie przewiduje wykorzystanie ok. 280 km dróg leśnych. Docelowa sieć drogowa obejmuje ok. 60 % istniejących dróg nadleśnictwa. Gęstość docelowej sieci dróg w nadleśnictwie wynosi 26,8 m/ha

4. Nadleśnictwo Zdroje

W nadleśnictwie w ramach prac wyodrębniono ponad 160 km dróg głównych oraz ok. 95 km dróg bocznych. Ekspertyza optymalizacji i rozwoju infrastruktury drogowej dla nadleśnictwa Zdroje przewiduje wykorzystanie ok. 255 km dróg leśnych. Docelowa sieć drogowa obejmuje ok. 45 % istniejących dróg nadleśnictwa. Gęstość docelowej sieci dróg w nadleśnictwie wynosi 24,5 m/ha.

6.2. Ocena stabilności drzewostanów Parku Narodowego Gór Stołowych

6.2.1. Diagnoza czynników mających wpływ na stan i stabilność drzewostanów Parku Narodowego Gór Stołowych

Na terenie Gór Stołowych wytworzyły się trzy poziomy morfostrukturalne. Najwyższy poziom wierzcholinowy stanowi najmłodsza, aktywnie rozwijająca się część Gór Stołowych. Są to ich najwyższe wzniesienia takie jak: Szczeliniec (880-919 m n.p.m.), Skalniak (840-915 m n.p.m.), Narożnik (700-850 m n.p.m.) i Szczytnik (560 m n.p.m.). Poziom średni zwany poziomem Pasterki – Karłowa – Łężyc, który jest poziomem margli plenerskich środkowego turonu oraz poziom dolny, obejmujący północno- wschodnią część Gór Stołowych (tak zwany dolnomioceński poziom zrównania) (Niemczyk, 2017).

Na obszarze Gór Stołowych dominują wiatry z kierunku południowego (45%), na kierunek zachodni i północny przypada odpowiednio 20 i 19% czasu, najmniej częsty jest wiatr z kierunku wschodniego (13%), a cisza atmosferyczna występowała w 3% przypadków. Bardziej szczegółowo kierunek wiatrów jest następujący: S (15%), SSE i SSW (po 12%), SW (9%), WSW i NNE (po 7%), NW i SE (po 2%) oraz ESE (1%). Z punktu widzenia opadów dowietrzne stoki pasm górskich o ekspozycji SW-W-NW są opadowo uprzywilejowane, natomiast po stronie zawietrznej (NE-E-SE) obserwuje się zmniejszenie opadów (Sobik i Błaś, 2018).

Na przestrzeni lat wśród zagrożeń dla gleb Gór Stołowych wymieniano (Kabała i in. 2018):

- fizyczną degradację pokrywy glebowej wskutek erozji na gruntach rolnych, szlakach turystycznych, drogach gospodarczych i tzw. szlakach zrywkowych;
- hydrologiczną degradację gleb organicznych i mineralno-organicznych będącą efektem nadmiernego odwadniania siecią rowów melioracyjnych;
- chemiczną degradację jako zanieczyszczenie metalami ciężkimi i węglowodorami lub eutrofizacją spowodowaną nieuporządkowaną gospodarką wodno-ściekową na terenie osad znajdujących się w granicach PNGS.

Wszystkie wymienione powyżej formy oddziaływań stwarzały w przeszłości realne zagrożenie dla pokrywy glebowej w Górach Stołowych i do dziś są rejestrowane, jednak na skutek powstania Parku Narodowego, jak i wskutek ogólnych przemian gospodarczo-społecznych, większość zagrożeń dla gleb została opanowana lub znacząco osłabła. Obecnie najpoważniejszym wydaje się być problem odwodnienia i degradacji siedlisk wilgotnych i bagiennych.

Gęstość sieci rzecznej dla obszaru Gór Stołowych wynosi około 1,25 km/km², a dla obszaru Parku nawet 2,7 km/km². Jednak naturalny układ koryt został na terenie PNGS mocno zaburzony poprzez budowę sztucznej sieci drenażu. Sieć rowów melioracyjnych jest szczególnie silnie rozwinięta na obszarze mokradeł i terenach o silnie rozwiniętej retencji powierzchniowej. Kolejnym elementem sztucznej sieci drenażu na obszarze Parku jest system rowów przydrożnych, stanowiących odwodnienie dróg i szlaków turystycznych.

Wreszcie na modyfikację naturalnego drenażu obszaru Parku znacząco wpływa także rozbudowana sieć dróg, ścieżek i duktów leśnych oraz miejsca po zrywce drewna (Witek, 2018).

Większość powierzchni leśnej Parku zajmują zbiorowiska nienaturalne (około 4500 ha), głównie zdegradowane monokultury świerkowe lub drzewostany z dużym udziałem świerka w swoim składzie, charakteryzujące się jednowiekową i jednopiętrową budową. Są one podatne na klęski wiatro- i śniegołomów oraz sprzyjają niekontrolowanemu rozwojowi gradacji owadów. Naturalne zbiorowiska leśne zachowały się tylko na stosunkowo niewielkich obszarach, trudno dostępnych stoków, jarów i wąwozów. Zalicza się do nich kwaśną buczynę sudecką, jaworzynę górską, naturalne dolnoreglowe bory świerkowe, naskalne bory sosnowe. Aby ograniczyć niekorzystny wpływ sztucznych świerczyn na pozostałe ekosystemy kieruje się procesami przyrodniczymi w celu przebudowy zniekształconych ekosystemów na zbiorowiska potencjalnie zbliżone do naturalnych oraz prowadzi się działania mające na celu przedłużenie trwałości niestabilnych antropogenicznych świerczyn w celu zapewnienia czasu potrzebnego do ich przebudowania. Przebudowa zniekształconych ekosystemów leśnych polega na przywracaniu stanu równowagi pomiędzy siedliskiem a biocenozą, poprzez wprowadzanie pożądanych dla danych fitocenoz gatunków drzewiastych. Działania obejmują:

- inicjowanie i promowanie wszelkich procesów związanych z pojawianiem się naturalnych odnowień buka, jawora, jodły i pozostałych pożądanych gatunków, ich ochrona przed zgryzaniem, pielęgnacja oraz monitorowanie;
- na obszarach, na których nie występuje odnowienie naturalne, odnawianie sztuczne oraz monitorowanie wysadzanych sadzonek jodły, buka, jawora i pozostałych gatunków.

Szczególnej pieczy w Parku podlega jodła. Aby stała się ona znowu gatunkiem lasotwórczym realizowany jest program jej restytucji. Aby zwiększyć jej udział w ekosystemach leśnych do wielkości pożądanej prowadzone są działania mające na celu wykorzystanie istniejących zasobów przyrodniczych tego gatunku w Górach Stołowych oraz jej sztuczne wprowadzanie do ekosystemu przy wykorzystaniu istniejącej bazy nasiennej (Sznajder, 2017).

W 2017 roku najwięcej drzewostanów rości na wysokości od 700 do 799 m n.p.m. (40,6%) oraz od 600 do 699 m n.p.m. (31,9%). Kolejne grupy miały już mniejszy udział – od 500-599 m n.p.m. (13,2%), 800-899 m n.p.m. (8,4%) i od 400 do 499 m n.p.m. (5,9%), (Miścicki, 2018).

W roku 2017 drzewostany post-gospodarcze, o uproszczonej budowie – jednowiekowe, zwykle z dużym udziałem tylko jednego gatunku drzewa – zaliczone do fazy rozwojowej drągowiny jednowiekowej lub drzewostanu przejściowego dojrzewającego – zajmowały około 60% powierzchni. Płaty lasu o bogatszej strukturze i bardziej zbliżone do postaci naturalnej – zaliczone do faz rozwojowych: regeneracyjnej, optymalnej wczesnej i późnej, terminalnej wczesnej i późnej – zajmowały łącznie około 25%. W składach gatunkowych drzewostanów stwierdzono obecność 25 gatunków drzew. Z punktu widzenia udziału miąższowości tylko trzy gatunki (świerk, buk, modrzew) przekroczyły granicę 5%, a cztery gatunki (brzoza, jawor, jesion i sosna) mieściły się w przedziale 1-5%. Pozostałe gatunki były nieliczne (Miścicki, 2018).

Wskazuje się, że podstawowym czynnikiem kształtującym zdrowotność i zagrożenia lasów PNGS jest ich skład gatunkowy (dominacja świerka), co jest podstawowym czynnikiem kształtującym znaczną wyjściową podatność drzewostanów na negatywne wpływy osłabiających je czynników abiotycznych (przede wszystkim wiatr i śnieg) i biotycznych. Z tego względu główne zagrożenia dotyczą właśnie świerka i tworzonych przez ten gatunek drzewostanów o niskiej stabilności i ograniczonej odporności (Grodzki, 2018).

W strukturze wiekowej drzewostanów PNGS nieznacznym jest udział drzewostanów powstałych w latach 1989-2008, zaś niewielki jest udział drzewostanów powstałych w latach 1909-1918 i 1939-1948. Natomiast najwięcej jest drzewostanów powstałych w latach 1889-1908 i 1919-1928 (Miścicki, 2018).

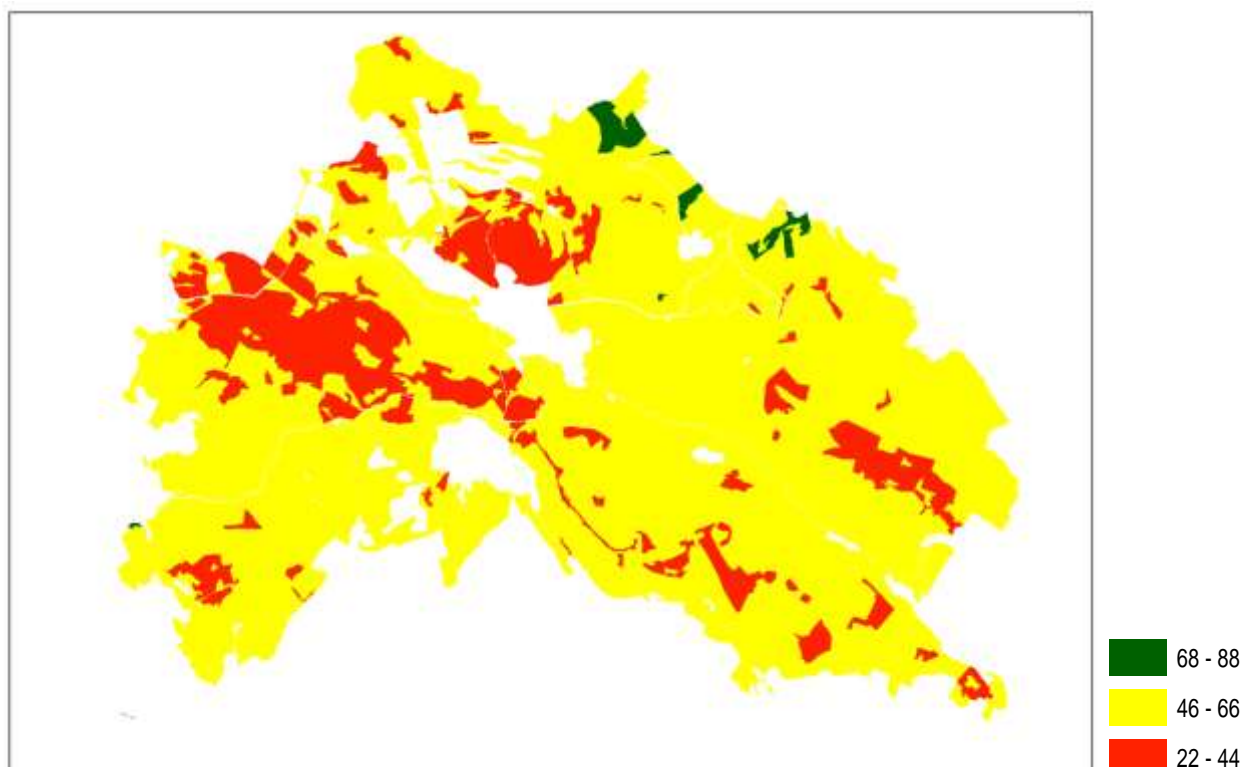
Zapobieganie rozpadowi sztucznych świerczyn polega głównie na ograniczaniu populacji kornika drukarza i gatunków mu towarzyszących – kornika drukarczyka, rytownika pospolitego, czterooczaka świerkowca, kornika zrosło zębego, oszczecika jasnego (Sznajder, 2017; Grodzki, 2018).

Średnia objętość pni martwych drzew (łącznie stojących i leżących) w roku 2014 wynosiła $42,1 \pm 6,2$ m³/ha. Miąższość martwych drzew stojących wynosiła $16,3 \pm 3,1$ m³/ha, a drzew leżących $16,9 \pm 3,1$ m³/ha (Miścicki, 2018). Roczna miąższość pozyskiwanych drzew zasiedlonych przez owady kambiofagiczne przypadająca na 1 ha drzewostanów świerkowych w PNGS oraz przyległych nadleśnictwach (RDLP Wrocław) w 2016 roku wynosiła 0,01-0,4 m³/ha (PNGS) oraz od 0,41-1,20 m³/ha (nadleśnictwa Zdroje i Bystrzyca Kłodzka) oraz o 1,21-2,40 m³/ha (nadleśnictwa Jugów i Międzyzlesie) (Grodzki, 2018).

Obecnie Góry Stołowe posiadają najbardziej rozbudowaną sieć pieszych szlaków turystycznych (ich łączna długość wynosi 109 km) spośród wszystkich pasm górskich w Sudetach. Jednocześnie wzrasta zainteresowanie turystyką kwalifikowaną, do której zaliczyć można turystykę rowerową (długość szlaków rowerowych wynosi ponad 53 km), narciarstwo śladowe (długość tras narciarskich wynosi około 30 km) i wspinaczkę (w wybranych miejscach Parku – południowe ściany Szczelińca Wielkiego, południowe ściany Narożnika i Kopy Śmierci, rejon tzw. Starego Biwaku, fragmenty Białych Ścian oraz ściany Radkowskich Skał i Filarów Skalnych). Ruch turystyczny koncentruje się głównie na Błędnym Skałach i Szczelińcu Wielkim. Stwierdzono, że presja wywierana na cenne przyrodniczo siedliska w regionie Błędnym Skał ze strony wzmożonego ruchu pojazdów spalinowych jest coraz większa. Obserwowane jest także nasilenie ruchu turystycznego na obszarach Parku, które do niedawna jeszcze z rzadka były odwiedzane przez turystów, co związane jest z dynamicznym rozwojem turystyki oraz poszukiwaniem przez turystów nowych „nieodkrytych” miejsc (Mazur i Sugiero, 2018).

6.2.2. Stabilności drzewostanów Parku Narodowego Gór Stołowych

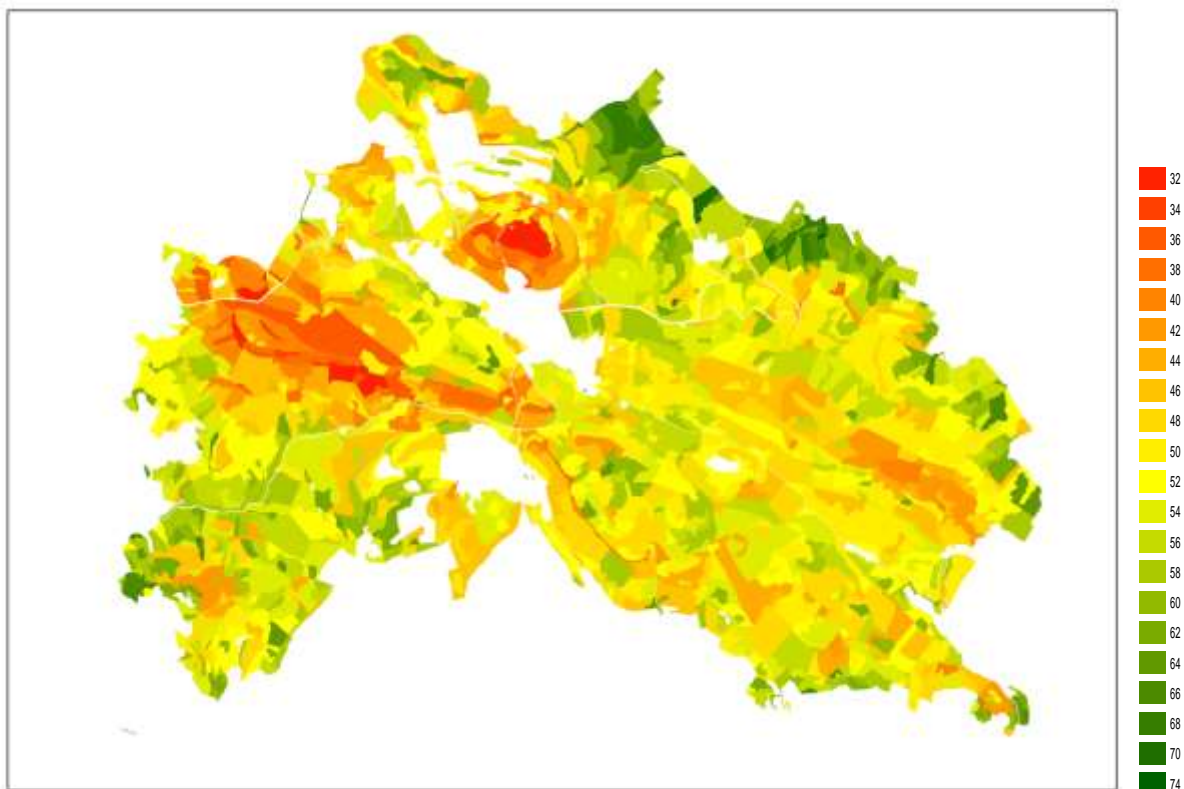
Przestrzenne rozmieszczenie kategorii stabilności drzewostanów w PNGS prezentuje Ryc. 7. Wynika z niej, że na obszarze Parku nie stwierdzono drzewostanów niestabilnych (0-22 pkt.). Dominują natomiast drzewostany o obniżonej stabilności (44-66 pkt.), zajmujące powierzchnię 4814,03 ha. Drzewostany o silnie obniżonej stabilności zajmują powierzchnię 931,26 ha i znajdują się one przede wszystkim w rejonie Błędných Skał, Skalnika, Ptasiej Góry, Szczelińca, Piekła, Pasterskiej Skały, Skalnych Grzybów i Urwiska Baborowskiego. Pojedyncze drzewostany są stabilne (powierzchnia 58,48 ha) i rosną one w północno-wschodniej części Parku pomiędzy Białą Skałą a Radkowskimi Skałami.

Ryc. 7. Kategorie stabilności drzewostanów Parku Narodowego Gór Stołowych.

(Kolor czerwony- drzewostany o silnie obniżonej stabilności, kolor żółty- drzewostany o obniżonej stabilności, kolor zielony- drzewostany stabilne).

Rzeczywista liczba punktów uzyskana przez poszczególne drzewostany wynosiła od 32 do 74 punktów. Ujęcie przestrzenne oceny prezentuje rycina 8. Najwięcej drzewostanów uzyskało ocenę 52 punkty (ich powierzchnia wynosiła łącznie 764,91 ha). Niewiele mniej było drzewostanów, które otrzymały 50 i 54 punkty (powierzchnia łącznie odpowiednio 743,89 i 710,76 ha. Najmniej drzewostanów (zaledwie 0,71 ha) uzyskało maksymalną liczbę punktów (74). W omawianym przedziale punktowym nie stwierdzono drzewostanów o ocenie punktowej równej 72 pkt.

Ryc. 8. Ocena punktowa stabilności drzewostanów Parku Narodowego Gór Stołowych.

(Kolor czerwony- minimalna liczba punktów 32; kolor zielony- maksymalna liczba punktów 74).

6.3. Stan infrastruktury turystycznej PNGS oraz sąsiednich nadleśnictw

6.3.1. Infrastruktura turystyczna

Teren Parku Narodowego Gór Stołowych jest bardzo intensywnie zagospodarowany turystycznie. Współcześnie istniejąca infrastruktura powstawała w parku już XIX w i niekiedy pełni swoją funkcję do dziś, jednak najstarsze elementy zagospodarowania stanowią swego rodzaju atrakcje.

Współcześnie istniejąca infrastruktura turystyczna została podzielona w zależności od pełnionej funkcji dla różnych form istniejącej w parku turystyki. W związku z tym została ona podzielona na 4 grupy:

1. Infrastruktura służąca przede wszystkim turystyce pieszej,
2. Infrastruktura dla turystyki rowerowej,
3. Infrastruktura dla turystyki narciarskiej,
4. Infrastruktura o charakterze edukacyjnym.

1. Infrastruktura turystyki pieszej

Na infrastrukturę dla turystyce pieszej składają się elementy liniowe i punktowe. Do tych pierwszych należy zaliczyć szlaki piesze oznaczone czterema kolorami - czerwonym, niebieskim, zielonym i żółtym – w obrębie istniejących dróg i ścieżek. Przez teren parku narodowego poprowadzono Główny Szlak Sudecki, który w obrębie analizowanego obszaru posiada przebieg od Jakubowic przez Błędne Skały do Karłowa, dalej Drogą nad Urwiskiem i Skalne Grzyby do Studzienna.

Infrastrukturę punktową tworzy 9 typów obiektów pełniących różne funkcje:

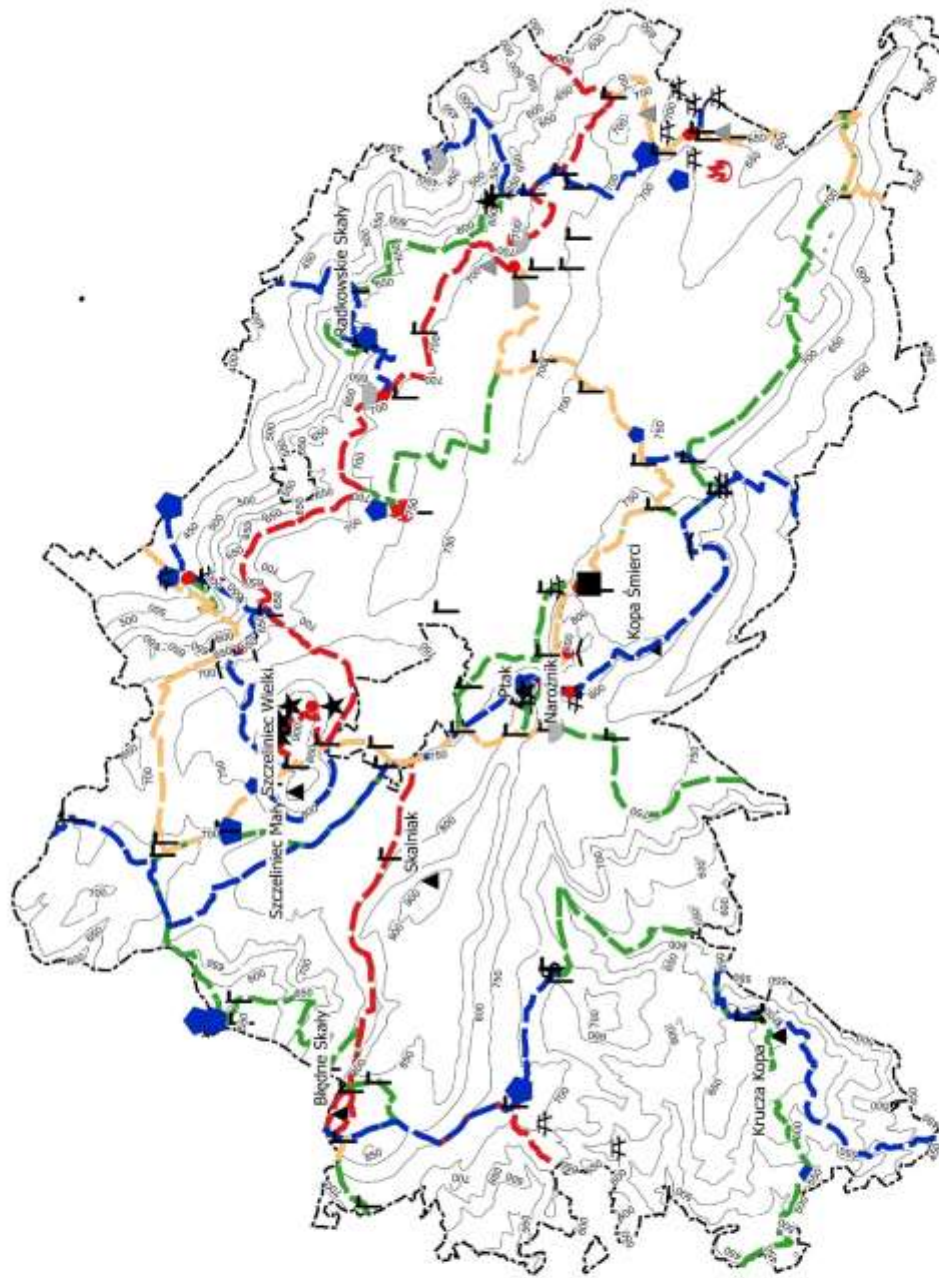
- odpoczynkowe: ławy, ławostoły, wiaty turystyczne drewniane,
- informacyjne: szlakowskazy,
- zabezpieczające: mosty, kładki drewniane, barierki, łańcuchy, schody,
- pozostałe: kasy, kosze na śmieci.

Obiekty i urządzenia przedstawiono na Ryc. 9.

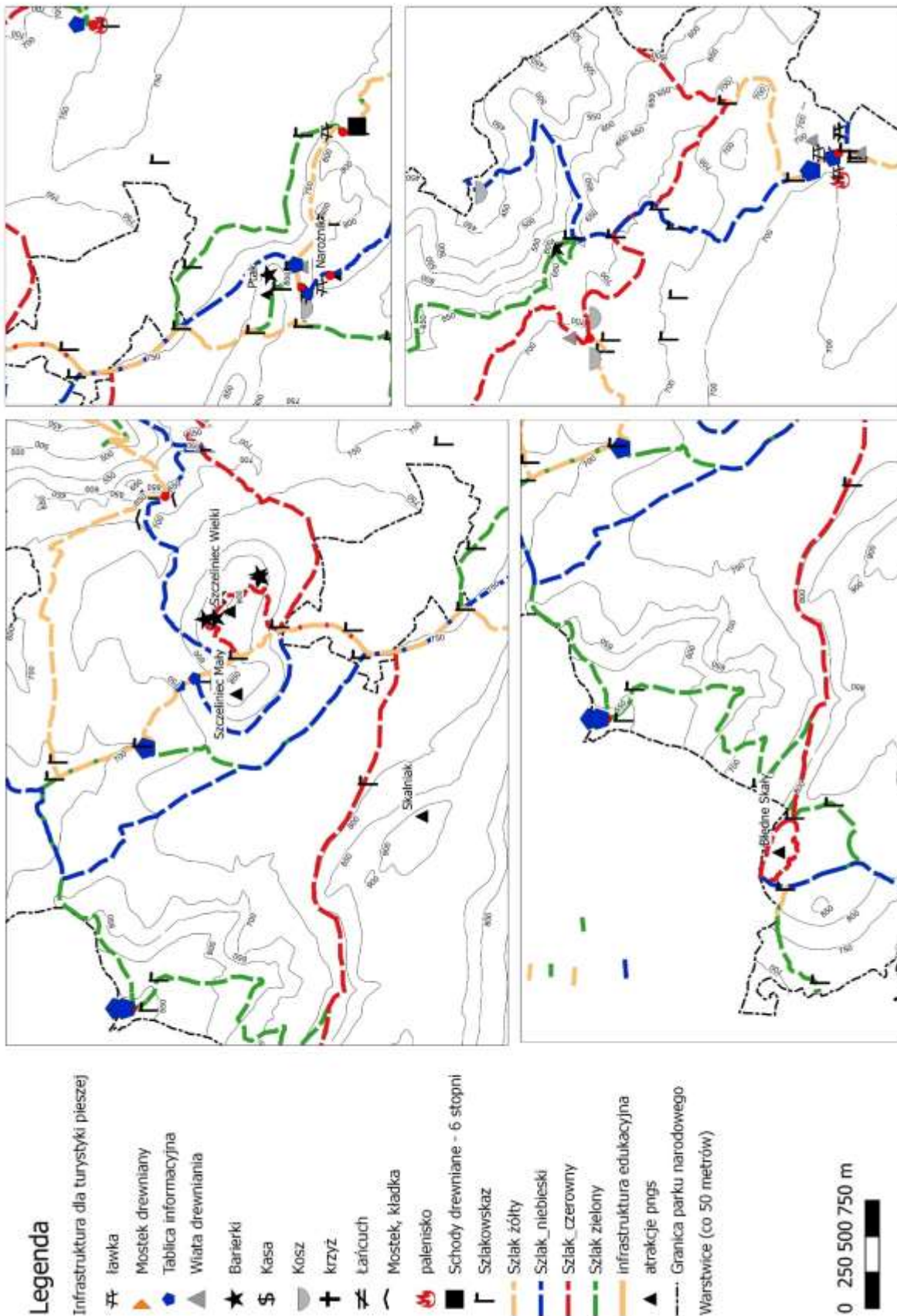
Legenda

Infrastruktura dla turystyki pieszej

- ♣ lawka
- ▲ Mostek drewniany
- Tablica informacyjna
- ▲ Wiata drewniana
- ★ Bariery
- ⌘ Kasa
- ◐ Kosz
- ⊕ krzyż
- ⚡ Łączuch
- ⌒ Mostek, kładka
- 🔥 palenisko
- Schody drewniane - 6 stopni
- ┌ Szlakowskaz
- Szlak żółty
- Szlak niebieski
- Szlak czerwony
- Szlak zielony
- infrastruktura edukacyjna
- ▲ atrakcje pings
- Granica parku narodowego
- Warstwiec (co 50 metrów)

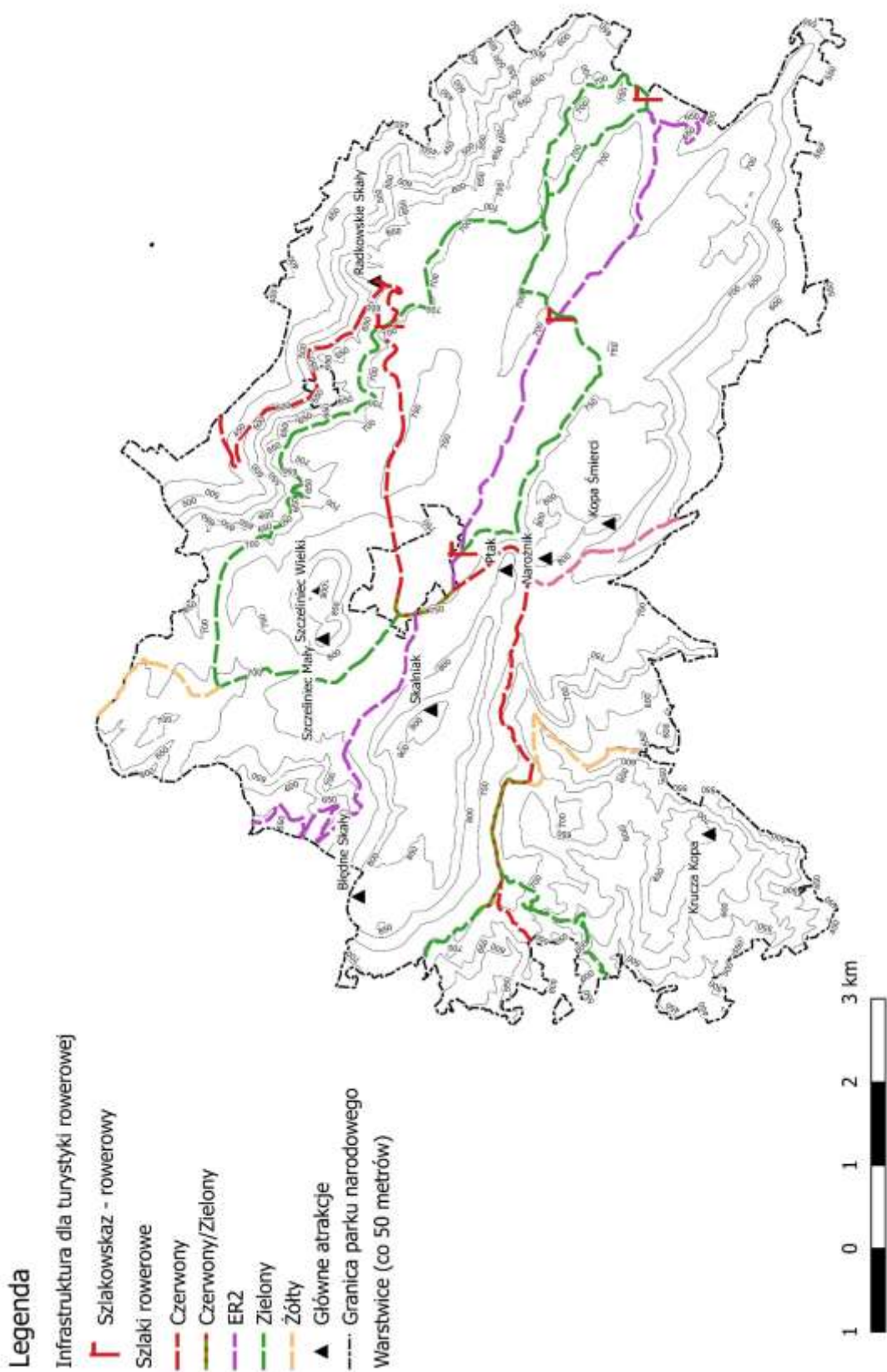
Ryc. 9. Infrastruktura dla turystyki pieszej.

Ryc. 10. Infrastruktura dla turystyki pieszej w rejonach: 1. Szczelińca Wielkiego; 2. Błędnych Skał; 3. Fortu Karola i Naroznika; 4. Skalnych Grzybów.

1. Infrastruktura turystyki rowerowej

Na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych istnieje infrastruktura dla turystyki rowerowej w postaci liniowej i punktowej. Do pierwszej grupy zalicza się szlaki rowerowe oznaczone trzema kolorami: czerwonym, zielonym i żółtym. Prócz tego przez teren parku poprowadzono międzynarodowy szlak rowerowy ER-2 (oznaczony na zielono) prowadzący z miejscowości czeskiej przy granicy z Polską - Machovska Lhota, przez Ostrą Górę, Karłów i Praskim Traktem do Batorowa. Do drugiej grupy można zaliczyć szlakowskazy.

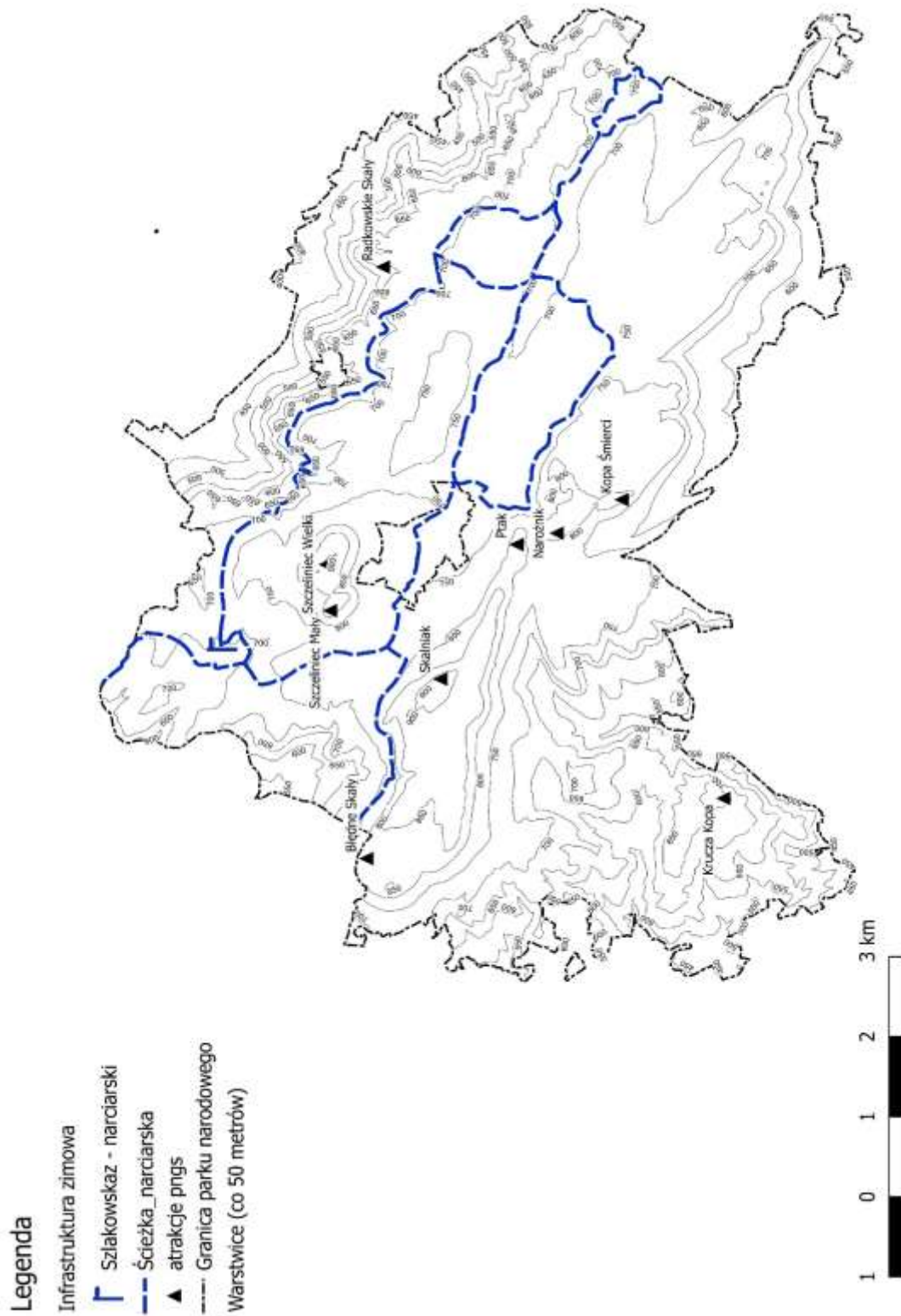

Ryc. 11. Infrastruktura dla turystyki rowerowej.

Źródło: Mateusz Rogowski

2. Infrastruktura turystyki zimowej

Na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych istnieje infrastruktura dla turystyki zimowej, w postaci narciarstwa biegowego. Wyznaczono trasy narciarstwa biegowego i zamontowano szlakowskazy.

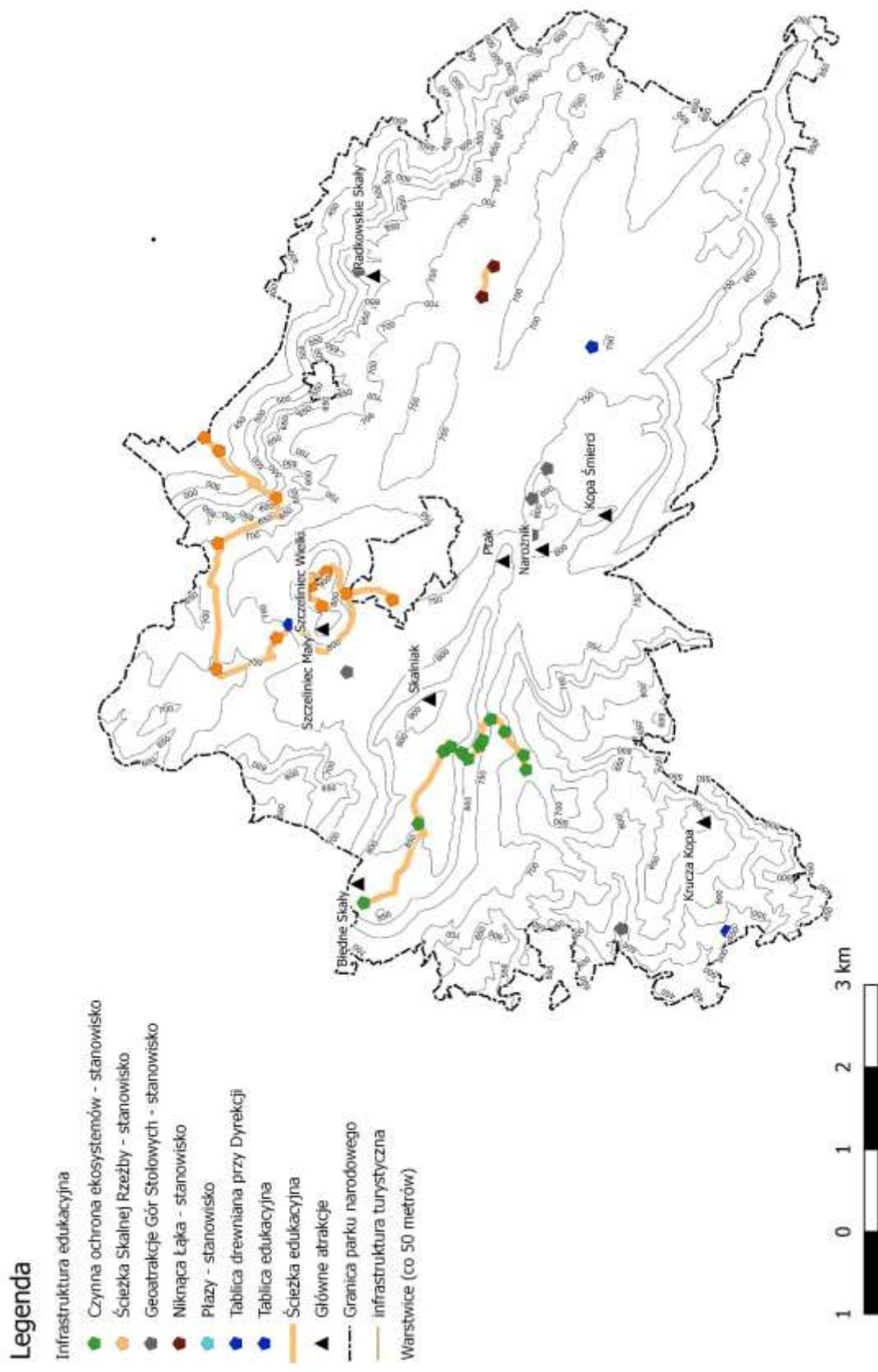
Ryc. 12. Infrastruktura dla turystyki zimowej.

Źródło: Mateusz Rogowski

3. Infrastruktura edukacyjna

Na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych istnieją 4 ścieżki edukacyjne opatrzone tablicami edukacyjnymi. Są to:

- „Ścieżka Skalnej Rzeźby” o długości około 10 km, prowadząca z Karłowa przez Szczeliniec Wielki, Pasterkę do Radkowa, opatrzona 14 tablicami,
- „Czynna ochrona ekosystemów w Parku Narodowym Gór Stołowych”, prowadząca z Parkingu YMCA na Błędne Skały, opatrzona 12 tablicami,
- „Niknąca Łąka” o długości 0,4 km, prowadząca w rejonie torfowiska o tej samej nazwie z 2 tablicami,
- „Geoatrakcje Gór Stołowych”, posiadająca 6 stanowisk.

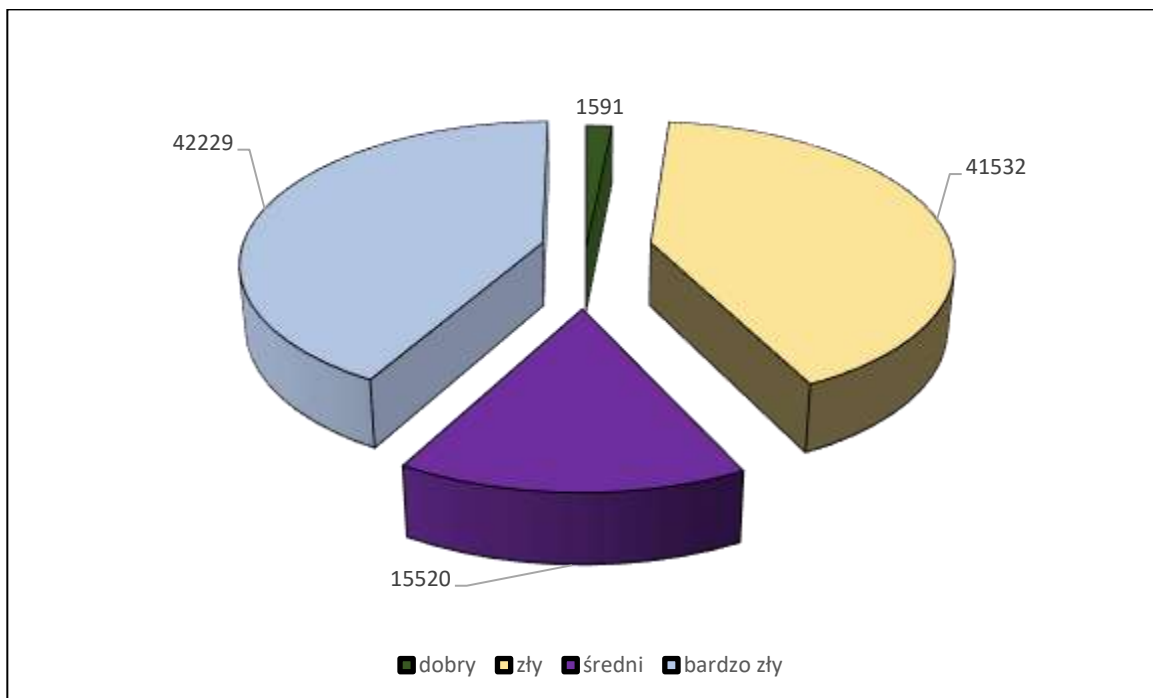
Ryc. 13. Infrastruktura edukacyjna Parku Narodowego Gór Stołowych.

Źródło: Mateusz Rogowski

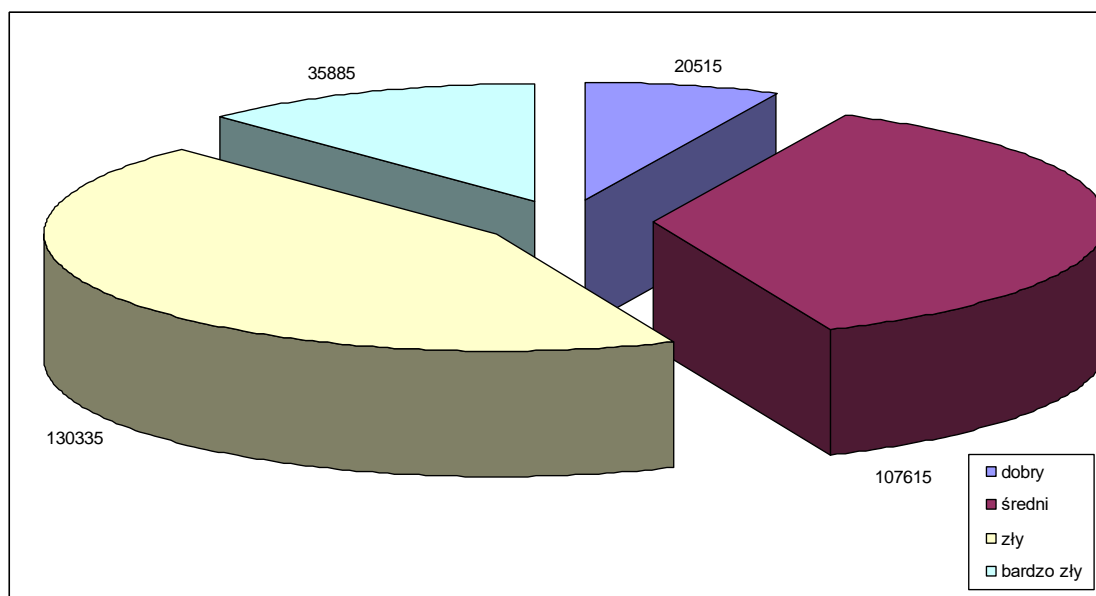
6.3.2. Infrastruktura drogowa

Stan infrastruktury drogowej w zarządzie PNGS oraz nadleśnictw Ziemi Kłodzkiej jest zróżnicowany. W większości jednostek dominuje stan zły. Wyjątek stanowi Nadleśnictwo Łądek Zdrój, gdzie najwięcej dróg jest w stanie średnim.

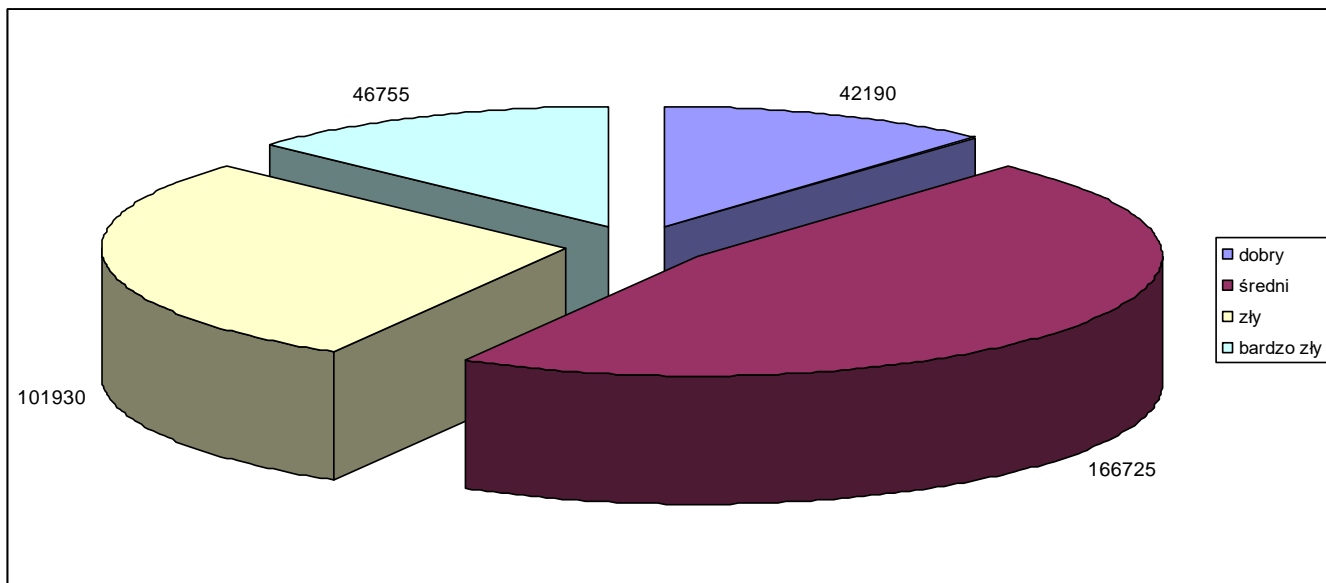
Stan techniczny dróg Parku Narodowego Gór Stołowych prezentowany jest w formie załącznika kartograficznego numer 2.

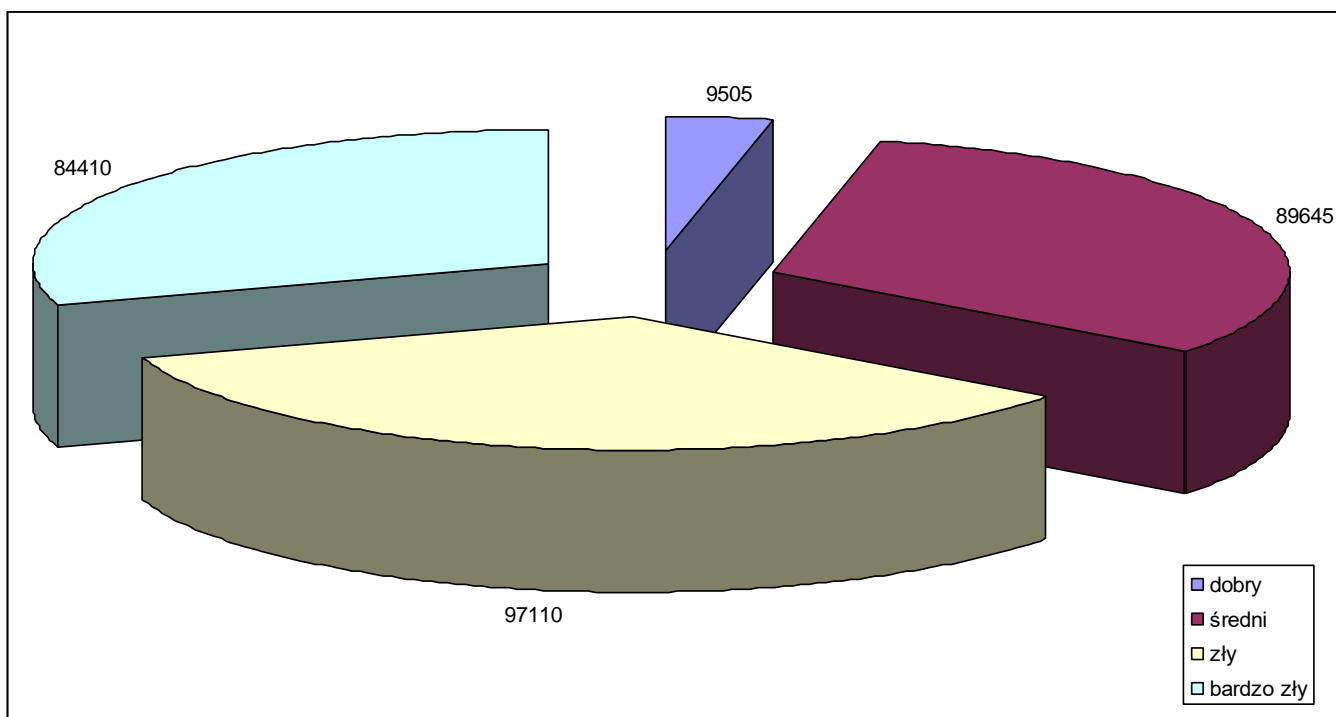
Ryc. 14. Długość zinwentaryzowanych dróg leśnych [m] według stanu technicznego nawierzchni w Parku Narodowym Gór Stołowych (2019).

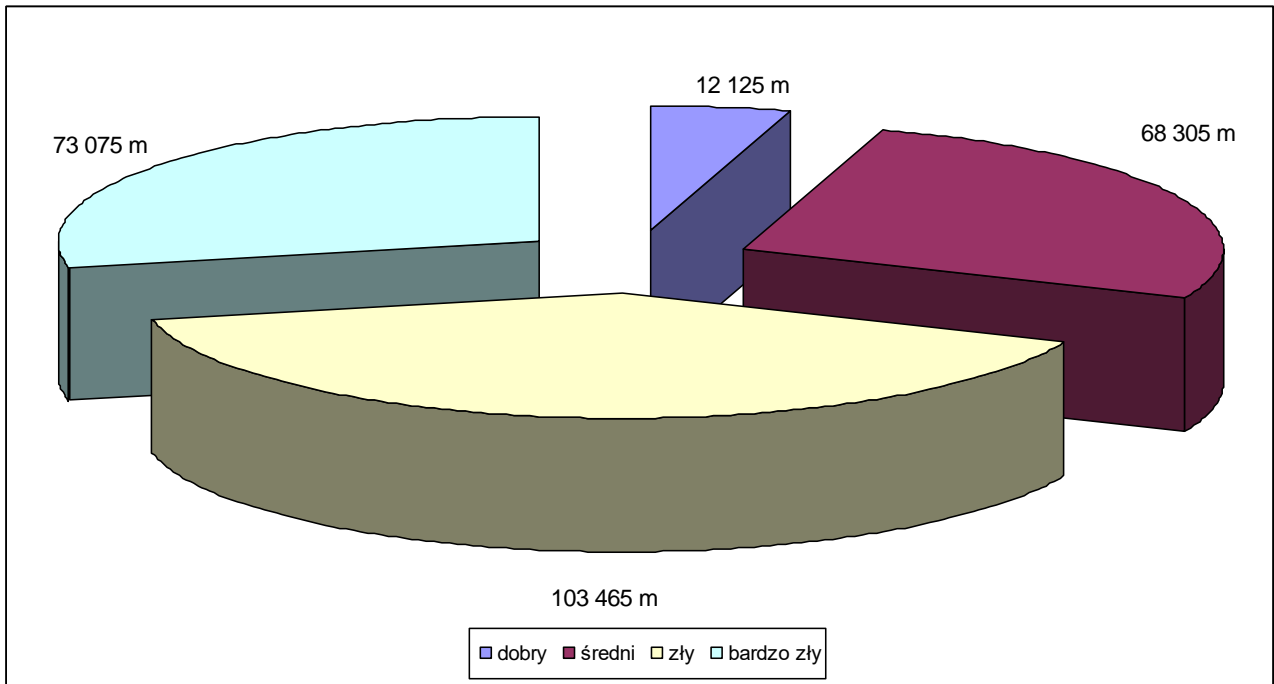
Ryc. 15. Długość zinwentaryzowanych dróg leśnych według stanu technicznego nawierzchni w Nadleśnictwie Bystrzyca Kłodzka (2012).

Ryc. 16. Długość zinwentaryzowanych dróg leśnych według stanu technicznego nawierzchni w Nadleśnictwie Łądek Zdrój (2012).

Ryc. 17. Długość zinwentaryzowanych dróg leśnych według stanu technicznego nawierzchni w Nadleśnictwie Międzylesie (2012).

Ryc. 18. Długość zinwentaryzowanych dróg leśnych według stanu technicznego nawierzchni w Nadleśnictwie Zdroje (2013).

6.4. Możliwości odtworzenia historycznych i uruchamiania nowych obiektów turystycznych

6.4.1. Autorska koncepcja I

Na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych i w jego najbliższym otoczeniu znajdują się liczne obiekty i miejsca, które po odpowiednim przystosowaniu i przy uwzględnieniu ewentualnych ograniczeń wynikających z celów i zasad ochrony przyrody mogą być udostępnione dla ruchu turystycznego. Są wśród nich zarówno obiekty, które w przeszłości (generalnie, przed II wojną światową) pełniły taką funkcję, jak i miejsca, które zostały rozpoznane i wstępnie zwaloryzowane podczas badań terenowych. Należy przy tym zauważyć, że jednoznaczne rozdzielanie obiektów turystycznych „historycznych” i „nowych” nie zawsze jest możliwe. Z jednej strony, rozpoznanie zachowanych elementów zagospodarowania, na przykład pozostałości ścieżki, nie musi oznaczać jej wykorzystywania na większą skalę przez turystów. Z drugiej strony, niektóre elementy zagospodarowania są nietrwałe, zwłaszcza te wykonane z drewna (wieże widokowe, wiaty, drogowaskazy), a punkty widokowe ulegają zarastaniu, stąd brak widocznych elementów dawnego zagospodarowania nie świadczy o braku zainteresowania danym miejscem w przeszłości. Dlatego uwzględniony w Tabeli 42 podział obiektów na „dawne” i „nowe” jest do pewnego stopnia umowny.

Tabela 42 zawiera wykaz 12 obiektów i miejsc położonych w obecnych granicach Parku Narodowego Gór Stołowych oraz 8 obiektów i miejsc położonych w bezpośrednim sąsiedztwie PNGS. Ich związa charakterystyka została przedstawiona w dalszej części, z numeracją odnoszącą się do wyżej wymienionej tabeli, w podziale na obiekty znajdujące się w PNGS (A) i poza nim (B). Konieczne jest przy tym odnotowanie, że zestawienie zawiera zarówno obiekty, które w obecnej sytuacji są praktycznie całkowicie wyłączone z użytkowania turystycznego, formalnie (położenie poza siecią znakowanych szlaków na obszarze PNGS, zatem niedostępne) lub faktycznie (położone poza szlakami, nieopisane w literaturze turystycznej), jak i obiekty znajdujące się przy istniejących wyznakowanych szlakach, ale w opinii autorów opracowania niewykorzystujące posiadanego potencjału do bycia atrakcją turystyczną.

Tab. 42. Wykaz obiektów i miejsc do ewentualnego zagospodarowania i udostępnienia turystycznego.

Lp.	Obiekt	Główny walor	Dawna/nowa atrakcja turystyczna	Gmina
Park Narodowy Gór Stołowych				
A1	Biała Skała	przyrodniczy	wykorzystanie w przeszłości	Radków
A2	Dziedziniec	przyrodniczy	nowa	Kudowa-Zdrój
A3	Dolina na północ od Pasterki	przyrodniczy	wykorzystanie w przeszłości	Radków
A4	Czartowski Kamień	przyrodniczy	wykorzystanie w przeszłości	Kudowa-Zdrój
A5	Krucza Kopa	przyrodniczy	wykorzystanie w przeszłości	Kudowa-Zdrój
A6	Bukowina Kłodzka	punkt widokowy	wykorzystanie w przeszłości	Kudowa-Zdrój
A7	Ochota Magdaleńska	punkt widokowy	wykorzystanie w przeszłości	Radków
A8	Wodospady Pośny	przyrodniczo-kulturowy	wykorzystanie w przeszłości	Radków
A9	Fort ziemny nad Pasterką	kulturowy	nowy	Radków
A10	Karlówek (Mały Karlów)	kulturowy	wykorzystanie w przeszłości	Radków
A11	Pątnicza Ścieżka	kulturowy	wykorzystanie w przeszłości	Duszniki-Zdrój, Radków
A12	Kaplica Św. Anny z Drogą Krzyżową na Hanuli	kulturowy	wykorzystanie w przeszłości	Szczytna
Bezpośrednie sąsiedztwo PNGS				
B1	Guzowata	przyrodniczy	nowa	Radków
B2	Mnich	przyrodniczy	?	Radków
B3	d. kamieniołomy pod Błażkową	przyrodniczo-kulturowy	nowa	Polanica-Zdrój
B4	d. kamieniołomy na Golcu	przyrodniczo-kulturowy	nowa	Radków
B5	Vambericka cesta	kulturowy	wykorzystanie w przeszłości	Radków
B6	Homole	kulturowy	wykorzystanie w przeszłości	Lewin Kłodzki
B7	Pstrążna – kościół i cmentarz ewangelicki	kulturowy	nowa	Kudowa-Zdrój
B8	Pstrążna – pozostałości po działalności górniczej	kulturowy	nowa	Kudowa-Zdrój

Charakterystyka obiektów

4. A1 Biała Skała

W skrajnie zachodniej części północnego progu Gór Stołowych, poniżej ostrogi Białej Skały (703 m) i powyżej Zalewu Radkowskiego, występuje gęsta sieć leśnych dróg i ścieżek, które po odpowiednim przystosowaniu (m.in. poprawie nawierzchni, usunięciu powalonych drzew) mogą pełnić rolę tras pieszych. W tej części progu wyróżnia się utwardzona, szeroka droga leśna prowadząca od Wodospadów Pośny do granicy państwowej, gdzie kończy się i nie kontynuuje po stronie czeskiej. Od niej odchodzi w górę ścieżka, dobrze widoczna w terenie i łatwa do przejścia, doprowadzająca do podnóża ścian skalnych Progu Radkowa. Następnie biegnie równolegle do urwisk, ostatecznie osiagając górną krawędź progu w obniżeniu bezimiennej dolinki na południe od kulminacji Białej Skały. Na kilku odcinkach są ułożone kamienne schody. Z tego miejsca jest około 250 m do szlaku żółtego Radków – Pasterka, biegnącego u podnóża Ścianek. Wymieniona ścieżka stwarza możliwość poprowadzenia szlaku będącego alternatywnym dojściem z Radkowa na środkowy poziom Gór Stołowych, biegnący stokami Białej Skały. Szlak wykorzystywać będzie istniejące pozostałości dawnej ścieżki (w tym kamienne schody).

Proponowany szlak nadaje się także do rozwinięcia infrastruktury edukacyjnej. Niemal cały wschodni stok Białej Skały był w przeszłości miejscem pozyskiwania surowca kamiennego z bloków piaskowca spoczywających na stoku, czego różnorodne ślady można wciąż obserwować w terenie (dawne drogi transportowe, częściowo rozkute bloki, hałdy odpadków kamiennych, rampa załadownicza). Tematyka dawnej eksploatacji i związku z warunkami naturalnymi może być rozwinięta w formie specjalnej ścieżki edukacyjnej lub okazjonalnych tablic informacyjnych. Wśród elementów naturalnych obecnych przy ścieżce są rumowiska blokowe, urwiska skalne progu Gór Stołowych i ostańce skalne na Białej Skale. Geomorfologiczny opis Białej Skały znajduje się w pracy Migoń i Kasprzak (2012).

Należy zaznaczyć, że obecnie teren, przez który przechodzi opisywana ścieżka, znajduje się w strefie ochrony ścistej.

a)

b)

c)

Ryc. 19. Północny próg Gór Stołowych pod Białą Skalą

a – urwiska skalne w górnej części progu, b – rumowiska bloków piaskowca w połowie wysokości stoku, c – częściowo naruszone przez pozyskiwanie kamienia bloki w dolnej części stoku (A1 – oznaczenie obiektu w Tabeli 42).

Fot.: P. Migoń.

5. A2. Dziedziniec

Po zmianie przebiegu czerwonego szlaku na Skalniaku i poprowadzeniu go Zieloną Drogą trawersującą północne stoki płaskowyżu Skalniaka pojawia się możliwość wyznakowania szlaku dojściowego (ślepego) do formacji skalnej Dziedziniec na północnym progu Skalniaka, z sąsiadującym niewielkim labiryntem skalnym. Występują tu także nisze podskalne, a szczytowe platformy skalne są dobrym punktem widokowym. Jest to miejsce bardzo atrakcyjne pod względem walorów geomorfologicznych, ilustrujące rozpad przykrawędziowych partii stoliwa wskutek procesów sufozji i ruchów masowych. Dziedziniec został niedawno szczegółowo opisany pod względem geomorfologicznym przez Duszyńskiego i Migonia (2017).

Ryc. 20. Dziedziniec na północnej krawędzi płaskowyżu Skalniaka (A2). Fot.: P. Migoń.

6. A3. Dolina na północ od Pasterki

Doliną bezimiennego potoku na północ od Pasterki prowadzi wybrukowana droga, odchodząca od szlaku niebieskiego prowadzącego do granicy państwowej. Dawniej łączyła ona Pasterkę z Machovem i była głównym łącznikiem obu tych miejscowości, obecnie nie jest wykorzystywana w ruchu turystycznym. Nie jest wyznakowana, a zatem formalnie pozostaje niedostępna. Walory poznawcze obejmują formacje skalne na zboczach, a w szczególności rumowiska blokowe w dnie doliny, z systemami jaskiń śródblokowych (same jaskinie, opisane przez Zyziańskich (2007), nie nadają się do udostępnienia z racji niewielkich rozmiarów pustek i występowania stalagmitów korzeniowych). Przy drodze zachowane są również stare kamienne drogowskazy, będące istotnymi elementami bogatej na terenie Gór Stołowych dawnej infrastruktury turystycznej.

7. A4. Czartowski Kamień

Największa granitowa forma skalna na terenie PNGS, położona przy drodze z Kudowy-Zdroju do Pstrążnej. Ma ponad 20 m wysokości. W przeszłości była dużą atrakcją turystyczną, chętnie odwiedzaną przez kuracjuszy z uzdrowiska w Kudowie (Staffa i in. 1992). Jest wymieniana w opracowaniu „Geostrada sudecka” jako jeden z punktów geoturystycznych (Stachowiak i in. 2013). Sposób ewentualnego udostępnienia do uzgodnienia po przeprowadzeniu wizji terenowej.

Ryc. 21. Brukowa droga leśna w bezimiennej dolinie na północ od Pasterki (A3). Fot.: A. Latocha.

Ryc. 22. Czartowski Kamień koło Pstrążnej (A4). Fot.: P. Migoń.

8. A5. Krucza Kopa

Krucza Kopa jest położona w południowo-zachodniej, zdecydowanie rzadziej odwiedzanej części Parku Narodowego Gór Stołowych, zbudowanej ze skał granitowych. Na jej wierzchołku i stokach występuje duże nagromadzenie interesujących form rzeźby w postaci ostańców skalnych o różnych kształtach na wierzchołkach, urwisk opadających do doliny Dańczówki, osiągających wysokość do 20 m oraz pól i strumieni głazowych na stokach doliny Dańczówki. Formy skałkowe ciągną się na długości blisko 500 m. Granitowe skałki na Kruczej Kopie i głazowiska na jej wschodnich stokach znajdują się przy istniejących szlakach turystycznych (zielony, niebieski) i nie wymagają tworzenia nowych ścieżek, natomiast powinny zostać objaśnione na tablicach informacyjnych w terenie lub w materiałach elektronicznych, do pobrania przez zainteresowanych ze strony internetowej PNGS. Opis popularny Kruczej Kopy został zamieszczony w pracy Migonia (2012). Na szczycie znajduje się ponadto drewniany krzyż oraz punkt widokowy zabezpieczony barierkami, będący popularnym miejscem spacerów dla mieszkańców okolicznych wsi. Położony jest on jednak poza wyznaczonym szlakiem (boczna ścieżka dojściowa).

Ryc. 23. Granitowe urwiska pod Kruczą Kopą (A5). Fot.: P. Migoń.

9. A6. Bukowina Kłodzka

Bukowina Kłodzka – niewielka przygraniczna wioska włączona obecnie w granice Kudowy-Zdroju – położona jest na spłaszczeniu wierzchwinowym środkowego piętra Gór Stołowych, na wysokości ok. 690-710 m n.p.m. Przez Bukowinę Kłodzką prowadziło niegdyś (w XIX w.) najpopularniejsze dojsie z Kudowy-Zdroju do Błędných Skał, stąd we wsi funkcjonowały gospody (też z noclegami) do obsługi turystów oraz wynajmowano przewodników do przejścia przez labirynt Błędných Skał. Obecnie te funkcje zupełnie zanikły. Warto przywrócić znaczenie tego szlaku jako alternatywnego wejścia na Błędné Skały. W promocji tej trasy ważną rolę mogą odegrać walory widokowe Bukowiny Kłodzkiej – rozległe łąki na wierzchwinie pozwalają na podziwianie rozległej panoramy, zwłaszcza w stronę czeską, na okolice Hronova i Nieckę Policką. Przy punkcie widokowym istniało tu niegdyś (już w okresie powojennym) urządzone miejsce wypoczynkowe (drewniany stół, ławki), ale jest ono obecnie zaniedbane i zniszczone. Warto byłoby je odnowić oraz ustawić tablicę informacyjną z opisem panoramy. Punkt widokowy położony jest przy niebieskim szlaku z Pstrążnej do Machovskej Lhoty oraz w pobliżu zielonego szlaku z Kudowy-Zdroju na Błędné Skały. Ponadto w pobliżu Bukowiny Kłodzkiej przebiega wzdłuż granicy fragment czeskiej ścieżki dydaktycznej (z opisami również w języku polskim) *Tkalcovský Steznik*, która – po odpowiedniej promocji – może również stanowić dodatkową atrakcję tego rejonu.

Ryc. 24. Panorama Niecki Polickiej z punktu widokowego w Bukowinie. Na środkowym planie wyróżnia się góra stołowa Ostaš (A6). Fot.: A. Latocha.

10. A7. Ochota Magdaleńska

Jest to niegdyś bardzo popularny punkt widokowy na Progu Radkowa, udostępniony ścieżką dojściową od czerwonego szlaku prowadzącego Drogą nad Urwiskiem (obecnie nieoznaczoną), z barierkami na urwisku skalnym. Z tego miejsca rozciąga się bardzo dobry widok na Radków, Wzgórza Ścinawskie, Wzgórza Włodzickie i zamykające panoramę Góry Sowie. Kilka lat temu dojście od pobliskiego szlaku czerwonego (około 200 m) zostało zamknięte ze względu na ochronę miejsc lęgowych ptaków. Jest do rozważenia czy zamknięcie dojścia musi być permanentne, a jeżeli tak, to warto wyznaczyć inny punkt widokowy na progu (z wyznakowanym dojściem od szlaku czerwonego), aby uatrakcyjnić dość monotony i pozbawiony walorów widokowych fragment szlaku czerwonego na odcinku od Szosy Stu Zakrętów do Pustej Ścieżki. Do punktu widokowego kierował kiedyś zabytkowy kamienny drogowskaz, który jednak od kilku lat leży przewrócony w lesie w pobliżu Drogi nad Urwiskiem. Wskazane ponowne ustawienie go w oryginalnej pozycji.

11. A8. Wodospady Pośny

Odtworzenie wodospadów Pośny – obiektu sztucznego, niemniej będącego w 1. połowie XX w. jedną z głównych atrakcji turystycznych Gór Stołowych, nie wydaje się celowe w Parku Narodowym, a zapewne niemożliwe w sytuacji funkcjonowania ujęcia wody w miejscu dawnych wodospadów. Do odtworzenia, objaśnienia i udostępnienia są natomiast możliwe inne elementy dawnej infrastruktury,

znajdujące się poniżej drogi leśnej pod Białą Skałą, w szczególności ograniczony kamienną groblą sztuczny zbiornik wodny z wysepką na lewym brzegu Pośnej. Bezpośrednio powyżej tego zbiornika znajdują się skupienia wielkich bloków piaskowca, spod których wypływają wody Koziego Potoku (wcześniej ginące w blokowo-głazowych rumowiskach) (Migoń, Kasprzak, 2012). Z tego powodu to miejsce ma duże walory edukacyjne w zakresie geomorfologii, ilustrując powiązania między procesami rzeźbotwórczymi a warunkami hydrologicznymi w rozwoju progu Gór Stołowych. W przypadku zagospodarowania tego miejsca wskazane jest umieszczenie kilku tablic informacyjnych, z treścią objaśniającą elementy dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego. Tablice informacyjno-interpretacyjne warto ustawić również przy żółtym szlaku, poniżej dawnych wodospadów Pośny, w miejscu, gdzie zachowały się unikatowe elementy dawnej infrastruktury turystycznej, takie jak skalna skarbonka, XIX-wieczna tablica pamiątkowa oraz kamienna fontanna wraz z towarzyszącymi jej elementami infrastruktury wodnej – dawnej atrakcji turystycznej.

Ryc. 25. Dawny punkt widokowy Ochota Magdaleńska (A7). Fot.: A. Migoń.

12. A9. Fort ziemny nad Pasterką

Niewielki fort ziemny (tzw. blokhauz) nad Pasterką położony jest na północnych stokach Szczelińca Małego, ok. 50 m od zielonego szlaku Karlów – Pasterka. Stanowi on interesujący, a zupełnie nieznanymi turystom element linii umocnień z końca XVIII w. Wraz z kilkoma innymi fortami na terenie Gór Stołowych i Bystrzyckich, w tym Fortem Karola koło Karlowa, który zaczął stanowić atrakcję turystyczną już w XIX w., był on częścią 25-kilometrowego pasa umocnień granicznych wzniesionych w latach 1791–1793 na rozkaz króla pruskiego, Fryderyka Wilhelma II, po zakończeniu tzw. wojen śląskich i przyłączeniu Śląska do Prus. Ze względu na przeważającą konstrukcję drewniano-ziemną, ślady dawnego blokhauzu z działobitnią nad Pasterką nie są bardzo wyraźne, niemniej jednak są nadal czytelne w terenie: zachowały się pozostałości dawnych obwałowań w formie wału ziemnego i otaczającej go suchej fosy, obecnie na terenie leśnym. Udostępnienie obiektu jako interesującego elementu historycznego krajobrazu militarnego polegałoby na wskazaniu drogi dojściowej od istniejącego szlaku i ustawieniu tablicy informacyjno-interpretacyjnej.

a)

b)

Ryc. 26. Wodospady

Pośny;

a – kaskady Pośny
poniżej ujęcia wody,

b – dawna fontanna
wykuta w bloku
kamiennym (A8).

Fot.: P. Migoń.

13. A10. Karłówek (Mały Karłów)

Karłówek (Mały Karłów) to całkowicie wyludniona po 1945 r. wieś (dawna kolonia Karłowa, założona w I połowie XVIII w.), w której nadal czytelne są pozostałości dawnej zabudowy (ruiny domów, kamienne schody i umocnienia dróg, brukowane drogi, kopce kamieni wybieranych z pól ornych, resztki kapliczki przydrożnej, fragmenty kamiennych detali architektonicznych dawnej zabudowy) oraz przedwojennych sadów. Obiekty te leżą przy szlaku niebieskim Radków – Szczeliniec Wielki, a częściowo także przy szlaku żółtym Radków – Pasterka lub w ich bezpośrednim sąsiedztwie. Warto upamiętnić historię tego miejsca, np. poprzez umieszczenie tablic informacyjnych przedstawiających m.in. dawne fotografie (np. na wzór istniejącej ścieżki edukacyjnej przez zanikłą wieś Ostra Góra) lub włączenie miejsca dawnej osady do tematycznego szlaku „Śladem zanikłych wsi”. Karłówek był niegdyś znanym miejscem zarówno jako cel wycieczek, jak i miejsce odpoczynku turystów na trasie z Radkowa do Karłowa i na Szczeliniec Wielki, pomiędzy dwiema głównymi atrakcjami Gór Stołowych: Szczelińcem Wielkim i Wodospadami Pośny. Istniała tu niegdyś popularna gospoda, której ruiny są zachowane oraz podziwiano widoki na Obniżenie Radkowa – obecnie niewidoczne ze względu na obecność lasu. Historię Karłówka i opis pozostałości osady w ujęciu popularnym przedstawiła Latocha (2012).

Ryc. 27. Skromne pozostałości fortu ziemnego nad Pasterką (A9). Fot.: P Mogoń.

Ryc. 28. Ruiny zabudowań dawnej osady Karłówek (A10). Fot. P. Migoń.

14. A11. Pątnicza Ścieżka

Pątnicza Ścieżka to najkrótsza droga, która łączyła Duszniki-Zdrój z Wambierzycami, przechodząc przez płaskowyż Gór Stołowych. Była to dawniej popularna trasa pielgrzymkowa do sanktuarium w Wambierzycach. Ścieżka wspinała się stromo na Urwisko Batorowskie powyżej Złotna (na wschód od Skał Puchacza), a po drugiej stronie płaskowyżu schodziła ostro w dół urwistymi stokami północnej części Skalnych Grzybów. Czas powstania tego szlaku jest nieznan, ale prawdopodobnie funkcjonował on już w pierwszej połowie XVIII w. W dzisiejszym krajobrazie pozostałości po Pątnicznej Ścieżce są prawie niewidoczne w terenie (ścieżka zarosła i została również częściowo zniszczona przez prace leśne) (Czechowicz, Dobrzyński, 1995). Zachowały się przy niej natomiast obiekty sakralne, w tym kamienny krzyż i kapliczka przy krawędzi Urwiska Batorowskiego oraz tzw. krzyż Marty w centralnej części płaskowyżu. Pierwsze dwa obiekty są obecnie łatwo dostępne, gdyż znajdują się przy zielonym szlaku biegnącym krawędzią Urwiska Batorowskiego. Warto jednak byłoby umieścić przy nich informację o prowadzącym tędy dawnym szlaku pątnicznym. Natomiast krzyż Marty znajduje się na terenie leśnym, poza aktualnie udostępnianymi szlakami turystycznymi. Stanowi on cenny przykład tradycyjnego upamiętnienia miejsca śmierci/zbrodni w postaci kamiennego krzyża z inskrypcją, który został wyrzeźbiony w bocznej ścianie dużego bloku piaskowca. Odnowienie dawnego szlaku pielgrzymkowego jako nowego szlaku turystycznego wymagałoby wytyczenia większości ścieżki od nowa.

Ryc. 29. Krzyż Marty przy Pątnicznej Ścieżce (A11). Fot.: P. Migoń.

15. A12. Kaplica Św. Anny z Drogą Krzyżową na Hanuli

Kaplica Św. Anny znajduje się na szczycie Hanuli nad Batorowem i została ufundowana przez rodzinę Rohrbachów – właścicieli huty szkła w Batorowie, w II połowie XVIII w. Wcześniej w tym miejscu znajdował się inny kościółek, wzmiankowany już w połowie XV w. Świadczy to o wielowiekowej tradycji sakralnej tego miejsca, co prawdopodobnie było związane z przebiegiem jednego ze szlaków pielgrzymkowym do Wambierzyc. Na przełomie XVIII i XIX w. w pobliżu kaplicy wzniesiono stacje Drogi Krzyżowej, malowniczo wkomponowane w stromy stok. Stanowią je piaskowcowe kapliczki słupowe z obrazami malowanymi na blasze (Jastrzębski, 1986). Miejsce to miało rangę lokalnego sanktuarium. Obecnie jednak znane jest przede wszystkim mieszkańcom pobliskich wsi, zwłaszcza Batorowa; w kaplicy odbywają się nabożeństwa. Kaplica jest odnowiona i w dobrym stanie, natomiast stacje Drogi Krzyżowej i fragmenty kamiennych schodów, przy których znajdują się kapliczki, wymagają wyremontowania. Drogę Krzyżową w kilku miejscach przecina zielony i żółty szlak pieszy z Batorowa na Urwisko Batorowskie. Oba szlaki przechodzą obok kaplicy, miejsce jest więc łatwo dostępne, natomiast wymagałoby większego wypromowania jako cel wycieczek turystycznych. Warto podkreślić jego historyczny kontekst, nawiązujący do charakterystycznego dla ziemi kłodzkiej wznoszenia licznych kaplic i kalwarii.

Ryc. 30. Kaplica Św. Anny nad Batorowem (A12). Fot.: A. Migoń.

16. B1. Guzowata

Guzowata (wzgórze nad zalewem w Radkowie) posiada istotne walory geologiczne i co za tym idzie, geoturystyczne i geoedukacyjne. Na południowych stokach, opadających w stronę Zalewu Radkowskiego, odsłaniają się skały wieku permskiego, z bogactwem struktur wskazujących na różnorodne środowiska osadzania materiału skalnego w okresie permu. Zostały one szczegółowo opisane w publikacji Wojewody i Raczyńskiego (2013). Walory Guzowatej jako punktu widokowego na Góry Stołowe, obniżenie Broumova i Wzgórza Ścinawskie znalazły odzwierciedlenie w niedawnym postawieniu w tym miejscu platformy widokowej. Miejsce to jest obecnie łatwo dostępne, zarówno dla turystów pieszych i rowerzystów (od strony zalewu), jak i osób zmotoryzowanych (od strony północnej), wymaga natomiast uzupełnienia stanowiska o tablice edukacyjne.

17. B2. Mnich

Zalesione samotne wzniesienie pomiędzy Radkowem i Wambierzycami, o wysokości 523 m n.p.m. i zbudowane z piaskowców górnokredowych ma charakter góry-świadka. Termin ten oznacza, że jest ono fragmentem stoliwa Gór Stołowych, odseparowanym od niego przez naturalne procesy erozji, ale jeszcze nie całkowicie zniszczonym. W ten sposób „świadczy” o dawniej większym zasięgu stoliwa. Jest formą unikatową w skali Sudetów. Wzniesienie jest dostępne gęstą siecią dróg leśnych. Walory Mnicha wzbogacają dawne kamieniołomy w partii grzbietowej, w których pozyskiwano na lokalne potrzeby tzw. dolny piaskowiec ciosowy. Wskazane byłoby utworzenie punktu widokowego (wieża? miejsce wylesione?), z którego ukazywać się będzie panorama północnego progu Gór Stołowych, a przez Mnich można poprowadzić alternatywny szlak pieszy z Radkowa do Wambierzyc, sprowadzający do Wambierzyc Górnych (skansen), tworzący wraz z istniejącym szlakiem niebieskim pętlę Radków – Wambierzycy – Radków. Popularny opis Mnicha jako obiektu geomorfologicznego znajduje się w pracy Migonia (2011).

Ryc. 31. Mnich – widok od strony zachodniej (B2). Fot.: P. Migoń.

18. B3. Dawne kamieniołomy pod Błazkową

We wschodniej części Gór Stołowych, na północ od osady Borowina i na wschód od wzniesienia Błazkowa (611 m), znajdują się rozległe pozostałości dawnych kamieniołomów piaskowca, z interesującymi elementami dawnej infrastruktury technicznej, mającymi charakter dziedzictwa przemysłowego. Obiekt znajduje się przy szlaku turystycznym (niebieski Polanica-Zdrój – Batorówek), udostępnienie miałoby charakter wzbogacenia warstwy informacyjno-interpretacyjnej (tablice informacyjne).

19. B4. Dawne kamieniołomy na Golcu

Przy nieznakowanej drodze leśnej na grzbiecie Golca (532 m n.p.m.), między Wambierzycami a Studzienną, znajdują się dawne kamieniołomy tzw. dolnego piaskowca ciosowego (piaskowca glaukonitowego), interesujące z geoturystycznego punktu widzenia. Skały te praktycznie nie odstają się w obrębie północnego progu Gór Stołowych, a ilustrują początek zalewu morskiego, który doprowadził do powstania całej sekwencji skał osadowych wieku kredowego, budujących dzisiejsze Góry Stołowe. Udostępnienie obiektu polegałoby na wskazaniu drogi dojściowej od istniejących szlaków (czerwony Wambierzyce – Studzienna, zielony Wambierzyce – Suszyna, czarny Wambierzyce – Szczytna) i ustawieniu tablicy informacyjno-interpretacyjnej.

20. B5. Vambericka cesta

Dawny popularny szlak pielgrzymkowy z Polic nad Metują do Wambierzyc, który łączył te dwa ważne ośrodki kultu maryjnego w Górach Stołowych. Na terenie Polski biegnie od podnóża Guzowatej przez Radków, przysiółek Nowy Świat, wzdłuż północnego podnóża wzgórza Syjon, do Wambierzyc. Wzdłuż drogi ustawione są liczne obiekty małej architektury sakralnej (figury świętych, przydrożne krzyże i kapliczki), pochodzące z różnych okresów – większość powstała w XIX w., ale są także obiekty powstałe w ostatnich latach. Część z nich ma wartość zabytkową, a większość obiektów powstała w lokalnych warsztatach rzeźbiarsko-kamieniarskich i wykonana jest ze stołowogórskiego piaskowca ciosowego. Ponadto z trasy rozpościerają się rozległe panoramiczne widoki na Góry Stołowe, Radków oraz założenie architektoniczno-krajobrazowe Wambierzyc.

Ryc. 32. Dawne kamieniołomy piaskowca pod Błazkową (B3). Fot.: P. Migoń.

Ryc. 33. Dawne kamieniołomy piaskowca na Golcu (B4). Fot.: P. Migoń.

Dawna trasa pielgrzymkowa pokrywa się obecnie z niebieskim szlakiem pieszym i rowerowym z Radkowa do Wambierzyc oraz częściowo także z tzw. szlakiem papieskim, nie jest jednak powszechnie uczęszczana. Warto wypromować tę trasę zarówno ze względu na jej znaczenie historyczne, na bogactwo różnorodnych elementów dziedzictwa kulturowego, jak i na wybitne walory krajobrazowe. Wskazane jest również ustawienie tablic informujących o wartości historycznej i zabytkowej szlaku i zlokalizowanych przy nim obiektów sakralnych oraz objaśniających panoramy.

a)

b)

Ryc. 34. Vambericka cesta na odcinku Radków – Wambierzyce;

a – widok na północny próg Gór Stołowych,
b – jeden z przydrożnych krzyży wykonanych z miejscowego piaskowca (B5).

Fot.: P. Migoń.

21. B6. Homole

Homole to nazwa średniowiecznego zamku (obecnie ruin) o burzliwej historii, położonego na szczycie o tej samej nazwie, w obrębie Wzgórz Lewińskich, powyżej przełęczy Polskie Wrota. Warownia wzniesiona została w XIII w. (lub na początku XIV w.) do ochrony ważnego w średniowieczu traktu handlowego prowadzącego ze Śląska do Pragi. Z czasem zamek stał się główną siedzibą niezależnego dominium (tzw. państewka homolskiego), który obejmował okoliczne obszary, w tym pobliskie wsie, będące jednymi z najstarszych rejonów osadnictwa na ziemi kłodzkiej. Ruiny zamku stały się jedną z pierwszych atrakcji turystycznych i ważnym celem wycieczek dla coraz liczniejszych od końca XVIII w. kuracjuszy z pobliskich uzdrowisk, zwłaszcza z Dusznik-Zdroju. Ruiny zostały w XIX w. zagospodarowane turystycznie, a u podnóża wzniesienia (obecny teren wsi Zielone Ludowe) funkcjonowała gospoda.

Obecnie w pobliże wzniesienia i ruin prowadzi niebieski szlak w stronę Lewina Kłodzkiego, odchodzący od szlaku czerwonego Kudowa-Zdrój – Duszniki-Zdrój, który przebiega u północnego podnóża wzgórza zamkowego. W sezonie letnim ruiny nie są widoczne ze szlaku ze względu na przesłonięcie przez roślinność. Udostępnienie wymagałoby lepszego oznakowania ścieżki dojściowej odbijającej od niebieskiego szlaku (ścieżka istnieje) i umieszczenia tablicy informacyjnej o historii zamku i państewka homolskiego. Na szczycie istniała parę lat temu wiata, obecnie zniszczona, warto rozważyć jej odnowienie.

B7. Pstrążna – kościół i cmentarz ewangelicki

Pstrążna była enklawą ludności czeskiej związanej w większości z protestantyzmem, w przeciwieństwie do dominującej na ziemi kłodzkiej religii katolickiej. Do dziś w Pstrążnej działa kościół ewangelicko-reformowany, wybudowany w 1848 r. z lokalnego piaskowca. Po przeciwnej stronie drogi, kamienny postument upamiętnia miejsce wzniesienia pierwszego ewangelickiego kościoła w Pstrążnej w 1813 r. Jest to fragment oryginalnej chrzcielnicy znajdującej się w pierwszym kościele, którego ślady nie zachowały się, gdyż został on wybudowany z drewna i bez fundamentów. W tym miejscu, przy głównej drodze, znajduje się również tablica informacyjna, przybliżająca historię ewangelików w tym regionie. Do interesujących obiektów należy również przykościelny cmentarz ewangelicki, z napisami na nagrobkach w trzech językach – czeskim, niemieckim i polskim. W kościele odbywają się koncerty organowe, w których uczestniczą również turyści i kuracjusze, głównie z pobliskiej Kudowy-Zdroju. Wszystkie te obiekty znajdują się przy żółtym szlaku, biegnącym główną drogą prowadzącą przez Pstrążną, są więc łatwo dostępne. Miejsca te są dobrze zagospodarowane, wymagają jednak większej promocji.

a)

b)

Ryc. 35. Ruiny zamku Homole;

a – widok ogólny wzniesienia z ruinami, b – pozostałości wieży zamkowej (B6). Fot.: P. Migoń.

Ryc. 36. Kościół ewangelicki i cmentarz w Pstrążnej (B7). Fot.: P. Migoń.

22. B8. Pstrążna – pozostałości po działalności górniczej

Na pd.-zach. krańcu Pstrążnej zachowały się ślady po prowadzonej w XIX w. eksploatacji węgla kamiennego (Jirásek, 2008). Przy żółtym szlaku pieszym, powyżej zabudowań wsi, wznosi się m.in. dużych rozmiarów hałda usypana z materiału skały płonnej. Z kolei poniżej, przy zielonym szlaku rowerowym w stronę granicy, widocznych jest kilka wlotów do dawnych sztolni górniczych. W ich sąsiedztwie ciągną się charakterystyczne pogórnice wały i rowy, a u wylotu sztolni znajduje się nasyp. Część dawnych terenów górniczych jest już jednak niedostępna – na ich obszarze znajdują się aktualnie stawy rybne. Węgiel kamienny w Pstrążnej wydobywano od 1843 r., najpierw z niewielkich poletek eksploatacyjnych, a następnie działały tu dwie kopalnie, które pod koniec XIX w. zakończyły swoją działalność ze względu na małe zasoby miejscowych złóż. Nieskuteczną próbę wznowienia eksploatacji podjęto jeszcze na początku XX w.

Obiekty pogórnice na terenie Pstrążnej mogą stać się interesującym geostanowiskiem, przede wszystkim z tego względu, że jest to jedyny obszar, gdzie prowadzona była głębinowa działalność górnicza na terenie Gór Stołowych, stąd mają wartość unikatową dla tego regionu. Są ponadto łatwo dostępne, gdyż znajdują się przy istniejących szlakach turystycznych. Konieczne byłoby natomiast ustawienie tablic informacyjno-interpretacyjnych, które pomogłyby w zrozumieniu, jaką funkcję pełniły dawniej i jak pierwotnie wyglądały miejsca, w których widoczne są formy pogórnice.

a)

b)

Ryc. 37. Pozostałości górnictwa węgla kamiennego w Pstrążnej,

a – hałda, b – miejsce wejścia do obecnie zasypanej sztolni wydobywczej (B8). Fot.: A. Latocha.

6.4.2. Autorska koncepcja II

Poniższe przykłady zostały zebrane w oparciu o studia literaturowe i zwiady terenowe w celu określenia charakteru zasobów i walorów turystycznych, dla potrzeb utworzenia nowych atrakcji.

1. Reaktywacja Wodospadu Pośny

Pośna to obecnie niewielki ciek wodny którego źródła znajdują u północnych podnóży Gór Stołowych, który w górnym biegu płynie stromymi, skalnymi zboczami w terenie zalesionym, tworząc niekiedy małe kaskady. Jak podają źródła w połowie wieku XIX na szlaku dojściowym do Szczelińca od strony Radkowa utworzono atrakcję dla turystów: wybudowano drewniane zastawki spiętrzające wodę i urządzono ciąg kaskad uruchamianych po wniesieniu opłaty przez turystów. Wodospady Pośny tworzył ciąg kilku małych wodospadów, położonych na wysokości około 550 m n.p.m., poniżej malowniczego zgrupowania skalnego "Skalne Wrota". W rejonie Skalnych Wrót spadek terenu jest tak duży, że tworzy on szereg kilku wodospadów w kamienistym wąwozie, charakteryzujących się pionowymi kamiennymi spadkami progów. Wodospady Pośny uważano za niezwykle romantyczne i atrakcyjne miejsce Gór Stołowych. Obecnie są zaniedbane i suche w wyniku zbudowanego powyżej ujęcia wody pitnej. Woda w potoku zanikła, a tylko w okresie opadów w skalistym wąwozie tworzy się wodospad.⁴ Reaktywacja niegdyś istniejącego wodospadu, utworzy nową atrakcję turystyczną na alternatywnej trasie dojściowej na Szczeliniec Wielki od strony Radkowa. Uzupełnieniem tej propozycji byłoby utworzenie punktu gastronomicznego z zagospodarowanym miejscem odpoczynku. W konsekwencji może to spowodować odciążenie najbardziej popularnego podejścia od strony Karłowa, ale także konieczność powiększenia parkingu przy drodze wojewódzkiej 387.

⁴ <https://polska-org.pl/4072537,foto.html?idEntity=527029>

Rycina 38.

Ryc. 38. Wodospad Pośny w latach 30-XX wieku i w 2019 roku.

Źródło: <https://polskaorg.pl/4072537,foto.html?idEntity=527029>

Rycina 39.

Ryc. 39. Wodospad Pośny w 2019 roku.

Fot.: Mateusz Rogowski

Ryc. 40. Gospoda przy Wodospadzie Pośny w latach 20-tych XX wieku.

Źródło: <https://polska-org.pl/6149666,foto.html>

2. Via Ferrata w Kamieniołomie Radków

Eksploatacja piaskowca w rejonie Radkowa posiada przeszło 400 lat. Jej początki sięgają XVI wieku. Od momentu utworzenia parku narodowego działalność tego typu stanowi źródło konfliktu pomiędzy ochroną środowiska przyrody nieżywionej a eksploatacją materiału skalnego. Z tego względu ważne jest wstrzymanie pozyskiwanie tego surowca z obszaru parku narodowego.

Ryc. 41. Kamieniołom piaskowca Radków.

Źródło: <https://polska-org.pl/5481352,foto.html?idEntity=4723991>

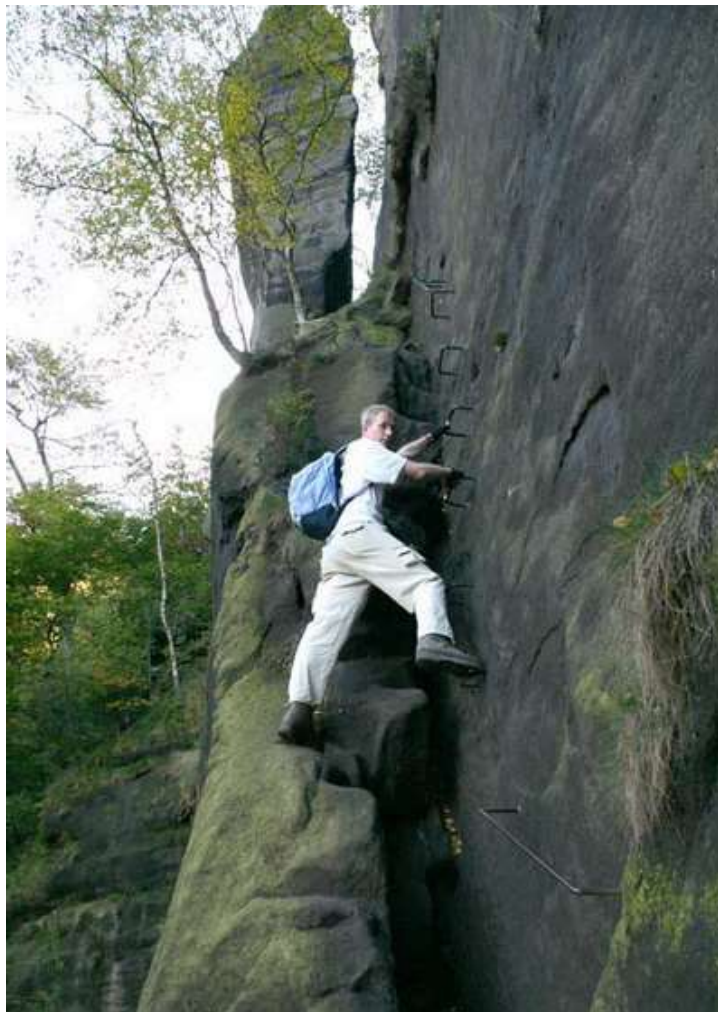
Po wygaśnięciu koncesji na pozyskiwanie materiału skalnego z krawędzi progu strukturalnego obszar kamieniołom można zagospodarować dla potrzeb ruchu turystycznego o motywach poznawczych i aktywnych. Dla pierwszej grupy można utworzyć ośrodek o charakterze edukacyjnym (będący jednostką parku narodowego), którego celem byłyby przede wszystkim warsztaty geologiczne dla różnych grup odbiorców (dzieci, młodzież, studenci, rodziny z dziećmi) wraz z prezentacją historii pozyskiwania i wykorzystania piaskowca w budownictwie i rzeźbiarstwie. Tego typu inicjatywy doskonale się rozwijają w innych obszarach Dolnego Śląska posiadającymi potencjał geoturystyczny (np. Sudecka Zagroda Edukacyjna w Krainie Wygasłych Wulkanów).

Ryc. 42. Via Ferrata Häntzschelstiege w Saskiej Szwajcarii w skałach piaskowca.

<https://klettersteig.de/klettersteig/haentzschelstiege/6#Galerie>

Ponadto potencjał kamieniołomu można wykorzystać dla potrzeb utworzenia zabezpieczonej trasy turystycznej typu Via Ferrata oraz utworzeniem parku linowego. Tego typu atrakcje odpowiadałyby potrzebom turystów aktywnych. Przykładem parku linowego w dawnym kamieniołomie jest działające od wielu lat „Skalisko” w Żółtym Stoku, natomiast ścieżek typu Via Ferrata w skałach piaskowcowych istnieje wiele w Saskiej i Czeskiej Szwajcarii na pograniczu czesko-niemieckim.

Ryc. 43. Via Ferrata Zwillingstiege w Saskiej Szwajcarii w skałach piaskowcowych.

Źródło: <https://klettersteig.de/klettersteig/zwillingstiege/7#Galerie>

3. Zejście ze Szczelińca Wielkiego do Parkingu Pasterka

Z uwagi na dużą popularność trasy podejściowej od Pasterki na Szczeliniec Wielki oraz istnienie miejsca parkingowego przy trasie, szlak ten jest niezwykle popularny. Jak wynika z danych z SMRT, w 2018 roku obciążenie tego szlaku wyniosło 61,7 tys. przejść, z czego 40,2 tys. wejść, a 21,5 tys. zejść. W stosunku do roku wcześniejszego, obciążenie wzrosło o około 10%. Z uwagi na kamienne podłoże oraz istnienie luźnego materiału skalnego w obrębie ścieżki istnieje konieczność wyremontowania nawierzchni, szczególnie w dolnej części. Powyżej, z racji nachylenia następuje rozdeptanie i erozja nawierzchni w luźnym materiale, z tego względu jest konieczność ograniczenia szerokości rozdeptywanej ścieżki i odremontowania nawierzchni.

4. Tablice edukacyjne w miejscu nieistniejącej osady Karłówek

Wzdłuż niebieskiego szlaku pomiędzy Radkowem a Szczelińcem Wielkim, przy drodze asfaltowej prowadzącej do miejscowości Pasterka, istnieje zarastająca polana, na której w okresie od XVIII do początków XX wieku istniała osada Karłówek (niem. Karlsberg).

Ryc. 44. Współcześnie (2019 r.) wyglądająca polana w miejscu nieistniejącej osady Karłówek.

Fot.: Mateusz Rogowski

Ryc. 45. Mapa topograficzna z 1928 r. Klein Karlsberg, czyli Karłówek.

Źródło: <https://polska-org.pl/6305595,foto.html?idEntity=5098224>

Karłówek, nieistniejąca kolonia Karłowa wliczona po wojnie w areał Pasterki.
Karłówek powstał w 1747 r. - osada stanowiła własność królewską, najwięcej mieszkało tu 47 osób przed II wojną światową w 9 budynkach. Karłówek niezasiedlony po wojnie popadł w ruinę.⁵

Ryc. 46. Panorama Gór Stołowych z niegdyś istniejącą osadą Karłówek.

<https://polska-org.pl/3262072,foto.html?idEntity=536602>

Wzorem ścieżki edukacyjnej przybliżającej historię i życie we wsi Ostra Góra, można ustawić 2-3 tablice edukacyjne wzdłuż szlaku niebieskiego, aby przybliżyć w podobny sposób historię wsi Karłówek. Byłaby to kolejna nowa atrakcja na szlaku niebieskim stanowiącym alternatywną trasę wejściową na Szczeliniec Wielki.

5. Kręgielny Trakt jako ciąg pieszo-rowerowy

Historyczna nazwa drogi pomiędzy z Batorowem do Karłowem o długości około 8 km, przebiegającej na wysokości około 680–760 m n.p.m. W XIX wieku pełniła ona rolę ważnego szlaku komunikacyjnego łączącego Śląsk z Czechami, wraz z równoległe poprowadzonym Praskim Traktem.

⁵ https://polska-org.pl/5098224,Pasterka,Karlowek_przysiolek.html

Ryc. 47. Kręgielny Trakt w latach 20-tych XX wieku.

Źródło: <https://polska-org.pl/5106758,foto.html?idEntity=5271886>

Współcześnie na Kręgielnym Trakcie wyznaczony został szlak rowerowy ER-2 oraz trasa narciarstwa biegowego. Wyremontowanie nawierzchni Kręgielnego Traktu, udostępnienie go wyłącznie dla ruchu pieszego, rowerowego i narciarstwa biegowego ułatwi poruszanie się po trasie, której obecny stan techniczny jest zły. Trasa będzie stanowiła ciekawą propozycję dla turystów aktywnych.

6. Odnowienie i wyeksponowanie dawnych drogowskazów

Elementy zagospodarowania turystycznego powstałe w XIX i XX wieku stanowią obecnie przedmiot zainteresowania wielu turystów. Obrazują one dawne funkcje niektórych tras oraz przypominają o niegdyś istniejących atrakcjach. Na obszarze parku istnieje wiele dawnych drogowskazów oraz zagospodarowanych miejsc których odnowienie i wyeksponowanie przyczyni się do utworzenia nowych atrakcji turystycznych.

6.5. Atrakcyjność turystyczna szlaków pieszych, rowerowych, narciarskich

Stosując opisaną w rozdziale 5.4 metodę oceny atrakcyjności szlaków turystycznych (Rogowski, 2012), dokonano oceny atrakcyjności szlaków pieszych, rowerowych i narciarstwa biegowego na terenie parku. Uzyskano wartości punktowe dla 121 odcinków szlaków pieszych, 68 odcinków szlaków rowerowych i 35 odcinków szlaków narciarstwa biegowego.

6.5.1. Atrakcyjność turystyczna szlaków pieszych

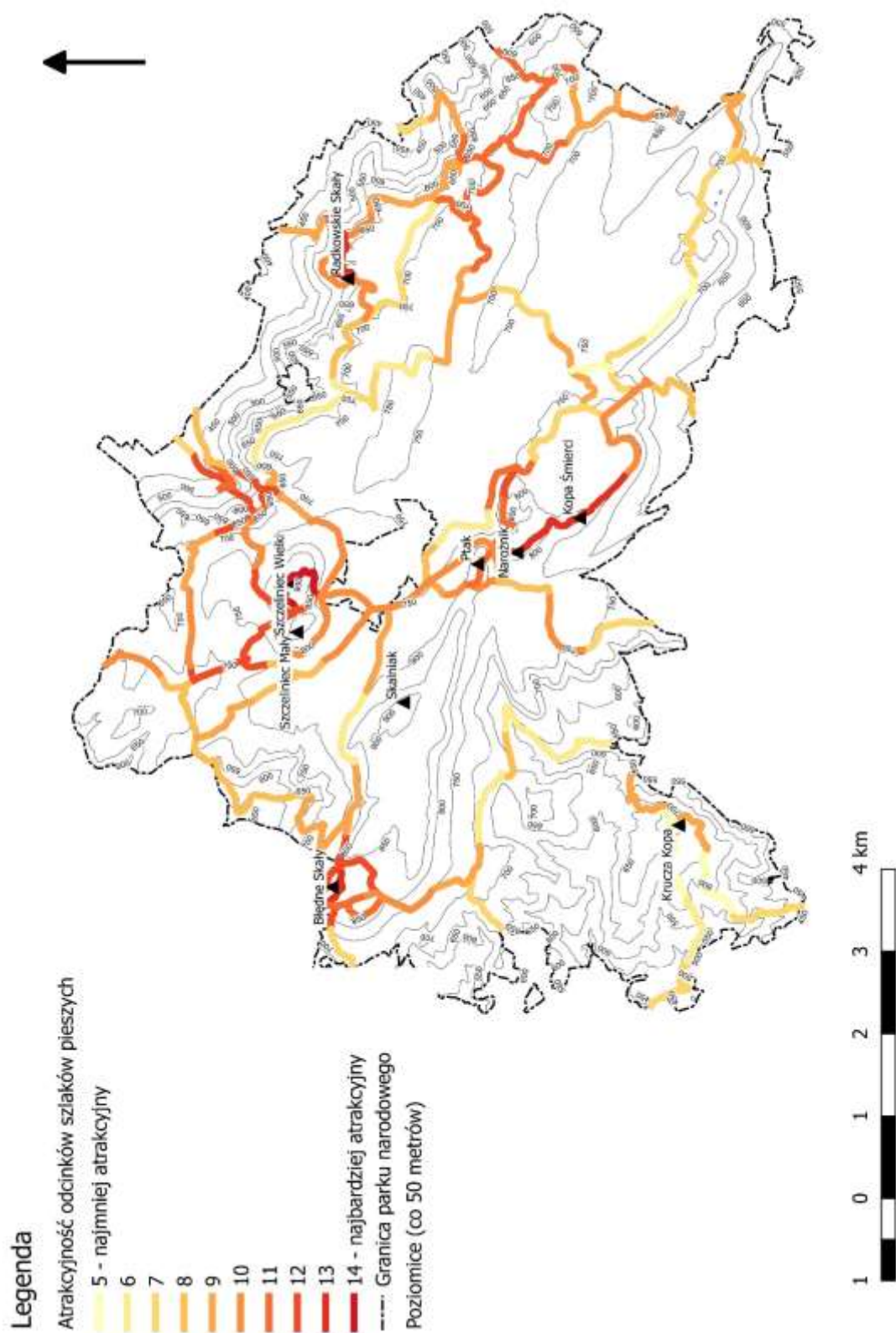
Atrakcyjność turystyczną odcinków szlaków pieszych w Parku Narodowym Gór Stołowych wyceniono w przedziale od 14 (najwyższy stopień atrakcyjności turystycznej) do 5 (najniższy stopień atrakcyjności turystycznej). Oceny zostały przyporządkowane do jednej z czterech klas atrakcyjności turystycznej zgodnie z zastosowaną skalą:

- A IV; odcinek wybitnie atrakcyjny turystycznie: 16-13 pkt,
- A III; odcinek atrakcyjny turystycznie: 12-10 pkt,
- A II; odcinek umiarkowanie atrakcyjny turystycznie: 9-7 pkt,
- A I; odcinek mało atrakcyjny turystycznie: 6-4 pkt.

Tab. 43. Liczba odcinków o określonym stopniu atrakcyjności turystycznej.

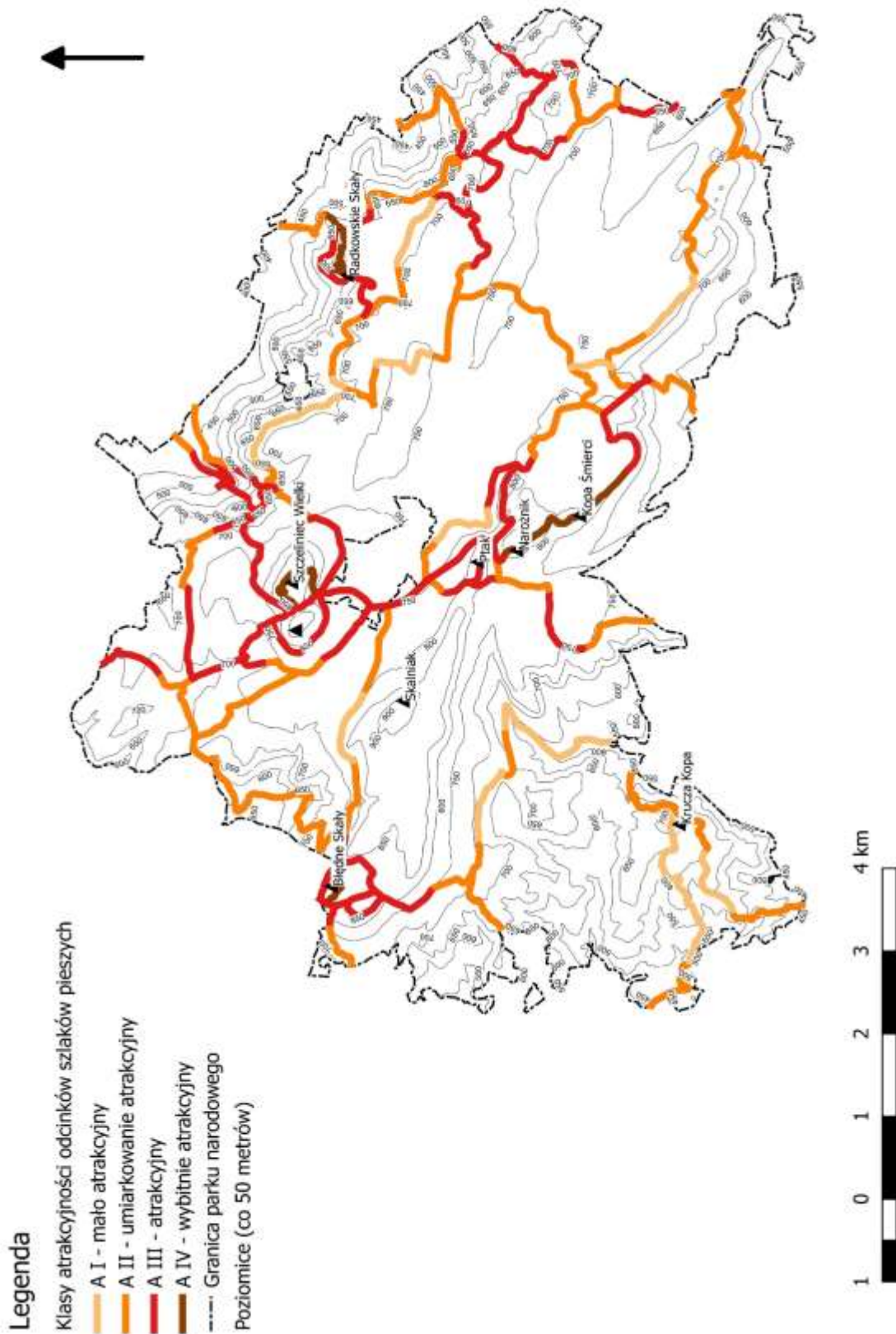
Klasy atrakcyjności turystycznej szlaków pieszych	A IV				A III			A II			A I		
	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4
Punkcja atrakcyjności turystycznej	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4
Liczba odcinków	-	-	2	4	11	14	21	23	14	15	11	6	0

Źródło: opracowanie własne

Ryc. 48. Atrakcyjność turystyczna odcinków szlaków pieszych.

Źródło: Mateusz Rogowski

Ryc. 49. Klasy atrakcyjności turystycznej odcinków szlaków pieszych.

Źródło: Mateusz Rogowski

Najwyższym stopniem atrakcyjności turystycznej w Parku Narodowym Gór Stołowych (14 pkt) cechuje się trasa turystyczna na Szczelińcu Wielkim. 13 punktów uzyskały cztery odcinki: trasa turystyczna na Błędnym Skałach, niebiesko znakowane odcinki na Narożniku i Kopie Śmierci oraz w rejonie Baszt należących do Radkowskich Skałach. Powyższych 6 odcinków należy zaliczyć do kategorii odcinków o **wybitnej atrakcyjności turystycznej (A IV)**. Odcinki te charakteryzują się wybitną atrakcyjnością walorów turystycznych szczególnie związanych z przyrodą nieożywioną, na które składają się unikatowe na skalę międzynarodową labirynty skalne z dużym nagromadzeniem różnej wielkości pojedynczych formacji skalnych, przepaścistych i skalnych krawędzi skalnych progów strukturalnych determinujących wysoką dynamikę rzeźby terenu. Ponadto odcinki te cechuje dobra dostępności komunikacja umożliwiającą szybkie dotarcie z parkingów i jednostek osadniczych do udostępnionych walorów, a także bardzo dobre lub dobre zagospodarowanie turystyczne istotne w kontekście bezpieczeństwa turystów (barierki, kładki, łańcuchy). Należy także podkreślić funkcję schroniska turystycznego „Na Szczelińcu” które jako element zagospodarowania turystycznego pełni funkcję atrakcji turystycznej.

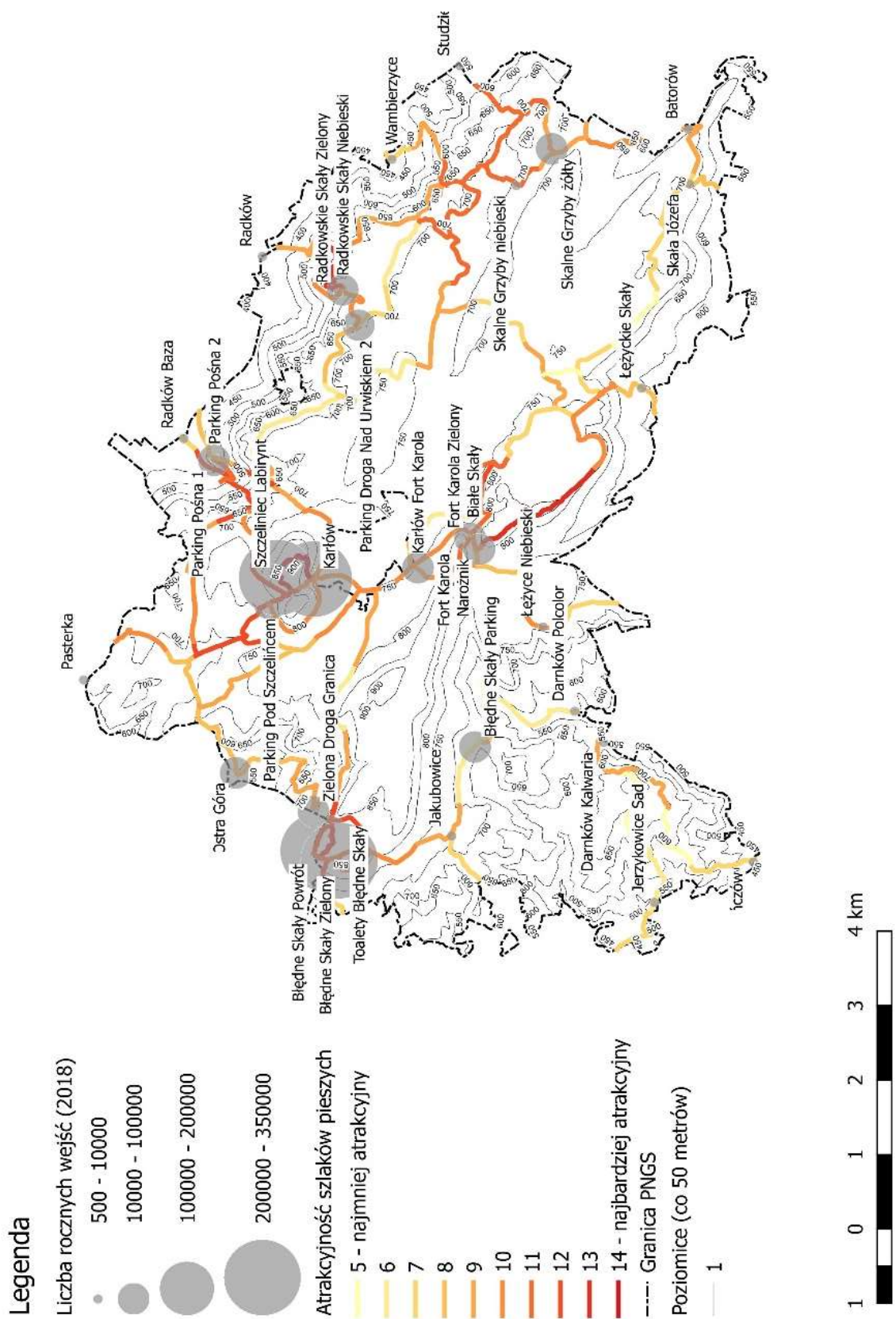
Kolejnych 46 odcinków z punktacją od 12 do 10 zalicza się do niższej **kategorii atrakcyjności (A III)**. Na 12 punktów wyceniono jedenaście odcinków zlokalizowanych w sąsiedztwie Błędnym Skał prowadzących do wejścia na trasę i od wyjścia oraz trasa powrotna do parkingu górnego, żółto oznakowana Przyjacielska Ścieżka w rejonie Wodospadu Pośny i niebiesko znakowane odcinki u północnych podnóżu Szczelińca Wielkiego i przez Skalne Wrota, zielone przez Pasterkę, żółty od podejścia od Karłowa na Przełęcz między Szczelińcami do Pasterki i schroniska PTTK „Pasterka, a także żółto znakowana trasa przez Białe Skały. 11 punktów zyskało 14 odcinków prowadzących u zachodnich i południowo-zachodnich podnóżu Błędnym Skał, w rejonie Fortu Karola i Lisiej Przełęczy oraz sąsiedztwie Białych Skał, w rejonie Skalnych Grzybów oraz prowadzący do Wodospadu Pośny. 10 punktów uzyskało kolejnych 21 odcinków, które są zlokalizowane w Karłowie i jego bezpośrednim sąsiedztwie, u podnóża Szczelińca Wielkiego i Fortu Karola, w rejonie Samotnika i Skał Puchacza, Łężyckich Skał, u stóp Radkowskich Skał i w Cygańskim Wąwozie nieopodal Batorowa oraz w okolicach Pasterki, w tym szlak prowadzący do granicy polsko-czeskiej. Większość ww. odcinków szlaków charakteryzuje się bardzo atrakcyjnymi lub atrakcyjnymi walorami turystycznymi związanymi przede wszystkim z interesującymi formacjami pojedynczych skał występujących niekiedy w większym nagromadzeniu oraz przepaścistych krawędzi skalnych progów strukturalnych na ogół dobrej lub umiarkowanej dostępności komunikacyjnej oraz dobrym lub przeciętnym stopniem zagospodarowania turystycznego.

Następnych 49 odcinków szlaków pieszych (tworzących najliczniejszą grupę) charakteryzuje się **umiarkowanym stopniem atrakcyjności turystycznej (A II)**, gdyż uzyskały od 7 do 9 punktów. Są one zlokalizowane na ogół w pobliżu ww. atrakcji umożliwiając dojście do nich z punktów wyjściowych przy parkingach, Drodze Stu Zakrętów i jednostek osadniczych w rejonie parku narodowego. Największe ich nagromadzenie występuje w rejonie Ostrej Góry, Karłowa, Wielkiego Torfowiska Batorowskiego, Niknącej Łąki, otoczeniu Skalnych Grzybów i części parku położonej najbliżej Radkowa, Batorowa, Łężyc, Darnkowa i Dańczowa oraz Kudowy-Zdroju.

Grupa 17 odcinków szlaków o **niskim stopniu atrakcyjności turystycznej (A I)** prowadzi na ogół duktami wzdłuż poziomic w obszarach leśnych, posiadających charakter łącznikowy, w których otoczeniu brakuje atrakcyjnych walorów turystycznych.

6.5.2. Atrakcyjność turystyczna szlaków pieszych a frekwencja ruchu turystycznego

Posiadając dane dotyczące frekwencji ruchu turystycznego dla wszystkich lokalizacji czujników pyro-elektrycznych umieszczonych przy szlakach pieszych oraz w rejonie najważniejszych walorów, można je dopasować do ocen atrakcyjności turystycznej szlaków pieszych. Dzięki temu można określić zależności pomiędzy liczbą wejść (IN) i liczbą przejść (IN+OUT) dla 2017 i 2018 roku, a atrakcyjnością poszczególnych odcinków szlaków. Rycina 50 prezentuje wizualizację wyników zależności pomiędzy roczną liczbą wejść (IN) w 2018 rok, a atrakcyjnością turystyczną odcinków szlaków pieszych.

Ryc. 50. Atrakcyjność turystyczna szlaków pieszych Parku Narodowego Górze Stołowych a frekwencja wejść (IN) w 2018 roku.

Źródło: Mateusz Rogowski

Dokonano analizy zależności pomiędzy atrakcyjnością turystyczną odcinków szlaków pieszych a frekwencją wejść wykorzystując Współczynnik korelacji Pearsona. Do analizy wykorzystano dane z Systemu Monitoringu ruchu turystycznego (SMrt) jakimi były:

- liczba wejść (IN) w 2017 roku,
- liczba przejść (IN+OUT) w 2017 roku,
- liczba wejść (IN) w 2018 roku,
- liczba przejść (IN+OUT) w 2018 roku.

Wyniki analiz przedstawiono w Tabeli 44.

Tab. 44. Wielkość współczynnika korelacji pomiędzy atrakcyjnością turystyczną odcinków szlaków pieszych a frekwencją ruchu turystycznego w 2017 i 2018 roku.

	Atrakcyjność /IN 2017	Atrakcyjność /IN+OUT 2017	Atrakcyjność /IN 2018	Atrakcyjność /IN+OUT 2018	Wielkość przeciętna korelacji
Wielkość współczynnika korelacji Pearsona	0,61	0,55	0,61	0,59	0,59

Źródło: opracowanie własne

Istnieje umiarkowana pozytywna zależność pomiędzy atrakcyjnością turystyczną odcinków szlaków pieszych, a frekwencją ruchu turystycznego w zarówno w ujęciu wejść jak i przejść dla 2017 i 2018 roku. Wskaźnik korelacji Pearsona mieści się w przedziale od 0,55 do 0,61, determinując wielkość przeciętną wynoszącą 0,59. Interpretując powyższy wskaźnik korelacji należy podkreślić, że atrakcyjność szlaku częściowo determinuje duży ruch turystyczny.

Analizując bardziej szczegółowo, poprzez uwzględnienie określonych klas atrakcyjności turystycznej można zauważyć bardzo duże zależności.

Tab. 45. Wielkość współczynnika korelacji pomiędzy atrakcyjnością turystyczną odcinków szlaków pieszych a frekwencją ruchu turystycznego w 2017 i 2018 roku.

Klasy atrakcyjności turystycznej	Atrakcyjność /IN 2017	Atrakcyjność /IN+OUT 2017	Atrakcyjność /IN 2018	Atrakcyjność /IN+OUT 2018	Wielkość przeciętna korelacji
A IV, A III	0,82	0,74	0,82	0,79	0,79
A II, A I	-0,18	-0,18	0,00	-0,01	-0,09

Źródło: opracowanie własne

Jak wynika z powyższej tabeli 45, istnieje silna pozytywna zależność pomiędzy atrakcyjnością turystyczną szlaków a wielkością ruchu turystycznego w przypadku odcinków o wybitnej atrakcyjności turystycznej (A IV) oraz odcinków atrakcyjnych (A III). Wskaźnik korelacji Pearsona mieści się w przedziale od 0,74 do 0,82, determinując wielkość przeciętną wynoszącą 0,79. Interpretując powyższych wyniki należy wskazać, że atrakcyjność turystyczna szlaków silnie wpływa na frekwencję ruchu turystycznego w aspekcie pozytywnym. Wybitnie atrakcyjne i atrakcyjne szlaki determinują wysoki ruch turystyczny, co w szczególności jest widoczne w przypadku tras turystycznych na Szczelińcu Wielkim i Błędnym Skałach oraz dla Narożnika, Białych Skał, Radkowskich Skał i Skalnych Grzybów.

W przypadku szlaków umiarkowanie (A II) i mało (I) atrakcyjnych turystycznie nie występuje zależność pomiędzy atrakcyjnością a frekwencją. Wskaźnik korelacji Pearsona w tym przypadku mieści się w przedziale od 0 do -0,18, determinując przeciętny wskaźnik wynoszący -0,09. Wynik ten wykazuje brak związku między szlakami mało i umiarkowanie atrakcyjnymi a wielkością ruchu turystycznego. Inne czynniki determinują wielkość ruchu turystycznego na tych szlakach.

Podsumowując należy wskazać, że wysoka atrakcyjność turystyczna szlaków determinuje wysoki ruch turystyczny. Jest to ważny wniosek zarówno w kontekście świadomości istnienia dużego ruchu turystycznego w obszarze, gdzie występują najbardziej wartościowe walory turystyczne, ale także ochrony walorów turystycznych jak i bezpiecznego oraz zrównoważonego ich udostępnienia. Jest to również wskazanie, że w przypadku odcinków szlaków wybitnie atrakcyjnych (A IV) i atrakcyjnych (A III) należy opracować wskaźnik pojemności i przepustowości turystycznej. To właśnie w tych miejscach skupia się największy ruch turystyczny. Na pozostałych odcinkach szlaków ruch turystyczny jest na tyle mały, że nie ma konieczności wykonywania takich prac.

6.5.3. Ocena atrakcyjności szlaków rowerowych

Atrakcyjność turystyczną odcinków szlaków rowerowych w Parku Narodowym Gór Stołowych wyceniono w przedziale od 25 (najwyższy stopień atrakcyjności turystycznej) do 18 (najniższy stopień atrakcyjności turystycznej). Oceny zostały przyporządkowane do jednej z czterech klas atrakcyjności turystycznej zgodnie z zastosowaną skalą:

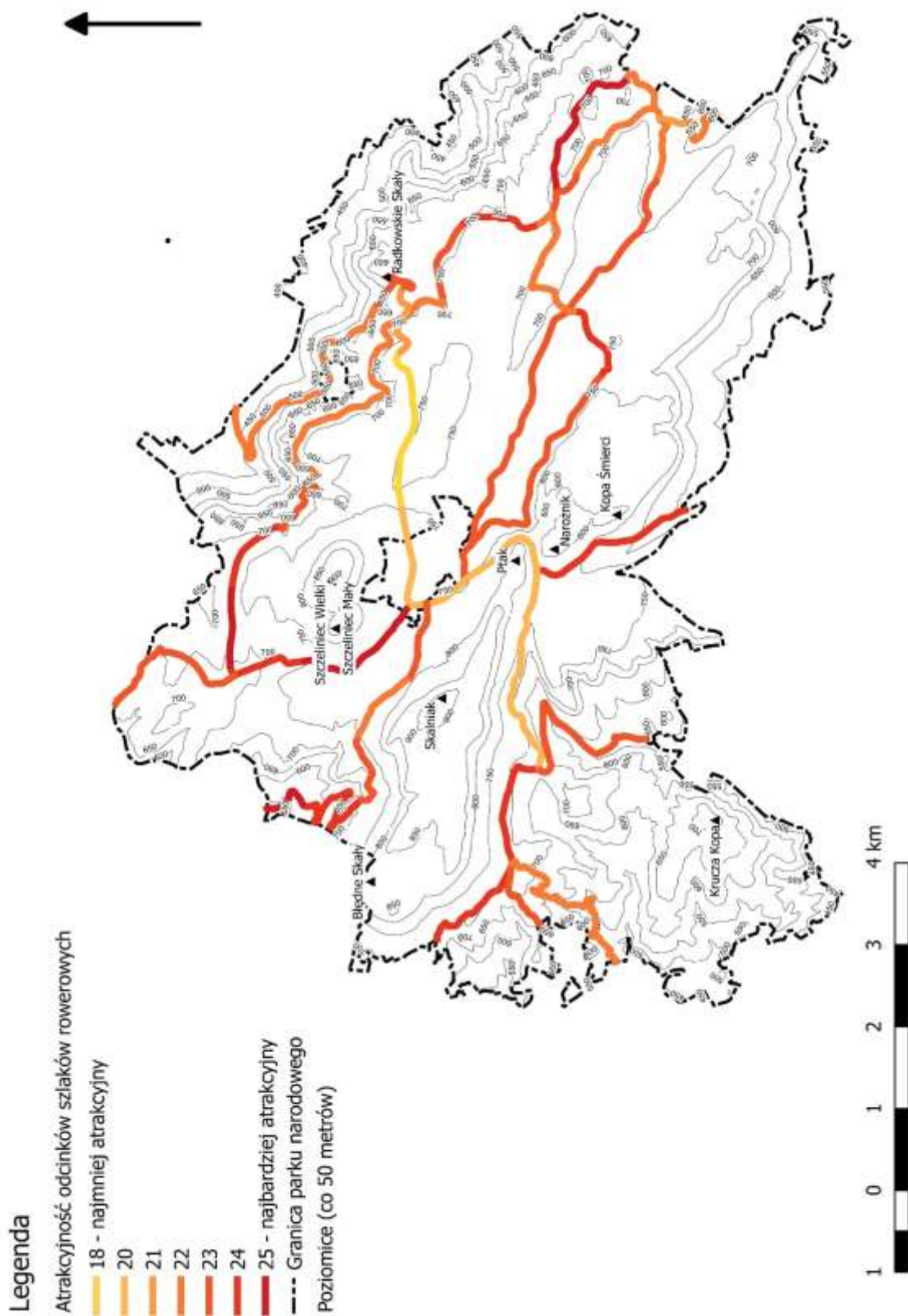
- A IV; odcinek wybitnie atrakcyjny turystycznie: 30-25 pkt,
- A III; odcinek atrakcyjny turystycznie: 20-24 pkt,
- A II; odcinek umiarkowanie atrakcyjny turystycznie: 19-15 pkt,
- A I; odcinek mało atrakcyjny turystycznie: 14-10 pkt.

Tab. 46. Liczba odcinków szlaków rowerowych o określonym stopniu atrakcyjności turystycznej.

Klasy atrakcyjności turystycznej szlaków rowerowych	A IV						A III						A II				A I				
	30	29	28	27	26	25	24	23	22	21	20	19	18	17	16	15	14	13	12	11	10
Liczba odcinków	-	-	-	-	-	6	12	22	18	2	6	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-

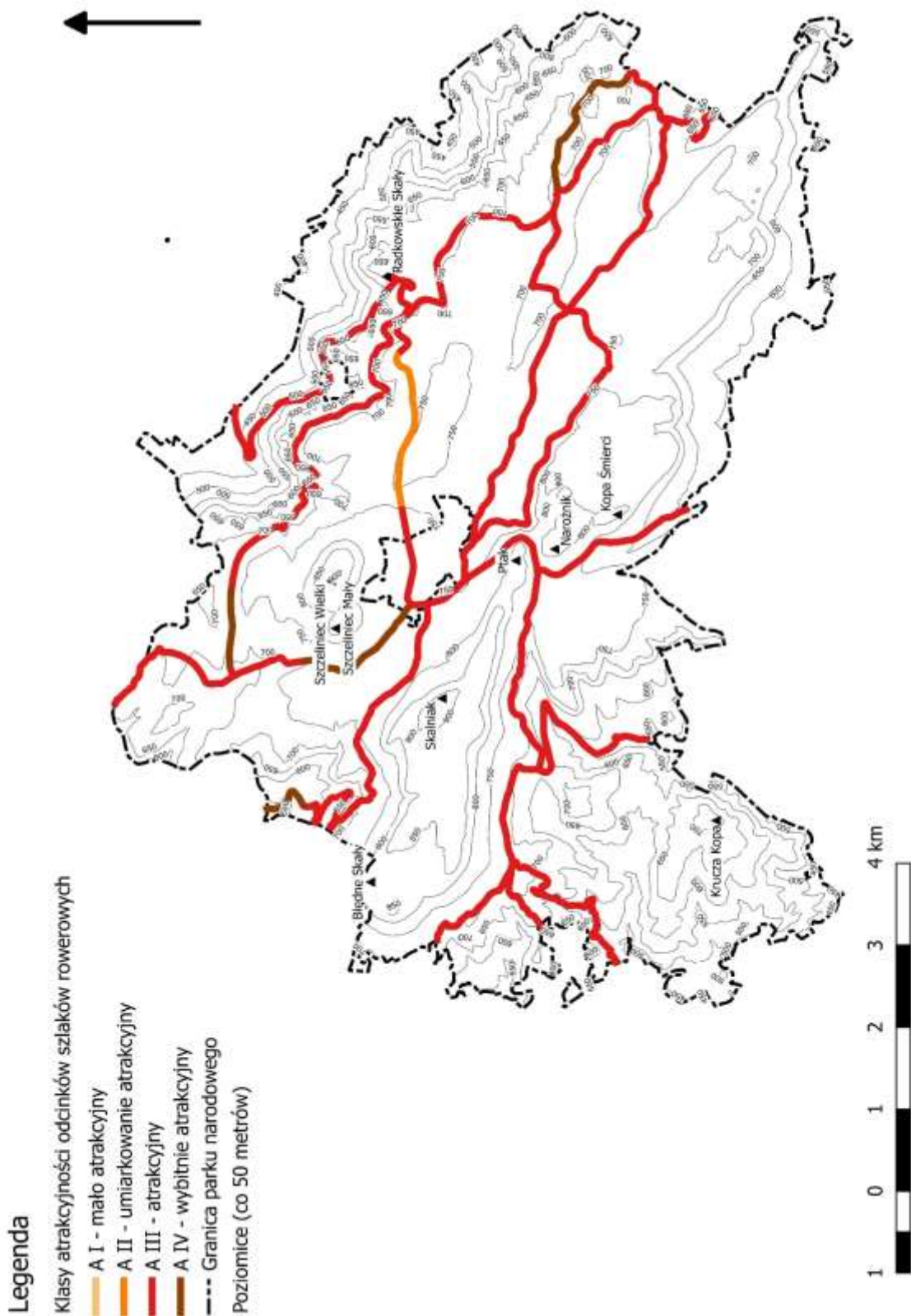
Źródło: opracowanie własne

Najwyższym stopniem atrakcyjności turystycznej w Parku Narodowym Gór Stołowych (25 pkt) charakteryzuje się 6 odcinków szlaków rowerowych. Są to trasy prowadzące z Karłowa do Pasterki oraz w rejonie schroniska PTTK „Pasterka”, Skalnych Grzybów i w Ostrej Górze. Odcinki te należy zaliczyć do kategorii o **wybitnej atrakcyjności turystycznej (A IV)**, gdyż charakteryzują się przebiegiem w rejonie walorów o wybitnej atrakcyjności turystycznej, dobrym oznakowaniem i zagospodarowaniem oraz brakiem konfliktu w użytkowaniu ścieżki. Kolejnych 60 odcinków szlaków rowerowych można zaliczyć do kategorii **atrakcyjnych turystycznie (A III)**. Są to pozostałe odcinki szlaków rowerowych rozlokowane na terenie parku narodowego. Jedynie dwa odcinki zaliczono do kategorii **umiarkowanie atrakcyjnych turystycznie (A II)**.

Ryc. 51. Atrakcyjność turystyczna odcinków szlaków rowerowych.

Źródło: Mateusz Rogowski

Ryc. 52. Klasy atrakcyjności turystycznej odcinków szlaków rowerowych.

Źródło: Mateusz Rogowski

6.5.4. Ocena atrakcyjności szlaków narciarstwa biegowego

Atrakcyjność turystyczną odcinków szlaków narciarstwa biegowego w Parku Narodowym Gór Stołowych wyceniono w przedziale od 15 (najwyższy stopień atrakcyjności turystycznej) do 9 (najniższy stopień atrakcyjności turystycznej). Oceny zostały przyporządkowane do jednej z czterech klas atrakcyjności turystycznej zgodnie z zastosowaną skalą:

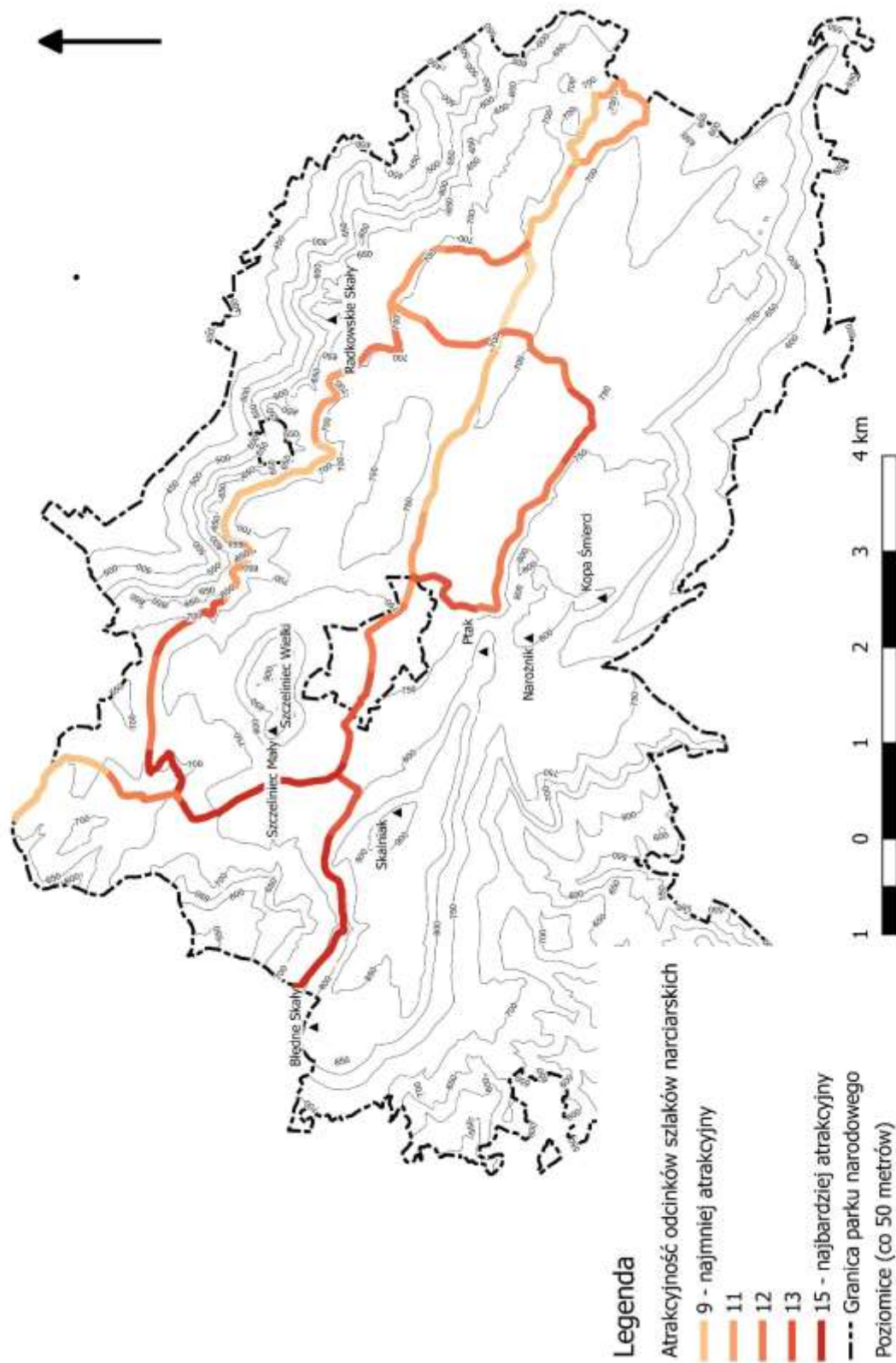
- A IV; odcinek wybitnie atrakcyjny turystycznie: 15-18 pkt,
- A III; odcinek atrakcyjny turystycznie: 12-14 pkt,
- A II; odcinek umiarkowanie atrakcyjny turystycznie: 9-11 pkt,
- A I; odcinek mało atrakcyjny turystycznie: 6-8 pkt.

Tab. 47. Liczba odcinków szlaków rowerowych o określonym stopniu atrakcyjności turystycznej.

Klasy atrakcyjności turystycznej szlaków narciarstwa biegowego	A IV				A III			A II			A I		
	18	17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6
Punkcja atrakcyjności turystycznej	-	-	-	5	-	5	9	7	8	1	-	-	-
Liczba odcinków	-	-	-	5	-	5	9	7	8	1	-	-	-

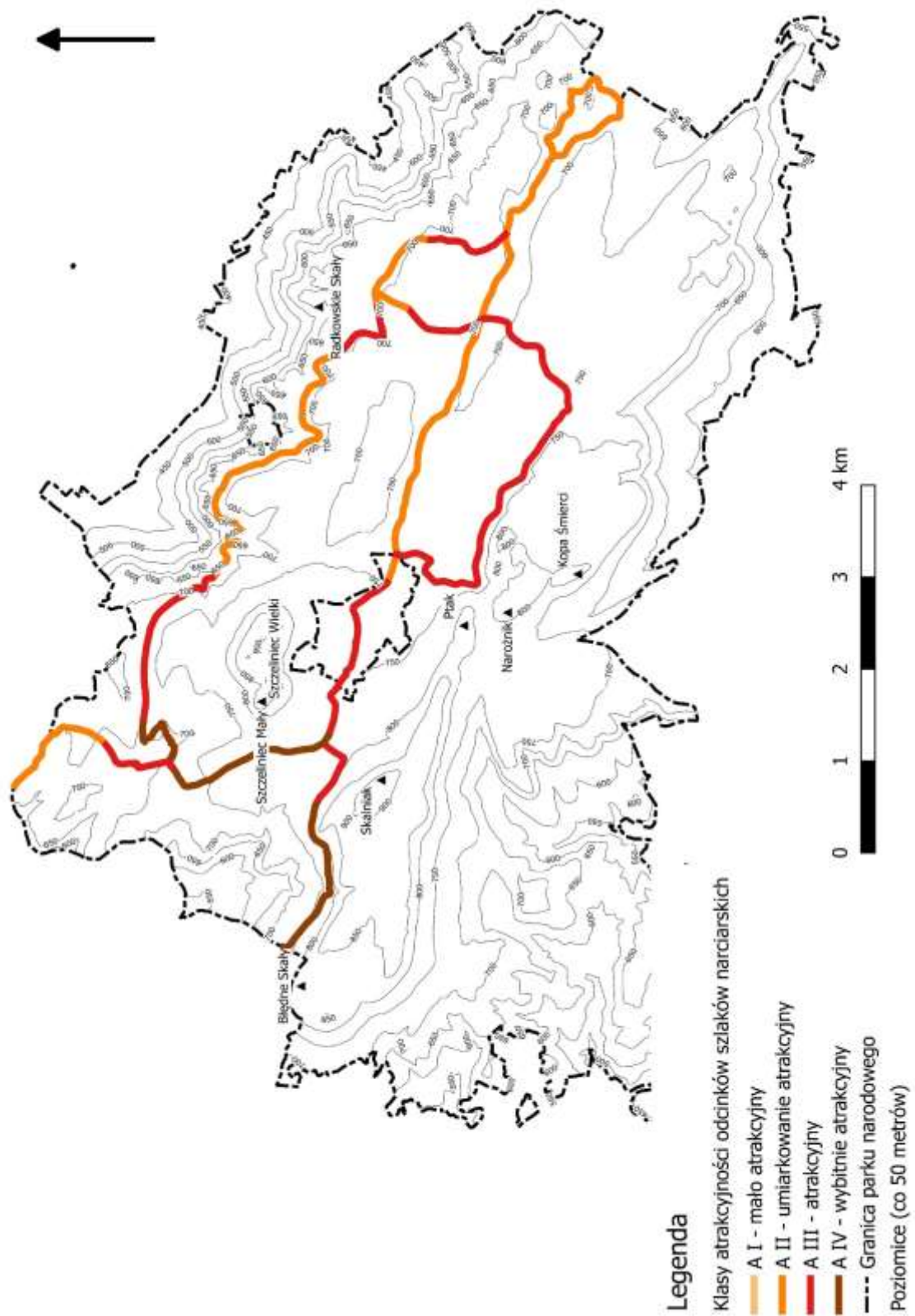
Źródło: Mateusz Rogowski

Najwyższym stopniem atrakcyjności turystycznej w Parku Narodowym Gór Stołowych (15 pkt) charakteryzuje się 5 odcinków szlaków narciarstwa biegowego. Są to trasy poprowadzone z Karłowa do Pasterki i w rejonie schroniska PTTK „Pasterka” oraz w lasach reglowych u stóp Skalniaka. Odcinki te należy zaliczyć do kategorii **wybitnej atrakcyjności turystycznej (A IV)**. Odcinki te charakteryzują się przebiegiem w rejonie walorów o wybitnej atrakcyjności turystycznej, dobrym oznakowaniem i Kolejne 14 odcinków zaliczonych do **atrakcyjnych turystycznie (A III)** zostało poprowadzonych w rejonie Karłowa, drogą „Zerówka” oraz w rejonie Torfowiska „Niknąca Łąka” i Skalnych Grzybów. Pozostałe odcinki są **umiarkowanie atrakcyjne (A II)** z uwagi na niską dynamikę rzeźby terenu i przebiegu w obszarze o niewielkiej różnorodności w pokryciu terenu.

Ryc. 53. Atrakcyjność turystyczna odcinków szlaków narciarskich.

Źródło: Mateusz Rogowski

Ryc. 54. Klasy atrakcyjności turystycznej odcinków szlaków narciarskich.

Źródło: Mateusz Rogowski

6.5.5. Pojemność szlaków pieszych

Monitoring ruchu turystycznego dostarcza dane dotyczące frekwencji w PNGS. Z obserwacji wynika – co jest także potwierdzone wynikami badań sondażowych wśród turystów – że w najpopularniejszych miejscach coraz większym problemem jest tłok na szlaku. Dotyczy to głównie Szczelińca Wielkiego i Błędných Skał. Z tego względu zdecydowano się oszacować pojemność i przepustowość szlaków turystycznych w Parku, rozpoczynając od tras poprowadzonych w labiryntach skalnych na Szczelińcu Wielkim i Błędných Skałach. Aby tego dokonać należało wykonać pewne obserwacje, pomiary i ustalenia.

W wyniku pomiarów terenowych polegających na zmierzeniu szerokości tras w ok. 3-5 metrowych odstępach, uzyskano zestawienie ich szerokości mieszczące się w przedziale między 0,4 do 2 metry, z przeciętną szerokością wynoszącą 1 metr. Rozmiar ten jest o tyle znamieny, że umożliwia swobodny marsz osobom idącym pojedynczo. Na podstawie obserwacji zachowania turystów przyjęto, że optymalny odstęp pomiędzy nimi powinien wynieść 4 metry, gdyż umożliwia on swobodny marsz, dając jednocześnie satysfakcję z indywidualnego obcowania z krajobrazem. Na podstawie powyższych ustaleń można zaproponować sposób wyliczenia wskaźnika pojemności trasy będący ilorazem długości trasy i odstępów między turystami.

$$\text{Wsk. pojemności} = \text{długość trasy} / \text{odstęp między turystami}$$

Trasa turystyczna na Szczelińcu Wielkim o długości 1200 metrów, posiada wskaźnik pojemności wynoszący 300 osób, a trasa turystyczna na Błędných Skałach o długości 600 metrów posiada wskaźnik pojemności wynoszący 150 osób (Rogowski, 2019).

W przypadku pozostałych szlaków na terenie Parku przyjęto następujące założenia: szlaki piesze pogrupowano w zależności od szerokości ścieżki określając współczynnik pojemności:

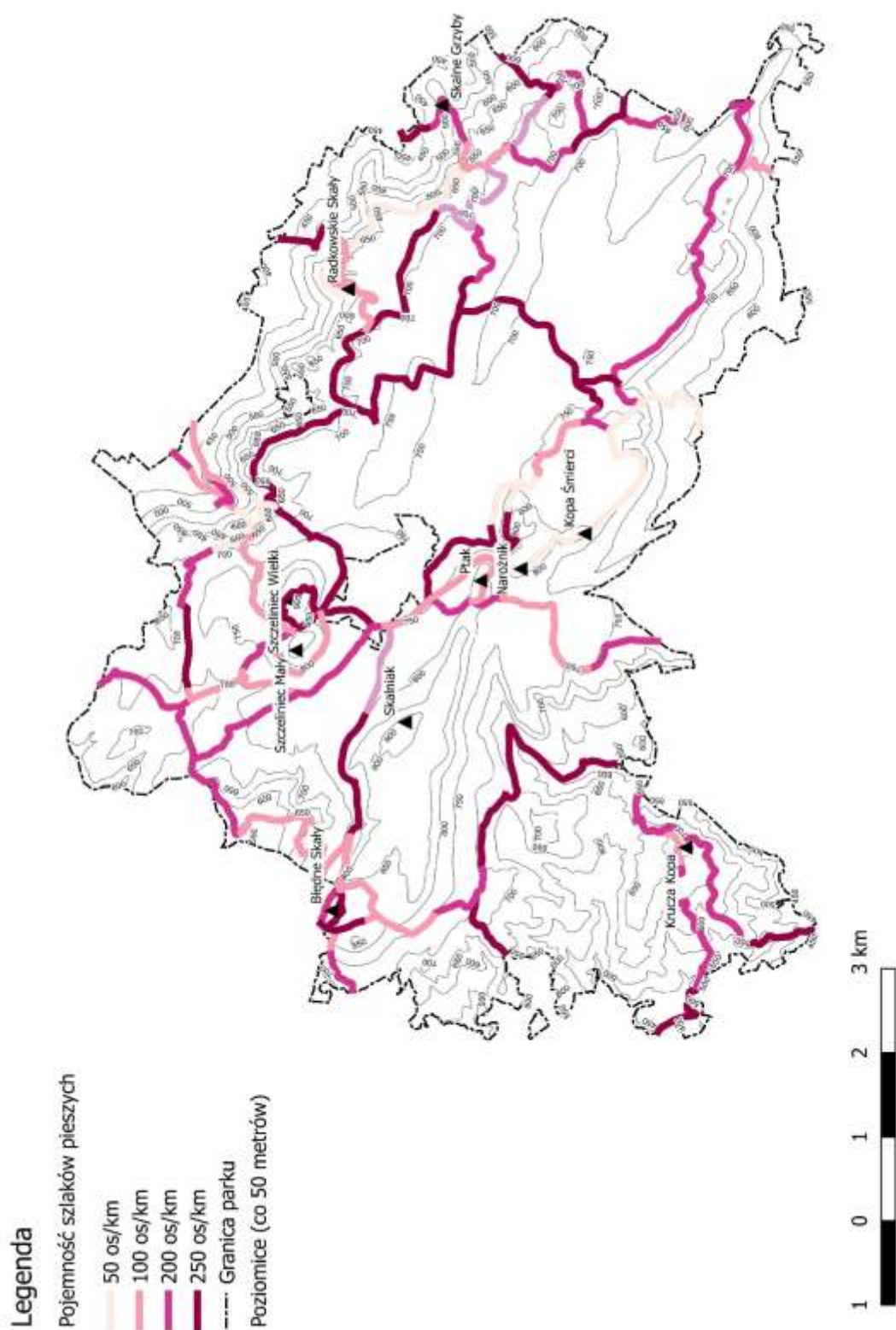
- < 1 m szerokości: 1 os/20 m 50 os/km,
- 1-2 m szerokości: 1os/10 m 100 os/km,
- 2-3 m szerokości: 1 os/5 m 200 os/km,
- >3 m szerokości: 1 os/4 m 250 os/km.

Ponadto przyjęto, że przebieg szlaku w rejonie grzbietów górskich, wierzchołków, przy krawędziach skalnych oraz wśród nagromadzenia skał determinuje ograniczenie pojemności do najniższego wskaźnika niezależne od szerokości ścieżki. To samo założenie przyjęto dla przebiegu szlaków pieszych drogą jezdnią, co wiązało się z bezpieczeństwem poruszania w tym miejscu. Wskaźnik ustalano dla jednostki podstawowej jaką był odcinek szlaku o długości 1-km. Czynnikiem limitującym wielkość wskaźnika było największe miejsce na całej długości odcinka stanowiące swoiste „gardło” ograniczające.

Tab. 48. Pojemność wybranych odcinków szlaków pieszych.

Nazwa trasy	Pojemność (liczba osób)
Trasa turystyczna na Szczelińcu Wielkim	300
Przełęcz między Szczelińcami – schronisko PTTK „Na Szczelińcu”	70
Pasterka – Przełęcz między Szczelińcami	350
Skrzyżowanie szlaków u stóp Szczelińców – Przełęcz między Szczelińcami	230
Deptak w Karłowie	200
Trasa turystyczna na Błędnym Skałach	150
Trasa powrotna z Błędnym Skał	140
Narożnik – Kopa Śmierci – Skały Puchacza	150
Skalne Grzyby (Dwa Borowiki – Rogacz)	100
Stroczy Zakręt - Baszty	40
Parking – Wodospad Pośny	80
Białe Skały	80
Lisia Przełęcz - Fort Karola	40

Pojemność wszystkich szlaków pieszych znajdujących się na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych wynosi w przybliżeniu 16,3 tys. osób.

Ryc. 55. Pojemność odcinków szlaków pieszych.

Źródło: Mateusz Rogowski

1. Przepustowość szlaków pieszych

Przepustowość szlaków pieszych w ujęciu godzinowym określa się iloczynem pojemności odcinka szlaku turystycznego do czasu jego przejścia.

Wsk. przepustowości (godz.) = wsk. pojemności x czas przejścia

Należało przyjąć przeciętną prędkość marszu turysty która wynosi 3 km/h. Przepustowość szlaku odnosi się do jego poszczególnych odcinków o określonej szerokości:

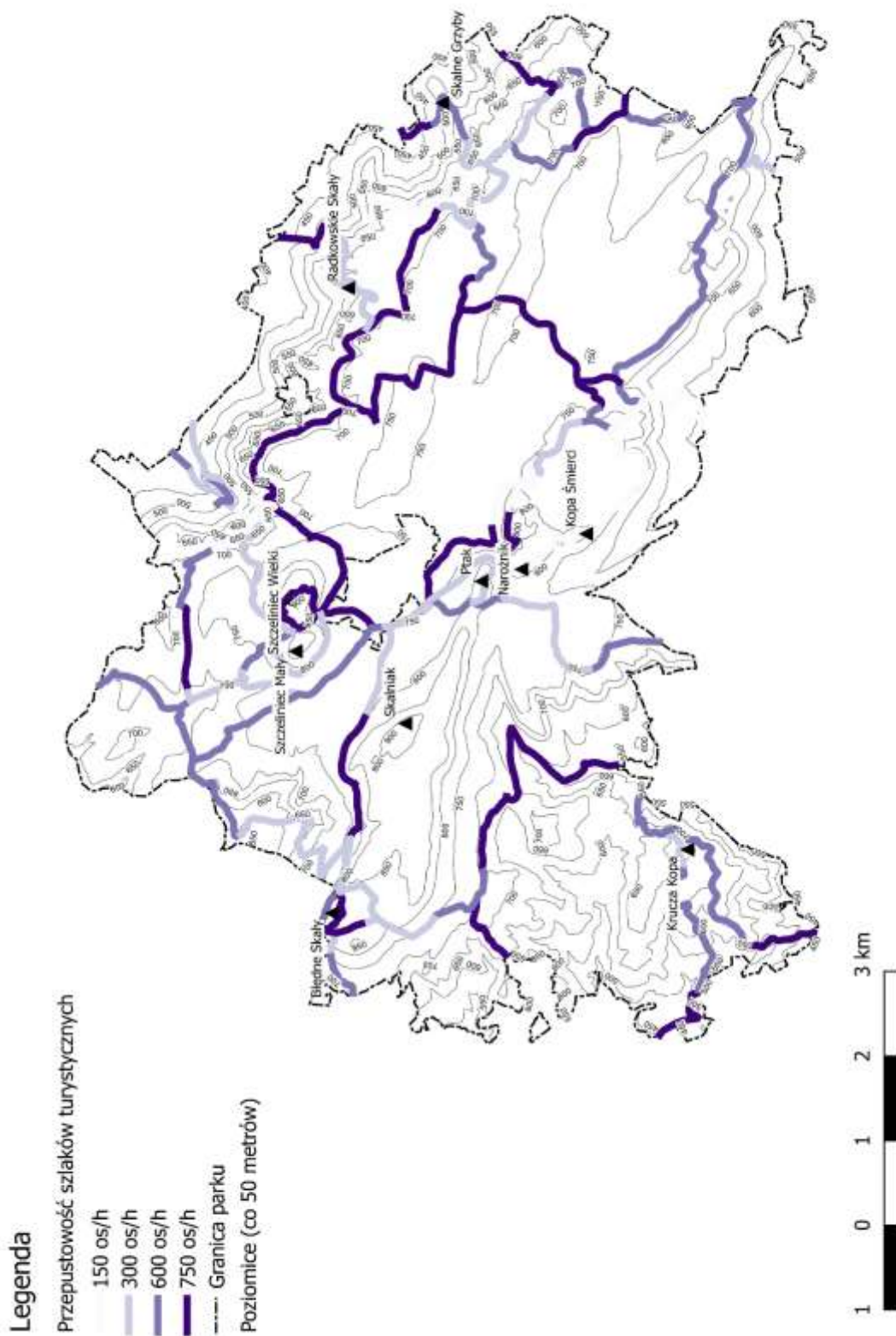
- < 1 m szerokości: 150 os/h,
- 1-2 m szerokości: 300 os/h,
- 2-3 m szerokości: 600 os/h,
- >3 m szerokości: 750 os/h.

Trasę turystyczną na Szczelińcu Wielkim pokonuje się przeciętnie przez 45 minut, co określa przepustowość na poziomie 400 osób/godzinę, a w przybliżeniu 7 osób/minutę. Trasę turystyczną na Błędnym Skałach pokonuje się przeciętnie przez 30 minut, co określa przepustowość na poziomie 300 osób/godzinę, a w przybliżeniu 5 osób/minutę (Rogowski, 2019). Godzinowa przepustowość wybranych odcinków szlaków pieszych na terenie Parku przedstawia Tabela 49.

Tab. 49. Przepustowość wybranych odcinków szlaków pieszych.

Nazwa trasy	Przepustowość (liczba osób/h)
Trasa turystyczna na Szczelińcu Wielkim	900
Przełęcz między Szczelińcami – schronisko PTTK „Na Szczelińcu”	210
Pasterka – Przełęcz między Szczelińcami	1050
Skrzyżowanie szlaków u stóp Szczelińców – Przełęcz między Szczelińcami	690
Deptak w Karłowie	600
Trasa turystyczna na Błędnym Skałach	450
Trasa powrotna z Błędnym Skał	420
Narożnik – Kopa Śmierci – Skały Puchacza	450
Skalne Grzyby (Dwa Borowiki – Rogacz)	300
Stroczy Zakręt - Baszty	120
Parking – Wodospad Pośny	240
Białe Skały	240
Lisia Przełęcz - Fort Karola	120

Przepustowość wszystkich szlaków pieszych znajdujących się na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych wynosi w przybliżeniu 48,8 tys. osób/h.

Ryc. 56. Przepustowość odcinków szlaków pieszych.

Źródło: Mateusz Rogowski

6.5.6. Strefy natężenia ruchu turystycznego

Korzystając z danych z Systemu Monitoringu Ruchu Turystycznego (SMRT) można określić strefy natężenia ruchu turystycznego. Strefy te zostały opracowane w oparciu o sieć szlaków pieszych, na których notuje się określony ruch turystyczny. Wyróżnione zostały trzy grupy stref natężenia ruchu turystycznego:

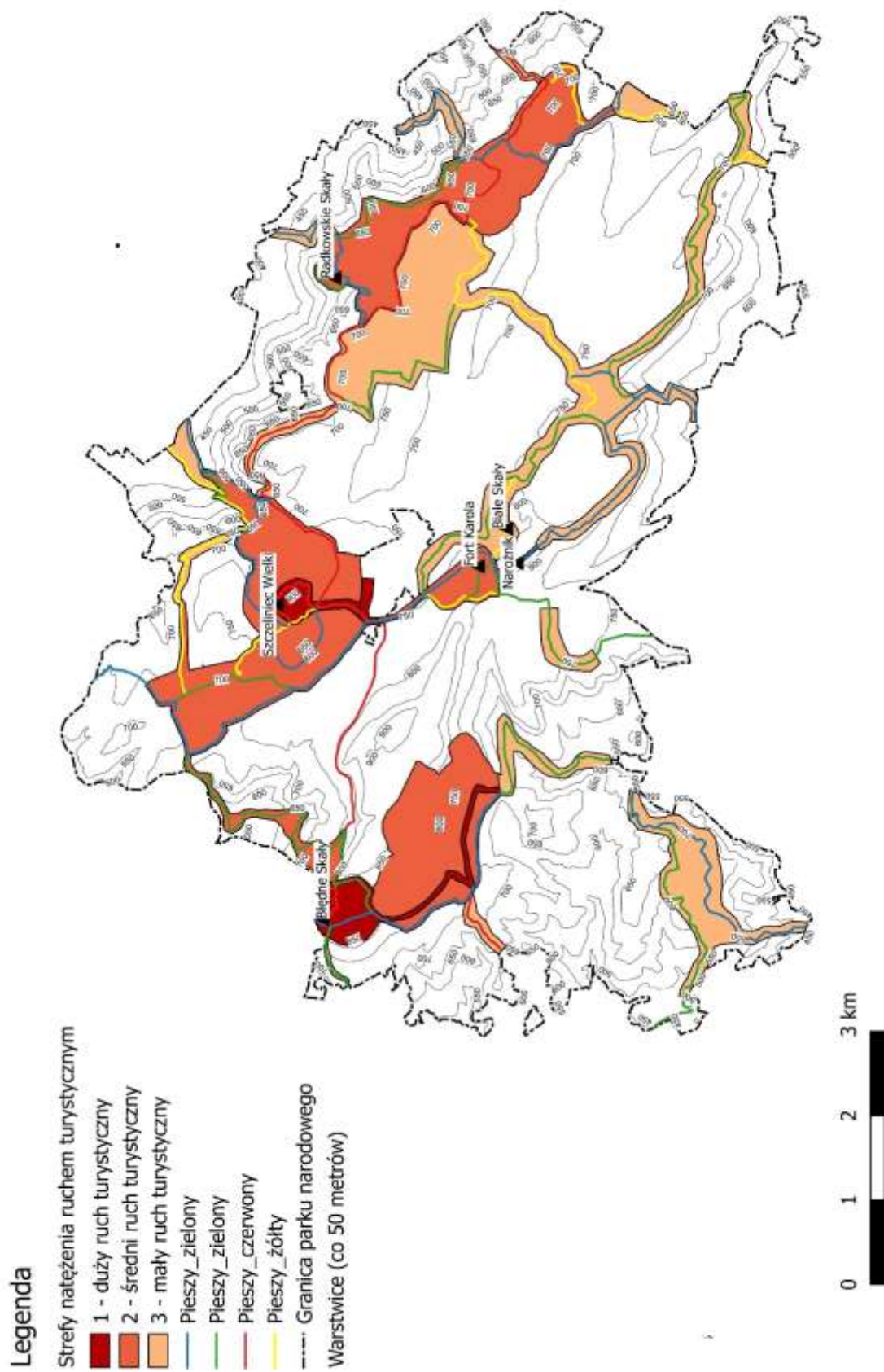
- strefa dużego natężenia ruchu turystycznego (> 100 tys. wejść rocznie),
- strefa przeciętnego natężenia ruchu turystycznego (10 – 100 tys. wejść rocznie),
- strefa niskiego natężenia ruchu turystycznego (< 10 tys. wejść rocznie).

Ponadto miejsca, w których nie zmierzono wielkości ruchu turystycznego, nie zostały objęte żadną strefą.

Tab. 50. Strefy natężenia ruchu turystycznego na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych.

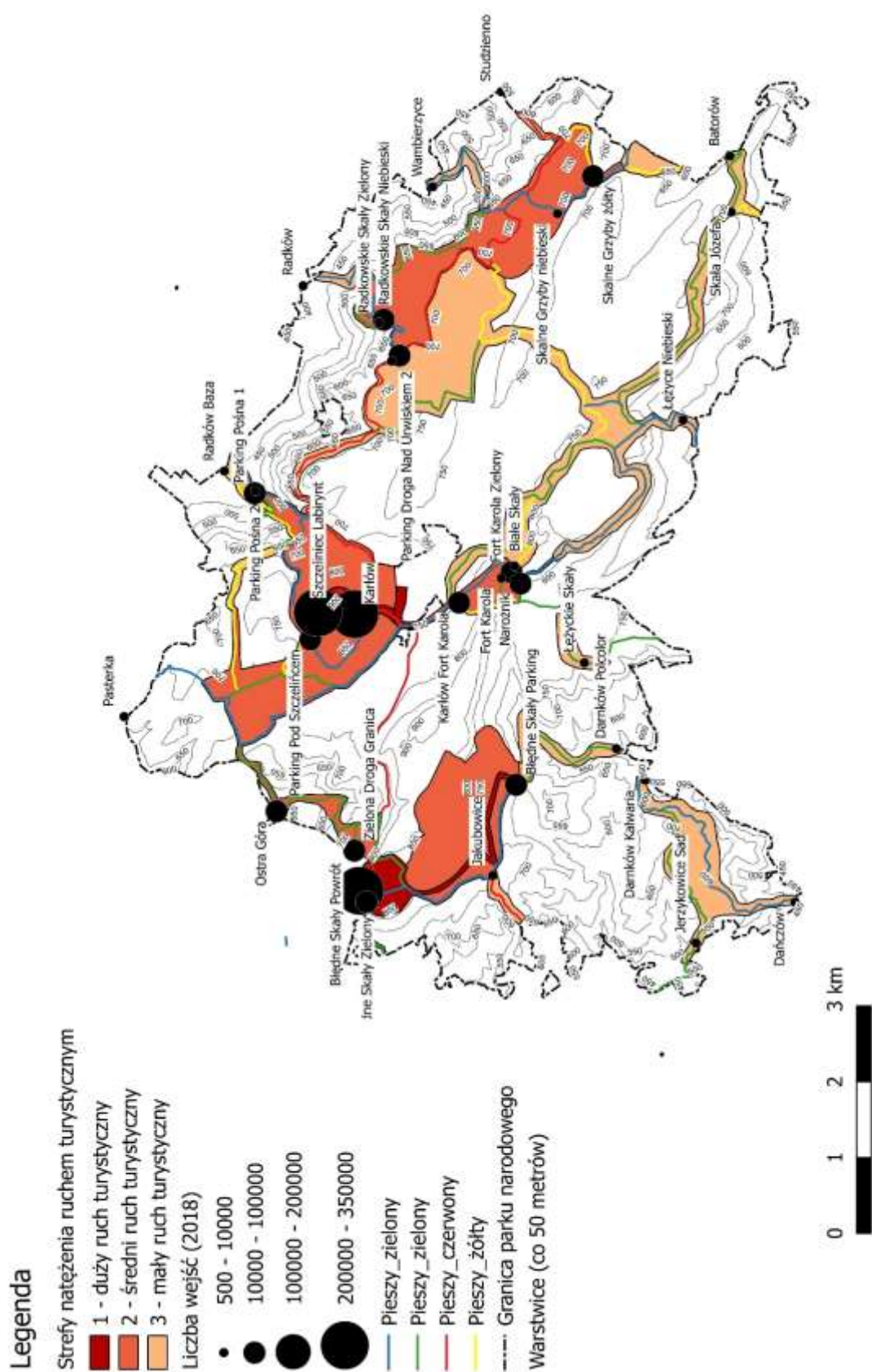
Strefa	Wielkość ruchu turystycznego	Miejsca/atrakcje	Liczba wejść (tys.) 2018
1	Duży: >100 tys. wejść	Szczeliniec Wielki	322
		Błędne Skały	302
		Droga Stu Zakrętów – ruch samochodowy	212
2	Średni <100 tys. – 10 tys.>	Skalne Grzyby	84
		Zielona Droga – Ostra Góra	54
		Parking YMCA – Błędne Skały – ścieżka edukacyjna „Czynna ochrona ekosystemów w PNGS”	40
		Pasterka	36
		Wodospad Pośny do podnóży Szczelińca Wielkiego	25
		Fort Karola	19
		Radkowskie Skały	18
		Narożnik	17
3	Mały <10 tys.	Skały Puchacza	8
		Białe Skały	5
		Krucze Skały	3
		Kalwaria w Batorowie	3
		Skała Józefa	2
		Łężyckie Skały	1
		Pozostały obszar	Brak danych

Powyższe dane zostały interpolowane na rycinę numer 57.

Ryc. 57. Strefy natężenia ruchu turystycznego na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych.

Źródło: Mateusz Rogowski

Ryc. 58. Strefy natężenia ruchu turystycznego na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych na tle ruchu wejściowego w 2018 roku.

Źródło: Mateusz Rogowski

6.6. Możliwości uruchamiania nowych form turystyki

Możliwości uruchamiania nowych form turystyki można rozpatrywać na różne sposoby, zarówno w odniesieniu do przedmiotu zainteresowania, jak i sposobu zwiedzania. W nawiązaniu do wykazu i charakterystyki obiektów przedstawionych w punkcie VI.4 niewątpliwe są możliwości dalszego rozwoju geoturystyki, natomiast występowanie w niedalekim sąsiedztwie obiektów ilustrujących podobne zagadnienia stwarza dobre możliwości tworzenia szlaków tematycznych (produktów sieciowych), zarówno realnych (wytyczonych w terenie, wyposażonych w infrastrukturę edukacyjną), jak i wirtualnych (z materiałem informacyjnym udostępnionym poprzez zasoby sieciowe), dla których wspólnym mianownikiem będzie dziedzictwo kulturowe regionu.

6.6.1. Geoturystyka

Geoturystyka na terenie Gór Stołowych i w obszarach do nich przyległych nie jest całkowicie nową formą turystyki, a jej początków można dopatrywać się już pod koniec XVIII w., gdy walory geomorfologiczno-krajobrazowe przyciągały odwiedzających i były główną motywacją podejmowanych podróży (Migoń, 2016). Kluczowa dla współczesnego rozumienia geoturystyki warstwa informacyjno-edukacyjna, umożliwiająca poznanie i zrozumienie procesów zachodzących w środowisku abiotycznym, pojawiła się jednak w Górach Stołowych znacznie później. W latach 70. XX w., według koncepcji M.Z. Pulinowej, została wyznakowana i wyposażona w tablice informacyjne „Ścieżka skalnej rzeźby” z Karłowa przez Szczeliniec Wielki do Radkowa (Pulinowa, Jajeńnica, 1976). W późniejszych latach uległa ona jednak dewastacji i nie została w pełni odtworzona, aczkolwiek przygotowany przewodnik po ścieżce doczekał się wznowienia (Pulinowa, 2006). Inicjatywy na rzecz uwypuklenia walorów geologiczno-geomorfologicznych pojawiły się ponownie w ostatniej dekadzie, a jej przejawami były zarówno publikacje (Wojewoda, 2011; Wojewoda, Raczyński, 2013; Duszyński i in., 2015), jak i umieszczenie kilku tablic informacyjnych w terenie. Założenia, uwarunkowania i możliwości rozwoju geoturystyki w Górach Stołowych zostały przedstawione w nieopublikowanym raporcie końcowym z realizacji projektu badawczego „Geoekologiczne warunki środowiska przyrodniczego Parku Narodowego Gór Stołowych” z 2011 r. (autorstwo: P. Migoń, J. Wojewoda), znajdującym się w posiadaniu Dyrekcji PNGS. Równoległe pojawiły się działania organizacyjne w kierunku rozwoju geoturystyki w gminach sąsiadujących z Parkiem Narodowym Gór Stołowych, w szczególności w gminie Radków (Wojewoda, Raczyński, 2013), a także w przyległej części Czech, gdzie w 2018 r. został utworzony Krajowy Geopark Broumovsko (<https://geopark.broumovsko.cz>).

Dalszy rozwój geoturystyki na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych i w jego sąsiedztwie w aspekcie infrastrukturalnym powinien obejmować działania w dwóch kierunkach, powiązanych ze sobą:

1. systematycznym wzbogacaniu warstwy edukacyjno-informacyjnej o obiektach posiadających walory geologiczne i geomorfologiczne. Postulat ten dotyczy zarówno obiektów znanych i od dawna odwiedzanych (w szczególności są to Szczeliniec Wielki, Błędne Skały, Skalne Grzyby), jak i mniej znanych, wymienionych we wspomnianym opracowaniu „Geoekologiczne warunki środowiska przyrodniczego Parku Narodowego Gór Stołowych” oraz w punkcie VI.4 niniejszej Strategii... Ten kierunek udostępniania może być realizowany zarówno przez tworzenie infrastruktury w terenie (tablice informacyjne), działalność publikacyjną, jak i rozwój zasobów internetowych. Szczegółowe decyzje powinny uwzględniać specyfikę miejsca i wymogi ochrony przyrody – nie w każdym przypadku umieszczenie wielkogabarytowej tablicy informacyjnej jest najlepszym rozwiązaniem.
2. wyznakowaniu szlaków dojściowych do obiektów geoturystycznych położonych w pobliżu istniejących szlaków, w celu odpowiedniego skanalizowania ruchu turystycznego i zapewnienia bezpieczeństwa odwiedzającym. W zdecydowanej większości przypadków takie oznakowane dojścia wykorzystywałyby istniejące drogi i ścieżki, nie pociągając za sobą konieczności trasowania nowych szlaków.

6.6.2. Szlaki tematyczne

Jako nową formę turystyki można zaproponować stworzenie produktów turystycznych o charakterze sieciowym, czyli tematycznych szlaków promujących różnorodne aspekty dziedzictwa historycznego i kulturowego, które w rejonie Gór Stołowych jest wyjątkowo bogate, co przedstawiono w rozdziałach wstępnych oraz w propozycjach zawartych w rozdziale 6.4. Szlaki tematyczne mogą mieć postać zarówno realnie wyznaczonych w terenie szlaków pieszych, rowerowych lub samochodowych (w zależności od tematyki danego szlaku i odległości pomiędzy poszczególnymi obiektami), jak i wirtualną – mogą wykorzystywać specjalnie stworzone aplikacje, które objaśniałyby poszczególne elementy na szlaku. Szlak tematyczny może być również zaprezentowany w formie publikacji (książki, broszury informacyjnej, przewodnika) bez konieczności wyznaczania realnego szlaku w terenie, a jedynie oznaczając obiekty należące do danego szlaku tematycznego tablicami/numeracją lub lokalizacją na mapie w publikacji. Ze względu na duże bogactwo i różnorodność występujących na terenie Gór Stołowych obiektów i miejsc o znaczeniu historycznym i kulturowym, możliwe jest utworzenie następujących szlaków tematycznych:

23. Szlak Zanikłych Wsi

Proponowany maksymalny zakres szlaku to silnie wyludnione lub całkowicie zanikłe wsie i przysiółki: Studziennie, Batorówek, Góra Anny, Młyny, Januszów, Łężno, Żyznów, Raczyn, Karłówek, Ostra Góra.

Na terenie zanikłego osadnictwa zachowały się pozostałości dawnej zabudowy w postaci ruin, podmurówek i teras osadniczych, a także liczne obiekty związane z prowadzoną niegdyś działalnością gospodarczą – rolnictwem, eksploatacją surowców skalnych i mineralnych, zabudową hydrotechniczną. Na terenie zanikłych wsi powszechne są także ślady dawnych dróg oraz elementy krajobrazu sakralnego. Celem powstania takiego szlaku byłoby z jednej strony zapoznanie turystów ze zmianami demograficznymi i użytkowania terenu na tym obszarze, a z drugiej strony – uczenie umiejętności odczytywania we współczesnym krajobrazie śladów dawnej działalności człowieka oraz rozumienia procesów, które prowadzą do zacierania lub utrwalania tych śladów.

Pierwszym przykładem takiej tematycznej ścieżki prezentującej historię zanikłej wsi, która już istnieje na terenie PNGS, jest edukacyjna ścieżka historyczna „Nouzín – Ostra Góra” w Ostrej Górze, powstała w 2013 r. przy wsparciu Euroregionu Glacensis i europejskiego programu polsko-czeskiej współpracy transgranicznej.

24. Szlak Dawnego Górnictwa i Przemysłu

Na obszarze Gór Stołowych odbywała się niegdyś intensywna i różnorodna działalność przemysłowo-eksploatacyjna, obecnie w większości zanikła. W wielu miejscach zachowały się natomiast mniej lub bardziej wyraźne pozostałości tych dawnych działań. Celem utworzenia szlaku byłoby zapoznanie turystów z gospodarczą historią regionu oraz obiektami dziedzictwa przemysłowego na tym obszarze.

Proponowany maksymalny zakres szlaku:

1. Radków – dawny browar; stary młyn – obecnie udostępniony do zwiedzania; opuszczony budynek dawnych zakładów włókienniczych; nieczynna stacja kolejowa, w części zamieniona na bar
2. Złotno – zbiornik wodny w starym wyrobisku cegielni
3. Skały Puchacza, Pielgrzym, Cygański Wąwóz (Batorów/Batorówek), Błażkowa, Golec – przykłady wielkoskalowej eksploatacji piaskowców w kamieniołomach wraz z elementami pozostawionej infrastruktury technicznej związanej z pozyskaniem, transportem i obróbką piaskowców
4. Zielone Ludowe – ruiny wapiennika
5. Batorów i Batorówek – miejscowości, które powstały dzięki hutnictwu szkła, będącym niegdyś kluczową dla regionu działalnością przemysłową; w Batorowie – pozostałości po dawnej hucie szkła oraz zachowany charakter zabudowy związany z funkcją osady przemysłowej
6. Pstrążna – pozostałości kopalni węgla kamiennego

a)

b)

Ryc. 59. Szlak Zanikłych Wsi - Pozostałości zabudowy na terenie dawnych wsi w Górach Stołowych; a – Batorówek (Fot.: A. Latocha), b – Ostra Góra (Fot.: P. Migoń).

a)

b)

Ryc. 60. Szlak Dawnego Górnictwa i Przemysłu;

a – dawny browar w Radkowie na tle północnego progu Gór Stołowych, b – dawny kamieniołom Skały Puchacza. Fot.: P. Migoń.

25. Szlak Unikatowych Dzwonnicy Alarmowych

Na wyróżnienie i wypromowanie zasługują unikatowe w całym regionie kłodzkim drewniane dzwonnice sygnalizacyjno-alarmowe z I połowy XIX w. (omówione w rozdziale wstępnym). Znajdują się one w miejscowościach Dańczów, Jerzykowie Wielkie (in situ) oraz na terenie skansenu w Pstrążnej (przewieziona z Gołaczowa). Ponadto w Ostrej Górze zachowała się i została niedawno odnowiona dzwonnica kamienna z metalowym hełmem.

a)

b)

Ryc. 61. Szlak Unikatowych Dzwonnicy Alarmowych;

a – dzwonnica w skansenie w Pstrążnej (Fot.: P. Migoń), b – dzwonnica w Kudowie-Zdroju (Fot.: A. Latocha).

26. Szlak XIX-wiecznych Drogowskazów

Góry Stołowe stanowią unikatowe w skali regionu „archiwum” dawnej infrastruktury turystycznej, co związane jest z początkami zorganizowanej turystyki w Sudetach właśnie w tym rejonie. Do wyjątkowych elementów tej infrastruktury należą XIX-wieczne drogowskazy w postaci kamiennych słupów różnych kształtów oraz informacji/oznaczeń wykuwanych bezpośrednio na powierzchniach skał. Przy istniejących obecnie szlakach turystycznych znajduje się aż 25 takich obiektów, są jednak często niezauważane przez turystów. Celem szlaku tematycznego byłoby przede wszystkim uwrażliwienie turystów na te niepozorne elementy, mające jednak wyjątkową wartość dla historii turystyki oraz walorów krajobrazu kulturowego tego obszaru. Obiekty te występują m.in. przy Pustej Ścieżce, Drodze nad Urwiskiem, niebieskim szlaku z Pasterki w stronę Machovskiego Krzyża, żółtym szlaku z Radkowa do Pasterki, Szosie Stu Zakrętów, na terenie miejscowości (Karłów, Darnków, Łężyce/Kociołek), a także w pobliżu głównych atrakcji turystycznych (Błędnym Skał, Fortu Karola, Skały Józefa, szczytu Szczelińca Wielkiego, Skalnych Grzybów). Wyznaczenie konkretnego przebiegu szlaku i selekcja elementów do włączenia w jego zakres pozostaje kwestią otwartą, do przedyskutowania z przedstawicielami PNGS.

27. Szlak Znaków Granicznych

Na terenie Gór Stołowych zachowało się bardzo wiele oznaczeń przebiegu dawnych granic o różnym charakterze. Są to granice własności pomiędzy posiadłościami ziemskimi i różnymi właścicielami (w tym m.in. granice dawnych terenów królewskich), granice pomiędzy historycznymi oddziałami leśnymi oraz granice państwowe. Przybierają one różnorodną postać symboli, liczb, inicjałów oraz dat wykuwanych bezpośrednio na powierzchniach skalnych lub na specjalnie w tym celu ustawianych słupkach granicznych. Te drobne elementy krajobrazu są na ogół niezauważane przez turystów, a jednocześnie niosą ze sobą wiele informacji o historycznych podziałach gruntów i własności na tym obszarze, co przy bardzo dużej liczbie i różnorodności zachowanych do dziś znaków granicznych może stać się podstawą do stworzenia interesującego produktu turystycznego, zawierającego również element samodzielnego odkrywania obiektów (np. w połączeniu z geocachingiem).

a)

b)

Ryc. 62. Szlak XIX-wiecznych Drogowskazów.

a – dawny drogowkaz wykuty w bloku piaskowca przy ścieżce z Radkowa do Karlowa, b – dawny słupek drogowskazowy w pobliżu Skalnych Grzybów. Fot.: P. Migoń.

Najwięcej różnorodnych form oznaczeń granicznych dawnych posiadłości oraz oddziałów leśnych, zarówno na słupkach, jak i na powierzchniach skalnych można zobaczyć, wędrując szlakami: niebieskim z Lisiej Przełęczy w stronę Skał Puchacza; zielonym wzdłuż krawędzi Urwiska Batorowskiego; zielonym ze Skalnych Grzybów w stronę Słonecznych Skał. Pojedyncze oznakowania występują w wielu innych rozproszonych miejscach. Z kolei największe nagromadzenie znaków granicy państwowej wykuwanych bezpośrednio w wychodniach litej skały lub w blokach piaskowca zalegających na stokach występuje przy czerwonym szlaku powrotnym z labiryntu Błędnych Skał, przy żółtym i zielonym szlaku granicznym z Bukowiny na Błędne Skały oraz przy niebieskim szlaku z Pasterki do Machovskiego Krzyża.

a)

b)

Ryc. 63. Przykłady zachowanych w Górach Stołowych dawnych znaków granicznych. Fot.: A. Latocha.

28. Szlak Kapliczek Przydrożnych

Wyjątkowe bogactwo małej architektury sakralnej na terenie Gór Stołowych w postaci różnowiekowych i różnorodnych przydrożnych figur, krucyfiksów i kapliczek może stanowić interesującą propozycję utworzenia szlaku tematycznego w oparciu o te walory. Obiekty te występują licznie zarówno przy istniejących szlakach turystycznych, jak i poza nimi oraz na terenach miejscowości. Ze względu na wielość obiektów, spośród których można dokonać selekcji tych, które mogą znaleźć się w obrębie proponowanego szlaku, a także istniejących już inwentaryzacji tych obiektów zawartych w starszych publikacjach (Baldy i Kledzik 2001; Fitych 2009; Mielniczuk, bd) oraz dokumentach będących w posiadaniu PNGS, w tym miejscu nie będą wymieniane wszystkie potencjalne miejsca i obiekty. Ich dobór można dowolnie kształtować w zależności od konkretnie sprecyzowanych potrzeb i docelowej grupy odbiorców (czy miałyby to być szlak pieszy, rowerowy czy samochodowy). W przypadku decyzji o powstaniu takiego szlaku konieczne będzie wykonanie odrębnej, szczegółowej analizy w tym zakresie.

Ryc. 64. Szlak Dawnych Fortyfikacji. Fort Karola. Fot.: P. Migoń.

Ryc. 65. Przykłady kapliczek przydrożnych z Gór Stołowych. Fot.: A. Latocha.

29. Szlak Tradycyjnej Zabudowy Sudeckiej

Na obszarze Gór Stołowych zachowało się wiele przykładów różnorodnych obiektów – świeckich i sakralnych – reprezentujących tradycyjną architekturę, typową dla tego regionu, co szczegółowo zaprezentowano w rozdziałach wstępnych oraz jest omówione w wielu innych publikacjach (m.in. Rybka-Ceglecka 1998, 1999; Trocka-Leszczyńska 1995). Ten aspekt dziedzictwa kulturowego jest bardzo mało znany. Wyjątek stanowi skansen budownictwa ludowego w Pstrążnej (Chilarski 2018), który jest popularny wśród turystów. Jednak we wszystkich okolicznych wsiach można zobaczyć oryginalną zabudowę in situ (w miejscu, gdzie pierwotnie powstała), co jest warte wypromowania, tym bardziej, że pozwoli to na rozproszenie ruchu turystycznego i jego przestrzenną dywersyfikację. Jest to szczególnie istotne w przypadku rejonu Wzgórz Lewińskich, które obecnie cieszą się niską popularnością wśród turystów, a jednocześnie właśnie na ich obszarze zachowało się wiele przykładów tradycyjnej architektury regionalnej, co stanowi duży potencjał dla rozwoju turystyki kulturowej.

Podobnie jak w przypadku małej architektury sakralnej, tak również w odniesieniu do przykładów tradycyjnej zabudowy liczba obiektów, które potencjalnie nadają się do włączenia do szlaku tematycznego, jest tak duża, że realizacja szlaku wymagałaby oddzielnej szczegółowej analizy i wyboru obiektów w zależności od konkretnych potrzeb i docelowych odbiorców.

a)

b)

Ryc. 66. Przykłady tradycyjnej zabudowy sudeckiej z Gór Stołowych. Fot.: A. Latocha.

6.7. Wyniki przeglądu dokumentacji strategicznych i planistycznych samorządów

Powiat kłodzki

W aktualnie obowiązującej „Strategii rozwoju powiatu Kłodzkiego na lata 2016-2020” turystyka jest wymieniana dwukrotnie wśród dziesięciu pozycji przedstawiających kluczowe kierunki rozwoju dla powiatu. W myśl hasła przewodniego „Powiat kłodzki przyjazny mieszkańcom, przedsiębiorcom i turystom” planowane są m.in. rozwój turystyki i kształtowanie turystycznego wizerunku powiatu, które jednocześnie otrzymały status celów operacyjnych. Odpowiadające im zadania to:

- wsparcie lokalnych inicjatyw na rzecz rozwoju turystyki oraz realizacja działań służących rozwojowi infrastruktury turystycznej;
- utworzenie nowych szlaków turystycznych w oparciu o posiadane obiekty dziedzictwa kulturowego i lokalne tradycje;
- współpraca z partnerami krajowymi i zagranicznymi w celu inicjowania i realizacji projektów turystycznych współfinansowanych z funduszy unijnych;
- promowanie regionu jako atrakcyjnego miejsca do uprawiania turystyki o każdej porze roku;
- tworzenie i promocja produktów turystycznych skierowanych do konkretnych grup odbiorców.

Gmina Kudowa Zdrój

W dokumencie „Strategia rozwoju gminy Kudowa Zdrój oraz rozwoju produktów turystycznych” (2003) przedstawiono wizję, misję i cele strategiczne gminy i już na tym poziomie planowania opisano zagadnienia związane z turystyką, co świadczy o znaczeniu tego sektora dla rozwoju Gminy: „Misją społeczności mieszkańców Kudowy Zdroju jest wzmocnienie zintegrowania lokalnego, wzrost przedsiębiorczości oraz poszerzanie oferty turystycznej”. Wśród celów długookresowych, w punkcie 3. zapisano tworzenie warunków zapewniających wzrost liczby turystów. W analizie SWOT obszaru gospodarczego, wśród mocnych stron wymieniono uzdrowski charakter gminy i wiodącą rolę turystyki w gospodarce Gminy.

W „Strategii...” zawarto dokładną analizę stanu zagospodarowania turystycznego Kudowy Zdroju, a we wnioskach stwierdzono, że dominującą formą turystyki jest turystyka uzdrowska, na terenie miasta nie ma warunków do uprawiania sportów zimowych, rozwinięta jest turystyka piesza, zwłaszcza ze względu na Park Narodowy Gór Stołowych, jego otulinę, a także Górę Parkową; w Gminie panują dobre warunki do rozwoju turystyki rowerowej; wytyczono takie trasy, jak:

- Międzynarodowa trasa rowerowa „Góry Stołowe” (niebieski PL-4200 CZE) - cała trasa mierzy 125 km (po polskiej stronie 64 km),
- Międzynarodowa trasa rowerowa „Ściany” (czerwony PL-4000 CZE) - cała trasa liczy 56 km,

Międzynarodowa Trasa Rowerowa im. T. G. Masaryka (otwarta w 2004 r.) – łącząca dwie przygraniczne gminy: Náchod i Kudowę; długość trasy po stronie Polskiej to ok. 18 km.

W omawianym rejonie istnieją także możliwości do uprawiania turystyki konnej. Nie ma jednak jeszcze wyznaczonych szlaków konnych. Obserwuje się natomiast wzrost popularności turystyki samochodowej oraz miejskiej i kulturowej, wymienia się także inne formy aktywności: turystykę biznesową i tranzytową.

Ciekawym dokumentem jest „Strategia Rozwoju Miasta Europejskiego Kudowa-Nachod 2014-2024” (2013-14), w którym zaproponowano wspólne działania międzynarodowe w partnerstwie ze stroną czeską. Dokument stawia nacisk na integrację transgraniczną obu miast w zakresie gospodarki komunalnej, komunikacji, życia kulturalnego, koordynacji przedsięwzięć samorządów gminnych, a nawet finansowania i procesu decyzyjnego. Oznacza to, że działania proponowane w strategii mają być w większości realizowane wspólnym wysiłkiem z gminą Náchod. Analiza SWOT odnoszące się do turystyki i rekreacji jako mocne strony wymienia: bogate walory turystyczne i kulturowe obu miast, bogata oferta kulturalna miast oraz silna marka i rozpoznawalność w swoich krajach. Do słabych stron zaliczono niedostateczną sprawność w przepływie informacji pomiędzy miastami oraz brak jednolitych procedur w zakresie współpracy m.in. w sferze turystyki, rekreacji i kultury. Za szansę uznano powołanie do życia Europejskiego Ugrupowania Współpracy Terytorialnej Nowe Sudety sp. z o.o., natomiast zagrożeń nie stwierdzono.

W „Strategii rozwoju...” ramach celu strategicznego nr 2 (*Rozwój gospodarki i powiązań kooperacyjnych Miasta Europejskiego Kudowa-Nachod na bazie endogenicznego potencjału regionu*) odniesiono się do rozwoju turystyki i wytyczono cel operacyjny 2.2: Stworzenie jednolitej oferty gospodarczej i turystycznej promującej cały region, w tym wypracowanie dobrze identyfikowalnej marki regionu podkreślającej jego walory turystyczno-uzdrowiskowe, wykreowanie jednolitego produktu turystycznego regionu oraz koordynacja działań na rzecz opracowania wspólnego systemu promocji turystycznej Miasta Europejskiego Kudowa-Nachod. W ramach celu strategicznego nr 3 (*Rozwój transgranicznej koordynacji i współpracy w obszarze samorządowym, społecznym i kulturalnym*) zaplanowano m.in. wdrożenie portalu internetowego oraz budowę/przebudowę infrastruktury sportowej. Natomiast w zakresie celu strategicznego nr 4 (*Zachowanie bogactwa zasobów Miasta Europejskiego oraz poprawa ochrony środowiska*) zapisano takie kierunki działań, jak: wzmocnienie współpracy z jednostkami odpowiedzialnymi za ochronę środowiska (np. Park Narodowy Gór Stołowych, Lasy Państwowe), wspólne programy edukacji ekologicznej dzieci i młodzieży oraz podejmowanie działań na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego (renowacja obiektów dziedzictwa kulturowego po obu stronach granicy). Działania w zakresie planowania przestrzennego podejmowane przez samorząd Kudowy - Zdrój w zakresie wspierania rozwoju turystyki w kontekście współistnienia z PNGS zostały przedstawione w Tabeli 51.

Tab. 51. Obiekty i działania z będące przedmiotem miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i innych dokumentów planistycznych i strategicznych samorządu Kudowy-Zdroju w powiązaniu z PNGS i otuliną.

Gmina/rejon	Powiązanie z PNGS	Dokument/działanie/obiekt	Strefy ochronne, wpływ na środowisko / informacje dodatkowe
Gmina Kudowa Zdrój			
Kudowa Zdrój - miasto	PNGS i otulina	UCHWAŁA NR XXII/154/96 RADY MIEJSKIEJ KUDOWY ZDRÓJ z dnia 30 sierpnia 1996 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta ustalenia dla całej gminy, w tym szczegółowe zasady zagospodarowania na terenie PNGS oraz otuliny, w tym wyznaczenie terenów usług i budownictwa turystyki	- Teren górniczy leczniczych wód mineralnych „Kudowa” - Lasy ochronne I grupy - Park Narodowy Gór Stołowych (wraz z otuliną) - Rezerваты i pomniki przyrody - rezerwat „Błędne Skały” - Obszaru Specjalnej Ochrony ptaków Natura 2000 „Góry Stołowe” OSO – PLB020006
Kudowa Zdrój - miasto – kilka uchwał dot. terenów w obrębie miasta	otulina PNGS	kilka uchwał dot. terenów w obrębie miasta – zmiana przeznaczenia działek, podziały działek, tereny usług, zieleni, infr. techniczna -budowa osiedla domków (17,316 ha) +parking+teren (uchwały wyszczególnione w Tabeli 41, rozdz. 5.5.)	- Obszary ochrony uzdrowskiej A, B, C - Główny Zbiornik Wód Podziemnych pn.: „Niecka Wewnętrznsudecka Kudowa Zdrój - Bystrzyca Kłodzka - ochrona krajobrazu - ochrony ekspozycji - strefy "OW" obserwacji archeologicznej
Kudowa Zdrój -rejon przejścia granicznego	otulina	- UCHWAŁA NR IX/58/07 RADY MIEJSKIEJ KUDOWY ZDROJU z dn. 26.04.2007 roku w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Kudowy Zdroju, dla terenu położonego przy ulicy Głównej, w rejonie przejścia granicznego Kudowa – Stone - Uchwała Nr XVIII/102/16 Rady Miejskiej Kudowy – Zdroju z dn. 17.03.2016 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kudowa – Zdrój w rejonie przejścia granicznego ; tereny pod urządzenia komunikacji samochodowej, bazy i składy oraz usługi komercyjne; - ustalenie lokalizacji dróg publicznych i drogi wewnętrznej, zasady rozbudowy infrastruktury technicznej, scalanie i podział nieruchomości, ochrona zabytku (1 budynek), parkingi, stacja paliw, myjnia samochodowa, pomoc drogowa oraz inne o podobnym charakterze, przemysł nieuciążliwy i usługi -działalność o nieznaczącym oddziaływaniu na zdrowie ludzi i	-Strefa „C” ochrony uzdrowskiej; -Obszar Specjalnej Ochrony ptaków Natura 2000 „Góry Stołowe” PLB020006 -Otulina Parku Narodowego Gór Stołowych -Teren i Obszar Górniczy „Kudowa”, tożsamy z granicą udokumentowanego złoża wód leczniczych "Kudowa" -Główny Zbiornik Wód Podziemnych GZWP 341 „Niecka wewnętrznsudecka Kudowa Zdrój – Bystrzyca Kłodzka”

		z wykluczeniem działalności produkcyjnej, usługi gastronomii, usługi turystyczne, usługi hotelarskie, handel, zabudowa mieszkaniowa jednorodzinna, zieleń urządzona – o wysokich walorach krajobrazowych przystosowane dla potrzeb rekreacji i wypoczynku, zieleń nieurzządzona, parking, ulice, dojazdy	
Kudowa Zdrój -rejon przejścia granicznego Kudowa Zdrój – Słone, ul. Główna	otulina	- Uchwała nr XXIII/122/2004 Rady Miejskiej Kudowy Zdroju z dnia 31 maja 2004 roku w sprawie: terenu położonego przy ulicy Główniej, w rejonie przejścia granicznego Kudowa Zdrój - Słone, przeznaczenie terenu pod specjalną strefę ekonomiczną ; łączna powierzchnia 4,85 ha+0,68+1+4,19 ha tereny nieuciążliwych zakładów produkcyjnych składów i magazynów, tereny usług komercyjnych, tereny parkingów samochodowych, ulice główne ruchu przyspieszonego, ulice lokalne, ulice dojazdowe, ścieżki rowerowe (projektowana ścieżka rowerowa na trasie zlikwidowanej linii kolejowej) , tereny rolnicze	- strefa "C" ochrony uzdrowiska Kudowa Zdrój, - teren górniczy leczniczych wód mineralnych, - otulina Parku Narodowego Gór Stołowych, - Główny Zbiornik Wód Podziemnych nr 341 "Niecka wewnątrz-sudecka Kudowa Zdrój - Bystrzyca Kłodzka", - zlewnia rzeki Klikawa
Słone	otulina PNGS	kilka uchwał dot. pojedynczych działek – wyszczególnione w Tabeli 41, rozdz. 5.5. tereny pod budowę domów jednorodzinnych, zieleń, dojazdy i dojścia, ulice dojazdowe, poszerzenia drogi, usługi nieuciążliwe, gastronomia, handel	- strefa otulinowa Parku Narodowego Gór Stołowych. - obszar chronionej zlewni Klikawy, - obszar głównego, projektowanego zbiornika wód podziemnych (GZWP nr 341) Kudowa Zdrój – Bystrzyca Kłodzka, - strefa „B” ochrony uzdrowiskowej Kudowy Zdroju,
Czermna	otulina PNGS	- UCHWAŁA NR XXXIII/213/2001 RADY MIEJSKIEJ KUDOWY ZDROJU Z DNIA 22 listopada 2001; UCHWAŁA NR XXXIII/210/2001 RADY MIEJSKIEJ KUDOWY ZDROJU Z DNIA 22 listopada 2001. -ustanowienie terenu pod gospodarstwo agroturystyczne I , 2,1540 ha, - gospodarstwa agroturystyczne II teren o powierzchni 1,482 ha) - - zmiany przeznaczenia działek m.in. na zabudowę mieszkaniową i letniskową, usługi turystyczne , drogi, zieleń, teren wód powierzchniowych śródlądowych;	- Otulina Parku Narodowego Gór Stołowych - Obszar Specjalnej Ochrony ptaków Natura 2000 Góry Stołowe PLB 020006 - jednolita część wód powierzchniowych (JCWP) Czermnica o kodzie PLRW500049449, która stanowi część scalonej części wód Dopływy Metuje (Zidowka, Szybka, Czermnica) (SO1202), - Obszar Głównego Zbiornika Wód Podziemnych GZWP 341 „Niecka wewnątrzsudecka Kudowa-Zdrój – Bystrzyca Kłodzka; - strefa "B" ochrony uzdrowiska; - teren i obszar górniczy "Kudowa" złóż wód leczniczych;

Brzozowie	wg. uchwał Rady Miasta Brzozowie jest w otulinie PNGS;	<p>kilka uchwał dot. pojedynczych działek – wyszczególnione w Tabeli 41, rozdz. 5.5.</p> <p>1) teren o powierzchni 0,9655 ha w Kudowie Zdroju, w obrębie Brzozowie, w granicach działki nr 223 AM-15 z przeznaczeniem pod usługi turystyki - realizacja zespołu domków rekreacyjnych, obiektu gospodarczego (magazyn i stajnia), obiekt gastronomiczny – hotelowy, dwa parkingi, tereny rekreacyjne i zieleń urządzona</p> <p>2) teren o powierzchni 4,3083 ha, w granicach działki geodezyjnej nr 182 w Kudowie Zdroju, w obrębie Brzozowie, na AM 13 z przeznaczeniem pod realizację zespołu usług turystycznych - gospodarstwo agroturystyczne: realizacja dwóch zespołów domków rekreacyjnych, obiekt gastronomiczny, dwa parkingi, zbiornik wodny - staw rybny o powierzchni do 0,5 ha i głębokości do 1 m, ciągi pieszo-jezdne, obiekt mieszkalny działce siedliskowej, tereny rekreacyjne i zieleń urządzona</p> <p>3) Wyznaczenie terenów dla rozwoju funkcji usługowych związanych z obsługą turystyki: działka 183: tereny usług turystyki, usług kulturowych, handlu, wody stojące, tereny usług sportu i rekreacji</p>	<ul style="list-style-type: none"> - strefa otulinowa Parku Narodowego Gór Stołowych, - obszar chronionej zlewni Klikawy, - strefa „C” ochrony uzdrowskiej Kudowy Zdroju, - obszar głównego, projektowanego zbiornika wód podziemnych (GZWP nr 341) Kudowa Zdrój – Bystrzyca Kłodzka, - granica strefy „B” ochrony konserwatorskiej zabytkowego układu urbanistycznego wsi Brzozowie.
Jakubowice	otulina, tuż przy granicy PNGS	<p>Uchwała nr XXXVI/259/09 z dnia 27.05.2009 – mpzp miasta Kudowy-Zdroju, obręb Jakubowice, z przeznaczeniem pod usługi sportu, turystyki i rekreacji</p> <p>tereny usług turystycznych – usługi hotelarskie oraz inne usługi świadczone turystom lub odwiedzającym;</p> <p>tereny sportu i rekreacji – tereny wyposażone w urządzenia sportowe usytuowane na wolnym powietrzu przeznaczone dla uprawiania sportów zimowych;</p> <p>9) tereny zieleni urządzonej i izolacyjnej;</p> <p>tereny parkingów zielonych, tereny lasów, łąk i pastwisk, drogi</p>	<ul style="list-style-type: none"> - otulina Parku Narodowego Gór Stołowych; - strefa „C” ochrony uzdrowskiej; - obszar specjalnej ochrony ptaków, OSO „Góry Stołowe”, kod obszaru – PLB020006, Natura 2000 – Dyrektywa Ptasia; - proponowany specjalny obszar ochrony siedlisk, SOO „Góry Stołowe”, kod obszaru PLH020004, Natura 2000 – Dyrektywa Siedliskowa; - obszar głównego zbiornika wód podziemnych (GZWP nr 341) „Niecka Wewnętrzna Kudowa Zdrój – Bystrzyca Kłodzka”.

Zakrze	otulina PNGS, strefa graniczna otuliny	<p>uchwały (3) wyszczególnione w Tabeli 41, rozdz. 5.5. Ustalenia dla terenu (24,45 ha): teren zorganizowanej działalności inwestycyjnej, MIESZKALNICTWO</p> <p>Ustalenia dla terenu (6 ha), (8,8 ha), (7,8 ha): teren zorganizowanej działalności inwestycyjnej- RZEMIOSŁO PRODUKCYJNE (zakłady produkcyjne), BAZY, SKŁADY, MAGAZYNY.</p> <p>- Ustalenia dla terenu (5,8 ha): usługi handlu,</p> <p>- Ustalenia dla terenu (15,3 ha) - teren USŁUG, USŁUG TURYSTYKI, MIESZKALNICTWA, ulice, parking, zabudowa obiektem handlowym/gastronomicznym</p>	<p>-otulina Parku Narodowego Gór Stołowych;</p> <p>- obszar chronionej zlewni Klikawy,</p> <p>- obszar głównego, projektowanego zbiornika wód podziemnych (GZWP nr 341) Kudowa Zdrój – Bystrzyca Kłodzka,</p> <p>- strefa „B” ochrony uzdrowskiej Kudowy Zdroju,</p>
Pstrężnia	otulina PNGS	<p>Uchwała nr LII/324/06 z dnia 26.07.2006 - mpzp miasta Kudowy Zdroju, dla działki nr 135 AM-6, w Obręb Pstrężnia</p> <p>ustalono przeznaczenie terenu działki pod obiekty sakralne, zieleń urządzoną, parking zielony</p>	<p>- otulina Parku Narodowego Gór Stołowych,</p> <p>- strefa „C” ochrony uzdrowskiej Kudowy-Zdroju.</p>
Nowy Zdrój – Kudowa ul. Słoneczna		<p>UCHWAŁA NR XXXIII/208/2001 RADY MIEJSKIEJ KUDOWY ZDROJU Z DNIA 22 listopada 2001 - mpzp zagospodarowania terenu, położonego w Kudowie Zdroju, przy ulicy Słonecznej, w Obrębie Nowy Zdrój</p> <p>podział terenu na trzy tereny – działki o różnych sposobach użytkowania:</p> <p>teren wód – zbiornika wodnego (0,3500 ha), teren zieleni parkowej (0,3300 ha), teren ciągu pieszego (0,0150 ha).</p>	<p>- strefa otulinowa przy granicy Parku Narodowego Gór Stołowych</p> <p>- rejon ochrony płazów Parku Narodowego Gór Stołowych;</p> <p>- strefa „A” ochrony uzdrowskiej Kudowy Zdroju;</p> <p>- obszar chronionej zlewni Klikawy;</p> <p>- obszar projektowanego zbiornika wód podziemnych (GZWP nr 341) Kudowa Zdrój – Bystrzyca Kłodzka.</p>

Poza ww. zagadnieniami w dokumentach planistycznych Kudowy - Zdroju można znaleźć inne ciekawe informacje związane z organizacją ruchu turystycznego i potencjałem jego rozwoju:

1. W rejonie strefy ekonomicznej Słone - projektowana ścieżka rowerowa na trasie zlikwidowanej linii kolejowej;
2. Wzmianka o planowanej obwodnicy Kudowy – budowa zabroniona,
3. Plan/realizacja projektu „Pasma Drogi Śródsudeckiej”,
4. Aktywne wspieranie projektu „Regiotram Glacensis” – współpraca przy pracach studialnych,
5. Wytyczenie ścieżki spacerowej „Trzech Wzgórz”,
6. Ośrodek konny posiadający w ofercie naukę jazdy i hipoterapię byłby doskonałym uzupełnieniem oferty turystycznej Kudowy.

Gmina Radków

W jednym z najbardziej aktualnych dokumentów dot. strategii rozwoju gminy pt.: „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Radków” (2018), w zakresie polityki przestrzennej stwierdzono m.in., że ze względu na walory krajobrazowe, przyrodnicze i architektoniczne - Radków stanie się doskonałą bazą turystyczną dla całego obszaru Gór Stołowych, a także bazą wypadową do zwiedzania atrakcji turystycznych położonych w Czechach. Zadeklarowano, że będzie rozwijana zabudowa i infrastruktura turystyczna, która już obecnie stanowi bardzo ważną dziedzinę gospodarki gminy. Dzięki swym walorom, w tym topograficznym, Gmina stawia sobie za cel bycie jednym z najważniejszych miejsc Dolnego Śląska dla uprawiania kolarstwa i narciarstwa biegowego.

W dokumencie wymienione są najpopularniejsze szlaki piesze i rowerowe; gmina Radków wraz z obszarem Parku Narodowego Gór Stołowych ma bardzo dobrze rozbudowaną i oznakowaną sieć szlaków turystycznych.

Najpopularniejsze szlaki piesze to:

- Karłów - Szczeliniec Wielki- Karłów,
- Radków – Radkowskie Skały – Słoneczne Skały – Radków,
- Radków – Szczeliniec Wielki – Karłów,
- Karłów – Błędne Skały – Karłów,
- Radków – Skalne Wrota – Radków,
- Radkowski Szlak Pątniczny,
- Wambierzyce – Skalne Grzyby – Wambierzyce,
- Karłów – Pasterka- Ścianki – Pusta Ścieżka – Kamień Popielny – Karłów,
- Karłów- Machovska Lhota – Machov – Pasterka – Karłów,
- Karłów – Białe Skały – Karłów,

- Karłów – Ruiny Fortu Karola – Karłów,
- Radków – Nowy Świat – Wambierzyce,
- Ścieżka Dydaktyczna Skalnej Rzeźby,
- Szlak Papieski.

Najpopularniejsze szlaki rowerowe przebiegające przez tereny Gminy to m.in.:

- Międzynarodowa Trasa Rowerowa „Góry Stołowe” - długość 126 km; na terenie Polski 65 km- (przejście graniczne Tłumaczów – Gajów – Radków - Ratno Dolne – Wambierzyce – Studzienna Chocieszów – Wolany – Polanica Zdrój – Szczytna – Duszniki Zdrój – Słoszów – Kulin – Gołaczów – Dańczów – Kudowa Zdrój – przejście graniczne Czerмна/Malá Čermná),
- Międzynarodowa Trasa Rowerowa Ściany (przebiegająca przez centralną część PNGS; długość trasy po stronie Polskiej to 19 km; (Bożanov/Radków – Radków – Karłów – przejście graniczne Ostra Góra/Machovka Lhota),
- Trasa Rytne – Karłów (przejście graniczne Kudowa Słone/Nachod – Słone – Czerмна – Pstrążna – Rozdroże pod Lelkową – Polana YMCA – Szosa Stu Zakrętów – Karłów; długość: 17,5 km), - Trasa Szczeliniec (Karłów – Pasterka – Droga nad Urwiskiem – Skalne Grzyby – Batorów – Karłów; długość 24 km).

W dokumentach strategicznych Radkowa problematyka przestrzeni i kształtowania uwarunkowań do rozwoju turystyki rowerowej zajmuje ważne miejsce. Podkreśla się w nich fakt, że Radków stanowi doskonałą bazę dla rozwoju turystyki rowerowej, którą należy nadal wspierać poprzez:

1. zamieszczenie wytycznych do ustaleń w miejscowych planach zagospodarowania dla rowerowego ruchu lokalnego i turystycznego,
2. dopuszczanie ścieżek rowerowych na wszystkich drogach,
3. na odcinkach o wystarczających parametrach, lokalizacja ścieżek na drogach wojewódzkich i powiatowych klas G, Z i L - poza pasem drogowym,
4. dopuszczanie lokalizacji stacji i miejsc obsługi rowerzystów na wszystkich terenach, o ile
5. nie będzie to sprzeczne z podstawowym lub dopuszczalnym przeznaczeniem terenu,
6. doprowadzenie ścieżek rowerowych do stacji kolejowych, autobusowych i parkingów
7. ogólnodostępnych,
8. doprowadzenie ścieżek rowerowych do głównych atrakcji turystycznych i miejsc o szczególnych walorach krajobrazowych,
9. dopuszczanie ścieżek rowerowych poza terenami dróg, na wszystkich terenach, o ile nie
10. będzie to sprzeczne z podstawowym lub dopuszczalnym przeznaczeniem terenu”.

Zimą niektóre tereny niezabudowane Gminy są wykorzystywane przez amatorów narciarstwa biegowego, zwłaszcza na terenie Karłowa, gdzie istnieją wytyczone szlaki narciarstwa biegowego oraz wypożyczalnie sprzętu.

Trasy narciarskie na terenie gminy Radków:

- główna pętla - Karłów - Łąki Pasterskie - Pasterka - Droga nad Urwiskiem - Skalne Grzyby - Batorówek - Karłów; długość trasy - około 26 km,
- trasa łącznikowa - odcinek biegnący Praskim Traktem; długość trasy – ok. 4,5 km,
- trasa łącząca główną pętlę z trasami biegowymi po stronie czeskiej w rejonie Ostrej Góry.

W strategii rozwoju gminy w zakresie turystyki planuje się rozbudowywanie bazy rekreacyjno-wypoczynkowej i turystycznej jako czynnika stymulującego rozwój gospodarczy i promocję gminy; wymienia się następujące działania konieczne do osiągnięcia tego celu:

- inwestycje w budowę nowych urządzeń i obiektów sportowo – rekreacyjnych;
- poszerzenie bazy noclegowej, w tym tworzenie gospodarstw agroturystycznych i adaptację istniejących obiektów na cele turystyczne (wprowadzanie funkcji turystycznych do obiektów zabytkowych i ich adaptację na hotele, zajazdy lub pensjonaty z usługami gastronomicznymi i rozrywkowymi),
- inwestowanie w rozwój bazy gastronomicznej;
- przygotowanie zabytków kultury i przyrody na przyjęcie turystów poprzez: urządzenie parkingów oraz inne działania zależne od specyfiki miejsca;
- zorganizowanie terenów do liniowej i obszarowej penetracji turystycznej i do przyjęcia turystów: pola biwakowe, wiaty, punkty widokowe, stanowiska do łowienia ryb, ambony, itp.

Do kwestii rozwoju turystyki odniesiono się także w procesie formułowania podstawowych kierunków kształtowania leśnej przestrzeni produkcyjnej (rozdział 3.10. Kierunki i zasady kształtowania rolniczej i leśnej przestrzeni produkcyjnej w „Studium uwarunkowań i kierunków ...”, 2018) - w ostatnim punkcie (15) dodano zapis o rozwoju agroturystyki w funkcji związanej z wypoczynkiem i rekreacją.

W „Strategii zrównoważonego rozwoju gminy Radków 2017-2025” zaprezentowano cztery cele strategiczne, spośród których dwa odnoszą się w swoich kierunkach do turystyki.

Sformułowano je następująco:

1. poprawa konkurencyjności gminy Radków – kierunek rozwoju: rozwój i promocja turystyki;
2. wzmocnienie współpracy transgranicznej gminy Radków – kierunki rozwoju: rozbudowa i promocja oferty turystycznej poszczególnych gmin i tworzenie wspólnych produktów turystycznych; rozbudowa i modernizacja oferty gospodarstw agroturystycznych i wsparcie turystyki; ochrona wspólnego dziedzictwa historyczno-kulturowego.

W obszarze zadaniowym kierunków rozwoju Gminy wymieniono m.in.:

- tworzenie bazy noclegowej i gastronomicznej, zwłaszcza o podwyższonym standardzie;
- tworzenie możliwości uprawiania różnorodnych form i rodzajów turystyki (kulturowej, rodzinnej, weekendowej, sportowej);
- wzmocnienie promocji gminy i stworzenie jednolitego systemu jej identyfikacji;
- wspieranie inicjatyw lokalnych i ponadlokalnych mających na celu zawieranie partnerstw na rzecz skoordynowanego wykorzystywania zasobów turystycznych i wspólnego tworzenia infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej;
- pobudzanie lokalnej przedsiębiorczości w kierunku rozwoju turystyki, agroturystyki, rekreacji i sportu.;
- modernizacja, rozbudowa i tworzenie infrastruktury turystycznej (głównie noclegowej), rekreacyjnej (w tym parków linowych, ścian wspinaczkowych, kąpielisk) i sportowej (w tym dla sportów zimowych) wraz budowaniem wsparcia instytucjonalnego;
- wspieranie przedsiębiorców w zakresie tworzenia partnerstw i działań transgranicznych oraz promowanie współpracy międzynarodowej wraz z kształtowaniem jej pozytywnego wizerunku w świadomości społeczności lokalnej;
- promocja produktów turystycznych kreowanych wspólnie z innymi jednostkami samorządu terytorialnego.

Wśród kierunków rozwoju, w pk. 3.1 pt. „Rozbudowa i modernizacja oferty gospodarstw agroturystycznych i wsparcie turystyki transgranicznej” sprecyzowano następujące obszary zadaniowe:

- stworzenie bazy gastronomicznej oraz oferty noclegowej dla większych grup turystycznych, opartej na tworzeniu szlaków międzynarodowych;
- wspieranie się kooperujących ze sobą gmin, w tym w sferze promocji zasobów i produktów turystycznych;
- organizacja wspólnych spotkań tematycznych i wspólna dyskusja nad kierunkami rozwoju turystyki ponadlokalnej- transgranicznej.

W ramach kierunku rozwoju określonego jako „ochrona wspólnego dziedzictwa historyczno-kulturowego” przewidziano takie zadania, jak:

- ochrona, renowacja i rewitalizacja zabytków;
- kreacja miejsc i wydarzeń odtwórstwa historycznego (m.in. dawnych wydarzeń, tradycji i rzemiosł);
- tworzenie ścieżek edukacyjnych poświęconych historii i dziedzictwu kulturowemu obszarowi;
- tworzenie publikacji i materiałów promocyjnych poświęconych subregionowi;
- zawiązywanie partnerstw w celu wymiany doświadczeń i współpracy.

W zakresie oceny stanu i planowania sieci dróg w gminie w dokumentach stwierdza się, że generalnie stan dróg jest zadowalający zarówno pod względem jakości nawierzchni (drogi wojewódzkie) jak i możliwości obsługiwanego przez nie poszczególnych obszarów zabudowy. Sieć ta wymaga jednak bieżących napraw

i modernizacji. Jednak brakuje kanalizacji deszczowej oraz rowów odwadniających przy drogach powiatowych i gminnych. Na większości terenów zabudowanych (prócz części ulic Radkowa, Wambierzyc i Ścinawki Średniej) brak chodników, więc ruch pieszy odbywa się na poboczu lub jezdni.

Do najważniejszych zadań modernizacyjnych układu komunikacyjnego zaliczono:

- modernizację linii kolejowej w relacji Broumov – Tłumaczów – Ścinawka i wznowienie ruchu pasażerskiego;
- modernizację dróg wojewódzkich nr 386, 388 do pełnych parametrów klasy „G” 1/2;
- modernizację drogi wojewódzkiej nr 387 do pełnych parametrów klasy „Z” ½ (Park i otulina);
- dostosowanie parametrów jezdni i nośności nawierzchni dróg do ruchu pojazdów rolniczych i transportu ciężkiego;
- wydzielenie ścieżek rowerowych wzdłuż dróg wojewódzkich pokrywających się z istniejącymi na terenie gminy Radków międzynarodowymi szlakami rowerowymi.

Opracowano następujące wytyczne dla dróg:

- dla dróg przebiegających przez obszar Parku Narodowego Gór Stołowych postuluje się o projektowanie małych przejść dla zwierząt w porozumieniu z Dyrekcją Parku.
- w zakresie dróg gminnych: - budowa ścieżek rowerowych, w szczególności na odcinakach o najlepszych ekspozycjach krajobrazu, w celu segregacji ruchu rowerowego, - w sąsiedztwie terów usługowych oraz punktów widokowych ustalanie szerokości w liniach rozgraniczających pozwalającej na lokalizację miejsc postojowych oraz obiektów małej architektury.

W opracowaniu „Studium kierunków ...” zauważono, że „zadania służące realizacji ponadlokalnych celów publicznych terenu gminy Radków uwzględnione są w szeregu dokumentów planistyczno – strategicznych zarówno na szczeblu wojewódzkim, powiatowym jak i gminnym. Są to:

- Strategia Rozwoju Pogranicza Polsko-Czeskiego;
- Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Dolnośląskiego,
- Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego do 2020 roku,
- Program Rozwoju Infrastruktury Transportowej i Komunikacji dla Województwa Dolnośląskiego,
- Program Opieki nad Zabytkami Województwa Dolnośląskiego na lata 2015-2018,
- Program Zrównoważonego Rozwoju i Ochrony Środowiska Województwa Dolnośląskiego,
- Strategia Rozwoju Powiatu Kłodzkiego na lata 2016-2020,
- Aktualizacja Programu Ochrony Środowiska dla powiatu kłodzkiego na lata 2008-2011, Wrocław sierpień 2008 r.,

- Inwentaryzacja przyrodnicza województwa dolnośląskiego – Gmina Radków,

W dokumentach strategicznych Radkowa, poza tematami wyszczególnionymi powyżej, w zakresie mniej lub bardziej związanym z turystyką proponuje się także:

- rozwój współpracy polsko-czeskiej poprzez tworzenie zintegrowanych jednostek produkcyjno-usługowych,
- zwiększenie lesistości województwa dolnośląskiego,
- rozwój agroturystyki na obszarach wiejskich w połączeniu z gospodarstwami ekologicznymi,
- promowanie i rozwój rolnictwa ziem górskich,
- kształtowanie atrakcyjnych form różnorodnych zespołów zabudowy,
- rozwój ośrodków sportów zimowych,
- ochrona dziedzictwa i krajobrazu kulturowego, ze szczególnym uwzględnieniem architektury regionalnej,
- wykorzystanie linii kolejowych istniejących i o ruchu zawieszonym jako ważnego elementu aktywizacji turystycznej obszaru pogranicza (uruchomienie przewozów turystycznych na trasach kolejowych: Ścinawka Średnia – Tłumaczów – Otovice – Broumov),
- remont i modernizacja drogi wojewódzkiej nr 387 Tłumaczów – Ścinawka Średnia – Kudowa Zdrój, drogi wojewódzkiej nr 386 granica państwa – Tłumaczów – Wolibórz – Ząbkowice Śląskie – Ziębice – Grodków – Jaczowice, drogi wojewódzkiej nr 388 Ratno Dolne - Wambierzyce – Polanica Zdrój,
- modernizacja drogi powiatowej w ciągu Drogi Śródsudeckiej na odcinku Radków – Tłumaczów,
- budowa systemu Strzech Edukacyjnych na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych w gminie Radków,
- rozbudowa urządzeń i obiektów służących ochronie przeciwpowodziowej,
- zakaz lokalizacji elektrowni wiatrowych na terenie gminy Radków”.

Dokumenty planistyczne i strategiczne gminy Radków zawierają jeszcze szereg innych, interesujących informacji z obszaru turystyki i ochrony przyrody:

1. Rozpowszechnianiem kultury na terenie całej gminy zajmuje się Gminne Centrum Kultury, Sportu i Turystyki w Radkowie zlokalizowane przy ul. Handlowej 11 w Radkowie. Gminne Centrum Kultury wychodzi z szeroką i zróżnicowaną ofertą inicjatyw kulturalnych.
2. Utrzymaniem tras narciarstwa biegowego zajmuje się Gminne Centrum Kultury, Sportu i Turystyki w Radkowie wspólnie z Parkiem Narodowym Gór Stołowych.
3. Opracowanie „Studium kierunków...” podaje zestaw 15 nowo powołanych pomników przyrody, większość poza obszarem PNGS i otuliny (Rozporządzenie Nr 11 Wojewody Dolnośląskiego z dnia 8 sierpnia 2008 roku (Dz. Urz. Woj. Dol. Nr 221 z dnia 19 sierpnia 2008 roku poz. 2494).
4. W jednej z uchwał samorządu Radkowa (UCHWAŁA NR IV/16/06 RADY MIEJSKIEJ W RADKOWIE z dnia 28 grudnia 2006 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu eksploatacji złoża melafiru "Tłumaczów- Gardzień I" położonego w granicach terenu górniczego w Tłumaczowie – poza PNGS i otuliną) zawarto zapis o rekultywacji terenów zdewastowanych działalnością górniczą w kierunku określonym jako „Przygotowanie terenów pod tereny rekreacyjne”.
5. Na stronie [www Radkowa](http://www.Radkowa.pl) znajduje się interaktywny plan sieci tras rowerowych: <http://trasyrowerowe.radkowklodzki.pl>, tras narciarskich <http://wypożyczalniaart.gorystolowe.info>, a także opisy szlaków turystycznych.
6. Samorząd gminy Radków Uchwałą Nr XXIII/155/12 z dn. 23.02.2012 zatwierdził „Koncepcję architektoniczną zagospodarowania terenu w Karłowie wzdłuż ciągu pieszo - jezdnego na Szczeliniec” – opracowanie wykonane w celu określenia właściwej lokalizacji budynków usługowych na działkach gminy i prywatnych (łącznie 0,8685 ha), których projekty zawarto w innej części opracowania.

Inne uchwały samorządu Gminy dotyczące zagospodarowania przestrzennego i związane w różny sposób z rozwojem potencjału turystycznego przedstawiono w Tabeli 52.

Gm. Radków kilkakrotnie wystąpiła w roli partnera w projektach unijnych związanych z turystyką, np.:

- „Widoki bez granic” projekt współfinansowany ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Operacyjnego Współpracy Transgranicznej Republika Czeska - Rzeczpospolita Polska 2007-2013. Wartość całkowita: 1 039 170,73 EUR, dofinansowanie: 883 295,07 EUR. Partnerem wiodącym była gmina **Radków**, partnerami projektu: Miasto Broumov, Gmina Miejska Nowa Ruda, **Park Narodowy Gór Stołowych**.

Opis Projektu:

Projekt obejmował obszar pomiędzy miejscowościami Radków, Broumov i Nową Rudą. Punktami ograniczającymi ten teren są trzy punkty widokowe na Szczelińcu Wielkim, przy Hladomorni na murach obronnych w Broumowie oraz na Górze Wszystkich Świętych w Nowej Rudzie. Wyznaczony w ten sposób obszar wyznaczył jeden obszar turystyczny. W ramach projektu w/w punkty widokowe zostały odremontowane. Głównymi celami projektu była: integracja turystycznych założeń przygranicznych miejscowości, rozpropagowanie terenów między punktami widokowymi, zwiększenie atrakcyjności regionu oraz zbliżenie turystów do miejscowej flory i fauny Odbiorcami projektu oprócz polskich i czeskich turystów byli także być coraz liczniej odwiedzający ten rejon turyści z innych państw UE.

http://www.radkowklodzki.pl/asp/pl_start.asp?typ=13&sub=87&menu=194&dzialy=194&akcja=artykul&artykul=74

- Wspieranie rozwoju ruchu turystycznego na obszarze Gór Stołowych i Broumowskich Sten. Wartość dofinansowania z EFRR 1.946.908,28 EUR: Partner wiodący: Miasto Broumov, Partnerzy projektu: Miasto Police nad Metují, Gmina Radków.

Projekt ukierunkowany był na zwiększenie skuteczności wykorzystania walorów przyrodniczych (Góry Stołowe, Ściany Broumowskie, Zalew w Radkowie), architektonicznych (Rynek w Radkowie, Broumowie i Police nad Metují) oraz zabytków kultury (Bazylika w Wambierzycach, Kościół NMP w Police nad Metují oraz klasztory w Broumowie i w Police nad Metují) poprzez stworzenie nowych produktów turystycznych, takich jak:

- a. impreza sportowo-rekreacyjna Puchar Gór Stołowych,
- b. impreza kulturalna Festiwal Reimanna,
- c. Jarmark Gór Stołowych – impreza promująca lokalne atrakcje turystyczne,
- d. Park Obszaru Gór Stołowych i Ścian Broumowskich (opracowanie studium na budowę).

Elementy inwestycyjne projektu polegały na pracach przy Zalewie w Radkowie (odnowienie barierek, naprawa murów, oświetlenie pieszych szlaków, przyłącze elektryczne) oraz na zbudowaniu nowego polsko-czeskiego punktu informacji turystycznej w Broumowie wraz z salą konferencyjną służącą do realizacji wspólnych imprez organizowanych przez partnerów.

http://www.umwd.dolnyslask.pl/fileadmin/user_upload/EWT/Czechy/DOKUMENTY/DOKUMENTY_PROGRAMOWE/karta_2_2_28.pdf

Ponadto Gmina Radków uczestniczy w czterech projektach współfinansowanych ze środków Unii Europejskiej (Program Operacyjny Współpracy Transgranicznej INTERREG V-A, Republika Czeska-Polska na lata 2014-2020) o następujących nazwach:

- Rozwój ruchu turystycznego i geoturystyki w regionie Sudetów Środkowych – cel: utworzenie transgranicznego Światowego Geoparku UNESCO;
- Trasa edukacyjna szlakiem zabytków przyrodniczych i historycznych – cel: wzbogacenie infrastruktury towarzyszącej (parkingi, tablice dydaktyczno-informacyjne, punkty informacji turystycznej) na szlakach turystycznych w miejscowościach Machov, Suchy Dół, Slávny, Wambierzyce;
- Rowerowy region – Ziemia Noworudzko-Radkowsko-Broumowska – cel: zintegrowanie sieci szlaków rowerowych po obu stronach granicy poprzez utworzenie transgranicznych łączników;
- Czesko-polski Szlak Grzbietowy, część wschodnia – cel: odnowienie historycznego szlaku turystycznego wraz z utworzeniem infrastruktury towarzyszącej.

Tab. 52. Obiekty i działania w obszarze PNGS i jego otuliny uwzględniające problematykę turystyczną, będące przedmiotem miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i in. dokumentów planistycznych samorządu Radkowa.

Gmina/ rejon	Lokalizacja/ powiązanie z PNGS	Dokument/działanie/obiekt/	Strefy ochronne, wpływ na środowisko
Gmina Radków			
Radków	PNGS i otulina	<p>-UCHWAŁA NR XIX/148/04 RADY MIEJSKIEJ W RADKOWIE z dnia 26 marca 2004 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Radków obejmującego obszar obrębu geodezyjnego miasta Radków – poza standardowymi funkcjami terenów ustalono także, że na terenach zlikwidowanych linii jednotorowych zakazuje się likwidacji infrastruktury kolejowej w postaci mostów, wiaduktów i innych urządzeń niezbędnych do odtworzenia i uruchomienia funkcjonowania linii. 2) Do czasu ponownej eksploatacji nieczynnych linii kolejowych dopuszcza się ich wykorzystanie dla celów rekreacyjno-turystycznych jako trasy rowerowe, ciągi pieszo-spacerowe, zaprzęgi konne itp. pod warunkiem ich zgodności z obowiązującymi przepisami szczególnie zaplanowano trasy rowerowe; na terenie planu przebiega trasa regionalna 005 – od granic gminy (z Polanicy Zdrój) – Wambierzyce – Radków – do granic państwa (przejście w Radkowie) - do szczegółowego wytyczenia w terenie); Plan zbiornika retencyjnego (na terenie otuliny), do czasu realizacji zbiornika dopuszcza się lokalizację zbiorników wodnych hodowlanych i rekreacyjnych oraz urządzeń usług turystyki niezwiązanych stale z gruntem: po zrealizowaniu zbiornika na obszarze niewykorzystanym pod zbiornik retencyjny ustala się przeznaczenie podstawowe usługi turystyki; jest wzmianka o eksploatacji i rekultywacji.</p> <p>Uchwała Nr V/25/97 z dnia 27 maja 1997 r. - przeznaczając go pod usługi z zakresu turystyki (usługa gastronomiczna z zespołem domków</p>	<p>- Park Narodowy Gór Stołowych oraz jego otulina - strefa chronionej zlewni Nysy Kłodzkiej.</p> <p>- strefy ochrony konserwatorskiej (Strefa "A" ścisłej ochrony konserwatorskiej, Strefa "B" ochrony konserwatorskiej) - Strefa "K" ochrony krajobrazu kulturowego, - Strefa "OW" obserwacji archeologicznej dla miejscowości o średniowiecznej metryce i stanowisk archeologicznych, - Strefa ochrony zabytkowych układów i założeń zieleni ukształtowanej (parki, cmentarze, aleje), - Obiekty ujęte w rejestrze zabytków architektury i budownictwa, - Obiekty ujęte w ewidencji zabytków architektury i budownictwa, - Obszary udokumentowanych złóż surowców mineralnych.</p>

		<p>letniskowych, teren parkingów, zieleni izolacyjnej)</p> <p>- UCHWAŁA NR X/69/97 RADY MIEJSKIEJ W RADKOWIE z dnia 21 listopada 1997 r. teren pod zabudowę usługową z zakresu turystyki (usługa gastronomiczna z zespołem domków rekreacyjnych) - 0,4366 ha.</p> <p>- UCHWAŁA NR X/68/97 w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu zabudowy usługowej z zakresu turystyki w Radkowie przy ul. Jagiellońskiej nr 12 - 14. działki nr 785 A.M.32, o powierzchni 0,2361 ha - pod zabudowę usługową z zakresu turystyki - (usługa gastronomiczna z zespołem domków letniskowych, teren parkingów, zieleni izolacyjnej)</p> <p>-UCHWAŁA NR VII/40/99 RADY MIEJSKIEJ W RADKOWIE z dnia 30 czerwca 1999 r. w sprawie zmiany w miejscowym planie ogólnym zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Radków, obejmującej obszar działki nr 878/1 położonej w Radkowie i przeznaczonej pod mieszkalnictwo letniskowe - 0,3764 ha - funkcja mieszkalnictwa letniskowego, funkcja związana z obsługą komunikacyjną projektowanego zespołu.</p> <p>-UCHWAŁA NR VII/39/99 RADY MIEJSKIEJ W RADKOWIE z dnia 30 czerwca 1999 r. w sprawie zmiany w miejscowym planie ogólnym zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Radków obejmującej obszar działek nr 870/7 oraz 870/3 położonych w Radkowie i przeznaczonych pod mieszkalnictwo letniskowe - działki ewidencyjne nr 870/7 (o pow. 0,1350 ha) oraz 870/3 (o pow. 0,0500 ha) położone w Radkowie + ciąg pieszo-jezdny</p>	
Radków-inne zmiany zagospodarowania		inne uchwały wyszczególnione w Tabeli 41 (rozdział 5.6.). pod zabudowę mieszkaniową jednorodzinną,	

Wambierzyce	otulina PNGS	<p>-UCHWAŁA NR X/61/99 RADY MIEJSKIEJ W RADKOWIE z dnia 29 października 1999 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu usług hotelarskich przy ul. Wiejskiej we wsi Wambierzyce (o łącznej powierzchni 2,08 ha) - pod usługi hotelarskie, realizowane w formie kempingu, użytkowanego jako baza szkoleniowo-rekreacyjna członków młodzieżowych drużyn pożarniczych Ochotniczych Straży Pożarnych</p> <p>- UCHWAŁA NR XIX/146/04 RADY MIEJSKIEJ W RADKOWIE z dnia 26 marca 2004 r w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Radków obejmującego obszar obrębu geodezyjnego wsi Wambierzyce – dla obszaru całej wsi, w tym wyszczególnione tereny z przeznaczeniem na budownictwo i usługi turystyczne, w tym agroturystyka, małe hotele, pensjonaty, ośrodki wypoczynkowe, pola biwakowe, campingi, oraz obiekty związane z obsługą ruchu turystycznego;</p> <p>Trasy rowerowe: a) znaczone na rysunku planu ścieżki rowerowe są orientacyjne. Przy szczegółowym rozplanowaniu tras należy kierować się zasadą lokalizowania tras przy drogach o najmniejszym natężeniu ruchy, w miarę możliwości z pominięciem dróg wojewódzkich, b) na terenie planu przebiegają trasy (do szczegółowego wytyczenia w terenie): -</p> <p>Międzynarodowa trasa nr 17 – “Szlak cystreski”: – (od granic gminy z Polanicy Zdrój) – Wambierzyce – Raszków – Suszyna – Ścinawka Dolna – Ścinawka Średnia – Ścinawka Górna – do granic gminy (w kierunku na Nową Rudę), - Trasa regionalna 005 – od granic gminy (z Polanicy Zdrój) – Wambierzyce – Radków – do granic państwa (przejście w Radkowie);</p> <p>Także: na planie wyznaczono teren OS- przeznaczenie podstawowe – zespół pielgrzymkowych obiektów sakralnych. 1) Dopuszczalne kierunki przekształceń: a) modernizacja istniejących obiektów sakralnych, z zachowaniem obecnej</p>	- Strefa otulinowa Parku Narodowego Gór Stołowych;
-------------	-----------------	--	--

		<p>formy architektonicznej i skali zabudowy, b) lokalizacja obiektów małej architektury – ławek i lamp, wytyczanie utwardzonych ścieżek dla pieszych, utwardzanie istniejących. 2) Uzupełniające nasadzenia zieleni w granicach terenu należy wprowadzać w sposób nienaruszający istniejących wartości środowiska przyrodniczego i kulturowego. 3) Teren objęty strefą "A" ścisłej ochrony konserwatorskiej zabudowa mieszkaniowa, zabudowa zagrodowa i gospodarcza, mieszkaniowo-usługowa, rekreacyjna, usług oświaty, zdrowia i opieki społecznej, – tereny usług sportu i rekreacji, zespół pielgrzymkowych obiektów sakralnych, – tereny lasów i zadrzewień, ogródków działkowych itd., tereny urządzeń technicznych.</p>	
Pasterka	teren PNGS i otulina	<p>UCHWAŁA NR XIX/147/04 RADY MIEJSKIEJ W RADKOWIE z dnia 26 marca 2004 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Radków obejmującego obszar obrębu geodezyjnego wsi Pasterka: zabudowa zagrodowa i gospodarcza, mieszkaniowo-usługowa, mieszkaniowo-rekreacyjna, usługi turystyki obejmujące: małe hotele, pensjonaty, ośrodki wypoczynkowe, pola biwakowe, campingi oraz obiekty związane z obsługą ruchu turystycznego, tereny istniejących obiektów sakralnych, – tereny lasów i zadrzewień, tereny użytków rolnych łąk, drogi i inna infrastruktura</p>	<p>Park Narodowy Gór Stołowych oraz jego otulina - Ochrona konserwatorska - Strefy ochrony ujęć wody</p>

Karlów		<p>- UCHWAŁA NR XXXI/265/04 RADY MIEJSKIEJ W RADKOWIE z dnia 30 listopada 2004 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Radków obejmującego obszar obrębu geodezyjnego wsi Karlów - tereny i uwarunkowania jak wyżej z uwzględnieniem usługi turystyki, agroturystyki, gastronomii i handlu, usługi turystyki obejmujące: małe hotele, pensjonaty, ośrodki wypoczynkowe, pola biwakowe, campingi, oraz obiekty związane z obsługą ruchu turystycznego, usługi handlu, gastronomii, obiekty sportowe, zieleń parkowa zaplanowano trasy rowerowe, przy szczegółowym rozplanowaniu tras należy kierować się zasadą lokalizowania ich przy drogach o najmniejszym natężeniu ruchu, w miarę możliwości z pominięciem dróg wojewódzkich, na terenie planu przebiega – międzynarodowa trasa nr 60 – “Trasa śródsudecka”: od granic gminy (z Dusznik Zdrój) – Karlów – Ostra Góra – granica państwa (przejście w Ostrej Górze).</p>	<p>- Park Narodowy Gór Stołowych oraz jego otulina - Ochrona konserwatorska - Strefa „K” ochrony krajobrazu kulturowego - Strefy ochrony ujęć wody - Obszary udokumentowanych złóż surowców mineralnych</p>
--------	--	--	--

Gmina Lewin Kłodzki

W dokumentach planistycznych gminy Lewin Kłodzki stosunkowo niewiele uwagi poświęcono zagadnieniom współpracy Gminy z Parkiem Narodowym Gór Stołowych, jak również atrakcjom turystycznym czy obiektom na terenie PGNS w granicach gminy, choć dużą wagę przywiązuje się do rozwoju turystyki. Zaprezentowanych jest wiele koncepcji i projektów możliwych do realizacji w tym zakresie, jednak nie dotyczą one terenów Parku; niektóre związane są z obiektami w obrębie otuliny Parku (np. ruiny zamku Homole, obiekty historyczne w miejscowości Jerzykowice Wielkie, zespół pałacowy w Jeleniowie i in.); większość pomysłów mających na celu wspieranie turystyki dotyczy obszaru poza Parkiem i otuliną. W ramach zagospodarowania przestrzennego dotychczasowe decyzje samorządu i zmiany najczęściej dotyczyły przekształcania terenów łąk i pastwisk na cele turystyczne (pensjonaty) i mieszkaniowe, co łączy się też z tworzeniem dróg dojazdowych do nowych obiektów, problematyką z dostępem do mediów i odprowadzaniem ścieków/śmieci. Obiekty i działania, o których mowa w dokumentach planistycznych Gminy, głównie w uchwałach samorządu dotyczących zagospodarowania przestrzennego, wyszczególniono w Tabeli

53. Przedstawiono te obiekty i projekty, które mają/mogą mieć związek z potencjałem turystycznym gminy w granicy PNGS oraz jego otuliny.

W dokumentach przedstawiających strategię rozwoju Lewina wielokrotnie podkreśla się walory przyrodnicze i inne, które mogą być doskonałą podwaliną rozwoju turystyki, która z kolei jest bardzo ważnym elementem rozwoju gospodarczego. Dokumentem zawierającym elementy strategii rozwoju dla gminy Lewin Kłodzki jest „Plan odnowy miejscowości Lewin Kłodzki na lata 2015-2020”. Analizuje on stopień przygotowania Gminy do pełnienia funkcji turystycznej. Do elementów potwierdzających turystyczną atrakcyjność Gminy należą walory krajobrazowe, klimatyczne i florystyczne, a od strony infrastrukturalnej – liczne miejsca noclegowe (głównie agroturystyczne) i rozwinięta informacja turystyczna. To co zaniża ocenę atrakcyjności Gminy to jakość architektury zabytkowej i walory zagospodarowania przestrzennego. Ponadto wskazano na brak cennych przyrodniczo obszarów lub obiektów, brak walorów tradycyjnej architektury wiejskiej i osobliwości kulturowych, brak regionalnych produktów kulinarnych, brak tradycyjnej obrzędowości wiejskiej, gwary i twórczości artystycznej, brak miejsc, osób i przedmiotów związanych z kultem religijnym i ruchem pielgrzymkowym, brak rozpoznawalnych związków i skojarzeń z postaciami historycznymi. Natomiast od strony infrastrukturalnej dotkliwy jest deficyt usług gastronomicznych i noclegowych (wyższego standardu np. w hotelach i pensjonatach), a także kulturalnych (muzeów, teatrów i kin).

W „Planie odnowy miejscowości Lewin Kłodzki ...” syntetycznie sformułowano wizję rozwoju gminy Lewin Kłodzki: Gmina ma być miejscem atrakcyjnym dla mieszkańca, turysty i inwestora. Sprecyzowano cel strategiczny: zapewnienie godnych warunków życia i rozwoju poprzez zapewnienie odpowiedniej infrastruktury i integrację społeczną. Sformułowano 8 kierunków rozwoju gminy, przy czym 4 pierwsze są związane z turystyką:

1. Rozwój potencjału turystycznego miejscowości poprzez rozwój wyspecjalizowanych usług turystycznych (agroturystyka) oraz w oparciu o wykorzystanie zasobów krajobrazowych;
2. Modernizacja stanu infrastruktury technicznej i turystycznej, podnoszącej atrakcyjność turystyczną miejscowości;
3. Zachowanie dziedzictwa kulturowego poprzez promowanie funkcji turystycznej zabytkowych obiektów;
4. Podejmowanie działań promocyjnych, mających na celu przyciągnięcie do Lewina turystów.

Szanse na rozwój gospodarczy związany z turystyką są upatrywane m.in. w:

- atrakcyjnym położeniu sprzyjającym uprawianiu turystyki i rekreacji
- wykorzystaniu zalewu do celów turystycznych i rekreacyjnych, powstaniu hoteli, pensjonatów i innych miejsc noclegowych,
- modernizacji bazy turystycznej.

Wymieniając mocne strony Gminy w zakresie: środowisko naturalne i ład przestrzenny, infrastruktura techniczna, w dokumentach podkreśla się przede wszystkim:

- lokalizację w otulinie Parku Narodowego Gór Stołowych,
- lokalizację na terenie obszaru chronionego Natura 2000
- dobry mikroklimat,
- walory krajobrazu i szaty roślinnej,

Szanse rozwoju wiąże się m.in. z takimi działaniami, jak:

- rozbudowa sieci szlaków rowerowych (propozycje organizacji szlaków rowerowych przedstawiono w dokumencie „Aspekt przestrzenny analizy potencjałów kulturowych, społecznych, przestrzennych i krajobrazowych Lewina Kłodzkiego”; przebieg tras zaplanowano częściowo w otulinie PNGS; kolejnym pomysłem jest rozbudowa szlaków narciarstwa biegowego. W dokumencie wymieniono także inne propozycje: trasy konne, trasy biegów terenowych, standaryzacja infrastruktury dedykowanej turystyce alternatywnej – bez szczegółów),
- edukacja proekologiczna mieszkańców (np. edukacyjne stacje meteorologiczne),
- rozwijanie działalności społecznej i rekreacyjno-sportowej;
- radykalna poprawa estetyki miejscowości.

Wśród planowanych inwestycji zaprezentowanych w opracowaniu pt. *„Plan odnowy miejscowości Lewin Kłodzki na lata 2015-2020”* uwzględniono projekt szlaku rowerowego (całkowicie poza PNGS i otuliną), realizacja w 2017 r.

Dużym problemem Gminy jest niedostateczny rozwój infrastruktury rekreacyjnej i fakt, że sfera usługowa miejscowości nie zaspokaja w pełni potrzeb mieszkańców, przyjezdnych i turystów. W „Lokalnym Programie Rewitalizacji Gminy Lewin Kłodzki na lata 2016 – 2022” podkreślono, że estetyka przestrzeni publicznej oraz funkcjonalność zagospodarowania przestrzennego są newralgiczną kwestią w przypadku miejscowości turystycznej, którą jest Lewin Kłodzki. Wizerunek miejscowości nastawionej na turystów powinien być komplementarny z walorami środowiska naturalnego – otuliną Parku Narodowego Gór Stołowych.

Rozwój usług turystycznych mógłby przyczynić się do zmniejszenia się migracji młodych ludzi do większych miast, którzy znajdą na terenie Gminy zatrudnienie - Gmina boryka się z problemami demograficznymi.

W dokumencie pt. *„Plan odnowy miejscowości Jerzykowice Wielkie na lata 2016-2020”* w wyniku analizy SWOT wśród „mocnych stron” miejscowości wymieniono m.in. ciekawe położenie w malowniczej dolinie, stare budynki z XIX w., dzwonnice sygnalizacyjną z 1847 r., przydrożne krzyże, istnienie trzech gospodarstw agroturystycznych, historyczne gospodarstwa na planie czworokąta, historyczne budynki typu chałup wiejskich, zielony szlak turystyczny z Kudowy-Zdroju na Kruczą Kopę – co stanowi o potencjale

turystycznym tego miejsca. Warto wspomnieć także stary nieużytkowany kamieniołom, z którego niegdyś wydobywano granit kudowski (czy posiada potencjał geoturystyczny?). Natomiast wśród „starych stron” w analizie SWOT wskazuje się m.in. „problem z promocją miejscowości”.

Tab. 53. Obiekty i działania w obszarze PNGS i jego otuliny uwzględniające problematykę turystyczną, będące przedmiotem miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i in. dokumentów planistycznych samorządu Lewina Kłodzkiego.

Gmina/rejon	lokalizacja/powiązanie z PNGS	Dokument/rejon/obiekt/działania	Strefy ochronne, wpływ na środowisko
Gmina Lewin Kłodzki			
obręb Darnków	otulina PNGS; teren przyległy od południa do PNGS; północno-wschodnia część Gminy	- Uchwała nr LVI/323/2014 z dnia 23 października 2014 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Lewin Kłodzki, obręb Darnków; zmiana przeznaczenia terenu na: teren usług turystycznych; teren drogi publicznej klasy dojazdowej;	- Otulina PNGS, - Strefa ochrony krajobrazu kulturowego, - Obszar Natura 2000 PLH20004, - Obszar Specjalnej Ochrony Ptaków natura 2000 „Góry Stołowe” PLB20006 - projektowany Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk Natura 2000 PLH020004, - ochrona pośrednia ujęcia ze zbiornika Dańczówka, - obszar GZWP nr 341 Niecka Wewnętrzzsudecka Kudowa-Zdrój-Bystrzyca Kłodzka,
obręb Leśna	otulina PNGS	- Uchwała Nr XXV/143/12 Rady Gminy Lewin Kłodzki z dnia 28.06.2012 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Lewin Kłodzki obręb Leśna zmiana funkcji terenu wybranych działek z łąk i pastwisk porolnych na zabudowę pensjonatowo-letniskowo-mieszaniową	- Otulina PNGS - Obszar Specjalnej Ochrony Ptaków natura 2000 „Góry Stołowe” PLB20006 - projektowany Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk Natura 2000 PLH020004,
Jerzykowice Wielkie	otulina PNGS, przy granicy z PNGS; NW część Gminy	- Plan Odnowy Miejscowości Jerzykowice Wielkie na lata 2016-2020: odbudowa drogi powiatowej nr 3299D w Jerzykowicach Wielkich, km 0+000 - 1+200; planowana data zakończenia: 2019-09-30.	- Otulina PNGS inne niewyszczególnione

Jeleniów	otulina PNGS, zachodnia część gminy, w sąsiedztwie Kudowy-Zdroju	<p>- Uchwała Nr LIII/308/06 z dnia 27.09.2006 Rady Gminy Lewin Kłodzki w sprawie zmiany „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Lewin Kłodzki” w obrębie wsi Jeleniów.</p> <p>- Uchwała Nr L/292/14 z dnia 31.3.2014 Rady Gminy Lewin Kłodzki w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu zabudowy mieszkaniowej w obrębie Jeleniów w gminie Lewin Kłodzki. ustalenie/zmiana przeznaczenia terenu: m.in. zabudowa mieszkaniowa i letniskowa, droga wewnętrzna, usługi i budownictwo dla turystyki, usługi i inne formy zagospodarowania dla turystyki.</p>	- Otulina PNGS inne niewyszczególnione
Lewin	otulina PNGS – teren przy granicy zewnętrznej otuliny	Uchwała Nr XLVIII/279/97 Rady Gminy w Lewinie Kłodzkim z dnia 29 października 1997 r. w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Lewin Kłodzki dla części miejscowości Lewin Kłodzki teren przy DK 8 – teren pod ośrodek obsługi podróżnych – funkcje mieszkaniowo-usługowe i obiekty towarzyszące	- Otulina PNGS inne niewyszczególnione

Poza ww. zagadnieniami w dokumentach planistycznych i strategicznych Lewina Kłodzkiego można znaleźć inne ciekawe informacje związane z organizacją ruchu turystycznego i potencjałem jego rozwoju:

1. Na terenie gminy znajduje się punkt obsługi turystycznej.
2. Odpowiednim oznakowaniem turystycznym gminy Lewin Kłodzki zajmuje się Polskie Towarzystwo Turystyczno – Krajoznawcze (PTTK).
3. W miejscowościach Jarków i Kocioł (poza granicami PNGS i otuliny) znajdują się gospodarstwa agroturystyczne, które oferują naukę jazdy konnej oraz wyprawy i rajdy ekstremalne na konikach polskich, hucułach i koniach pół krwi arabskich.
4. Miejscowość Leśna została określona w dokumentach Gminy jako „wieś zanikowa” – o niewykorzystanym potencjale turystyczno-rekreacyjno-mieszkańcowym.
5. W Gminie działa kilka organizacji pozarządowych, które mogą włączyć się (niektóre z pewnością już to robią) w działania promujące i rozwijające potencjał turystyczny Gminy – wyszczególniono je w Tabeli 54:

Tab. 54. Organizacje pozarządowe w gminie Lewin Kłodzki.

JEDNOSTKA	ADRES	ZAKRES DZIAŁALNOŚCI
Kółko Rolnicze w Lewinie Kłodzkim	ul. Nad Potokiem 7 57-343 Lewin Kłodzki	Świadczenie usług rolniczych
Ochotnicza Straż Pożarna w Lewinie Kłodzkim wraz z grupami młodzieżowymi OSP	ul. Nad Potokiem 4 57-343 Lewin Kłodzki	Prowadzenie działalności mającej na celu zapobieganie pożarom, udział w akcjach ratowniczych
Stowarzyszenie Obywatelskie „Kulturalny Zakątek”	ul. Nad Potokiem 11 57-343 Lewin Kłodzki	Rozwijanie i pomnażanie dorobku polskiej kultury narodowej, upowszechnianie działań wszechstronnego rozwoju, edukacji, wychowania i promocji
„Stowarzyszenie Na Rzecz Rozwoju Wsi Jerzykowice Wielkie”	Jerzykowice Wielkie 28 57-343 Lewin Kłodzki	Wspieranie zrównoważonego rozwoju wsi Jerzykowice wielkie
Sudeckie Stowarzyszenie Turystyki Wiejskiej „Zdroje”	Jarków 9 57-343 Lewin Kłodzki	Biuro Obsługi Turystów SSTW "ZDROJE" dysponuje miejscami noclegowymi w 45 "Gospodarstwach Gościennych" – członków Stowarzyszenia
Uczniowski Ludowy Klub Sportowy „Bursztyn”	ul. Kościelna 1 57-343 Lewin Kłodzki	Popularyzacja kultury fizycznej i sportu wśród młodzieży szkolnej.

Źródło: <http://www.lewin-klodzki.pl/s-172-organizacje-pozarządowe>

Gmina Szczytna

Uchwałą Nr XXXVII/236/2014 z dnia 25 września 2014 r. przyjęto „Strategię Rozwoju Miasta i Gminy Szczytna na lata 2014-2020”. W analizie SWOT, wśród mocnych stron Gminy wymieniono dużą liczbę oznakowanych szlaków turystycznych, a oprócz tego bliskość miejscowości uzdrowiskowych, dużą ilość lasów i warunki krajobrazowo-przyrodniczo-historyczne, natomiast jedną ze słabych stron Gminy jest zbyt uboga oferta turystyczna i rekreacyjna. Szanse dla Gminy są upatrywane właśnie m.in. w rozwoju turystyki, a w szczególności infrastruktury turystycznej (szlaki, ścieżki rowerowe, ścieżki tematyczne, itp.) oraz w rozwoju działalności agroturystycznej, rękodzieła, produktów żywności lokalnej; zagrożenia wynikają głównie z braku środków finansowych niezbędnych do realizacji działań prorozwojowych, w tym z zakresu turystyki.

W dokumentach Gminy podkreśla się potrzebę wzmocnienia roli rekreacyjnej i turystycznej terenów zielonych, rozwoju szlaków turystycznych i ścieżek dydaktycznych na terenach interesująco przyrodniczo, opracowania projektu szlaków turystycznych, rowerowych, oraz ścieżek dydaktycznych. Trasy wzdłuż rzek otoczone naturalną roślinnością powinny umożliwiać odbywanie wycieczek wzdłuż dolin rzecznych. Niezbędne będzie w przyszłości podpisanie porozumień z sąsiadującymi jednostkami terytorialnymi w sprawie podobnego zagospodarowania dolin rzecznych, wydanie przewodnika - w kilku wersjach językowych - po zielonych terenach Gminy, dostosowanie lasów i leśnictwa, w większym niż dotychczas zakresie, do wypełniania zróżnicowanych funkcji nie tylko przyrodniczych, ale także społecznych (np. turystycznych). Zwraca się uwagę na znaczenie edukacji proekologicznej społeczeństwa - działania edukacyjne powinny być działaniami systemowymi z jasno sprecyzowanymi celami i sposobem ich realizacji. Jednym z efektów edukacji powinno być wspieranie powstawania i zachowania tzw. „zielonych” miejsc pracy, w szczególności w: rolnictwie ekologicznym, agro- i eko-turystyce, leśnictwie i ochronie przyrody, odnawialnych źródłach energii itp. W tym zakresie ważne jest współdziałanie władz gminnych z Centrum Edukacji i Informacji Ekologicznej, szkołami, przedstawicielami środowiska naukowego, zakładami pracy i pozarządowymi organizacjami w celu efektywnego wykorzystania różnych form edukacji ekologicznej („Program ochrony środowiska dla gminy Szczytna”, 2005).

W dokumentach strategicznych Gminy wspomniano o planach budowy kilkunastu niewielkich zbiorników (stawów, zbiorników, piętrzeń) dla potrzeb malej retencji wodnej; zbiorniki takie mogą retencjonować wodę dla celów nawodnień rolniczych i leśnych oraz spełniać funkcje rekreacyjne, możliwa będzie hodowla ryb. Zbiorniki będą miały pozytywny wpływ na mikroklimat i będą stanowiły korzystny element wzbogacający krajobraz i podnoszący walory turystyczne Gminy i powiatu kłodzkiego („Program ochrony środowiska dla gminy Szczytna”, 2005)).

W „Strategii rozwoju gminy miejsko-wiejskiej Szczytna na lata 2014-2020” sformułowano cele strategiczne, wśród których zamieszczono „rozwój lokalnej przedsiębiorczości” ze szczególnym uwzględnieniem funkcji turystycznej, zgodnie z wizją Gminy sformułowanej następująco:

„Miasto i Gmina Szczytna miejscem zapewniającym wysoką jakość wypoczynku poprzez stworzenie infrastruktury turystycznej oraz warunków rozwoju przedsiębiorczości”.

Tab. 55. Obiekty i działania w obszarze PNGS i jego otuliny uwzględniające problematykę turystyczną, będące przedmiotem miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i in. dokumentów planistycznych samorządu gm. Szczytna.

Gmina/rejon	lokalizacja/ powiązanie z PNGS	Dokument/rejon/obiekt/działania	Strefy ochronne, wpływ na środowisko
Gmina Szczytna			
Szczytna	otulina PNGS	<p>UCHWAŁA NR XV/107/2004 RADY MIEJSKIEJ W SZCZYTNEJ z dnia 30 stycznia 2004 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Szczytna: poza innymi kategoriami wyróżniono: zabudowa usługowa na cele sanatoryjno – uzdrowiskowe, leczniczo – rehabilitacyjne i turystyczne, teren usług turystyki obejmujący: małe hotele, pensjonaty, ośrodki wypoczynkowe, pola biwakowe, campingi, oraz obiekty związane z obsługą ruchu turystycznego, tereny usług sportu i rekreacji, - tereny obsługi gospodarki leśnej, teren grzebaliska zwierząt, trakt spacerowy; w zakresie turystyki: wyróżniono tereny usług sportu i rekreacji obejmujący: obiekty sportowe, pola biwakowe, campingi, oraz obiekty związane z obsługą ruchu turystycznego</p> <p>- UCHWAŁA NR XXX/208/09 RADY MIEJSKIEJ W SZCZYTNEJ z dnia 25 czerwca 2009 r. w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Szczytna- nowe funkcje niektórych działek, w tym m.in. tereny zabudowy usługowej na cele sanatoryjno-uzdrowiskowe, leczniczo-rehabilitacyjne i turystyczne oraz usługi publiczne, tereny usług turystyki obejmujące hotele, pensjonaty, ośrodki wypoczynkowe, pola biwakowe, campingi oraz inne obiekty</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Park Narodowy Gór Stołowych oraz jego otulina - Ochrona konserwatorska - Wszystkie kompleksy leśne w granicach administracyjnych miasta należy uznać za prawnie chronione, -Obszar chronionego krajobrazu Góry Bystrzyckie i Orlickie ze ścisłym rezerwatem florystycznym „Torfowisko pod Zieleńcem” - „Piekielna Dolina k. Polanicy” - „Grodczyn i Homole k. Dusznik” - Chroniona zlewnia rzeki Nysy Kłodzkiej i Łąby obejmuje obszar miasta w granicach administracyjnych. -Strefa „C” ochrony uzdrowiska Duszniki Zdrój - Strefa „C” ochrony uzdrowiska Polanica Zdrój - Obszar najwyższej ochrony wód podziemnych (ONO), - strefa ochrony pośredniej (teren o mniejszym zakresie ograniczeń w korzystaniu z wód i użytkowaniu gruntów) ujęć i źródeł wody pitnej dla miasta Wrocławia, ustanowionej Decyzją Urzędu Wojewódzkiego we Wrocławiu RLSgwł 053/17/74 z 31 marca 1974 roku, - Obszar zagrożenia powodziowego - strefa ochronna obszaru Natura 2000 obejmująca ostoje nietoperzy i użytek ekologiczny, - Obszary udokumentowanych złóż surowców mineralnych

		<p>związane z obsługą ruchu turystycznego; wzmianka o trasach i ścieżkach rowerowych; także tereny obsługi komunikacji samochodowej i stacji paliw obejmujące: parkingi, garaże i stacje paliw oraz usług publicznych i komercyjnych,</p> <p>na terenach RL (tereny lasów i zadrzewień) dopuszcza się możliwość częściowego przeznaczenia kompleksów leśnych na cele rekreacyjno-wypoczynkowe (ścieżki zdrowia, ścieżki dydaktyczne, ścieżki rowerowe), poza tym zaplanowano trasy rowerowe - przy szczegółowym rozplanowaniu tras należy kierować się zasadą ich lokalizowania przy drogach o najmniejszym natężeniu ruchu, w miarę możliwości z pominięciem dróg wojewódzkich i krajowych.</p>	
Chocieszów, Niwa i Wolany oraz Dolina, Słoszów, Łężyce i Złotno	Dolina, Słoszów, Łężyce i Złotno – w otulinie PNGS	<p>UCHWAŁA NR XXXI/263/05 RADY MIEJSKIEJ W SZCZYTNEJ Z DNIA 29 grudnia 2005 ROKU w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego wsi Chocieszów, Niwa i Wolany oraz Dolina, Słoszów, Łężyce i Złotno: tereny usług turystyki i agroturystyki, usługi turystyki obejmujące: małe hotele, pensjonaty, ośrodki wypoczynkowe, pola biwakowe, campingi, oraz obiekty związane z obsługą ruchu turystycznego,</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Ochrona strefy Parku Narodowego Gór Stołowych i otuliny - strefa "B" i "C" ochrony uzdrowiska Polanica Zdrój i strefy "C" ochrony uzdrowiska Duszniki Zdrój, - obszar ochrony górniczej złóż leczniczych Polanica Zdrój i Duszniki Zdrój, - obszarach udokumentowanych złóż surowców mineralnych - Obszar bezpośredniego zagrożenia powodziowego. - Strefy ochrony ujęć wody Ochronie konserwatorskiej, Strefa "K" ochrony krajobrazu kulturowego
Studzienno	otulina PNGS	<p>UCHWAŁA NR VI/58/2003 RADY MIEJSKIEJ W SZCZYTNEJ z dnia 28 kwietnia 2003 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego wsi Studzienno - obszar wsi o powierzchni 115,68 ha, funkcje terenu m.in.: tereny usług turystycznych (0,88 ha + 0,88 ha - tereny zabudowy agroturystycznej), tereny usług komercyjnych z zakresu usług dla mieszkańców wsi i obsługi ruchu turystycznego, tereny zabudowy rekreacyjno – mieszkaniowej, agroturystycznej, tereny parkingów samochodowych, tereny zieleni niskiej; łęgowej, tereny lasów, drogi; zamieszczono wyszczególnienie działek z zabudową i usługami turystycznymi</p>	<ul style="list-style-type: none"> - położenie wsi w otulinie Parku Narodowego Gór Stołowych, - w zasięgu Głównego Zbiornika Wód Podziemnych nr 341 „Niecka wewnątrzsudecka Kudowa Zdrój – Bystrzyca Kłodzka” - Wszystkie kompleksy i zespoły leśne wsi uznaje się za lasy ochronne

W niektórych uchwałach samorządowych Gminy znajdują się zalecenia co do zagospodarowania rejonów w obrębie PNGS i jego otuliny. Np. w Uchwale NR XXXI/263/05 RADY MIEJSKIEJ W SZCZYTNEJ Z DNIA 29 grudnia 2005 ROKU (w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego wsi Chocieszów, Niwa i Wolany oraz Dolina, Słoszów, Łężyce i Złotno) zapisano ogólne zasady użytkowania terenów znajdujących się na obszarze PNGS i w jego otulinie: pkt. 8.

W Granicach Parku Narodowego Gór Stołowych i jego otuliny obowiązuje:

1. w granicach Parku Narodowego Gór Stołowych przyjmuje się zasadę nielocalizowania nowych inwestycji, istniejące obiekty i budynki mogą być remontowane, bez możliwości rozbudowy, za wyjątkiem inwestycji dotyczących działalności Parku Narodowego Gór Stołowych oraz inwestycji, na które dyrektor Parku Narodowego wyrazi zgodę,
2. w otulinie Parku dla nowych inwestycji budowlanych obowiązuje:
 - a. odprowadzenie ścieków przydomowych oczyszczalni ścieków lub oczyszczalni zbiorczych oraz w przypadku braku innych możliwości do szczelnych zbiorników (szamb),
 - b. ogrzewanie budynków paliwami sprzyjającymi środowisku- ogrzewanie gazowe, energia elektryczna, energia odtwarzalna, olej opałowy itp.,
3. wszelkie prace budowlane na terenie otuliny, które wymagają pozwolenia na budowę muszą być opiniowane przez Dyrektora Parku Narodowego Gór Stołowych,
4. przy lokalizacji nowych inwestycji kubaturowych oraz liniowych należy przestrzegać zasady ochrony krajobrazu naturalnego na terenie otuliny parku,
5. zakaz wprowadzania na teren Parku Narodowego oraz otuliny roślin i zwierząt genetycznie zmodyfikowanych,
6. w odległości 100 m od granicy Parku Narodowego Gór Stołowych ustala się:
 - a. na terenach rolnych zakaz zabudowy, za wyjątkiem inwestycji dotyczących działalności Parku Narodowego Gór Stołowych,
 - b. dla istniejących obiektów budowlanych przyjmuje się zasadę nielocalizowania nowych inwestycji, istniejące obiekty i budynki mogą być remontowane, bez możliwości rozbudowy, za wyjątkiem inwestycji dotyczących działalności Parku Narodowego Gór Stołowych,
 - c. dopuszcza się odstępstwa od warunków wymienionych w powyższych punktach a) i b) za zgodą dyrektora Parku Narodowego Gór Stołowych.”

W uchwale Nr XXX/208/09 Rady Miejskiej w Szczytnej z dnia 25 czerwca 2009 r. w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Szczytna napisano o otulinie:

„Na terenie otuliny Parku Narodowego Gór Stołowych, która obejmują tereny oznaczone symbolem: 1UP/UT, 2UP/UT, 3MU/UT, 4MU/ME, 5MU/ME, 6US/ME, 7MW, 11ME/MU, 12AG/UT obowiązuje: 1) zakaz hodowli zwierząt oraz uprawy roślin obcych naturalnej przyrodzie terytorium parku i jego otuliny, a także obcym wieloletnim tradycjom rolniczym regionu; 2) ścieki mają być odprowadzane do przydomowych oczyszczalni, szczelnych pojemników bezodpływowych lub do kanalizacji; 3) ogrzewanie budynków następować będzie przy wykorzystaniu paliw sprzyjających środowisku takich jak: gaz, energia elektryczna, energia odtwarzalna, olej opałowy, niskoemisyjnych pieców na paliwa stałe; 4) przy realizacji nowych inwestycji kubaturowych należy przestrzegać zasady ochrony krajobrazu naturalnego.”

W uchwale o zagospodarowaniu przestrzennym miejscowości Studzienna, w rozdziale 11. „Zasady obsługi w zakresie komunikacji kołowej”, poza szczegółowymi warunkami planowania dróg zaleca się, by wzdłuż wyznaczonych w rysunkach miejscowego planu ciągów pieszo – jezdnych realizować także ścieżki rowerowe o szerokościach nie mniejszych niż 2,0 m (Uchwała NR VI/58/2003 Rady Miejskiej w Szczytnej z dnia 28 kwietnia 2003 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego wsi Studzienna).

W dokumentach planistycznych i strategicznych Gminy można znaleźć również inne informacje mogące mieć znaczenie dla rozwoju turystyki:

7. W obrębie Gminy Szczytna znajduje się kilka parków o zabytkowych założeniach przestrzennych, zawierających jednocześnie cenny drzewostan. Są to parki miejskie, przypałacowe, dworskie, wiejskie. Do najcenniejszego zaliczyć należy: - miasto Szczytna - ul. Wolności - wieś Łężyce (dawny zespół parkowo - pałacowy), - wieś Wolany (dawny zespół parkowo - pałacowy) („Program ochrony środowiska dla gminy Szczytna”, 2005).
8. W Gminie powstało Centrum Sportu, Aktywnego Wypoczynku i Rehabilitacji Ruchowej im. Ks. Benedykta Narlocha; istnieją różne obiekty sportowe, w tym hala sportowa, stadion, pole golfowe, Skateplaza, 2 wyciągi narciarskie, baseny kryte, ośrodki jazdy konnej (3), możliwość uprawiania wspinaczki skałkowej i lotniarstwa.
9. Lesistość Gminy wynosi 63%, a samego miasta: 79%.

Gmina Duszniki-Zdrój

Wśród najaktualniejszych dokumentów planistycznych gminy Duszniki-Zdrój wymienić należy „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Duszniki-Zdrój” z 2012 r. oraz „Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Duszniki-Zdrój na lata 2016-2020”. Dokumenty te wskazują, że wiodące funkcje miasta to: lecznictwo uzdrowiskowe, turystyka oraz sporty zimowe. Funkcje te bazują na walorach i bogactwach środowiska przyrodniczego. Ponadto miasto jest także ważnym ośrodkiem administracji na szczeblu lokalnym, ośrodkiem handlowo-usługowym oraz pełni funkcje mieszkalne dla ludności miejscowej. W starszym dokumencie (na lata 2004-6 z dalszą perspektywą czasową) pt. Plan rozwoju lokalnego miasta Duszniki Zdrój wymieniono strategiczne cele Gminy odnoszące się do pięciu dziedzin:

- 1.gospodarki – wspieranie oraz ochrona małej i średniej przedsiębiorczości, w tym tworzenie nowych miejsc pracy, likwidacja barier utrudniających lokalizację nowych przedsięwzięć gospodarczych oraz pozyskiwanie inwestorów zewnętrznych;
- 2.zagospodarowania przestrzennego – wyznaczenie i wyposażenie obszarów miasta w niezbędną infrastrukturę oraz utworzenie sprawnego systemu komunikacji lokalnej i zewnętrznej ze szczególnym uwzględnieniem obszarów rekreacyjno-sportowych (Zieleniec, Podgórze, Jamrozowa Polana);
- 3.społeczności – rozwiązanie problemu bezrobocia i deficytu mieszkań; stworzenie warunków do pełnego wypoczynku i rekreacji mieszkańcom miasta przy zapewnieniu młodzieży w miarę pełnej oferty edukacyjnej;
- 4.ekologii – rozwój i modernizacja infrastruktury służącej ochronie wód, powietrza oraz prowadzenie racjonalnej gospodarki odpadami;
- 5.infrastruktury – rozbudowa i modernizacja infrastruktury technicznej, lokalnych połączeń komunikacyjnych i towarzyszących im działań zmierzających do poprawy komunikacji i bezpieczeństwa na ciągach komunikacyjnych.

Każdy z celów strategicznych posiada cele operacyjne. Te, które odnoszą się bezpośrednio do turystyki i rekreacji, wraz z odpowiadającymi im zadaniami, to:

- stworzenie warunków do rozwoju bazy turystycznej, rekreacyjno-wypoczynkowej oraz uzdrowiskowej (A.2.) – zadania: poszerzenie oferty turystycznej i gastronomicznej, rozbudowa infrastruktury sportowo-rekreacyjnej na terenie miasta, rozbudowa terenów parkowych i modernizacja istniejącego parku oraz budowa atrakcyjnych urządzeń parkowych;
- budowa i rozbudowa infrastruktury turystycznej w układ połączonych enklaw (B.3.) – zadania: rozbudowa i modernizacja obiektów sportowych na Jamrozowej Polanie, rekreacyjno-turystyczne wykorzystanie terenów wokół Czarnego i Zielonego Stawu oraz Złotej Sztolni w Zieleńcu, połączenie Jamrozowej Polany z Podgórzem systemem ciągów komunikacyjnych (drogowych, pieszych, rowerowych);

- stworzenie nowych możliwości do wypoczynku i rekreacji mieszkańców (D.2.) – zadanie: odbudowa ścieżek zdrowia;
- ochrona wartości krajobrazowej i przyrodniczej miasta (E.3.) – zadanie: zalesianie terenów o niewielkiej przydatności rolniczej.

W „Studium...” z 2012 r. stwierdzono, że celem głównym jest utrzymanie i ochrona walorów uzdrowiskowo-przyrodniczych miasta, a co za tym idzie ograniczenie do niezbędnego minimum rozwoju zabudowy kubaturowej w obrębie strefy „A” ochrony uzdrowiskowej i wyznaczenie nowych miejsc dla rozwoju zabudowy mieszkaniowej i mieszkaniowo-usługowej w rejonie Wapiennik (np. Uchwała Nr XXX_162_2005 z dnia 30 marca 2005r. oraz Studium... 2012). Natomiast wielkie połacie obszaru Gminy (południowej części, rejonu Zieleńca) w planie zagospodarowania są przeznaczone do zagospodarowania turystycznego (UT), (liczne uchwały RM dot. miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego rejonu Zieleńca; Studium..., 2012).

W aktualnym „Studium...” (2012) terytorium Gminy podzielono na 6 jednostek funkcjonalno-urbanistycznych (A, B, C, D, E i F). Elementy zagospodarowania turystycznego łączy się głównie z uzdrowiskową funkcją miasta oraz turystyczno-rekreacyjnym rejonem Zieleńca, ale zwraca się także uwagę również na położenie miasta Duszniki-Zdrój w strefie otulinowej Parku Narodowego Gór Stołowych. Strefa otulinowa PNGS zajmuje niewielki areał w północnej części miasta, na północ od drogi krajowej nr 8 - w podziale miasta na jednostki funkcyjne strefa otulinowa znajduje się w obrębie jednostek A i B. Część A - Miasto obejmuje całość kompleksu mieszkaniowego Dusznik-Zdroju wraz z zabytkową dzielnicą śródmiejską i zapleczem usługowo-przemysłowym. Północna część jednostki A znajdująca się w obrębie otuliny PNGS, obejmuje głównie tereny zielone i leśne oraz tereny zabudowy jednorodzinnej.

Jednostka B - Wapienniki (w sąsiedztwie otuliny PNGS) to słabo zurbanizowana część miasta, w dużej mierze obejmująca lasy, tereny niezainwestowane oraz niewielkie rejony zabudowy mieszkalnej i usług. Jest to obszar opisany w „Studium ...” (2012) jako potencjalny teren rozwoju zabudowy mieszkaniowej (mieszkaniowo-usługowej) o niskiej intensywności zabudowy. Obie jednostki (A i B) znajdujące się częściowo w strefie otuliny PNGS mają w zakresie planu zagospodarowania przypisane m.in. takie funkcje, jak: usługi turystyki (hotele, pensjonaty), sportu i rekreacji; zwłaszcza na terenach niezainwestowanych (TN), terenach leśnych ZL i terenach zieleni urządzonej ZP przewidziano terenowe urządzenia i obiekty rekreacyjno-sportowe: ścieżki zdrowia, boiska, place zabaw, ścieżki rowerowe i narciarstwa biegowego itp.

W obszarze Gminy na południe od strefy otulinowej PNGS (na południe od DK 8) wydzielono pozostałe jednostki zagospodarowania przestrzennego, z których większość-wszystkie mają przypisane funkcje związane z turystyką, głównie uzdrowiskową oraz rekreacją i sportem:

- jednostka C - Uzdrowisko - rejon zabudowy sanatoryjno-wypoczynkowo-usługowej wraz z Parkiem Zdrojowym, zlokalizowany na południe od miasta, w dolinie Bystrzycy Dusznickiej;
- jednostka D - Jamrozowa Polana i Kozia Hala. Jamrozowa Polana na wzgórzach Lewińskich,

ośrodek narciarstwa biegowego i biathlonu, z zapleczem hotelowo-treningowym; Kozia Hala przy drodze wojewódzkiej nr 389 (Droga Orlicka) - popularne miejsce spacerów kuracjuszy z Dusznik-Zdroju;

- jednostka E - Podgórze i Graniczna – w obrębie Gór Orlickich, stanowią zaplecze noclegowe dla uzdrowiska i oferują atrakcje turystyczne: stacja narciarska, jazda konna, turystyka piesza;
- jednostka F - Zieleniec – popularny ośrodek turystyczny, centrum narciarstwa i kolarstwa górskiego, znany także z wyjątkowego mikroklimatu.

Rozpatrując politykę i działania Gminy w zakresie rozwoju turystyki warto także zwrócić uwagę na kwestie związane z ochroną środowiska w kontekście zwiększającego się ruchu turystycznego, zasygnalizowane w dokumencie „Program Ochrony Środowiska dla Gminy Duszniki - Zdrój na lata 2005 – 2011”, a które są aktualne do dziś. W konsekwencji penetracji lasów przez ludność następuje wydeptywanie runa i ściółki. Okoliczne lasy są licznie odwiedzane przez turystów, głównie podczas wolnych dni (soboty – niedziele) i w okresie wakacyjnym; aktywność turystyczna w okresie zbioru jagód i grzybów nabiera masowego charakteru. Wynikiem masowych zbiorów jest zniszczenie ściółki leśnej i zdeptanie runa na wielu hektarach, a także zaśmiecenie lasów, głównie plastikiem. Ruch turystyczny na terenie Gminy skutkuje także zwiększeniem ilości odpadów w lesie, a najbardziej w miejscach specjalnie wyznaczonych dla potrzeb turystyki i rekreacji, w okolicach zabudowań i ośrodków wczasowych oraz w pobliżu ciągów komunikacyjnych.

W „Studium...” (2012) podkreślono jeszcze inny aspekt środowiskowy – związany z siecią dróg i organizacją komunikacji w Gminie. Zauważono, że wzdłuż drogi krajowej nr 8, prowadzącej do przejścia granicznego z Republiką Czeską w Kudowie-Słonym, wzdłuż której przebiega granica otuliny PNGS, rejestruje się przekroczenia wartości dopuszczalnego poziomu hałasu ze względu na nasilony ruch kolumnad samochodów ciężarowych. Ponadto zauważa się wzmożony ruch kołowy w okresach wolnych od pracy, zwłaszcza w okresie zimowego napływu turystów w kierunku Zieleńca. W tych okresach najbardziej jest odczuwalne przeciążenie komunikacyjne. W efekcie dalszego rozwoju turystycznego rejonu Zieleńca oraz Podgórza i Granicznej, niewydolność komunikacyjna mogłaby spowodować zablokowanie właściwego funkcjonowania uzdrowiska („Studium...”, 2012). Toteż kwestię komunikacji uznaje się za jedną z ważniejszych w rozwoju i organizacji działania miasta; priorytetowy jest rozwój komunikacji zbiorowej oraz alternatywne rozwiązania komunikacyjne, w tym takie działania, jak:

- a. ograniczenie indywidualnego ruchu samochodowego, szczególnie w rejonach cennych przyrodniczo, narażonych na antropopresję
- b. promocja komunikacji zbiorowej (autobusy, w tym minibusy i tzw. ski-busy do przewożenia narciarzy, koleje linowe),
- c. stworzenie parkingów strategicznych, umożliwiających turystom pozostawianie prywatnych samochodów,
- d. wykorzystywanie ekologicznych paliw i źródeł energii w pojazdach i urządzeniach służących do transportu pasażerów,
- e. promowanie transportu rowerowego, w tym rozbudowa systemu wypożyczalni rowerów miejskich.

Zwraca się także uwagę na problem braku powiązań komunikacyjnych poszczególnych dzielnic miasta z układem drogi krajowej nr 8 i wojewódzkiej nr 389 (Droga Orlicka), z pominięciem dzielnicy zdrojowej i staromiejskiej. Dotyczy to głównie rejonów: Jamrozowa Polana i Podgórze, Podgórze (Graniczna) i Zieleńca oraz alternatywnego połączenia pomiędzy Drogą Dusznicką (na wysokości Rezerwatu Torfowisko pod Zieleńcem) a Drogą Orlicką (na odcinku pomiędzy Kozią Halą a Zieleńcem).

Polanica-Zdrój

W opracowaniu „Kierunki zagospodarowania przestrzennego Miasta Polanica-Zdrój” podkreślono, że wśród zasadniczych kierunków ujętych w „Planie ogólnym zagospodarowania przestrzennego Miasta Polanica-Zdrój” jest lecznictwo uzdrowiskowe oparte na strefach ochrony uzdrowiskowej określonych w „Statucie Uzdrawiska Polanica Zdrój” z dnia 27 września 2005. Polanica-Zdrój jest słynnym miastem turystyczno-uzdrowiskowym. Wysoki poziom atrakcyjności turystycznej Gminy wynika wprost z niezwykle korzystnych i bogatych walorów przyrodniczych samego miasta, jak i jego otoczenia. Turystyka w Gminie jest historycznie wysoko rozwinięta. Ta gałąź gospodarki tradycyjnie stanowi podstawę lokalnej przedsiębiorczości. W Gminie istnieje dobra baza turystyczna, dzięki której goście mogą zwiedzać tereny wokół Polanicy, a także brać udział w licznie organizowanych wycieczkach do Czech i korzystać z tamtejszych atrakcji: zabytków architektonicznych i parków krajobrazowych.

Jako usługi towarzyszące działalności uzdrowiskowej na terenie Polanicy-Zdrój rozwinęły się usługi związane z obsługą uzdrowiska oraz ruchu turystycznego, tj.: hotele, pensjonaty czy domy wczasowe i ośrodki wypoczynkowe. Obiekty te zlokalizowane są najczęściej w centralnej części miasta. Polanica-Zdrój zajęła 4 miejsce w Polsce w rankingu najlepszych uzdrowisk opublikowanego przez jeden z ogólnopolskich tygodników („Uwarunkowania rozwoju Miasta Polanica Zdrój”).

Jednak, „aby sprostać rosnącym wymaganiom kuracjuszy, szczególnie tym z zagranicy oraz zwiększyć ilość osób korzystających z usług należy stale powiększać bazę uzdrowiska oraz podnosić jej standard”. W mieście zbudowano Specjalistyczne Centrum Medyczne (SCM w Polanicy-Zdroju) - szpital skupiający w sobie wiele dziedzin wysoko specjalistycznego leczenia szpitalnego, ze szczególnym uwzględnieniem chirurgii plastycznej, której miasto jest od wielu lat uznanym ośrodkiem w kraju i za granicą. Centrum jest jednym z większych szpitali w Polsce i w Europie. Drugim co do wielkości zakładem zatrudniającym największą liczbę pracowników jest ZUK - Spółka Akcyjna Skarbu Państwa. Firma ta zajmuje się głównie przyrodolecznictwem, kompleksową obsługą kuracjuszy oraz wydobywaniem wód mineralnych do celów leczniczych i produkcji wody mineralnej do celów spożywczych („Kierunki zagospodarowania przestrzennego miasta Polanica Zdrój”).

W Gminie panują także dobre warunki do uprawiania turystyki rowerowej (duże kompleksy leśne oraz pagórkowaty krajobraz), co ma swoje odzwierciedlenie w już określonych dwóch międzynarodowych trasach rowerowych na których odbywają się imprezy krajowe oraz ogólnoeuropejskie (MTB Grand Prix).

Większość dróg miasta jest odnowionych i bardzo dobrze oznakowanych. Łączna długość dróg utwardzonych na terenie gminy wynosi 58,5 km (w tym gminne - 47,9 km i powiatowe - 4,9 km). Ruch wewnętrzny oparty jest na sieci ulic lokalnych. Docelowym priorytetem jest wyprowadzenie tranzytowego ruchu samochodowego z obszaru miasta. Miasto obsługiwane jest istniejącą linią kolejową Kłodzko - Kudowa-Zdrój.

Tereny zalesione i zadrzewione zajmują około 60% pow. gminy.

Na terenie miasta znajduje się obszar zakwalifikowany do ochrony w ramach Europejskiej Sieci Ekologicznej NATURA 2000 – teren Piekielnej Doliny (w zachodniej części miasta); inne obszary chronione:

- otulina Parku Narodowego Gór Stołowych
- SW część miasta – Obszaru Chronionego Krajobrazowego Góry Bystrzyckie i Orlickie
- Strefy „A, B, C” ochrony uzdrowiska
- Strefa ochrony konserwatorskiej układu urbanistycznego
- Teren ochrony górniczej wód leczniczych „Polanica-Zdrój”

Północno-zachodnia część miasta Polanica Zdrój znajduje się w otulinie Parku Narodowego Gór Stołowych. W granicach tego terenu obowiązują ograniczenia wynikające bezpośrednio z przepisów prawa oraz ze statutu Parku. Na terenie miasta obowiązują także ustalenia i ograniczenia wynikające ze Statutu Uzdrowiska Polanica-Zdrój.

W analizie SWOT wykonanej dla Polanicy-Zdroju, wśród mocnych stron obszaru społecznego wpisano trzy punkty mające związek z sektorem turystyki: zwiększenie otwartości mieszkańców na turystów, coraz lepsza poprawa estetyki centrum miasta, rozwijającą się baza do uprawiania sportu. W obszarze gospodarczym, poza oczywistą wiodącą rolą turystyki w gospodarce Gminy zauważono słabe strony m.in. zatłoczone centrum miasta w sezonie letnim, brak zbiorników wodnych. Wśród szans na rozwój wpisano:

wzrost liczby turystów w mieście, napływ kuracjuszy i turystów z terenów Unii Europejskiej, rozwój infrastruktury turystycznej, budowa obwodnicy miasta i drogi dojazdowej do SCM. Zaprezentowano także kilka punktów dot. słabych stron Gminy w zakresie infrastruktury drogowej: brak ścieżek rowerowych w mieście, brak trasy szybkiego ruchu „S8”, niedostateczna infrastruktura drogowa wewnątrz miasta, niedostateczny stan dróg w kierunkach najbliższych atrakcji turystycznych leżących poza terenem gminy, infrastruktura PKP (stan dworca PKP, linii kolejowej), niedostateczna alternatywa dróg dla odciążenia centrum miasta, stan infrastruktury chodników na obrzeżach miasta.

W opracowaniach planistycznych zauważono, że istnieje zagrożenie wynikające z dotychczasowego jednokierunkowego (uzdrowiskowo-leczniczego) rozwoju miasta („Kierunki zagospodarowania...”), toteż należy dążyć do zminimalizowania ryzyka związanego z koniunkturą w lecznictwie uzdrowiskowym poprzez wielofunkcyjny rozwój: zwiększenie atrakcyjności turystycznej i wypoczynkowej poprzez wskazywanie nowych terenów pod inwestycje związane z obsługą ruchu turystycznego - jako uzupełnienie usług związanych z lecznictwem uzdrowiskowym. W dokumencie „Strategia Rozwoju Miasta Polanica-Zdrój” sformułowano „właściwy priorytet” dla Gminy w następujący sposób: „Równoległy rozwój tradycyjnej funkcji uzdrowiskowo-wypoczynkowej z nową funkcją kulturalną, turystyczną i sportową - podstawą rozwoju społeczno-gospodarczego miasta”, natomiast misją w strategii dla miasta powinno być umacnianie marki Polanicy-Zdrój na tle krajowym i Europejskim poprzez poprawę standardu bazy turystycznej, lecznictwa uzdrowiskowego i stanu infrastruktury.

W konsekwencji tego ukierunkowania planowania strategicznego, w obrębie otuliny PNGS, zwłaszcza jej zachodniej części w obrębie gminy Polanica zaplanowano kilka stref o przeznaczeniu turystycznym, które uwidocznione zostały na mapie kierunków zagospodarowania przestrzennego, będącego załącznikiem do wspomnianego opracowania „Kierunki zagospodarowania przestrzennego miasta Polanica Zdrój”. Wśród funkcji przydzielonych wyznaczonym terenom wymieniono: usługi i obiekty związane z obsługą ruchu turystycznego, usługi sportu i rekreacji (hotel, centrum konferencyjno-naukowe, basen, boisko, kort tenisowy) wraz z zielenią oraz infrastrukturą techniczną, obiektami towarzyszącymi oraz niezbędną komunikacją.

Dla obszarów zalesionych, zlokalizowanych w otulinie PNGS, jak i poza otuliną, jako funkcje terenu wpisano: gospodarka leśna wraz z infrastrukturą techniczną, obiektami towarzyszącymi oraz niezbędną komunikacją, gdzie dopuszcza się lokalizację niewielkich obiektów i urządzeń sportowo-rekreacyjnych służących udostępnieniu terenów leśnych do rekreacji i wypoczynku, a także wytyczono obszar w otulinie z funkcją terenu określoną jako usługi sportu i rekreacji oraz obiekty związane z obsługą ruchu turystycznego - w granicach tego terenu zaleca się w szczególności lokalizację obiektów i urządzeń sportowo-rekreacyjnych oraz obiektów zamieszkania zbiorowego związanych z obsługą ruchu turystycznego.

Na terenie Gminy znajduje się duży kamieniołom, w którym eksploatowano piaskowiec ciosowy (*obecnie prawdopodobnie nieczynny*) - złożę piaskowca ciosowego „Szczytna-Zamek”. Kamieniołom położony

jest w otulinie Parku Narodowego Gór Stołowych. Ściana wydobywcza znajduje się po stronie północno-wschodniej, a jej wysokość wynosi 10 - 15 m (*atrakcja geoturystyczna?*). Pobliskie obszary posiadają unikalne walory przyrodnicze. W opracowaniu „Kierunki zagospodarowania przestrzennego miasta Polanica Zdrój” napisano, że w kamieniołomie zaleca się lokalizację obiektów i urządzeń sportowo-rekreacyjnych oraz urządzeń i obiektów związanych z obsługą uzdrowiska i kuracjuszy.

W uchwale RM Polanicy Zdroju dotyczącej Piekielnej Góry wyznaczono m.in. tereny o funkcji wiodącej: lasy oraz grunty leśne - zieleń ogólnodostępna na których przewiduje się prowadzenie gospodarki leśnej mającej na celu utrzymanie i pielęgnację oraz rozwój zieleni leśnej na tym terenie oraz lokalizację tymczasowych obiektów i urządzeń służących obsłudze wypoczynku i turystyki oraz udostępnieniu lasów dla kuracjuszy i turystów.

Spośród dziewięciu celów strategicznych przedstawionych w „Strategii Rozwoju Miasta Polanica-Zdrój” aż cztery odnoszą się wprost do turystyki, rekreacji i lecznictwa uzdrowiskowego. Brzmiały one następująco:

- intensywne działania na rzecz poprawy stanu środowiska naturalnego oraz utrzymania i wzmocnienia funkcji uzdrowiskowej gminy poprzez wykorzystanie naturalnych walorów i ich ochronę oraz realizację usług zdrowotnych przez różne podmioty;
- dalszy rozwój charakteru turystyczno-wypoczynkowo-rekreacyjnego gminy;
- promowanie atrakcyjnego wizerunku uzdrowiska w ścisłej współpracy i współdziałaniu z okolicznymi gminami, starostwem powiatowym i samorządem wojewódzkim;
- silnie rozwinięte poczucie tożsamości społeczno-kulturowej i świadomości swojej odrębności szansą na wypromowanie się jako marki turystycznej regionu.

Wśród celów szczegółowych „Strategii” znalazło się m.in. wykonanie wieloletniego programu rozwoju turystyki, stałe podnoszenie standardu obiektów wypoczynkowych i turystycznych, wspieranie inwestycji powodujących rozwój turystyki aktywnej i sportu, rozwój bazy pobytowej, wprowadzenie nowych produktów turystycznych, aktywowanie obszarów o istotnych walorach i potencjale turystycznym, które dotychczas nie były turystycznie eksploatowane – przede wszystkim zasobu, jakim jest polanickie środowisko artystyczne, współpraca z innymi uzdrowiskami i miejscowościami turystycznymi, samorządami gmin, opracowanie programu promocji gminy, współpraca i współdziałanie ze Starostwem Powiatowym, województwem i gminami przynależnymi na rzecz promocji wizerunku regionu, tworzenie podstaw pod wytwarzanie produktu turystycznego o charakterze kulturalnym (galerie, pracownie rzemiosła artystycznego, obiekty o charakterze muzealnym, imprezy artystyczne (ogromny nacisk na rozwój oferty turystyczno-kulturalnej).

Najważniejsze działania planowane dla Polanicy-Zdroju to pobudzenie rozwoju branży turystycznej, szybki rozwój infrastruktury i długofalowa polityka proekologiczna, promowanie pozytywnego wizerunku gminy oraz wzrost aktywności w sektorze małych i średnich przedsiębiorstw preferujących działalność nieuciążliwą dla środowiska.

6.8. Wyniki analiz dokumentacji z zakresu turystyki i drogownictwa w nadleśnictwach

6.8.1. Analiza Koncepcji Zagospodarowania Turystycznego dla Nadleśnictwa Zdroje

Ze względu na bezpośrednie sąsiedztwo z Parkiem Narodowym, szczegółowa analiza projektowanych inwestycji na potrzeby niniejszej koncepcji została przedstawiona dla zasięgu terytorialnego Nadleśnictwa Zdroje. Przeprowadzone analizy, konsultacje i badania ankietowe w ramach realizacji Koncepcji Zagospodarowania Turystycznego dla Nadleśnictwa Zdroje wskazują na duże zainteresowanie turystyką na terenie Nadleśnictwa Zdroje. Położenie nadleśnictwa w otoczeniu Parku Narodowego przyczynia się do liczego napływu turystów eksplorujących także lasy w zarządzie jednostki Lasów Państwowych.

Konieczne jest, by wobec takiego stanu rzeczy, rozwijać zagadnienia związane z turystyką i rekreacją. Nadleśnictwo, w ramach rozwoju oraz zachowania elementów infrastruktury turystycznej, przede wszystkim inwestuje w nowe obiekty, takie jak miejsca wypoczynku i wiaty a także utrzymuje obiekty już istniejące.

Ponadto Nadleśnictwo podejmuje są liczne inicjatywy z gminami, które dotyczą między innymi remontów i wymiany zniszczonej infrastruktury. Z racji tego, że baza obiektów turystycznych (platformy i wież widokowe) w granicach Nadleśnictwa Zdroje jest liczna, bez wspólnych działań w tym obszarze sprostanie oczekiwaniom społecznym nie byłoby możliwe.

Mając na uwadze powyższe, Nadleśnictwo stara się o współpracę ze strony gmin i innych podmiotów przy budowie miejsc parkingowych i postojowych. Zapotrzebowanie na takie obiekty jest olbrzymie, pomimo obiektów już istniejących.

Ważne z punktu widzenia Nadleśnictwa są zagadnienia związane z bezpieczeństwem turystów na szlakach. Nadleśnictwo widzi konieczność tworzenia regulaminów, które docelowo będą umieszczane przy platformach i wieżach widokowych, a także ścieżkach narciarstwa biegowego oraz Singletrack.

Nadleśnictwo priorytetowo traktuje kwestie rozbudowy i modernizacji systemu penetracji linearnej, angażując się w różnorodne inwestycje: rozwoju sieci szlaków turystycznych i ścieżek spacerowych. Przykładami podejmowanych współprac są: rozbudowa trasy Corso w Polanicy-Zdroju, czy (budowa, rozbudowa) Leśnego szlaku wspinaczkowego.

Na podstawie opracowanej Koncepcji Zagospodarowania Turystycznego dla Nadleśnictwa Zdroje zaplanowano, po uzgodnieniach z przedstawicielami Nadleśnictwa inwestycje związane z turystyką, które zawarto w Tabeli 56 Zawarte w niej propozycje zawierają rodzaj inwestycji, a także lokalizację.

Tab. 56. Planowane działania Nadleśnictwa Zdroje.

Cel/Rodzaj inwestycji/działania	Miejsce inwestycji/działania
Zagospodarowanie turystyczne Pstrągowego Stawu	Leśnictwo Piekiełko na potoku Rogoziniec
Budowa platformy spacerowej z tunelami widokowymi	Okolice zamku Homole
Remont i modernizacja platformy widokowej	Na Szczytniku
Nowe drewniane kosze na śmieci w miejscach turystycznych	Na terenie Nadleśnictwa w miejscu zawieszonych worków
Inicjatywa utworzenia w porozumieniu z Fundacją WSPINKA nowego rejonu wspinaczkowego ze stałymi punktami asekuracyjnymi i drogami wspinaczkowymi. Rejon podobnie jak okolice Szczytnika (Leśny Szlak Wspinaczkowy) zostanie udostępniony nieodpłatnie do uprawiania turystyki wspinaczkowej.	Leśnictwo Wolany
Aktualizacja tablic informacyjnych, nakreślenie regulaminów, i remont istniejących miejsc turystycznych	Przy platformach i wieżach widokowych
Stworzenie miejsca wypoczynku	Przy ulicy Słonecznej w Kudowie-Zdroju
Turystyczna infrastruktura: budowa nowych i remont istniejących urządzeń (wieża widokowa, wiatka turystyczna, zagospodarowanie turystyczno-sanitarne otoczenia parkingu przy drodze powiatowej)	Torfowisko pod Zieleńcem i teren wokół
Odbudowa i modernizacja platformy widokowej	W Polanicy nad Góralką
Rozbudowa miejsca turystycznego i postoju pojazdów	Przy drodze na Szczytnik
Adaptacja budynku mieszkalnego na izbę edukacyjną, zagospodarowanie szkółki leśnej i jej otoczenia na potrzeby turystyki- budowa ścieżki turystyczno-przyrodniczej.	Szkółka leśna w Szczytnej
Kładka na bukowym stawku, budowa dojścia na górę, tablice informacyjne	Wzniesienie Gomoła

6.8.2. Analiza dokumentacji formalno - prawnej dotyczącej uwarunkowań rozwoju turystyki w Lasach Państwowych:

Ustawa o lasach

Zapisy z ustawy o lasach odnoszące się do turystyki w Nadleśnictwie Zdroje dotyczą obszarów, które na jej mocy są objęte zakazem wstępu i tym samym są wyłączone z udostępniania. Są to:

- uprawy leśne do 4 m wysokości;
- powierzchnie doświadczałne i drzewostany nasienne;
- ostoje zwierząt;
- źródliska rzek i potoków;
- obszary zagrożone erozją.
- Obszary wymienione powyżej zostały wyłączone na etapie planowania inwestycji turystycznych w Nadleśnictwie.

Instrukcja urządzania lasu

Priorytetem aktualnie obowiązującego Plan Urządzania Lasu dla Nadleśnictwa Zdroje jest próba pogodzenia funkcji gospodarczych, ochronnych i społecznych. Efektywne funkcjonowanie lasów wykorzystywanych do celów rekreacyjno- wypoczynkowych, uzależnione jest od przyjęcia określonego sposobu zagospodarowania ich. W Nadleśnictwie Zdroje starano się planować sposób zagospodarowania, oparty na rębni częściowych oraz stopniowym i długim okresie odnowienia. Takie podejście pozwala przystosować drzewostan do pełnienia funkcji także pozaprodukcyjnych.

Duża presja ze strony turystów jest postrzegana w Planie Urządzania Lasu jako czynnik stanowiący zagrożenie dla ochrony środowiska. Jednym z celów inżynierskiego zagospodarowania lasu jest zabezpieczenie terenów leśnych, przed destrukcyjnymi czynnikami.

Niezbędnym warunkiem do zminimalizowania negatywnych skutków turystyki, jest zagospodarowanie turystyczne lasu. Ma ono opierać się na dbaniu o szlaki turystyczne przebiegające przez kompleksy leśne, a także konserwacja istniejących i tworzenie nowych miejsc postojowych. Plan urządzania lasu z 2010 roku zawiera tezę, że ciężar ruchu turystycznego przypadający Parku Narodowemu Góry Stołowe powinien zostać rozłożony także na otulinę PNGS oraz jej sąsiedztwo.

Zasady Hodowli Lasu

W zarządzie Nadleśnictwa występują Lasy specjalnego przeznaczenia, są to między innymi:

- lasy uzdrowiskowe wraz ze strefą ochronną;
- lasy wokół sanatoriów;
- lasy masowego wypoczynku na terenach ośrodków wypoczynkowych i w ich najbliższym otoczeniu.
- Pozostałe lasy ochronne Nadleśnictwa to lasy między innymi lasy ochronne wokół miast i ochronne w miastach.

Jak podaje PUL sporządzony w 2010 roku dla Nadleśnictwa Zdroje, lasy uzdrowiskowe stanowią 80.13% zaś lasy w miastach 4,04% wszystkich lasów ochronnych w granicach administracyjnych Nadleśnictwa.

Uzdrowiska, o których mowa w powyższym akapicie to Polanica-Zdrój, Kudowa-Zdrój i Duszniki-Zdrój.

Turystyczny profil lasów Nadleśnictwa Zdroje, pokrywa się z wytycznymi ujętymi w Zasadach Hodowli lasu, które wskazują, że zagospodarowaniu rekreacyjnemu mogą podlegać lasy miejskie oraz lasy o charakterze uzdrowiskowym.

Miejsce masowego wypoczynku

Nowo projektowane trasy powinny uwzględniać zbiór dobrych praktyk, dotyczący parametrów ścieżek tak by umożliwiły one korzystanie z wypoczynku w lesie także osobom mającym trudności z poruszaniem się.

- Szerokość trasy musi być dostosowana do szerokości wózka i umożliwiać jego swobodny przejazd wózka inwalidzkiego.
- Nachylenie podłużne i poprzeczne nawierzchni trasy powinno umożliwiać odprowadzanie wody opadowej, ale przy tym być możliwie najmniejsze, tak aby podjazd był wygodny dla osób poruszających się na wózkach.
- Nawierzchnia trasy musi być utwardzona tak, aby po opadach koła wózka nie zapadały się w gruncie.
- W miarę możliwości ścieżka powinna mieć równy przebieg bez fragmentów wystających czy
- Infrastruktura turystyczna przy szlakach musi również być dostosowana do potrzeb osób niepełnosprawnych.
- Trasa powinna być opatrzona tablicami, które będą informować o jej bieżącym stanie, tak by każda osoba mogła ocenić czy trasa lub obiekt pozwalają jej na komfortowy wypoczynek.

Aktywne udostępnianie lasu

Aktywne udostępnianie lasu na lata 2013–2014 skupia się na standaryzowaniu tworzonych przez Nadleśnictwo miejscach postoju pojazdów i parkingów.

Infrastruktura w zarządzie Lasów Państwowych w założeniu powinna być łatwo rozpoznawalna i cechować się jednolitym wyglądem, spójnym z architekturą danego miejsca.

Parkingi powinny być zlokalizowane w pobliżu aglomeracji miejskich i w sąsiedztwie innej infrastruktury nadleśnictwa, co w założeniu ma umożliwić utrzymanie go w dobrym stanie. Co ważne

lokalizacja parkingu leśnego, nie może wpływać na zwiększenie antropopresji na obszary cenne przyrodniczo. Przy parkingach skupiać powinny się takie urządzenia jak stoły, ławki, toalety, kosze na segregację odpadów i wiaty, oraz ewentualne elementy składające się na ścieżki zdrowia.

Całość powinna być oznakowana, obligatoryjne są tablice informacyjne pionowe i regulaminy korzystania.

Miejsca Postoju Pojazdów powinny być lokalizowane na obszarach, gdzie zachodzi potrzeba ukierunkowywania ruchu turystycznego. Obiekt powinien być odpowiednio oznakowany, z informacją o monitorowaniu i opatrzony logiem programu „AUL”. Na miejsca postoju pojazdów składają się także takie obiekty infrastruktury jak stoły, ławy, kosze do segregacji odpadów oraz wiata.

Ustawa o ochronie przyrody

Na terenie Nadleśnictwa Zdroje położone są częściowo lub całkowicie w jego granicach następujące formy ochrony przyrody:

- 1 rezerwat przyrody: Torfowisko pod Zieleńcem;
- 1 obszar chronionego krajobrazu; Góry Bystrzyckie i Orlickie;
- 7 obszarów Natura 2000; w tym 6 są to specjalne obszary ochrony (SOO) dla siedlisk przyrodniczych oraz siedlisk gatunków zwierząt i roślin wymienionych w załącznikach I II Dyrektywy Rady 92/43/EWG: Góry Stołowe, Piekielna Dolina koło Polanicy, Grodczyn i Homole koło Dusznik, Torfowisko pod Zieleńcem, Góry Orlickie, Dzika Orlica oraz 1 obszar specjalnej ochrony ptaków (OSO): Góry Stołowe;
- 90 pomników przyrody;
- 59 gatunków zwierząt objętych ochroną prawną (w tym 57 gatunków objętych ochroną ścisłą i 2 objęte ochroną częściową);
- 43 taksony roślin objętych ochroną prawną (w tym 33 gatunków objętych ochroną ścisłą i 10 objętych ochroną częściową).
- Ponadto w granicach zasięgu terytorialnego Nadleśnictwa Zdroje znajduje się otulina Parku Narodowego Gór Stołowych.

Rezerwat przyrody Torfowisko pod Zieleńcem

Rezerwat ten położony jest w Górach Bystrzyckich na terenie Leśnictwa Orlica (gmina Szczytna). Utworzony został w 1954 roku (Zarządzenie Ministra Leśnictwa... 1954) i obecnie obejmuje on ochroną prawie 232 ha powierzchni. Celem ochrony jest zachowanie ze względów przyrodniczych, naukowych, dydaktycznych i krajobrazowych zbiorowiska górskiego torfowiska wysokiego (*Pino mugo-Sphagnetum*) z udziałem kosodrzewiny z bogatą i charakterystyczną dla rodzaju zespołu roślinnością oraz stanowiskiem sosny błotnej (*Pinus x rhaetica*). Ponadto na terenie rezerwatu stwierdzono występowanie 52 gatunków owadów, 51 gatunków ptaków, 3 gatunki gadów, 3 gatunki płazów i 7 gatunków ssaków.

Jest to rezerwat klasyfikowany jako:

- Rodzaj rezerwatu: torfowiskowy;
- Typ rezerwatu: fitocenotyczny;
- Podtyp rezerwatu: zbiorowisk nieleśnych;
- Typ ekosystemu: torfowiskowy (bagienny);
- Podtyp ekosystemu: torfowisk wysokich.
- Obszary objęte ochroną rezerwatową dopuszczają możliwość lokalizowania na jego terenie obiektów infrastruktury turystycznej takich jak punkty widokowe, ścieżki przyrodnicze i in., muszą jednak być one odpowiednio oznaczone w terenie. Przyległe do turystycznych obiektów liniowych i punktowych tereny muszą być zabezpieczone przed niekontrolowaną penetracją turystów. Poza kwestią naruszania terenów objętych rygiem ochronnym wiąże się to z koniecznością zapewnienia bezpieczeństwa turystom.

Obszar Chronionego Krajobrazu Góry Bystrzyckie i Orlickie

Obszar ten utworzony został Uchwałą Wojewódzkiej Rady Narodowej w Wałbrzychu (Uchwała nr 35/81... 1981) i zajmuje obecnie obszar 22500 ha. Jego północna część położona jest w zasięgu terytorialnym Nadleśnictwa Zdroje (leśnictwa: Zdrój, Bobrowniki, Duszniki, Piekietko, Orlica).

Obszar ten obejmuje dwa równoległe do siebie biegnące pasma górskie Sudetów Środkowych, rozdzielone rzeką Orlicą. W zasięgu obszaru znajduje się całość Gór Bystrzyckich oraz polska część Gór Orlickich. Szczyty i powierzchnie szczytowe gór, prawie w całości zalesione, spełniają ważne funkcje wodochronne oraz gospodarcze, w tym dla rozwoju gospodarki turystycznej. Niezalesione stoki cechują się dobrymi warunkami dla rozwoju narciarstwa zjazdowego.

Obszary chronionego krajobrazu zgodnie z zapisami Ustawy o Ochronie Przyrody są objęte częściowymi ograniczeniami dla rozwoju zagospodarowania turystyczno-rekreacyjnego. Ograniczenie to wynika w głównej mierze z negatywnych konsekwencji nadmiernego ruchu turystycznego, nie natomiast ruchu turystycznego w ogóle. Obszary chronionego krajobrazu dopuszczają lokalizowanie wszelkich form wypoczynkowych, włącznie z ośrodkami wypoczynkowymi i turystycznymi, jednak wymogiem jest to, że planowane inwestycje nie mogą być uciążliwe dla środowiska przyrodniczego.

OBSZARY NATURA 2000

Najnowsza obszarowa forma ochrony przyrody, jaką są obszary Natura 2000, nie posiada jasno sprecyzowanego w Ustawie o ochronie przyrody (Ustawa... 2004) katalogu działań, które podlegałyby ograniczeniom na ich obszarze (Habuda 2013). Podstawowym narzędziem w zakresie zarządzania obszarami Natura 2000 są plany zadań ochronnych – PZO. Sporządzane są one na okres 10 lat przez organy sprawujące nadzór nad obszarami wraz z zainteresowanymi osobami i podmiotami prowadzącymi działalność w danych obszarach Natura 2000.

W planach zadań ochronnych dla obszaru Natura 2000 konieczne jest, obok opisu granic obszaru i analizy przedmiotów ochrony, wskazanie istniejących i potencjalnych zagrożeń dla zachowania właściwego stanu gatunków roślin i zwierząt oraz siedlisk przyrodniczych, uznanych za przedmioty ochrony (art. 28 Ustawy o ochronie przyrody; Ustawa... 2004). Ocena zapisów zawartych w PZO umożliwia sformułowanie ograniczeń dla rozwoju różnych form turystyki i rekreacji, a także infrastruktury z nimi związanej z jednoczesnym umiejscowieniem wyżej wymienionych ograniczeń w przestrzeni poszczególnych obszarów Natura 2000 (Pstrocka-Rak, Rak 2015).

SOO Góry Stołowe (PLH020004)

Ten obszar chroniony położony jest polskiej części pasma Gór Stołowych. Obejmuje on swym zasięgiem także część Wzgórz Lewińskich i Obniżenia Dusznickiego. W całości położony jest w granicach ptasiego obszaru Natura 2000 o tej samej nazwie. Większość jego obszaru (środkowa) objęta jest także ochroną w formie parku narodowego, za to krańce położone są w leśnictwach: Polanica, Wolany, Chocieszów, Duszniki, Lewin i Kudowa.

Celem ochrony jest zachowanie unikatowego w skali kraju zespołu siedlisk średniowysokich gór płytowych, wraz z towarzyszącą im florą i fauną. Rodzaj podłoża (opisany w rozdz. 5.5) sprzyja występowaniu cennej mozaiki siedlisk leśnych, naskalnych i murawowych. Łącznie zidentyfikowano tu 18 rodzajów siedlisk z Załącznika I Dyrektywy Rady 92/43/EWG i 11 gatunków z Załącznika II tej Dyrektywy. Pośród chronionych siedlisk leśnych największe powierzchnie zajmują kwaśne i żyzne buczyny (ok. 10% powierzchni obszaru). Największe, jednakże znaczenie dla ochrony bioróżnorodności tego obszaru mają jednak inne siedliska, zajmujące mniejsze powierzchnie:

- wapienne ściany skalne ze zbiorowiskami *Potentilletalia caulescentis*;
- torfowiska wysokie z roślinnością torfotwórczą, gdzie na Wielkim Torfowisku Batorowskim opisano po raz pierwszy dla nauki sosnę błotną (*Pinus x rhaetica*) – siedlisko priorytetowe;
- ziołorośla górskie *Adenostylion alliariae*;
- górskie łąki konietlicowe *Polygono-Trisetion* z bogatymi wystąpieniami storczyków oraz goryczuszek, w tym goryczuszki czeskiej *Gentianella Bohemia*, której stanowisko w Górach Stołowych jest jednym z trzech w całym regionie kontynentalnym w Polsce.

Ważnymi przedmiotami ochrony są także nietoperze (mopek – *Barbastella barbastellus*, nocek łydkowłosy – *Myotis dasycneme* i nocek duży – *Myotis myotis*), ryby (Głowacz białopłetwy – *Cottus gobio*, minóg strumieniowy – *Lampetra planeri*) oraz motyle modraszki (*Phengaris nausithous* i *Phengaris teleius*) (Świerkosz i in. 2012).

SOO Piekielna Dolina koło Polanicy (PLH020010)

Ten nieduży obszar specjalnej ochrony siedlisk i gatunków o powierzchni 142,5 ha położony jest na pograniczu Gór Stołowych i Gór Bystrzyckich obejmując oba brzegi głębokiej przetomowej doliny Bystrzycy Dusznickiej na odcinku pomiędzy Polanicą-Zdrojem a Szczytną. Różnica wysokości względnych wynosi ok. 200 m. Rzeka płynie tutaj naturalnym, krętym korytem z licznymi kaskadami i naturalnymi progami. Teren ten w całości położony jest w granicach Nadleśnictwa Zdroje, na pograniczu dwóch leśnictw: Polanica i Piekietko.

Wiele stoków zasłanych jest piaskowcowymi głazami porośniętymi przez różne zbiorowiska leśne. Zalesione jest także w dużej części dno doliny. Lasy zajmują zdecydowaną większość obszaru, natomiast około 5 % zajmuje sama rzeka wraz z roślinnością nadbrzeżną. Dolinę prowadzi także lokalna szosa oraz linia kolejowa. Całość tworzy malowniczy krajobraz przyrodniczo-kulturowy.

W obszarze stwierdzono występowanie 8 rodzajów siedlisk przyrodniczych z Załącznika I Dyrektywy Rady 92/43/EWG i 3 gatunków z Załącznika II. Za przedmioty ochrony uznano 6 typów siedlisk przyrodniczych i 3 gatunki zwierząt związane ze środowiskiem wodnym (wydra – *Lutra*, głowacz białopłetwy – *Cottus gobio*, minóg strumieniowy – *Lampetra planeri*).

Podobnie jak w SOO Dzika Orlica występują tutaj siedliska pionierskiej roślinności na kamieńcach górskich potoków, gdzie dominuje lepiężnik różowy *Petasites hybridus* oraz mozga trzciniowata *Phalaris arundinacea*, a w zaawansowanych fazach sukcesyjnych wkracza olsza czarna *Alnus glutinosa*. Część koryta zajęta jest także przez siedlisko nizinne i podgórskie rzeki ze zbiorowiskami włosieniczników wykształcone jest w postaci wyżynnej, z ubogą reprezentacją gatunków roślinności wodnej (pojedynczo kępy rzęśli *Callitriche sp.* oraz wodny mech zdrojok *Fontinalis antipyretica*). We wschodniej części obszaru występują także stosunkowo duże powierzchnie, dobrze zachowanego siedliska: ściany skalne i urwiska krzemianowe ze zbiorowiskami z *Androsacion vandellii*.

SOO Grodczyn i Homole koło Dusznik (PLH020039)

Ten obszar specjalnej ochrony siedlisk i gatunków zajmuje południowo-wschodnią część Wzgórz Lewińskich pomiędzy Przełęczą Polskie Wrota na południu a miejscowością Słoszów na północy. Na zachodzie dochodzi do szczytu Grodczyna (803 m n.p.m.).

Obszar ten o powierzchni 287,9 ha w całości położony jest w granicach obszaru specjalnej ochrony ptaków Góry Stołowe, w granicach zasięgu terytorialnego Nadleśnictwa Zdroje, na pograniczu dwóch leśnictw: Duszniki i Lewin.

Teren pokryty jest głównie przez bogate gatunkowo górskie łąki kośne, murawy kserotermiczne oraz ekstensywnie użytkowane pastwiska. Na wzgórzu Homole występują niewielkie, lecz dobrze zachowane płaty klonowo-lipowych lasów zboczowych *Aceri-Tilietum* oraz buczyn.

Siedliska przyrodnicze z Załącznika I Dyrektywy Rady 92/43/EWG pokrywają blisko 60% obszaru. Kluczowym przedmiotem ochrony i jednocześnie sklasyfikowanym jako priorytetowe jest siedlisko zajmowane przez murawy kserotermiczne (*Festuco-Brometea*). Siedlisko to występuje głównie w części zachodniej obszaru, większość powierzchni i najlepiej zachowane płaty położone są na terenie osady Zielone, na grzbiecie będącym zachodnią odnogą wzgórza Grzywacz. Są to kwietne murawy kserotermiczne należące do związku *Bromion erecti* i cechujące się dominacją traw stokłosy prostej *Bromus erectus*, strzępicy piramidalnej *Koeleria pyramidata* (w przypadku zubożałych płatów także kłosownicy prostej *Brachypodium pinnatum*) oraz udziałem *Centaurea scabiosa*, *Phyteuma orbiculare*, *Carlina acaulis*, *Helianthemum nummularium*, *Salvia verticillata*, *Linum catharticum*, *Gentianella ciliata*, *Trifolium montanum*, *Carex montana*, *Coronilla varia*, *Rhytidadelphus triquetrus*, *Abietinella abietyna*.

Poza powyższym opisano w tym obszarze jeszcze 10 siedlisk, w tym cztery leśne (łągi wierzbowe, topolowe, olszowe i jesionowe oraz jaworzyny i lasy klonowo-lipowe na stromych stokach i zboczach, jak również kwaśne i żyzne buczyny) i dwa torfowiskowe (torfowiska przejściowe i trzęsawiska oraz górskie i nizinne torfowiska zasadowe o charakterze młak, turzycowisk i mechowisk).

SOO Torfowisko pod Zieleńcem (PLH020014)

Obszar położony jest na wierzchołynie Gór Bystrzyckich, na terenie Leśnictwa Orlica w obszarze źródłiskowym Dzikiej Orlicy i Bystrzycy Dusznickiej, na terenie Obszaru Chronionego Krajobrazu Gór Bystrzyckich i Orlickich. Jego granice w dużym stopniu pokrywają się z granicami rezerwatu przyrody o tej samej nazwie, opisanym powyżej. Powierzchnia obszaru Natura 2000 jest nieco mniejsza od powierzchni rezerwatu i wynosi 225,8 ha.

W obszarze stwierdzono występowanie 9 typów siedlisk uznanych za przedmioty ochrony. Są to przede wszystkim siedliska związane z podłożem torfowym, stanowiące miejsce występowania wielu reliktowych gatunków zwierząt i roślin. Torfowiska rozwija się tu w nieckowatych zagłębieniach pokrytych osadami deluwialnymi, na podłożu zbudowanym z piaskowców oraz margli (Świerkosz i in., 2012). Kompleks torfowisk składa się z dwóch części rozdzielonych groblą: północnej o nazwie Topielisko (będąca typowym, otwartym torfowiskiem wysokim) i południowej o nazwie Czarne Bagno (torfowisko przejściowe, częściowo zarośnięte borem świerkowym).

Obszar ten chroni głównie torfowisko wysokie będące, zdaniem autorów SDF, najgłębszym, najstarszym i najrozleglejším w Sudetach.

SOO Góry Orlickie (PLH020060)

Obszar ten znajduje się w polskiej części Gór Orlickich i obejmuje swoją powierzchnią 2798 ha ich północno-wschodnie stoki oraz fragment głównego grzbietu z Orlicą (1084 m n.p.m.). Po drugiej stronie granicy znajduje się czeska kontynuacja tego obszaru, również rodzaju siedliskowego (Orlické hory CZ0524046). Obszar SOO Góry Orlickie pokrywa się częściowo z ptasim obszarem Natura 2000 Góry Stołowe oraz przylega na południu do granic siedliskowego obszaru Natura 2000 Dzika Orlica. Obszar ten położony jest w całości w granicach Nadleśnictwa Zdroje (leśnictwa Orlica, Zdrój, Duszniki, Lewin).

Dzięki specyficznej warunkom geologicznym i geomorfologicznym występuje tu znaczne zróżnicowanie siedliskowe. Szata roślinna tych gór należy do piętra regła dolnego (z wyjątkiem najwyższych partii Orlicy i Zielonego Garbu, które przechodzą do piętra regła górnego).

Łącznie stwierdzono tutaj występowanie 15 rodzajów siedlisk z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej (w tym 4 priorytetowe) oraz 7 gatunków roślin i zwierząt wymienionych w załączniku II do Dyrektywy 92/43/EWG.

Wyjątkowo dobrze zachowały się dolnoregłowe zbiorowiska żyźnych i ziołoroślowych lasów bukowych w zwartym kompleksie na wschodnich stokach opadających do doliny Bystrzycy Dusznickiej między Dusznikami a Zieleńcem. Jest to najlepiej zachowany zwarty kompleks żyźnych lasów liściastych w Sudetach Środkowych. Lokalnie można spotkać naturalne jaworzyny miesięcznicowe, podgórskie łągi jesionowe. Występują tu również zbiorowiska łąk wilgotnych i świeżych łąk górskich o dużym stopniu naturalności. W obszarach źródłiskowych potoków występują torfowiska niskie. Skład gatunkowy flory ma charakter przejściowy między Sudetami Zachodnimi i Wschodnimi.

Wśród gatunków wymienionych w załączniku II Dyrektywy Siedliskowej występują tu 3 gatunki nietoperzy (podkowiec mały *Rhinolophus hipposideros*, nocek Bechsteina *Myotis bechsteinii*, nocek duży *Myotis myotis*), 2 gatunki modraszków (*Phengaris teleius*, *Phengaris nausithous*) oraz głowacz białołetwy (*Cottus gobio*). Z roślin na uwagę zasługuje goryczuszka czeska (*Gentianella bohemica*), gdyż na obszarze tym występuje ponad 50% polskiej populacji tego gatunku.

SOO Dzika Orlica (PLH020061)

Ten specjalny obszar ochrony o powierzchni 539,7 ha rozciąga się wzdłuż górnego odcinka doliny rzeki Dzika Orlica i ma kształt wąskiego pasa wyciągniętego w kierunku NW-SE. Obszar ten na całym tym odcinku stanowi granicę państwową z Republiką Czeską. Tylko jego północny fragment położony jest w zasięgu terytorialnym Nadleśnictwa Zdroje (leśnictwo Orlica), cała część środkowa i południowa leży w granicach Nadleśnictwa Bystrzyca Kłodzka.

Dzika Orlica jest jednym z obszarów powołanych w Sudetach dla ochrony dobrze wykształconej i nieuregulowanej doliny swobodnie płynącej rzeki górskiej. Obszar chroniony obejmuje głównie terasy zalewowe, nad zalewowe i dolne partie zboczy doliny. Po czeskiej stronie granicy również znajdują się obszary Natura 2000 – siedliskowy (Trčkov – CZ0520600) i ptasi (Orlické Záhoří – CZ0521015) przylegające do rzeki Dzika Orlica. Szata roślinna obszaru należy do piętra regla dolnego. Skład gatunkowy flory ma charakter przejściowy między Sudetami Zachodnimi i Wschodnimi, zaznacza się znaczny udział gatunków górskich.

W obszarze polskim zidentyfikowano łącznie 13 typów siedlisk przyrodniczych, w tym 3 priorytetowe i 9 chronionych przez Dyrektywę Siedliskową gatunków roślin i zwierząt. Rzeka na całym granicznym odcinku jest rzeką włosienicznikową (*Ranunculion fluitantis*). W obszarze występuje bardzo rzadko notowana do tej pory w literaturze postać siedliska z dominacją lepiężnika różowego *Petasites hybridus* oraz mozgi trzcinowatej *Phalaris arundinacea* rosnących na kamieńcach i gładzowiskach na brzegu koryta Dzikiej Orlicy. W zaawansowanych fazach sukcesyjnych wkracza wierzba purpurowa *Salix purpurea* tworząca niskie zarośla.

Stosunkowo dobrze zachowane są nad Dziką Orlicą lasy łąkowe, a szczególnie olszynki nadrzeczne z olszą szarą *Alnetum incanae* rzadkiego siedliska w Sudetach. Stwierdzono również dość duże powierzchnie ekstensywnie użytkowanych łąk świeżych i górskich łąk konietlicowych. Ponadto wykazano obecność siedlisk torfowiskowych – torfowisk przejściowych i trzęsawisk, torfowisk wysokich zdegradowanych i świerczyny na torfie.

Obszar ma także znaczenie dla zwierząt z Załącznika II Dyrektywy Siedliskowej, choć większość z obserwowanych tutaj gatunków ma większe rozprzestrzenienie w Sudetach. W omawianym obszarze występuje bóbr (*Castor fiber*), wydra (*Lutra Lutra*), a także 4 gatunków cennych bezkręgowców, w tym dwa modraszki (*Phengaris nausithous* i *Phengaris teleius*).

OSO Góry Stołowe (PLB020006)

Ten obszar specjalnej ochrony ptaków jest jedynym tego typu obszarem Natura 2000 utworzonym na terenie Nadleśnictwa Zdroje. Położony jest on w północno zachodniej części omawianego obszaru, na terenie leśnictw: Polanica, Wolany, Chocieszów, Duszniki, Lewin i Kudowa, obejmując polską część pasma Gór Stołowych, a także część Obniżenia Ścinawki oraz Pogórza Orlickiego. Większość terenu położona jest na wysokości od 400 do 700 m n.p.m.

Obszar OSO Góry Stołowe utworzony został w 2007 r., a następnie jego granice powiększone zostały w 2011 roku i zajmuje on obecnie powierzchnię 19816,7 ha (Rozporządzenie Ministra Środowiska... 2007, 2011).

W części środkowej obszaru ptasiego położony jest obszar habitatowy o tej samej nazwie (SOO Góry Stołowe – PLH020004). W Standardowym Formularzu Danych dla PLB020006 wskazano 16 przedmiotów ochrony. Są to gatunki ptaków wymienionych w Załączniku I Dyrektywy 2009/147/WE (w tym 5 gatunków wymienionych w Polskiej Czerwonej Księdze). Celem ochrony jest utrzymanie populacji tych gatunków ptaków przede wszystkim poprzez zabezpieczenie kluczowych dla ich przetrwania siedlisk. Góry Stołowe są jedną z najważniejszych w Polsce ostoi bociana czarnego (*Ciconia nigra*), sokoła wędrownego (*Falco peregrinus*), puchacza (*Bubo Bubo*), sóweczki (*Glaucidium passerinum*), włośчатки (*Aegolius funereus*) i dzięcioła zielono siwego (*Picus canus*). Stwierdzono tu również liczne, jak na siedliska górskie, występowanie derkacza. W opracowaniach naukowych zwraca się uwagę na wysoką atrakcyjność turystyczną tego obszaru. Jednocześnie nasilający się ruch turystyczny i rozbudowa infrastruktury turystycznej stanowią jedno z głównych zagrożeń ochrony przyrody na tym terenie (Świerkosz i In. 2012, Pstrocka-Rak, Rak 2014).

Otulina Parku Narodowego Gór Stołowych

Obszar Nadleśnictwa Zdroje graniczy z Parkiem Narodowym Góry Stołowych (PNGS), który powstał w 1993 roku (Rozporządzenie Rady Ministrów... 1993, 1997) i zajmuje obecnie powierzchnię 6340,37 ha. Park ten obejmuje wierzchowinowe i centralne partie Gór Stołowych oraz północno- zachodnią część Wzgórz Lewińskich, chroniąc jego cenne i unikatowe walory geologiczne i geomorfologiczne, tworzące wyjątkowy krajobraz, jak również występujące tam wartościowe gatunki roślin i zwierząt i ich siedliska (Liberacka 2005; www.pngs.com.pl, dostęp: 20.08.2019). Na terenie Nadleśnictwa Zdroje położona jest otulina Parku Narodowego Gór Stołowych, która zajmuje obszar 10515 ha. Otulina Parku ma spełniać funkcję ochronną dla terenów PNGS, m.in. prowadzić do dekoncentracji przestrzennej ruchu turystycznej, skupionego na obszarze Parku.

6.8.3. Wyniki analiz dokumentacji z zakresu drogownictwa w nadleśnictwach

Zinwentaryzowane drogi leśne zostały przyporządkowane do kategorii dróg głównych oraz bocznych. Dla ekspertyzy optymalizacji i rozwoju infrastruktury drogowej zaproponowano podział zaleceń według nomenklatury:

- Bieżące utrzymanie
- Remont
- Przebudowa
- Budowa drogi, odtworzenie drogi w terenie

W tabelarycznych zestawieniach dla poszczególnych nadleśnictw wskazano na potrzeby w zakresie utrzymania oraz inwestycji w drogi leśne.

1. Nadleśnictwo Bystrzyca Kłodzka

Ryc. 67. Zestawienie długości dróg leśnych według rodzaju prac remontowych

Rodzaj drogi	Status	Budowa drogi [m]	Przebudowa [m]	Remont [m]	Bieżące utrzymanie [m]	Razem [m]
leśna	główna		3 445	38 330	62 875	104 650
	boczna	11 460	50 180	81 490	44 825	187 955
Suma		11 460	53 625	119 820	107 700	292 605

2. Nadleśnictwo Łądek Zdrój

Tab. 57. Zestawienie długości dróg leśnych według rodzaju prac remontowych

Rodzaj drogi	Status	Budowa drogi [m]	Przebudowa [m]	Remont [m]	Bieżące utrzymanie [m]	Razem [m]
leśna	główna	520	2 420	137 645	6 995	220 485
	boczna		28 180	31 575	55 825	133 175
Suma		520	30 600	169 220	62 820	353 660

3. Nadleśnictwo Międzyzylesie

Ryc. 68. Zestawienie długości dróg leśnych według rodzaju prac remontowych

Rodzaj drogi	Status	Budowa drogi [m]	Przebudowa [m]	Remont [m]	Bieżące utrzymanie [m]	Razem [m]
leśna	główna	7 960	26 280	49 510	46 530	130 280
	boczna	55 495	61 700	8 550	17 430	143 175
Suma		63 455	87 980	58 060	63 960	273 455

4. Nadleśnictwo Zdroje

Ryc. 69. Zestawienie długości dróg leśnych według rodzaju prac remontowych

Rodzaj drogi	Status	Budowa drogi [m]	Przebudowa [m]	Remont [m]	Bieżące utrzymanie [m]	Razem [m]
leśna	główna	1 705	43 065	64 035	52 580	161 385
	boczna	14 375	57 830	19 515	1 995	93 715
Suma		16 080	100 895	83 550	54 575	255 100

Zalecenia objęły praktycznie wszystkie fragmenty dróg leśnych w poszczególnych nadleśnictwach. Zadaniem jednostek, wobec niewystarczających środków na utrzymanie i inwestycje w leśną sieć drogową, jest racjonalne prowadzenie prac.

6.9. Antropopresja i jej skutki

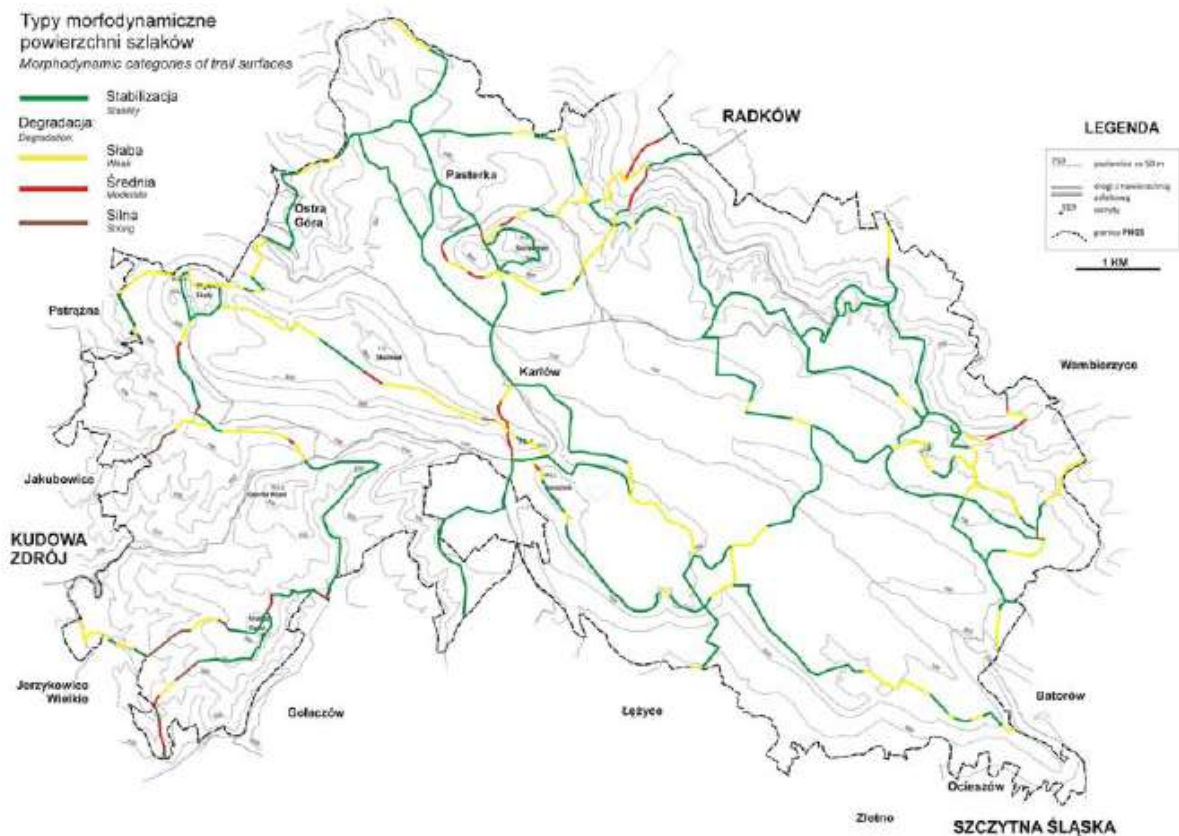
Antropopresja jest oddziaływaniem człowieka na otaczające środowisko, analizowane głównie w kontekście jego negatywnych skutków. W przypadku analizowanego obszaru, zagadnienie to jest bardzo ważne z uwagi na unikatowe walory przyrodnicze i krajobrazowe chronione parkiem narodowym. Poniższe przykłady antropopresji przedstawiono w charakterze opisowym i nie wskazano ich gradacji.

1. Erozja turystyczna ścieżek

Ścieżki, na których oznaczono szlaki turystyczne, są użytkowane przez turystów. Negatywnym efektem użytkowania ścieżek jest rozdeptanie podłoża, po którym poprowadzona została ścieżka – pierwszym tego etapem jest zniszczenie pokrywy roślinnej, a następnie – na podłożu pozbawionym ochronnej okrywy roślin – rozwój procesów erozyjnych. W czasie opadów deszczów i roztopów ścieżki stają się trasami okresowego spływu wody, czyli erozji liniowej (żłobinowej, wąwozowej). Na efekt rozdeptania ścieżek ma wpływ nie tylko wielkość ruchu turystycznego w obrębie szlaków turystycznych, ale także podatność podłoża na erozję oraz charakter roślinności. Ruch turystyczny jest czynnikiem niezbędnym procesów, które można zakwalifikować do antropopresji, jednak nie musi on być bardzo wysoki. Przy specyficznych uwarunkowaniach środowiskowych nawet niewielka liczba turystów może doprowadzić do rozwoju erozji w obrębie szlaków. Do takich uwarunkowań należą:

- podłoże charakteryzujące się podatnością na erozję, ze względu na niską odporność na niszczenie i małą spoiistość skały; w tym przypadku jest to podłoże zbudowane z piaskowców arkozowych ciosu środkowego, na powierzchni którego istnieje duża ilość zwietrzliny w postaci piasku oraz podłoże granitowe, na którym odnotowano największe natężenie erozji szlaków na obszarze parku,
- rzeźba terenu o dużym i średnim nachyleniu, zwłaszcza krawędzie i progi skalne, przez które prowadzą nieutwardzone drogi i ścieżki,
- lasy świerkowe z ubogim podszytem leśnym
- niska wilgotność podłoża
- wysoka suma opadów atmosferycznych (deszczu, śniegu).

Na terenie Parku do najbardziej stabilnych i słabo degradowalnych przez erozję szlaków należą te, które przebiegają w obrębie stoków słabo nachylonych (poniżej 10°), den dolin oraz które poprowadzone są drogami leśnymi o utwardzonej nawierzchni lub ścieżkami porośniętymi darnią. Natomiast szlaki o degradacji średniej i silnej (rozcięcia erozyjne o głębokości większej niż 0,3 m) koncentrują się w granitowej części Parku, gdzie rozcięcia powierzchni szlaków sięgają nawet powyżej 1 m głębokości (np. na zielonym szlaku przez Górę Skowron), a w pozostałej części parku – na stokach o nachyleniu powyżej 10°, zwłaszcza w obrębie progów skalnych (np. szlaki z Radkowa do Pasterki i Karłowa, z Pasterki na Szczeliniec Wielki, w rejonie Skalniaka i Narożnika, z Wambierzyc na Skalne Grzyby) (Ryc. 70) (Migoń i in., 2011).

Ryc. 70. Typologia szlaków turystycznych w Górach Stołowych ze względu na stopień degradacji ich powierzchni.

(opracowanie: K. Parzóch, w: Migoń i in. 2011)

Szerokość rozdeptania osiąga przeciętną wartość około 3-4 metrów, z maksymalnym zasięgiem do 10 metrów. Są to odcinki szlaku żółtego w rejonie Skalnych Grzybów oraz szlaku niebieskiego w rejonie Radkowskich Skał.

W wyniku rozdeptywania szlaków przez turystów i wynikającego z tego rozwoju procesów erozyjnych następuje zarówno niszczenie podłoża w sąsiedztwie szlaku (poszerzenie ścieżki), jak i jej sukcesywne pogłębienie. Pierwszy z procesów prowadzi do rozszerzania strefy objętej antropopresją, a drugi – do nadmiernego i szybkiego drenażu wody ze stoku, co skutkować może z jednej strony przesuszeniem stoków i pogorszeniem warunków siedliskowych dla roślinności, a z drugiej może prowadzić do wzrostu zagrożenia powodziowego u podnóża stoków i w dnach dolin. Ponadto w niektórych miejscach procesy erozyjne mogą przyczynić się do spadku stabilności podłoża, co obniża poziom bezpieczeństwa turystów na niektórych odcinkach szlaków, w punktach widokowych czy w miejscach o wzmożonym ruchu turystycznym.

2. Zanieczyszczenie hałasem

W obszarze Parku występuje okresowe zanieczyszczenie hałasem, którego źródłem są auta i motocykle jeżdżące drogami publicznymi w jego wnętrzu. Są to:

- droga wojewódzka nr 389, na odcinku od Radkowa przez Karłów do Kudowy-Zdroju,
- droga powiatowa od skrzyżowania z drogą wojewódzką nr 389 do Łężyc,
- Droga Aleksandra prowadząca na górny parking przy Błędnych Skałach.

Hałas przejeżdżających pojazdów osiąga przeciętnie wartość 70-80 dB, a w przypadkach motocykli czy samochodów ciężarowych nawet do 90 dB. Hałas samochodów słyszalny jest w odległości do około 50-80 metrów od drogi na terenach otwartych (np. w rejonie wsi Karłów) oraz do 10-20 metrów na terenach pokrytych lasem.

Ponadto zanieczyszczenie hałasem występuje także w związku z głośną muzyką emitowaną ze sprzętu audio przez właścicieli niektórych obiektów turystycznych w Karłowie. Do obiektów tych należy zaliczyć: Park Dinozaurów i restaurację ośrodka wypoczynkowego Szczeliniec. Ma to miejsce szczególnie w godzinach wieczornych, w okresie wakacyjnym lub podczas weekendów. Muzyka ta osiąga wartość przeciętną około 50-60 dB, a słyszalna jest z odległości około 50-100 metrów, choć zdarzały się momenty, gdy muzykę tę można było usłyszeć na terenie całej wsi, a nawet na Tarasach Południowych.

3. Śmieci

Duży ruch turystyczny generuje także występowanie śmieci. Turyści nie rozumiejący, dlaczego na obszarze parku narodowego nie mogą istnieć kosze na śmieci, często pozbywają się ich bezpośrednio w terenie. Z tego względu, szczególnie w miejscach o dużym natężeniu ruchu turystycznego zauważalne są śmieci i pozostawione odpadki.

4. Zaburzenie ładu przestrzennego i estetyki w Karłowie

Na terenie PNGS można wskazać obiekty i urządzenia o różnej funkcji (w tym także turystycznej), które przyczyniają się do zaburzenia ładu przestrzennego, obniżenia walorów krajobrazowych oraz utraty jego cech regionalnych. To negatywne oddziaływanie wynika przede wszystkim z ich zbyt dużej kubatury, agresywnej formy, niedostosowania nowych budynków do regionalnej architektury lub funkcji nieadekwatnej do charakteru obszaru (np. kamieniołom, obiekty przemysłowe, tablice reklamowe. Przykładem miejsca o szczególnie zaburzonym ładzie przestrzennym jest Karłów – wieś położona w sercu Gór Stołowych w enklawie otoczonej parkiem narodowym.

Mimo że formalnie jest on wyłączony z obszaru Parku, to jednak obserwowane w miejscowości negatywne zjawiska przestrzenne mają oddziaływanie wykraczające poza granice wsi i wpływają na odbiór krajobrazu również na terenie parku narodowego. Z tego względu obszar ten powinien podlegać bardziej restrykcyjnym normom w zakresie antropopresji i wszelka działalność ludzka w tym obszarze powinna mieć na uwadze otaczające środowisko i krajobraz. Obecnie jednak na terenie Karłowa można wskazać przykłady niewłaściwego zagospodarowania przestrzennego, co przyczynia się do zaburzenia ładu przestrzennego i estetyki. Główną osią komunikacyjną dla turystów jest tzw. „deptak”, będący początkiem podejścia na Szczeliniec Wielki. Wzdłuż niego istnieje 26 punktów usługowych, z czego 14 punktów gastronomicznych, 10 punktów sprzedaży pamiątek, 2 sklepy spożywcze oraz park dinozaurów. Wszystkie ww. obiekty pełnią funkcję turystyczną o charakterze sezonowym.

Deptak ma charakter brukowanego chodnika o szerokości około 3-4 metrów przeznaczonego dla pieszych, z możliwością wjazdu dla mieszkańców i usługodawców. Podłoże samego deptaku zbudowane jest z kostki granitowej, która nie współgra z otoczeniem nie tylko pod względem estetycznym, ale także geologicznym, gdyż skały te nie występują w bezpośrednim otoczeniu, którego podłoże zbudowane jest z nieprzepuszczalnych margli, na których leżą piaskowce. Ponadto utwardzenie nawierzchni może negatywnie wpłynąć na infiltrację wód powierzchniowych w głąb gruntu, obniżając tym samym zasoby retencjonowanych wód podziemnych, a przyspieszając spływ powierzchniowy. Może to z kolei oddziaływać negatywnie na wydajność ujęć wody pitnej, które są położone nieopodal górnego fragmentu deptaka.

Estetyka krajobrazu na terenie Karłowa jest mocno zaburzona przez liczne szyldy reklamowe przy drodze wojewódzkiej nr 387 w Karłowie oraz banery reklamowe i mało estetyczną zabudowę w rejonie tzw. deptaku w Karłowie. Oba czynniki są najczęściej zauważane przez turystów, którzy wskazują je jako „słabość” turystyki w regionie. Wzdłuż deptaka istnieje wiele banerów reklamowych, niekiedy nie związanych z najbliższym otoczeniem (Minieuroland w Kłodzku, kolej linowa Czarna Góra). Pozostałe banery reklamują m.in. sery z Podhala sprzedawane w kilku miejscach na deptaku, które nie mają związku z dziedzictwem kulinarnym miejsca, czy piwo z lokalnego browaru „Opat”. Banery są w większości nieestetyczne, przysadziste i przygotowane w jaskrawych barwach.

Wchodząc na deptak przechodzimy obok kilku punktów gastronomicznych oferujących dania nie mające związku z obszarem. Są to m.in. chleb ze smalcem, naleśniki, serki górskie mające naśladować oscypki i inne. Dalej po prawej jest bar oferujący dania obiadowe, a następnie punkt sprzedaży pamiątek. Pamiątki te również nie mają charakteru wyrobów lokalnych. Następnie mijamy kilka kolejnych punktów gastronomicznych oferujących m.in. piwo z lokalnego browaru „Opat” produkowanego w czeskiej miejscowości Broumov lub pstrąga z lokalnej hodowli. Są to dobre przykłady sprzedaży miejscowych produktów. Następnie deptak się rozszerza w plac z pomnikiem informującym z jakiego projektu i środków

finansowych został on wykonany. Na tym placu działa kolejnych sześć punktów sprzedaży pamiątek mających postać blaszanych bud oraz 2 punkty sprzedające sery górskie, miody i inne przetwory.

Najbardziej wyraźnym przejawem antropopresji zaburzającej ład przestrzenny tego obszaru jest Park Dinozaurów, z punktem gastronomicznym i punktem sprzedaży pamiątek. Dinozaury tu postawione nie mają związku z historią geologiczną tego miejsca, gdyż żadnych śladów bytności tych gadów na obszarze Gór Stołowych nie odnaleziono. Punkt gastronomiczny oferuje typowe szybkie dania kuchni nieokreślonej, gdyż w swojej ofercie posiada pizzę, kiełbasę czy frytki. Pobliski punkt sprzedaży pamiątek oferuje produkty na podobnie niskim poziomie. Idąc dalej widzimy kolejne punkty z ofertą o podobnym charakterze. Niestety brakuje lokalnego rzemiosła i produktów wytwarzanych na miejscu. Ostatnim miejscem jest punkt gastronomiczny oferujący chleb ze smalcem, serki górskie i gofry.

Na obniżenie estetyki krajobrazu wpływają także niezastonięte toalety typu TOI umieszczone nieopodal schodów podejściowych na Szczeliniec Wielki. Toalety te widoczne są już około 50-100 metrów przed skrzyżowaniem szlaków, co negatywnie wpływa na estetykę otoczenia. Należy podkreślić, że toalety umieszczone są już na terenie Parku Narodowego, a na skrzyżowaniu szlaków wyraźnie wyczuwalny jest nieprzyjemny zapach.

Ryc. 71. Toalety TOI na trasie podejściowej na Szczeliniec Wielki. Fot.: Mateusz Rogowski.

5. Wspólny przebieg szlaków turystycznych z drogami publicznymi

Na kilku odcinkach dróg i ścieżek oznaczono różne typy szlaków. Może to powodować konflikty w użytkowaniu. Szczególnym przypadkiem, na który należy zwrócić uwagę, jest przebieg szlaków odcinkami dróg jezdnych. Konflikt ten powoduje duże zagęszczenie użytkowników na niewielkim odcinku. Do takich miejsc należą:

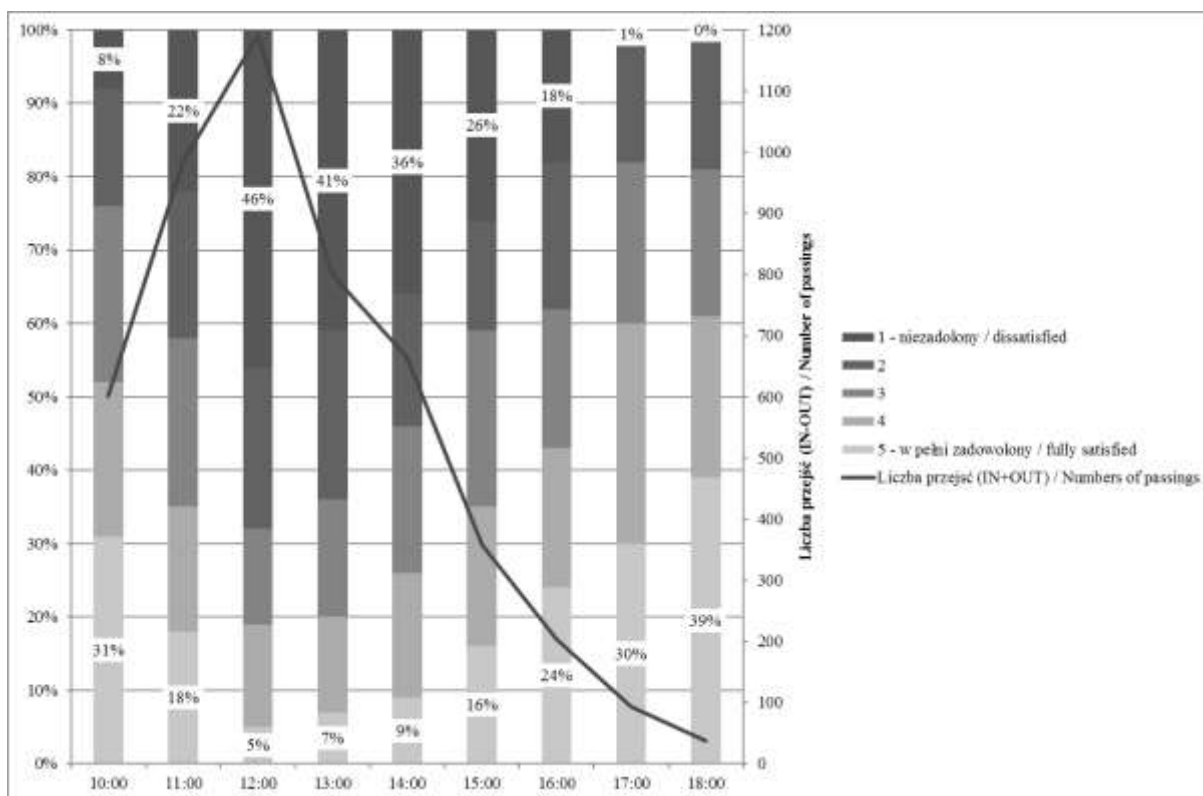
- Odcinek drogi wojewódzkiej pomiędzy Karłowem a Lisią Przełęczą, na którym oznaczono szlak pieszy i rowerowy. Należy on do bardzo niebezpiecznych z uwagi na konieczność mijania turystów pieszych i rowerowych przemieszczających się wąskim poboczem drogi przez jadące samochody. Występuje tu zarówno duże natężenie ruchu pieszych, jak i pojazdów mechanicznych. Rekomenduje się zmianę przebiegu szlaku pieszego.
- Odcinek drogi wojewódzkiej między Parkingiem nad Urwiskiem a Radkowskimi Skałami, na którym oznaczono szlak pieszy i rowerowy. Należy do niebezpiecznych z uwagi na krętość drogi i konieczność mijania turystów pieszych i rowerowych. Występuje tu duże natężenie ruchu pieszego. Rekomenduje się zmianę przebiegu szlaku pieszego lub przygotowanie punktu postoju samochodów w obrębie dawnego zakrętu przy Radkowskich Skałach. Jednocześnie można wyeksponować kamienne elementy dawnej infrastruktury drogowej.
- Odcinek drogi wojewódzkiej między granicą parku od strony Radkowa do Parkingu przy Wodospadzie Pośny, na którym oznaczono niebieski szlak pieszy. Należy do niebezpiecznych z uwagi na konieczność mijania turystów pieszych. Natężenie ruchu pieszego jest małe. Alternatywą jest odcinek szlaku żółtego prowadzący z Radkowa Bazy do Wodospadu Pośny.

6. Nadmierny rozwój ruchu turystycznego

W obrębie najbardziej popularnych atrakcji turystycznych i uczęszczanych szlaków (Szczeliniec Wielki, Błędne Skały i trasy dojściowe do nich) obserwuje się okresowe nadmierne zatłoczenie, co – oprócz wspomnianych wcześniej zagrożeń związanych z erozją, śmieciami i hałasem – prowadzi również do dyskomfortu i spadku satysfakcji turystów z wypoczynku na terenie Parku. Nadmierna wielkość ruchu turystycznego występuje podczas sezonu letniego w krótkich okresach kumulujących się dni wolnych od pracy – tzw. długie weekendy. Przykładem takiego okresu jest początek maja każdego roku. Z punktu widzenia ruchu turystycznego okres ten stanowi początek sezonu letniego. W tym czasie obserwuje się tworzenie zatorów przy kasach wejściowych na trasy turystyczne na Błędnych Skałach i Szczelińcu Wielkim, w których czas oczekiwania sięgał nawet 30 minut. Ponadto, po wejściu na trasę turyści poruszają się powolnym tempem w tłumie jeden za drugim, wyrażając przy tym swoje niezadowolenie.

Powoduje to wzrost liczby nieodpowiednich zachowań, które mają wpływ na bezpieczeństwo odwiedzających np. przechodzenie przez barierki nad urwiskami, przeskakiwanie nad głębokimi rozpadlinami w celu ominięcia „kolejki” turystów itd. Nadmierna liczba turystów i związane z tym zagrożenia i utrudnienia mogą także prowadzić do konfliktów społecznych, w tym z mieszkańcami.

Prowadzone na początku maja każdego roku badania sondażowe wśród turystów pokazują dużą zależność między zatłoczeniem a spadkiem satysfakcji turystów (por. Rogowski, 2019). Jednym z pytań zawartym w formularzu badawczym było określenie stopnia swojego zadowolenia z przejścia trasy turystycznej w skali od 1 (niezadowolony) do 5 (w pełni zadowolony). Zestawiając powyższe wyniki z godzinami przejść wpisanymi w formularzu badawczym, można wskazać określone zależności. Poniższe wyniki (Ryc. 72) przedstawiają odpowiedzi udzielone przez respondentów 1 maja 2017 roku w liczbie 160, z równomiernym podziałem na interwały godzinowe (20 osób w ciągu godziny). Badania te prowadzono przy trasie zejściowej ze Szczelińca Wielkiego.

Ryc. 72. Zależność między godziną i liczbą przejść (IN+OUT) trasy turystycznej na Szczelińcu Wielkim a stopniem zadowolenia turystów.

Zauważalna była wyraźna zależność pomiędzy stopniem zadowolenia, godziną odwiedzania trasy turystycznej na Szczelińcu Wielkim oraz liczbą przejść (IN+OUT). Najwięcej niezadowolonych osób było w godzinach największego natężenia ruchu turystycznego (w godz. 12-14), stanowiąc ponad 40% respondentów. Potwierdza to również współczynnik korelacji pomiędzy liczbą przejść, a udziałem osób wyrażających swoje niezadowolenie, wynoszący 0,78 (Rogowski, 2019).

7. Niszczenie powierzchni skalnych

Do problemów związanych z antropopresją należy również zaliczyć chęć pozostawienia przez turystów śladów po swoim pobycie lub upamiętnienia wizyty w danym miejscu. Przejawia się to wykonywaniem napisów na powierzchniach skał (żłobienie ostrymi narzędziami, używanie flamastrów, sprejów), a także na powierzchniach metalowych barierek zabezpieczających punkty widokowe. Szczególnie liczne takie napisy występują w obrębie Szczelińca Wielkiego oraz Błędnych Skał.

Do innych przejawów antropopresji można także zaliczyć:

- przypadkowe przenoszenie i rozsiewanie obcych gatunków roślin (np. na podeszwach butów), które mogą stać się zagrożeniem dla rodzimych gatunków
- zanieczyszczenie światłem – oświetlenie zewnętrzne obiektów turystycznych w godzinach wieczornych może zaburzać rytm życiowy zwierząt, w tym w szczególności ptaków
- nadmierny rozwój zabudowy i infrastruktury, w szczególności utwardzanie powierzchni naturalnej poprzez jej asfaltowanie, betonowanie wpływa na zmianę stosunków wodnych, w tym ograniczenie infiltracji i zubożenie zasobów wód gruntowych oraz przyspieszenie spływu powierzchniowego, co ogranicza możliwość retencjonowania wody
- przy nadmiernym obciążeniu turystycznym (obiekty noclegowe i gastronomiczne) mogą pojawić się problemy związane z niedostatkami wody oraz z odprowadzaniem ścieków bytowych.

7. PROGRAM STRATEGICZNYCH DZIAŁAŃ DLA OPTYMALNEGO ROZWOJU TURYSTYKI W PNGS

7.1. Modernizacja publicznej i optymalizacja leśnej sieci komunikacyjnej w celu rozwoju turystyki

W zakresie działań służących poprawie sieci komunikacyjnej podejmowanych przez Park Narodowy Gór Stołowych czynione są starania celem poprawy jakości dróg, zarówno na terenie jednostki, jak również w jej otoczeniu (drogi innych własności).

W ramach analiz opracowano wykaz dróg, które są w planach do przebudowy, a znajdują się w najbliższej odległości od granic PNGS:

- przebudowa wraz z dostosowaniem do ruchu leśnego ul. Wiejskiej w Polanicy-Zdroju;
- przebudowa drogi powiatowej nr 3 299D Jerzykowice Wielkie;
- przebudowa drogi powiatowej nr 3294D Lewin Kłodzki - Jerzykowice Małe;
- przebudowa drogi powiatowej nr 3302D Szczytna - Batorów – Chocieszów;
- przebudowa drogi powiatowej nr 3303D Wambierzyce – Chocieszów;
- przebudowa drogi powiatowej nr 3334D granica państwa – Pasterka – droga wojewódzka nr 387.

Utrzymanie oraz inwestycje w sieci dróg innych własności odbywa się przy udziale właścicieli oraz zarządców dróg, ale także przy udziale jednostek Lasów Państwowych.

Optymalizacja leśnej sieci drogowej w PNGS, obejmuje ok 100 km dróg głównych oraz bocznych. Dla każdego fragmentu przedłożone są zalecenia – wskazówki służące podejmowaniu działań celem poprawy istniejącej infrastruktury w PNGS.

Efektem tych prac ma być drożna sieć dróg, służąca do pełnienia wszystkich funkcji, jakie ma spełniać PNGS, ze szczególnym uwzględnieniem działań z zakresu turystyki.

7.2. Działania w celu zachowania stabilności drzewostanów PNGS

Drzewostany o silnie obniżonej stabilności obejmują obszary Parku o największym znaczeniu dla turystyki i rekreacji. W tej sytuacji możliwy w najbliższym czasie rozpad drzewostanów stawia olbrzymie wyzwanie przed dyrekcją Parku, aby uwzględniając z jednej strony wymagania ochrony przyrody, a z drugiej oczekiwania społeczne turystów i władz okolicznych gmin, w umiejętny sposób poprowadzić, tam, gdzie jest to możliwe, przebudowę drzewostanów. Powinna być ona prowadzona przede wszystkim poprzez inicjowanie i promowanie wszelkich procesów związanych z odnowieniem naturalnym gatunków pożądanym na obszarze Parku (buka, jawora i jodły). Należy jednak mieć świadomość, że nie zawsze jest to możliwe i trzeba liczyć się z koniecznością wprowadzania tych gatunków w sposób sztuczny. Sposób prowadzenia przebudowy nie powinien stanowić zagrożenia dla turystów. Jednocześnie konieczność jej prowadzenia można wykorzystać w celu prowadzenia edukacji leśnej społeczeństwa. Rozwój turystyki na terenie Parku wiązany jest bowiem m.in. z intensyfikacją działań proekologicznych zmierzających do zwiększenia skuteczności zadań ochronnych w miejscach szczególnie odwiedzanych przez turystów, jak również do edukacji społeczeństwa w zakresie zagadnień dotyczących ochrony przyrody [Mazur i Sugiero, 2006]. Istnienie drzewostanów niestabilnych w rejonach szczególnie uczęszczanych przez turystów można wykorzystać zatem do ich edukacji z punktu widzenia tłumaczenia w umiejętny sposób niekorzystnej sytuacji ekosystemów leśnych i działań Parku w zakresie przeciwdziałania wszelkim zagrożeniom, w tym konieczności przebudowy części drzewostanów. Można to wyjaśniać poprzez organizację przy szlakach punktów informacyjnych opisujących określony problem i sposób przeciwdziałania wybrany przez Park. Natomiast w sytuacjach krytycznych, gdyby z tytułu rozpadu drzewostanów istniało zagrożenie dla turystów należy rozważyć czasowe zamknięcie danego odcinka szlaku turystycznego lub wytyczenie (w miarę możliwości) nowego jego przebiegu.

Presja wywierana na cenne przyrodniczo siedliska w regionie Błędných Skał ze strony wzmożonego ruchu pojazdów spalinowych jest coraz większa (Mazur i Sugiero, 2018). Może to wpływać niekorzystnie na stan drzewostanów, zagrażając ich stabilności. Zamknięcie pewnych odcinków dróg dla ruchu samochodowego jest więc jak najbardziej wskazane. Dobrym rozwiązaniem w tej sprawie jest na przykład parking na Polanie YMCA i planowane wprowadzenie ekotransportu na odcinku polana YMCA a labirynt Błędných Skał.

Innym problemem jest także nasilenie ruchu turystycznego na obszarach Parku, które do niedawna jeszcze z rzadka były odwiedzane przez turystów, co wiązane jest z dynamicznym rozwojem turystyki oraz poszukiwaniem przez turystów nowych „nieodkrytych” miejsc (Mazur i Sugiero, 2018). Koniecznym jest monitorowanie sytuacji i przeciwdziałanie niekontrolowanemu ruchowi na obszarze Parku.

Wszystkie gminy powiązane terytorialnie z Parkiem Narodowym Gór Stołowych łączą swoją przyszłość z rozwojem funkcji turystycznej, w której rola Parku jest pierwszoplanowa. Społeczność lokalna jest z pewnością zainteresowana istnieniem stabilnych, niezagrożonych lasów na obszarze Parku, a więc konieczność przebudowy drzewostanów, pojawienia się na określonych pewnych problemach związanych ze stanem środowiska leśnego, powinno być jej w przystępny sposób tłumaczone.

7.3. Odtworzenie wybranych elementów struktury zagospodarowania turystycznego sprzed II wojny światowej i ukierunkowanie turystów na nowe obiekty

Obiekty wymienione w części VI.4 opracowania można podzielić na dwie główne grupy, niezależnie od ich położenia w granicach Parku Narodowego Gór Stołowych lub poza nim: (a) znajdujące się przy istniejących znakowanych szlakach turystycznych, drogach i ścieżkach; (b) położone w oddaleniu od szlaków, dróg i ścieżek lub przy ścieżkach, które zostały w znacznym stopniu zatarte. W pierwszym przypadku ukierunkowanie zainteresowania turystów będzie się odbywać głównie w warstwie przekazu informacji, ewentualnie odsłonięciu potencjalnych geostanowisk (obiektów o znaczeniu geologicznym lub geomorfologicznym), obecnie silnie zarośniętych. Nie są wówczas wymagane działania o charakterze technicznym, powiązane z większymi nakładami. W drugim przypadku konieczne mogą okazać się prace o charakterze techniczno-inżynierskim (usuwanie drzew, umacnianie i remont nawierzchni, budowa schodów, kładek, poręczy, wytyczenie nowych ścieżek dojściowych itp.). W Tabeli 58 obiekty wskazane w części 6.4.1 zostały scharakteryzowane w nawiązaniu do tego podziału. Tabela zawiera także propozycję priorytetów w udostępnianiu, uwzględniającą zarówno skalę koniecznych działań, jak i uzasadnienie merytoryczne (ważność dla dywersyfikacji ruchu turystycznego, natura walorów przyrodniczych/kulturowych).

Tab. 58. Konieczne działania na rzecz udostępnienia obiektów turystycznych, wymienionych w Tabeli 42., wraz z propozycją priorytetów.

Lp.	Obiekt	Położenie przy istniejących szlakach/drogach	Położenie w oddaleniu od istniejących szlaków/dróg	Wymagane działania na rzecz udostępnienia	Priorytet
Park Narodowy Gór Stołowych					
A1	Biała Skała		X	Udrożnienie i częściowo odtworzenie ścieżki; tablice informacyjne	Średni
A2	Dziedziniec		X	Wytyczenie ścieżki; tablice informacyjne	Wysoki
A3	Dolina na N od Pasterki	x		Oznakowanie	Średni
A4	Czartowski Kamień		X	Wytyczenie dojścia	Wysoki
A5	Krucza Kopa	x		Tablice informacyjne	Wysoki
A6	Bukowina Kłodzka	x		Tablica z opisem panoramy; odtworzenie zniszczonego, urządzonego miejsca odpoczynku	Średni
A7	Ochota Magdaleńska	x		Otwarcie dojścia, zabezpieczenie punktu widokowego	Średni

A8	Wodospady Pośny	x	x	Odtworzenie dojść, remont dawnego zbiornika wodnego; tablice informacyjne	Niski
A9	Fort ziemny nad Pasterką	x		Oznakowanie dojścia; tablice informacyjne	Średni
A10	Karłówek (Mały Karłów)	x		Tablice informacyjne	Wysoki
A11	Pątnicza Ścieżka		x	Odtworzenie ścieżki; tablice informacyjne	Niski
A12	Kaplica Św. Anny z Drogą Krzyżową na Hanuli	x		Tablice informacyjne	Wysoki
Bezpośrednie sąsiedztwo PNGS					
B1	Guzowata	x		Tablice informacyjne	Średni
B2	Mnich	x		Oznakowanie dojścia, przygotowanie punktu widokowego; tablice informacyjne	Średni
B3	d. kamieniołomy pod Błazkową	x		Tablice informacyjne	Średni
B4	d. kamieniołomy na Golcu	x		Oznakowanie dojścia; tablice informacyjne	Niski
B5	Vambericka cesta	x		Tablice informacyjne	Wysoki
B6	Homole	x		Oznakowanie dojścia; tablice informacyjne	Wysoki
B7	Pstrążna – kościół i cmentarz ewangelicki	x		Tablice informacyjne	Wysoki
B8	Pstrążna – pozostałości po działalności górnictwej	x		Oznakowanie dojścia; tablice informacyjne	Niski

7.4. Propozycje zwiększania atrakcyjności turystycznej regionu poprzez tworzenie nowych form turystyki

1. Geoturystyka

Dalszy rozwój infrastruktury udostępniającej obiekty geoturystyczne może w istotnym stopniu zwiększyć atrakcyjność turystyczną Parku Narodowego Gór Stołowych i obszarów do niego przylegających, stwarzając również możliwość dalszej dywersyfikacji ruchu turystycznego oraz wydłużania czasu pobytu turystycznego. Na terenie PNGS działania takie powinny być prowadzone przede wszystkim w warstwie informacyjno-edukacyjno-promocyjnej, poprzez tworzenie ścieżek edukacyjnych i umieszczanie tablic informacyjnych, działalność publikacyjną (z możliwością zakupu odpowiednich publikacji) i rozwój zasobów dostępnych elektronicznie.

Priorytetowy charakter powinno mieć ożywienie miejsc obecnie rzadko odwiedzanych oraz uwypuklenie walorów geologiczno-geomorfologicznych wybranych obiektów. Do takich miejsc należą przede wszystkim obiekty w południowo-zachodniej części PNGS, zbudowanej ze skał granitowych: Czartowski Kamień i Krucza Kopa. Dużym uatrakcyjnieniem istniejącej listy obiektów geoturystycznych byłoby udostępnienie Dziedzińca na Skalniaku – w sytuacji, gdy szlak dojściowy będzie ślepy, ryzyko nadmiernego ruchu turystycznego do tego obiektu wydaje się niewielkie. Wskazane byłoby także ponowne udostępnienie punktu widokowego na Ochocie Magdaleńskiej lub wyznaczenie obiektu alternatywnego, co uatrakcyjni długi i dość monotony odcinek Drogi nad Urwiskiem.

Obiecującym kierunkiem rozwoju geoturystyki, na styku z turystyką kulturową, jest uwypuklenie relikwów dawnej działalności wydobywczej, w szczególności w zakresie pozyskiwania piaskowca na cele budowlane. W warstwie informacyjnej wskazane byłoby podkreślenie unikatowego w skali Sudetów pozyskiwania surowca z luźnych bloków skalnych – możliwości ku temu są na Skałkach Łężyckich i na Pustelniku, gdzie prowadzą szlaki turystyczne lub oznakowane dojścia. Przedsięwzięciem większej rangi było utworzenie, częściowo w oparciu o istniejące, choć zaniedbane ścieżki, okrężnej trasy pieszej z Radkowa na Białą Skałę, do Karłówek i doliną Pośny z powrotem do Radkowa, o charakterze ścieżki geoturystyczno-kulturowej. W pierwszym odcinku można wówczas wyeksponować elementy dawnej działalności wydobywczej, w drugiej – wykorzystanie kamienia (Karłówek, dawny staw nad Pośną). W tym samym zakresie tematycznym istnieją dobre możliwości podniesienia atrakcyjności północno-wschodniej części Gór Stołowych (poza granicami PNGS), gdzie interesującymi obiektami geoturystycznymi są dawne kamieniołomy na Golcu i pod Błazkową.

2. Turystyka kulturowa

Turystyka kulturowa na obszarze PNGS i w jego najbliższym otoczeniu ma bardzo duży potencjał, wykorzystany obecnie w niewielkim stopniu. Obszar jest bardzo bogaty w różnorodne obiekty i miejsca związane z dziedzictwem materialnym i kulturowym, w tym m.in. sakralnym i militarnym. Liczne są także elementy tradycyjnego krajobrazu kulturowego w postaci zachowanych dawnych układów osadniczych i budynków w tradycyjnej architekturze regionalnej, których przykłady znajdują się we wszystkich wsiach i miastach regionu. Ważnym aspektem są liczne ślady historycznej, gospodarczej działalności człowieka, zarówno eksploatacyjnej, przemysłowej, jak i rolniczej (m.in. hałdy i wały kamienne, terasy rolne). Szczególne miejsce zajmują powszechnie występujące różnorodne obiekty przedwojennej infrastruktury turystycznej (kamienne drogowskazy, informacje wykuwane w skałach, kamienne ławy, schody itd.) – pod tym względem Góry Stołowe należą do najbogatszych regionów w całych Sudetach, co jest związane ze szczególnie długimi tradycjami zorganizowanej turystyki właśnie w tym rejonie. W porównaniu z walorami przyrodniczymi Gór Stołowych (głównie przyrody nieożywionej), walory kulturowe są znacznie mniej rozpropagowane. Wśród turystów znane są one tylko wybiórczo, na przykładzie izolowanych, charakterystycznych miejsc i obiektów (np. Wambierzyce czy Kaplica Czaszek w Cermnej), brakuje natomiast kompleksowego ich wypromowania, a w niektórych przypadkach – nawet uświadomienia ich istnienia i wartości historycznej czy kulturowej. Większość tych miejsc i obiektów jest łatwo dostępna, priorytetowym zadaniem wydaje się więc przede wszystkim działalność promocyjno-edukacyjno-informacyjna. Podobnie jak w przypadku geoturystyki, ważną rolę mogą odegrać przede wszystkim wydawnictwa tematyczne, tablice informacyjno-interpretacyjne ustawiane w terenie, a także wykorzystanie zasobów elektronicznych, m.in. aplikacji na smartfony. Istnieje również potencjał do utworzenia produktów sieciowych w postaci szlaków tematycznych promujących dziedzictwo kulturowe regionu.

7.5. Innowacyjne narzędzia do upowszechniania informacji o infrastrukturze turystycznej PNGS i jego otoczeniu

Innowacyjność w turystyce polega na wprowadzaniu nowatorskich zmian w oferowanych produktach turystycznych, kreowaniu nowych produktów oraz wdrażaniu lepszych rozwiązań w procesach obsługi klientów.

Autorzy Olearnik J. i Pasek K. (2014) wyróżniają cztery typy innowacji turystycznych:

- 1. Innowacje produktowe.** W praktyce każdy nowy produkt turystyczny może być innowacją, jeśli zaspokaja trafnie zidentyfikowane potrzeby odbiorców. Przykładem innowacji produktowej w branży turystycznej jest oferta dla osób z dysfunkcją ruchu, niewidomych i głuchoniemych oraz z niepełnosprawnością intelektualną.
- 2. Innowacje procesowe.** W branży turystycznej pojawiają się one przykładowo w postaci ciągle ulepszanych systemów rezerwacyjnych lub są tworzone jako nowe systemy. Na stronach internetowych umieszczane są interaktywne katalogi. Można również pobrać aplikację na telefon, aby łatwiej przeglądać ofertę, śledzić promocje i szybciej dokonać rezerwacji. Jest to innowacja procesowa, ponieważ dzięki nowej technologii ulepsza się proces dostarczania usługi, a tym samym docierania do klienta.
- 3. Innowacje organizacyjne.** Jako przykład innowacji organizacyjnej podczas prowadzenia grup można uznać zastosowanie zestawów słuchawkowych. Bezprzewodowy elektroniczny system oprowadzania grup umożliwia słuchanie przewodnika lub pilota z odległości nawet kilkudziesięciu metrów. Uczestnik wyjazdu posiada niewielki indywidualny odbiornik ze słuchawkami, a przewodnik korzysta z nadajnika i mikrofonu.
- 4. Innowacje marketingowe.** Przykładem zastosowania innowacji marketingowej może być tworzenie platform widokowych np. szklanych, idealnie wpisujących się w otoczenie. W przypadku Gór Stołowych możliwe jest wprowadzenie wszystkich czterech typów innowacji. Przykładem innowacyjności w turystyce jest stosowanie kodów *QR* (ang. *Quick Response Code*), które stanowią istotny nośnik informacji turystycznej. Turyści zwiedzający konkretny obiekt mogą za pomocą aplikacji zeskanować kod *QR* znajdujący się na tablicy informacyjnej i tym samym dowiedzieć się więcej o ofercie turystycznej i atrakcjach regionu. Innowacyjnymi metodami organizowania turystyki jest „zwiedzanie z fabułą”, gry terenowe i konkursy (Beker i Beker, 2019).

Nową formę turystyki kulturowej jest geocaching. W założeniach geocaching jest grą terenową polegającą na zakładaniu skrytek w atrakcyjnych turystycznie miejscach. Skrytki ukrywane są przed osobami postronnymi, jednak z drugiej strony ich odnalezienie przez zainteresowanych nie powinno być bardzo utrudnione. Głównym celem geocachingu jest zachęcenie użytkowników do odwiedzania ciekawych miejsc i próby odnalezienia skrytki. Nierzadko skrytki ukryte są w mało dostępnych lokalizacjach, dodatkowo są pomysłowo zamaskowane, przez co niektórzy poszukujący ich nie odnajdują. Znalazca skrytki wpisuje się do papierowego dziennika i w nagrodę może zabrać jeden ze znajdujących się w skrytce przedmiotów. Dane dotyczące położenia skrytki zawierają poza współrzędnymi geograficznymi również opis, który często jest zaszyfrowany lub stanowi zagadkę do rozwiązania. Często zakładający skrytki dodają również opisy o charakterze turystycznym, przyrodniczym lub krajoznawczym (Samołyk, 2013).

Bardzo przydatnym produktem turystycznym mogą być aplikacje turystyczne pełniące rolę przewodników. W mobilnym przewodniku znajdują się nie tylko informacje o aktualnych wydarzeniach w regionie, ale także o zbliżających się zagrożeniach. Nawigacja umożliwiająca bezpiecznie poruszanie się po wyznaczonych szlakach. W wyznaczonych punktach można zapoznać się z informacjami, opisami, historią itp. Dzięki kategoryzacji infrastruktury łatwo znaleźć szukany obiekt.

Aplikacje mapowe działają jako: mapy turystyczne, wyszukiwarki atrakcji oraz pomocne narzędzia. W aplikacjach zarejestrowany użytkownik może dodawać i edytować informacje zawarte na mapie. Mapy szczegółowo odwzorowują teren, a nawet drogi gruntowe i ścieżki leśne, Zaletą aplikacji jest możliwość pobrania całej mapy Polski do pamięci urządzenia. Dzięki czemu można z nich korzystać nawet bez połączenia z Internetem.

Niektóre aplikacje posiadają funkcję modelowania rzeźby terenu, która w połączeniu z mapami topograficznymi daje ciekawe rezultaty np. możliwość odtworzenia w telefonie poglądowej rzeźby terenu w 3D i nałożenie półprzezroczystej mapy topograficznej.

Aplikacje bazują na ortofotomapach (zdjęcia satelitarne lub lotnicze).

Szlaki oznaczone są odpowiednimi kolorami, a wraz z nimi dołączone są punkty POI, reprezentujące najważniejsze miejsca na szlaku. Umożliwia to wyznaczanie trasy po szlakach, między konkretnymi punktami. Mapy turystyczne posiadają również opcję nagrywania tras.

Aplikacje mogą posiadać bardzo bogatą bazę obiektów. Dodatkowo do aplikacji dołączane są przewodniki tematyczne. Oprócz funkcji związanych z odnajdywaniem noclegu, oferują również możliwość przeglądania ofert turystycznych i gastronomicznych. Wyniki podawane są w postaci list lub jako punkty na mapie, a do informacji o miejscach dołączona jest opinia użytkowników.

Do przewidywań pogodowych dobrym narzędziem są aplikacje bazujące na prognozach ICM, opracowywanych przez Uniwersytet Warszawski. Prognozy ICM różnią się od tych znanych z Internetu lub z aplikacji systemowych. Prognozy ICM prezentowane są w postaci meteogramów, które cechuje duża precyzja przewidywania zjawisk w czasie i przestrzeni.

Aplikacje mogą monitorować aktywność fizyczną i rejestrować trasy. Katalogują położenie oraz przebytą trasę, wskazują również dystans, czas, a także wysokości n.p.m. Dane można wyeksportować do własnego konta na wersji webowej i osadzać w postaci mapy na stronie. Możliwe jest zsumowanie przebytych tras w ciągu roku i porównywanie przebytych dystansów.

Używane obecnie darmowe aplikacje turystyczne, ze zrozumiałych względów, uwzględniają w szczególności obiekty komercyjne. Celowe jest więc sukcesywne zasilanie baz danych w aplikacjach nowymi informacjami z Parku i okolic.

7.6. Geocaching jako innowacyjne narzędzie do upowszechniania informacji o atrakcjach turystycznych i popularyzacji wiedzy o PNGS

Materiały PNGS

7.6.1. Promocja

Geocaching jako międzynarodowa forma aktywności, która jest popularna na całym świecie, zdaje się być znakomitą formą promocji Parku Narodowego Gór Stołowych. Wszystkie formy edukacji przyrodniczo-leśnej posiadają liczne mankamenty. Dla przykładu, foldery edukacyjne są formami nieedytowalnymi, dodatkowo nie mogą być wystawiane w wielu miejscach ze względu na ich nietrwałość. Przewodnicy sudeccy są trudno dostępni dla wszystkich zainteresowanych w sezonie turystycznym. Zwracając również uwagę na kwestie ekonomiczne, turyści indywidualni nie są w stanie pozwolić sobie na opłacenie przewodnika górskiego. Podczas projektowania przez PNGS treści opisu *keszy* starano się przedstawić historię miejsca, w którym została umiejscowiona skrzynka. PNGS stara się, by skrytki niosły za sobą wartość turystyczno-edukacyjną. Przykładowo, w schronisku na Szczelińcu Wielkim zaprojektowano skrytkę-walizkę, którą mógł pozostawić przebywający tutaj w roku 1790 Johann Wolfgang von Goethe. Odnajdując skrytkę i otwierając skrzynkę odnajdziemy wypis jego dzieł, każdy będzie mógł się wpisać piórem starego typu do dziennika obecności, a na końcu pobrać jeden z cytatów tego wybitnego pisarza.

Chcąc wykorzystać cały potencjał tej nowoczesnej zabawy należy zwrócić uwagę na możliwość ukierunkowania ruchu turystycznego na szlakach preferowanych przez Dyрекcję Parku. Geocaching w założeniu ma wskazywać poprzez lokalną społeczność miejsca, które dotąd nie cieszą się popularnością, a jednak warto je odwiedzić. Jako jednostka Parku Narodowego podjęliśmy decyzję, iż w oryginalny sposób pokażemy atrakcyjne miejsca i tchniemy drugie życie w te oto miejsca. Ciągłe inwestowanie oraz poprawianie stanu infrastruktury turystycznej zmobilizuje ludzi do ponownego odwiedzenia najpopularniejszych miejsc w środkowej części Sudetów. Co najważniejsze, Dyrekcja Parku Narodowego Gór Stołowych ma zamiar wciąż wzbogacać i rozwijać dotychczasowy system geocachingowy, w związku z tym uczestnicy zabawy będą wciąż wracać w nasze regiony.

7.6.2. Plan rozwoju gry na terenie PNGS

Uruchomione dotąd geościeżki w PNGS są pierwszym etapem działań; w przyszłości planowana jest rozbudowa całej infrastruktury o kolejne szlaki geocachingowe. W założeniach najbliższych lat widnieją następujące projekty:

- Stworzenie ścieżki Skalnych Grzybów w sposób podobny do istniejących ścieżek na Błędnym Skałach i Szczelińcu Wielkim. Na szlaku mają powstać skrytki o stosunkowo dużych rozmiarach. W łatwy i przyswajalny sposób będą opisane procesy erozyjne jednocześnie wykazując istotę konieczności ochrony przyrody w Polsce. Nasze *cache* w założeniu mają stanowić encyklopedię leśną, której każdy dział poznawałoby się zdobywając kolejną skrzynkę. Oczywiście trudne do zrozumienia procesy będą przedstawiane w uproszczony sposób.

Ścieżka Skalnych Grzybów będzie posiadała wiele alternatywnych rozwiązań dotyczących ukrycia, niejednokrotnie oryginalnych i innowacyjnych w skali naszego kraju.

- Wykonanie tzw. *trails* prowadzącego przez Lisią Przełęcz. *Trails* to ścieżki, gdzie skrytki występują masowo. Osoby podejmujące tego typu ścieżkę są nastawione na zdobycie kilkudziesięciu skrzynek podczas jednego przejścia. Wolontariusze współpracujący w tym roku z Parkiem Narodowym Gór Stołowych sugerowali wykonanie takiego projektu w 2019 roku. Początkowo PNGS był sceptycznie nastawiony, ponieważ bardziej skupiał się na jakości wykonanych skrzynek, a nie na masowej liczbie. Jednak zdecydowano, że wykonanie *trails*, którego przejście będzie zajmowało około 6 godzin, jest dobrym sposobem na spędzenie wolnego czasu w PNGS. Ścieżka na Lisiej Przełęczy będzie zawierać około 30 skrytek w przedziałach wielkości od *mikro* do *large*.
- Jako pierwszy Park Narodowy w Polsce, który planuje przedstawić jak wzorcowo wykonywać skrytki na terenie objętych najwyższą formą ochrony przyrody w Polsce, pragniemy wykonać największą skrytkę na najwyższym szczycie Gór Stołowych. Dołączając do projektu „Korona Gór Polskich” mamy w założeniach wybudowanie na szczycie Szczelińca małego domku. Będzie on posiadał parametry średniego wielkości pomieszczenia. Wchodząc do środka trzeba będzie rozwiązać szereg skomplikowanych zagadek, by wpisać się do księgi gości. Sama księga będzie składała się z kilku świerkowych desek, a wpisać się do niej będzie można tylko za pomocą dłuta.
- Przystosowanie Centrum Szkoleniowo Edukacyjnego Parku Narodowego jako centrum geocachingowe w południowej części Polski. W związku z adaptacją CSE Karłów do celów edukacyjnych Dyrekcja Parku Narodowego Gór Stołowych wyraziła zgodę na stworzenie infrastruktury geocachingowej na terenie CSE. Dodatkowo wszystkie czynności wolontariackie były pełnione na terenie obiektu. W niedalekiej przyszłości korzystając ze współfinansowania ze środków „Dostępność Plus” mamy zamiar wybudować ścieżkę edukacyjną dla osób niepełnosprawnych w ogrodzie CSE. Ścieżka będzie również skrynką typu *multicache*. Użytkownicy portalu geocaching będą mieli za zadanie wykonać wszystkie założenia ścieżki z zawiązanymi oczami lub skrępowanymi kończynami górnymi. Przejście opisywaną ścieżką i wykonywanie z pozoru prostych zadań będzie ogromną atrakcją.

7.7. Zakres współpracy PNGS i zainteresowanych samorządów

W ramach spotkania z przedstawicielami samorządów, które odbyło się 5 września w Centrum Szkoleniowo-Edukacyjnym PNGS w Karłowie wysunięto poniższe postulaty, dotyczące możliwych płaszczyzn do współpracy:

- Podjęcie wspólnych inicjatyw w celu likwidacji problemu niedostatecznej liczby miejsc parkingowych.
- Tworzenie parkingów buforowych w otulinie i w terenach sąsiednich poza Parkiem.
- Podjęcie współpracy w celu wcielenia w życie planu wdrożenia systemu komunikacji zbiorowej oraz opracowanie programu, który będzie zachęcał do korzystania z niej.
- Współpraca na rzecz rozpraszania ruchu turystycznego i wydłużania czasu, w którym turyści będą pozostawać w rejonie Gór Stołowych. Inicjatywa może mieć postać promocji innych atrakcji niż najpopularniejsze miejsca Parku.

W wyniku przeprowadzonych analiz wskazuje się potrzebę współpracy przy inwestycjach, opisanych w Tabelach 59-63.

Tab. 59. Lista obiektów turystycznych planowanych przez ankietowane jednostki możliwych do realizacji z udziałem PNGS w latach 2019-2029.

Jednostka	Propozycja organizacji	Propozycja BULiGL dla Parku
Urząd Miasta i Gminy Szczytnej	1.Geopark 2.Tasy rowerowe 3.Szlaki piesze	Odpowiedzi Gmin wskazują na duże zainteresowanie rozwojem sieci szlaków turystycznych.
Urząd miasta i gminy w Radkowie	1. Tworzenie infrastruktury turystycznej wchodzącej w skład geoparku na terenie Gór Stołowych. Współpraca przy stworzenia muzeum kamienia i form geologicznych przy Radkowskim zalewie (konieczne jest stworzenie pełnej ekspozycji tematycznej); 2. Rozbudowa oraz bieżące utrzymanie wszystkich odcinków wyznaczonych tras narciarstwa biegowego na terenie PNGS; budowa infrastruktury towarzyszącej przy trasach biegowych, np. punkty odpoczynku dla narciarzy, tablice z mapami itp. 3. Rozbudowa oraz bieżące utrzymanie wszystkich wyznaczonych tras rowerowych na terenie PNGS; budowa infrastruktury towarzyszącej przy trasach rowerowych, wyznaczenie szlaków dla kolarstwa wyczynowego MTB, budowa singletrack'ów 4. Deptak na dojściu do Szczelińca Wielkiego – stworzenie estetycznej przestrzeni publicznej o ujednoliconej stylistyce i z zachowaniem wszelkich norm dla zachowania tego miejsca w stanie ogólnie przyjętego „ład przestrzennego” 5. Dostosowanie istniejącego obiektu bądź budowa nowej siedziby dla GOPR w Karłowie.	Proponowane są w związku z tym dwa rodzaje wspólnych inwestycji: <ul style="list-style-type: none"> • Rozwój ścieżek turystycznych oraz obiektów turystycznych i geologicznych, w tym obiektów związanych z krajobrazem kulturowym- ulokowanych w otulinie, opatrzonych tablicami informacyjnymi i archiwalnymi zdjęciami. • Odtworzenie przedwojennej liniowej infrastruktury turystycznej takiej jak fragment żółtego szlaku pieszego z Radkowa Małego do Karłowa. • Ze względu na brak możliwości dotowania przez Park, proponuje się by w sprawie siedziby dla GOPR w Karłowie, podjąć współpracę mającą na celu pozyskanie środków zewnętrznych na ten cel. Ponadto Gmina w Radkowie podnosi kwestie dotyczącą naruszania estetyki poprzez wprowadzenie dysharmonijnych form architektury i obiektów reklamowych na deptaku do Szczelińca Wielkiego. Proponowane działania wspólne w odpowiedzi na ten problem to: <ul style="list-style-type: none"> • Propagowanie regionalnych wzorów architektury sudeckiej.
Urząd Miasta w Kudowie-Zdroju	1. Ekologiczna ścieżka zdrowia 2. Miejsce odpoczynku dla turystów	

		<ul style="list-style-type: none">• Działania na rzecz wprowadzenia do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy zapisów ograniczających presję urbanizacyjną na terenie otuliny PNGS, oraz ochrona krajobrazu kulturowego na poziomie uzgadniania decyzji o ustaleniu inwestycji celu publicznego, oraz decyzji o warunkach zabudowy (Zarządzenie Ministra Środowiska z dnia 28 grudnia 2018 r. w sprawie zadań ochronnych dla Parku Narodowego Gór Stołowych na rok 2019)• Egzekwowanie przez gminę ładu na mocy zaisu ustawy o utrzymaniu czystości i porządku w gminach z 13 września 1996 r.• Remont i rozwój infrastruktury kubaturowej przez Park przebiegać będzie według potrzeb z zachowaniem stylu Sudeckiego.
--	--	---

Tab. 60. Wykaz dróg możliwych do realizacji z udziałem PNGS w latach 2019-2029.

Jednostka	Propozycja organizacji	Propozycja BULiGL dla Parku
Urząd Gminy Lewin Kłodzki	Droga Jerzykowice Wielkie - Kudowa Zdrój: dz. Nr 87 – obręb Jerzykowice Wielkie o dł. 140m właściciel - Gminy Lewin Kłodzki	<ul style="list-style-type: none"> • Droga Batorów- Karłów jest w trakcie przebudowy • Konieczność uzgodnień; możliwość wsparcia merytorycznego i organizacyjnego podczas planowania inwestycji w drogi o znaczeniu strategicznym dla Parku
Urząd Miasta i Gminy Szczytnej	Droga Batorów- Karłów	
Urząd Miasta w Kudowie-Zdroju	ul. Słoneczna - droga wraz z infrastrukturą techniczną (parking, oświetlenie)	
Starostwo Powiatowe w Kłodzku	<ol style="list-style-type: none"> 1. 3302D Szczytna - Batorów – Chocieszów 2. 13334D granica państwa – Pasterka – do drogi wojewódzkiej nr 387 	

Tab. 61. Wykaz obiektów turystycznych wymagających wspólnych działań naprawczych Gminy i PNGS.

Jednostka	Propozycja organizacji	Propozycja BULiGL dla Parku
Urząd Miasta i Gminy Szczytnej	1.Droga Batorów- Karłów 2.Parking Batorówek 3.Kaplica św. Anny (Batorów)	<ul style="list-style-type: none"> • Partycypacja miasta w kosztach wywozu śmieci i utrzymaniu infrastruktury turystycznej. • Współpraca przy działaniach naprawczych na rzecz infrastruktury i turystycznej poprzez udostępnianie dróg Parku do przewozu materiałów. • Udrażnianie tras narciarstwa biegowego i tras rowerowych przez Park. • Współpraca Parku i Gminy Duszniki- Zdrój przy modernizacji budek informacyjnych.
Urząd miasta i gminy w Radkowie	Infrastruktura turystyczna przy szlakach pieszych, w tym bariery na tarasach widokowych na Szczelińcu Wielkim, poręczce i bariery w innych miejscach potencjalnie niebezpiecznych dla turystów (trasa turystyczna na Szczelińcu Wielkim, Fort Karola, Pielgrzym itp.) 2. Trasy narciarstwa biegowego oraz trasy rowerowe – część szlaków jest nieprzejezdna ze względu na powalone drzewa, wrastające gałęzie czy korzenie. Konieczne jest przeprowadzenie we współpracy z PNGS prac umożliwiających pełne i bezpieczne korzystanie w w/w infrastruktury. 3. Miejsca odpoczynku oraz leśne parkingi na terenie PNGS – wyposażenie w elementy małej infrastruktury turystycznej (ławki, stoły, kosze na śmieci, stojaki rowerowe) oraz tablice informacyjne z mapami	
Urząd Miejski w Dusznikach-Zdroju	1 Elektroniczne budki informacyjne na terenie miasta	

Tab. 62. Wykaz obiektów turystycznych, dla których należy stworzyć wspólnie z PNGS regulamin użytkowania.

Jednostka	Propozycja organizacji	Propozycja BULiGL dla Parku
Urząd miasta i gminy w Radkowie	<ol style="list-style-type: none"> 1. Parkingi oraz miejsca odpoczynku 2. Trasy narciarstwa biegowego oraz rowerowe 	<ul style="list-style-type: none"> • Współpraca Parku, gmin i organizacji pożytku publicznego przy stworzeniu regulaminów. • Ponadto we współpracy z wyżej wymienionymi zaleca się podjęcie działań w kierunku zmiany modelu organizowania imprez masowych, tak by zmniejszyć ich uciążliwość. Wspólne stworzenie regulaminu imprez ma na celu ochronę przyrody i środowiska oraz dostosowanie terminu wydarzenia tak by nie pokrywało się ono z wysokim sezonem turystycznym.

Tab. 63. Propozycje ukierunkowania działań w celu promocji: walorów turystycznych Gminy, działalności Gminy, organizacji, przedsiębiorstw turystycznych i gospodarki leśnej.

Jednostka	Propozycja organizacji	Propozycja BULiGL dla Parku
Urząd Miasta Polanica-Zdrój	Podejmowanie wspólnych inicjatyw	Promocja na stronie internetowej PNGS odnośników do stron i profili na Facebooku informujących o atrakcjach turystycznych w granicach powiatu, szlakach turystycznych oraz organizowanych imprezach.
Urząd Miasta i Gminy Szczytnej	Wspólna promocja regionu (administracja publiczna, PNGS, podmioty prywatne)	
Urząd miasta i gminy w Radkowie	1. Opracowanie strategii zrównoważonego rozwoju dla tego regionu metodą partycypacji przez PNGS i gminy graniczące z Parkiem 2. Stworzenie biura Informacji Turystycznej w Karłowie przy współpracy Gminy i PNGS	
Urząd Miasta w Kudowie-Zdroju	DZIAŁANIA EDUKACYJNE O CHARAKTERZE EKOLOGICZNYM	
Starostwo Powiatowe w Kłodzku	Stworzenie turystycznej strony internetowej skupiającą ogół oferty turystycznej powiatu kłodzkiego z ogółem atrakcji turystycznych przy współdziałaniu wszystkich gmin powiatu kłodzkiego.	

7.8. Zakres współpracy z sąsiednimi nadleśnictwami

Płaszczyzną możliwej współpracy Parku Narodowego Góry Stołowe i Nadleśnictwa Zdroje są inwestycje o kluczowym znaczeniu dla obu jednostek:

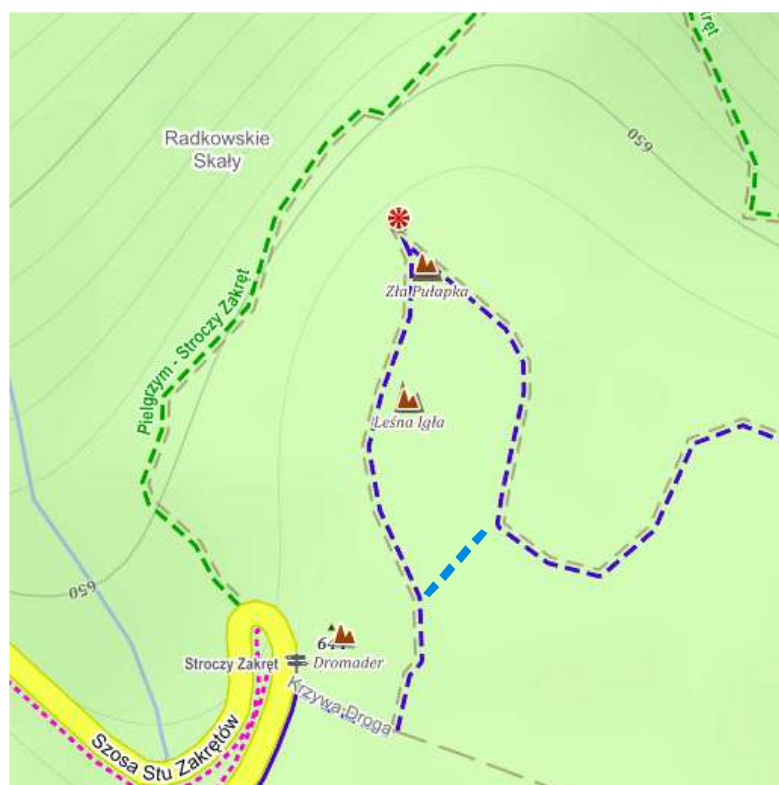
- Zwiększenie płynności ruchu na drogach oraz ograniczenie turystyki samochodowej poprzez tworzenie parkingów buforowych.
- Współpraca przy inwestycjach podejmowanych przez Nadleśnictwo Zdroje na gruntach w swoim zasięgu. Budowa platform widokowych oraz inwestycje w szlaki turystyczne, szlaki kulturowe i inne, jako czynniki sprzyjające rozpraszaniu ruchu turystycznego.
- Podjęcie działań mających na celu zmianę modelu organizowania imprez masowych. Forma wydarzeń, które organizuje lub w których udział bierze Nadleśnictwo, powinna zostać zmieniona, tak by zmniejszyć ich uciążliwość. Propozycją jest wspólne stworzenie regulaminu takich imprez oraz dostosowanie terminu wydarzenia tak, by nie pokrywało się ono z wysokim sezonem turystycznym.
- Współpraca z Nadleśnictwem oraz gminami (w formie np. rad konsultacyjnych) mająca na celu zachowanie nienaruszonych walorów krajobrazowych, rozumiana jako planowanie inwestycji w taki sposób, by były „niewidoczne” na tle krajobrazu, zachowując przy tym estetykę spójną dla regionu.
- Udostępnianie turystyczne ścianek wspinaczkowych, przy jednoczesnym dbaniu o ochronę form skalnych. Stworzenie i umiejscowienie w terenie regulaminów wspinaczki na podstawie opracowania „Etyczne wspinanie się w piaskowcu”.

7.9. Propozycje rozwiązań minimalizujących wpływ wzrastającej antropopresji

1. Zmiany przebiegu szlaków

W związku z ograniczeniem wpływu antropopresji w aspekcie turystyki można zaproponować kilka modyfikacji przebiegu szlaków:

- **Zmiana przebiegu Głównego Szlaku Sudeckiego w rejonie Skalniaka**
W związku z ochroną najcenniejszych przyrodniczo fragmentów grzbietu Skalniaka proponuje się zmianę przebiegu szlaku czerwonego (Głównego Szlaku Sudeckiego), przenosząc go z grzbietu Skalniaka na Zieloną Drogę i drogę prowadzącą z Karłowa do Ostrej Góry.
- **Zmiana przebiegu szlaku czerwonego i żółtego w rejonie Skalnych Grzybów**
W związku z ograniczeniem rozchodzenia się turystów w rejonie Skalnych Grzybów proponuje się zlikwidowanie oznaczeń szlaku żółtego od skrzyżowania ze szlakiem czerwonym w rejonie Borowika - na zachodzie, do skrzyżowania z tym samym szlakiem na wschodnie w rejonie Rogacza. W zamian za to proponuje się zmianę przebiegu szlaku czerwonego (Głównego Szlaku Sudeckiego), wprowadzając jego oznaczenie w miejscu zlikwidowanego odcinka szlaku żółtego. Zabieg ten zmniejszy liczbę szlaków turystycznych w rejonie Skalnych Grzybów.
- **Uzupełnienie pętli szlaku niebieskiego w rejonie Baszt (Radkowskie Skały)**
Obecnie oznakowany odcinek szlaku niebieskiego od Stroczeżo Zakrętu prowadzi tzw. Krzywą Drogą, z której skręca na północ. Po około 50 metrach, na skrzyżowaniu ścieżek, szlak poprowadzony jest lewą odnogą, doprowadzając do Baszt od strony południowo-zachodniej. Prawa odnoga prowadzi bezpośrednio do Baszt. Fragment położony bliżej wspomnianych atrakcji jest oznakowany tym samym kolorem tworząc kontynuację dalszej trasy poprowadzonej od Baszt do Radkowa.
Obserwując zachowanie turystów w tym miejscu należy podkreślić, że spora ich część nie podąża zgodnie ze znakami lewą odnogą, idąc prosto bezpośrednio do Baszt.
Proponowanym rozwiązaniem jest oznakowanie krótkiego fragmentu ścieżki w ten sposób by trasa miała formę pętli, gdyż i tak turyści nie zwracają uwagi na oznakowania szlaku (Rycina 73).

Ryc. 73. Propozycja uzupełnienia oznaczeń szlaku niebieskiego w rejonie Radkowskich Skał.

2. Limitowanie wejść

Nawiązując do zaproponowanych wskaźników pojemności i przepustowości tras turystycznych na Szczelińcu Wielkim i Błędnym Skałach (Rogowski, 2019) uzupełnionych i rozszerzonych o pozostałe szlaki na terenie Parku, można zaproponować czasowe ograniczenie wejść na najpopularniejsze trasy turystyczne. Propozycja ta dotyczy stref wysokiego natężenia ruchu turystycznego wskazanych w rozdziale 6.5. jako trasy turystyczne na Szczelińcu Wielkim i Błędnym Skałach. Limitowanie wejść na trasy turystyczne powinno zostać wprowadzone w oparciu o Zarządzenie Dyrektora Parku Narodowego, a ich egzekwowaniem powinna się zająć Straż Parku lub pracownicy Działu Udostępniania Parku, którzy wraz z osobami sprzedającymi bilety kierowałiby ruchem turystycznym.

3. Partycypacja społeczna

Partycypacja społeczna jest miękkim sposobem limitowania wejść. Odnosząc się do współczesnych trendów we współkreowaniu turystyki w obszarze destynacji turystycznej przez samych turystów, można wprowadzić zabiegi podnoszące świadomość ich samych podczas odwiedzania najpopularniejszych obszarów. Wykorzystując istniejący System Monitoringu Ruchu Turystycznego (SMRT) należy na wejściach na trasy turystyczne umieścić panele wyświetlające bieżącą liczbę wejść. W tym względzie należałoby wprowadzić bieżące przesyłanie danych z czujników pyro-elektrycznych umieszczonych na trasach turystycznych na Szczelińcu Wielkimi i Błędnym Skałach. Liczba wejść zmieniłaby się na bieżąco dając wyobrażenie o wysokim ruchu turystycznym.

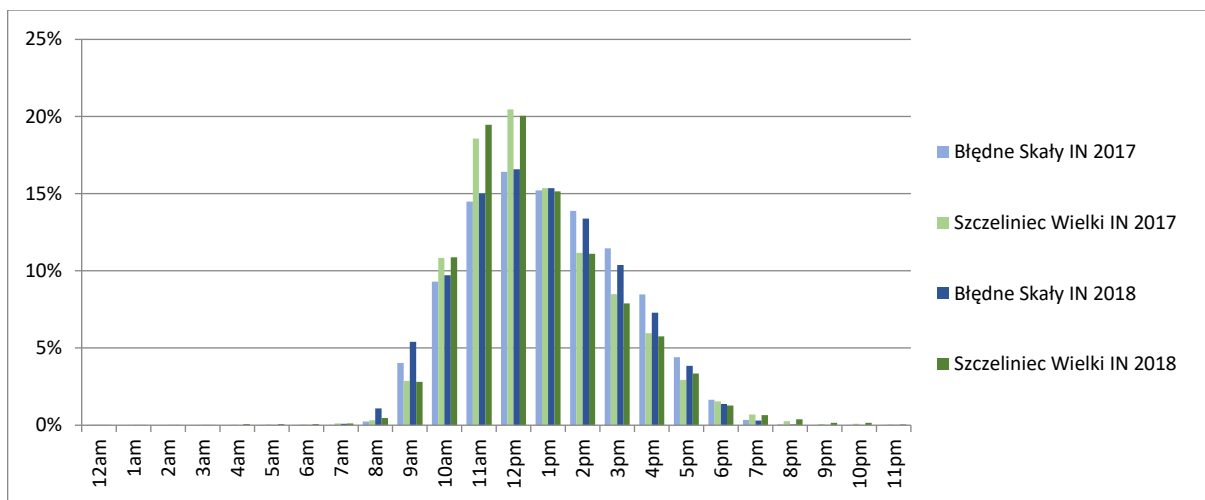

Ryc. 74. Licznik rowerowy umiejscowiony na Placu Wolności w Poznaniu, zliczający przejeżdżających rowerzystów.

Źródło: <http://poznan.wyborcza.pl/poznan/7,36001,23212306,stare-miasto-przy-placu-wolnosci-stanal-automat-ktory-liczy.html>

4. Modyfikowanie ceny biletu wstępu

Modyfikacja cen biletów wstępu jest twardym sposobem limitacji wejść na trasy turystyczne na Szczeliniec Wielki i Błędną Skałę. Poniższy wykres (Rycina 75) przedstawia udział procentowy wejść w poszczególnych godzinach sezonu wysokiego 2017 i 2018 roku.

Ryc. 75. Udział wejść na trasy turystyczne na Szczeliniecu Wielkim i Błędną Skałę w poszczególnych godzinach w okresie od maja do końca sierpnia 2017 i 2018 roku.

Źródło: opracowanie własne

Okolo 20% wejść na obie trasy odbywa się między godziną 12 a 13, a ponad 15% w godzinie poprzedzającej i następującej ww. okresy. W 3-godzinny okres dnia pomiędzy 11 a 14 ma miejsce prawie połowa wejść. W godzinach 10-11 oraz 14-15 ma miejsce kolejnych 10% wejść, co w całości stanowi w przybliżeniu ok. 70% dziennych wejść. Okres 6-cio godzinny można uznać za dzienną kulminację, kiedy odbywa się 70% wejść, kiedy można zastosować dotychczas obowiązujące ceny biletów wstępu. Natomiast w okresie od uruchomienia tras turystycznych do godziny 9 oraz od godziny 15 do zamknięcia tras turystycznych, ceny biletów wstępu mogłyby być niższe o połowę. Ta sytuacja wprowadzona na próbę mogłaby zachęcić do wyboru mniej obciążonych godzin w ciągu dnia.

5. Toalety publiczne przy wejściu na trasę na Szczeliniec Wielki

W miejscu wejścia na trasę turystyczną na Szczeliniec Wielki obecnie istnieje 5 toalet typu TOI, które są widoczne z dalszej odległości, obniżając estetykę miejsca. Ponadto zapach środków stosowanych w przenośnych toaletach jest wyczuwalny na szlaku. Proponuje się wybudowanie toalet murowanych w tym miejscu lub ogrodzenie obecnie istniejących toalet typu TOI w ten sposób by były one niewidoczne ze szlaku.

6. Kręgielny Trakt – ścieżka pieszo-rowerowa

Remont nawierzchni Kręgielnego Traktu pomiędzy Karłowem a Batorowem w celu utworzenia ścieżki pieszo-rowerowej jest kolejnym zabiegiem w ograniczeniu ruchu samochodów osobowych w Parku i dekoncentracją ruchu turystycznego. Ścieżka pieszo-rowerowa będzie atrakcją samą w sobie, ale także umożliwi szybkie połączenie między Karłowem a Batorowem, co zachęci do pozostawienia samochodów w miejscu noclegowym w jednej z miejscowości. Trasę będzie można pokonać pieszo i rowerem, w tym również rowerem elektrycznym, co z pewnością umożliwi uruchomienie takich wypożyczalni. Trasa ta będzie również dostępna dla biegaczy. Proponuje się objęcie ścieżki pieszo-rowerowej monitoringiem ruchu turystycznego montując specjalną matę zliczającą pieszych i rowerzystów (Rycina 74–licznik rowerowy na Pl. Wolności).

7. Elektromobilność+

Nawiązując do rządowego programu rozwoju elektromobilności, zdecydowano się ograniczać ruch samochodów osobowych turystów po drogach publicznych wewnątrz Parku. W 2019 roku ukończony został parking YMCA, który posiada pojemność 100 miejsc parkingowych. W poprzednich latach ukończono remont parkingu górnego przy Błędnym Skałach. Wszystko to zostało przygotowane do wyłączenia Drogi Aleksandra z ruchu samochodami osobowymi. W zamian wprowadzony zostanie ruch komunikacją zbiorową w postaci busów elektrycznych. Jest to rozwiązanie z powodzeniem stosowane w Europie Zachodniej, czego przykładem jest Park Narodowy Ordesa i Monte Perdido w hiszpańskich Pirenejach. Bus ma kursować od parkingu YMCA do górnego parkingu przy Błędnym Skałach. System zbiorowej komunikacji publicznej można powiązać z połączeniami do ośrodka narciarskiego w Zieleńcu.

W kolejnych latach powinno się ograniczyć ruch samochodów osobowych turystów budując parkingi buforowe na wjazdach do parku narodowego w Kudowie-Zdrój, Radkowie oraz Dusznika-Zdrój. Tam turyści mogliby pozostawić bezpłatnie swoje samochody i korzystając z busów elektrycznych wjeżdżać na obszar parku narodowego.

Trasy busów elektrycznych powinny posiadać następujący przebieg:

- Kudowa-Zdrój – Parking YMCA – Karłów – Radków
- Kudowa-Zdrój – Parking YMCA – Łężyce – Duszniki-Zdrój
- Radków – Karłów – Łężyce – Duszniki-Zdrój.

W przypadku grup turystycznych podróżujących własnym autokarem można zachęcać do pozostawienia autokaru na parkingu buforowym i skorzystania z busa elektrycznego, w zamian za upust w cenie biletu wstępu na Błędne Skały i Szczeliniec Wielki. Efektem będzie ograniczenie ruchu samochodowego turystów wewnątrz parku narodowego, ograniczenie postoju samochodów wzdłuż Drogi Stu Zakrętów, co spowoduje obniżenie poziomu hałasu komunikacyjnego i ograniczenie emisji spalin.

8. PODSUMOWANIE

1. Park Narodowy Gór Stołowych - jeden z 23 parków narodowych na terenie Polski, utworzony 16 września 1993 charakteryzuje się unikalną rzeźbą, której wyrazem są formy erozji piaskowców w postaci głębokich szczelin, labiryntów i blokowisk skalnych oraz majestatycznych skałek o ciekawych kształtach. Walory przyrody nieożywionej, walory biotyczne, kulturowe terenu Parku i okolic są tak bardzo doceniane przez turystów, że w newralgicznych okresach turystycznych pojemność i przepustowość turystyczna (maksymalna liczba uczestników ruchu turystycznego mogących równocześnie korzystać z poszczególnych atrakcji i urządzeń bez skutków ubocznych) przekracza maksimum.

Niniejsze opracowanie wskazuje rozwiązania usprawniające system racjonalnego udostępniania tego cennego przyrodniczo i kulturowo terenu dla turystyki, z uwzględnieniem zarówno docelowego komfortu życia mieszkańców, jak i komfortu zwiedzania i obcowania z przyrodą odwiedzających.

Ruch turystyczny na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych charakteryzuje się wysoką koncentracją przestrzenną i czasową. Określanie zasad ukierunkowywania aktywności turystycznej w takich warunkach nie należy do łatwych, tym bardziej, że musi być zgodne z obowiązującym prawem i wyznaczonymi funkcjami dla parków narodowych.

Przeprowadzone przez autorów analizy dokumentacji, konsultacje społeczne i wizje terenowe upoważniają do stwierdzenia, że Park Narodowy Gór Stołowych ma wiele sukcesów w zakresie prowadzenia edukacji przyrodniczej i zarządzania ruchem turystycznym na swym obszarze. Najbardziej spektakularnymi realizacjami w tym zakresie w ostatnich latach są: nowy ośrodek edukacyjny „Ekocentrum PNGS”, który fascynuje zwiedzających nowoczesną formą przekazywania wiedzy oraz Centrum Szkoleniowo – Edukacyjnym PNGS (CSE) w Karłowie z ekspozycją wielkoformatowych fotografii Parku, przygotowanych w technice anaglifowej, dającej wrażenie widzenia przestrzennego (3D). Na podkreślenie zasługuje również podejmowanie innych, ciekawych i potrzebnych działań inwestycyjnych, w tym budowa i oddanie do użytku obszernych parkingów w rejonie Błędnych Skał, czy ciągłe uzupełnianie małej architektury turystycznej zgodnie z projektem architektonicznym inspirowanym tradycyjnym stylem budownictwa sudeckiego.

2. Przeprowadzone badania wskazują, że przedmiotowe tereny w niedalekiej przyszłości będą jeszcze intensywniej przyciągały turystów preferujących nowe formy spędzania czasu wolnego. Wobec założenia, że ekspansywna aktywność turystyczna powinna być ukierunkowywana i podlegać zasadom rozwoju zrównoważonego, konieczne było opracowanie strategii umożliwiającej powiększenie dotychczasowej chłonności turystycznej, czyli zdolności środowiska do przyjęcia ruchu turystycznego, przy zapewnieniu optymalnych warunków wypoczynku bez zachwiania równowagi w środowisku przyrodniczym i otoczeniu społecznym i gospodarczym.

3. Warunkiem utrzymania aktualnego stanu dostępności turystycznej Parku i kształtowania rozwoju turystyki w sposób zrównoważony jest m.in. zapewnienie odpowiedniego stanu zdrowotnego drzewostanów.

Na obszarze Parku nie stwierdzono drzewostanów niestabilnych. Dominują natomiast drzewostany o obniżonej stabilności (powierzchnia 4814,03 ha). Drzewostany o silnie obniżonej stabilności zajmują powierzchnię 931,26 ha i znajdują się głównie w rejonie Błędnych Skał, Skalnika, Ptasiej Góry, Szczelińca, Piekła, Pasterskiej Skały, Skalnych Grzybów i Urwiska Batorowskiego. Drzewostany stabilne (powierzchnia 58,48 ha) stwierdzono w północno-wschodniej części Parku pomiędzy Białą Skałą a Radkowskimi Skałami.

4. Istotną dla strategii działania bazę informacji uzyskano na podstawie badań ankietowych i przeprowadzonych konsultacji społecznych. Ankietowani wskazują, że nadal konieczne są działania w celu podnoszenia świadomości ekologicznej z zakresu zasad uprawiania turystyki na obszarze chronionym. Oczekiwana jest również jeszcze ściślejsza współpraca Parku z mieszkańcami, samorządami i otoczeniem gospodarczym.

Przeprowadzone analizy w zakresie charakterystyki jakościowej wskazują, że wśród turystów najpopularniejszym środkiem transportu w dojeździe do Parku i poszczególnych obiektów turystycznych jest własny samochód. Generuje to nadmierny ruch samochodowy, który jest głównym czynnikiem zmniejszającym komfort życia mieszkańców. Jest to najczęściej wskazywany słaby punkt ruchu turystycznego w PNGS. W efekcie w okresach najintensywniejszego ruchu turystycznego na głównych trasach dojazdowych występują zatory drogowe. Dodatkowo nierównomierność rozmieszczenia atrakcji turystycznych jest przyczyną ciągłego przemieszczania się turystów. Racjonalnym rozwiązaniem jest podniesienie sprawności publicznego transportu zbiorowego i preferowanie transportu zbiorowego prowadzonego przez przewoźników prywatnych.

5. Położenie PNGS i uwarunkowania historyczne sprzyjają także turystyce transgranicznej. Wskazane jest więc intensywne współdziałanie regionów przygranicznych. Rozwój turystyki transgranicznej uwarunkowany jest dobrą współpracą i podejmowaniem wspólnych działań przez poszczególne jednostki szczególnie w zakresie utrzymywania infrastruktury turystycznej, tworzenia wspólnego systemu informacji turystycznej, komunikacji zbiorowej i promocji wspólnych produktów.
6. Możliwości bardziej zrównoważonego rozwoju turystyki i zmniejszenia presji na najbardziej popularne rejonny PNGS upatrywać należy w upowszechnianiu walorów innych zasobów turystycznych Parku, a zwłaszcza jego okolic. Proponowane do uaktywnienia turystyczne obiekty, miejsca i szlaki po odpowiednim zagospodarowaniu i udostępnieniu mogą stać się kolejnymi atrakcjami pełniącymi funkcję buforową, dekoncentrującą dotychczasowy ruch turystyczny. Niniejsza Strategia zawiera zestawienie takich obiektów, w tym cennych obiektów historycznych możliwych do odtworzenia (szczegółowy opis w rozdziale 6.4).
7. Preferowane kierunki działań umożliwiających racjonalne wykorzystanie turystyczne PNGS z uwzględnieniem interesów społeczności lokalnej i samorządów, przy jednoczesnym minimalizowaniu negatywnego oddziaływania na środowisko przyrodnicze to:
 - promowanie nowych lokalizacji turystycznych w obrębie Parku, a zwłaszcza w jego sąsiedztwie,
 - wprowadzanie nowych form wypoczynku i turystyki na obszarach sąsiadujących z Parkiem (rozwój narciarstwa biegowego, budowa sieci wypożyczalni rowerów, tworzenie tras rowerowych i ścieżek spacerowych z tablicami informacyjnymi, miejscami kontemplacji i punktami obserwacji przyrody),
 - wprowadzanie nowych form wypoczynku i turystyki w Parku przy jednoczesnym zdefiniowaniu zasad właściwego korzystania z niego (geocaching, turystyka konna),
 - opracowanie regulaminów, przepisów i zarządzeń dla nowych, a także już uprawianych form turystyki w Parku, w tym dla aktywności wspinaczkowej,
 - wdrażanie innowacyjnych rozwiązań i narzędzi upowszechniających informacje o infrastrukturze turystycznej PNGS i jego otoczeniu,
 - regulowanie liczby turystów (np. uruchamiając aplikacje informujące o czasie oczekiwania na wejście, możliwościach dojazdu innymi środkami komunikacyjnymi niż własne samochody itp.),
 - wprowadzanie odpowiednich rozwiązań w zagospodarowaniu przestrzennym zachowując wartości krajobrazu, szczególnie w Pasterce i Karłowie,
 - kontynuacja propagowania regionalnych wzorów architektury sudeckiej,
 - działania mające na celu ograniczenie wprowadzania dysharmonijnych form architektury i obiektów reklamowych w najbliższym otoczeniu Parku,
 - promowanie budowy zaplecza noclegowego i żywieniowego w miejscowościach położonych poza Parkiem i otuliną Parku; opracowanie zasad tworzenia infrastruktury w otulinie,

- wprowadzanie do dokumentów planistycznych gmin zapisów ograniczających presję urbanizacyjną na terenie otuliny PNGS oraz uzgadnianie decyzji inwestycyjnych oraz decyzji o warunkach zabudowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego,
 - współpraca ze społecznością lokalną w zakresie gospodarki przestrzennej oraz zachęcanie do modernizacji i przebudowy systemów ogrzewania i właściwego gospodarowania wodą i ściekami,
 - prowadzenie wspólnych działań z Lasami Państwowymi w zakresie wspierania i propagowania turystyki oraz edukacji przyrodniczej społeczeństwa,
 - podnoszenie bezpieczeństwa obiektów turystycznych,
 - opracowanie operatu wodnego, którego przedmiotem będzie retencyjność wodna Parku
 - wdrożenie optymalnego dla regionu systemu komunikacyjnego zarówno w zakresie dróg publicznych, jak i dróg leśnych,
 - promowanie elektromobilności,
 - wspieranie uprawiania turystyki przez osoby niepełnosprawne,
 - stworzenie zasad współpracy z krajowym geoparkiem Broumovsko (Czechy) w celu odpowiedniego udostępniania walorów przyrody nieożywionej oraz uczestnictwo w innych inicjatywach podobnego typu.
- 8.** Dotychczasowe osiągnięcia Parku w zakresie wspierania i ukierunkowywania rozwoju turystyki, świadomość ekologiczna społeczeństwa lokalnego oraz zadeklarowana przez samorządy, Lasy Państwowe, organizacje turystyczne i otoczenie gospodarcze chęć dalszej współpracy wskazuje, że możliwe jest racjonalne udostępnianie dla turystyki, zarówno obszaru Parku, jak i terenów sąsiadujących, z korzyścią dla wszystkich podmiotów i interesariuszy.

9. Literatura

- Adamska M., 2016. The Frederician Colonisation of Silesia (1740 – 1806). Rules, Migration Experience and Contemporary Results. Jahrbuch des BKGE, Bd. 24, 67-93.
- Czerniak A. (red), 2018. Turystyka i rekreacja w lasach Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe na przykładzie Dolnego Śląska. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Baldy K., 2003. Najcenniejsze zabytki Parku Narodowego Gór Stołowych i jego otuliny. Szczeliniec, 7, suplement.
- Baldy K., Kledzik M., 2001. Przydrożne miejsca kultu religijnego i małe pomniki architektury w Górach Stołowych. Szczeliniec, 5, 169-185.
- Bańkowski J., Sroga R., Basa K., Czerniak A., Beker C., 2019. Koncepcja zagospodarowania turystycznego dla Leśnego Kompleksu Promocyjnego „Lasy Doliny Baryczy”. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Beker C. Beker K., 2019. Nowe metody upowszechniania turystyki. W: Czerniak A. (red), Turystyka i rekreacja w lasach Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe na przykładzie Dolnego Śląska, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Biesiekierski T., Suchodolski J., Trocka-Leszczyńska E., 1999. Architektura na obszarze Sudetów. Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
- Borecki T., Orzechowski M., Stępień E., Wójcik R., 2017. Przewidywane oddziaływanie zmian klimatu na ekosystemy leśne oraz ich konsekwencje w zarządzaniu lasu. Sylwan, 161 (7), 531-538.
- Bruchwald A., Dmyterko E. 2011. Zastosowanie modeli ryzyka uszkodzenia drzewostanu przez wiatr do oceny zagrożenia lasów nadleśnictwa. Sylwan, 155 (7), 459-471.
- Bruchwald A., Dmyterko E. 2012. Ryzyko powstania szkód w drzewostanach poszczególnych nadleśnictw w Polsce. Sylwan, 156 (1), 19-27.
- Brygier W., Dudziak T., 2010. Ziemia kłodzka. Przewodnik. Rewasz, Pruszków.
- Butowski L., 2007. Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe jako beneficjent funduszy europejskich przeznaczonych na rozwój Turystyki. ORWLP w Bedoniu (maszynopis).
- Chilarski K., 2018. Opisy obiektów w MKLPS w Kudowie-Zdroju do aplikacji mobilnej w projekcie "Ścieżka edukacyjna po zabytkach ludowych Pogranicza", współfinansowanym ze środków EFRR oraz budżetu państwa za pośrednictwem Euroregionu Glacensis. Kudowa-Zdrój.
- Czechowicz B., 1994. Góry Stołowe – Terra Catholica. Pielgrzymy'94, Informator Krajoznawczy, Wrocław, 25-32.
- Czechowicz B., Dobrzyniecki A., 1995. Wambierzyckie drogi pątnicze. Wstęp do problematyki badawczej. W: Wrabec J. (red.), Michał Klahr Starszy i jego środowisko kulturowe, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, 167-296.

- Dawidziuk J., Zajączkowski S., 2011. Ochrona przyrody w planach urządzenia lasu w Lasach Państwowych. Zarządzanie Ochroną Przyrody, 5, 228-244.
- Dawidziuk J., Zajączkowski S. 2014. Problemy trwałości oraz trwałości lasu w praktyce urzędniowej. Stud. Mat. CEPL, 16, 39, 2A, 88-97.
- Drożdż L., 2013. Wambierzyce. Przewodnik. Wyd. Kobus, Wrocław.
- Dudziak T., 1987. Tajemniczy ryt w Batorowie. Karkonosz'87, 151.
- Dudziak T., 1988. Franciszek Pabel – Krótka historia uprzystępnienia Szczelińca. Pielgrzymy'88, 90-124.
- Durło G., 2011. Możliwości adaptacji drzewostanów świerkowych do zmieniających się warunków klimatycznych w Beskidzie Śląskim. Prace i Studia Geograficzne, 47, 227-236.
- Durło G., 2012. Wpływ prognozowanych warunków klimatycznych na stabilność drzewostanów świerkowych w Beskidzie Śląskim. Woda-Środowisko-Obszary Wiejskie, 12, 2 (38), 107-119.
- Duszyński F., Migoń P., 2017. Zespół skalny Dziedzińca na płaskowyżu Skalniaka w Górach Stołowych. Przyroda Sudetów, 20, 199–218.
- Duszyński F., Migoń P., Kasprzak M., 2015. Góry Stołowe. Kraina zrodzona z morza. Przewodnik geomorfologiczno-turystyczny. Park Narodowy Gór Stołowych, Kudowa-Zdrój.
- Duszyński F., Migoń P., Kasprzak M. 2018, Góry Stołowe – kraina zrodzona z morza. Przewodnik geomorfologiczno-turystyczny. Park Narodowy Gór Stołowych, Kudowa-Zdrój.
- Dziedzic M., 2013. Kłodzkie Towarzystwo Górskie 1881-1945. Wyd. Quaestio, Wrocław.
- Fitych F., 2009. „Boże Młyny” – krzyże i kapliczki przydrożne na pograniczu kudowsko-nachodzkiem (na tropach dziedzictwa kulturowego ziemi kłodzkiej) – katalog wystawy. Wyd. Maria, Nowa Ruda.
- Glura J., Gołojuch P., Ankudo-Jankowska A., 2017. Zastosowanie waloryzacji funkcji lasów do wyceny pozagospodarczej wartości obszarów leśnych. Acta Sci. Pol. Silv. Colendar. Ratio Ind. Lignar., 16 (4), 253-264.
- Góra S., 2005. Z dziejów Szczelińca i Karłowa. Wyd. Tukan JHS, Karłów.
- Góry Stołowe – kraina zrodzona z morza. Mapa turystyczno-przyrodnicza. Wydawnictwo Turystyczne PLAN, Wydanie 1, Jelenia Góra 2017.
- Grodzki W., 2018. Zagrożenia i ochrona drzewostanów Parku Narodowego Gór Stołowych. W: Kabała C. (red.). Góry Stołowe – przyroda i ludzie. Wyd. PNGS, Kudowa Zdrój, 375-387.
- Herzig A., Ruchniewicz M., 2008. Dzieje ziemi kłodzkiej. Wyd. Atut, Wrocław.
- Hibszer A., 2013. Parki narodowe w świadomości i działaniach społeczności lokalnych. Uniwersytet Śląski, Katowice.
- Instrukcja Urządzenia Lasu. 2012. ORWLP w Bedoniu.
- Janeczko E., 2012. Rekreacja i turystyka na terenach leśnych. Biblioteczka Leśniczego, 351. DGLP. Wyd. Świat, Warszawa.

- Jastrzębski S., 1986. Kalwaria w Batorowie. Informator krajoznawczy, 45, 3-6.
- Jaszczak R., 2013. Realizacja planu urządzenia lasu w warunkach szkód i klęsk w lasach. W: Arkuszewska A., Lotz D., Szujcka G. (red.). Zimowa Szkoła Leśna przy Instytucie Badawczym Leśnictwa. V Sesja. Planowanie w gospodarstwie leśnym XXI wieku. Sękocin Stary, 19-21 marca 2013 r. Inst. Bad. Leśn., LP: 330-350.
- Jaworski K., Jańczak B., Pawłowski R., 1988. Z dziejów szklarstwa w rejonie Szczytnej. Pielgrzymy'88, 125-149.
- Jelonek T., Tomczak A., Pazdrowski W., 2014. Wybrane wskaźniki stabilności drzewostanów sosnowych narażonych na wiatr. Stud. Mat. CEPL, 16, 39, 2B, 35-45.
- Jirásek V., 2008. O dolování ve Stroužném. Český Koutek v Kladsku, Kladský Sborník, 5. Supplementum, 229-247.
- Kabała C. (red.), 2018. Góry Stołowe – przyroda i ludzie. Park Narodowy Gór Stołowych, Kudowa-Zdrój.
- Kabała C., Bogacz A., Gałka B., Jezierski P., Łabaz B., Waroszewski J., 2018. Gleby Gór Stołowych. W: Kabała C. (red.). Góry Stołowe – przyroda i ludzie. Wyd. PNGS, Kudowa Zdrój, 81-106.
- Kacprzyk W., 2008. Las bez barier. ORWLP w Bedoniu (maszynopis).
- Kacprzyk W., 2011. Las bez barier – obiekty kubaturowe. ORWLP w Bedoniu.
- Kołodziejczyk K., 2014. Rozwój sieci szlaków turystycznych wzdłuż granicy polsko-czeskiej w Sudetach w latach 1945 – 2013. Prace Geograficzne UJ, 136, 81–101.
- Korzeniewicz R., Borzyszkowski W., Szymt J., Kaźmierczak K., 2016. Smukłość 30-letniego niepielegnowanego drzewostanu brzozy brodawkowatej (*Betula pendula* Toth.). Acta Sci. Pol. Silv. Colendar. Ratio Ind. Lignar., 15 (2), 79-86.
- Kosiński W., 1996. Ochrona krajobrazu kulturowego w obrębie Parku Narodowego Gór Stołowych i na jego obrzeżu. Szczeliniec, 0, 247-254.
- Kruczek Z., Przybyło-Kisielewska K., 2019. Ruch turystyczny w parkach narodowych i konsekwencje nadmiernej frekwencji odwiedzających. W: Parki Narodowe i otoczenie społeczno-gospodarcze. Skazani na dialog. Monografia Naukowa, Wyższa Szkoła Turystyki i Ekologii w Suchoj Beskidzkiej, 160–174.
- Kruczek Z., 2017. Frekwencja w polskich atrakcjach turystycznych 2011–2015. Dynamika, trendy, studia przypadków. Seria – monografie, Wydawnictwo Proksenia, Kraków.
- Kucina W., 2006. Miejsce Masowego Wypoczynku. ORWLP w Bedoniu (maszynopis)
- Kucina W., 2006. Szlak konny w Nadleśnictwie. ORWLP w Bedoniu.
- Kulczyk-Dynowska A., 2018. Park Narodowy Gór Stołowych a otoczenie społeczno-gospodarcze. W: Kabała C. (red.), Góry Stołowe – przyroda i ludzie. Park Narodowy Gór Stołowych, Kudowa-Zdrój, s. 407–418.

- Latocha A., 2011. Contemporary landscape of depopulated areas as a mosaic of relict and active landscape features (Stołowe Mts. case study). *The Problems of Landscape Ecology*, 30, 309-316.
- Latocha A., 2012. Śladami dawnego osadnictwa w Sudetach (1) – Karłowek. *Sudety*, 4 (133), 28-31.
- Latocha A., 2017. Odradzanie wsi? Przemiany ludnościowo-osadnicze na ziemi kłodzkiej w okresie powojennym. *Studia Obszarów Wiejskich*, 48, 29-50.
- Latocha A. *Krajobraz kulturowy Gór Stołowych – przewodnik* (w przygotowaniu).
- Latocha A., Migoń P., 2018. Geneza i przemiany krajobrazu kulturowego Gór Stołowych. W: Kabała C. (red.), *Góry Stołowe. Przyroda i ludzie*. Wyd. PNGS, Kudowa-Zdrój, 47-61.
- Latocha A., Szymanowski M., Wieczorek M., 2018. Wyludnianie powiatu kłodzkiego - przestrzenne zróżnicowanie i uwarunkowania. *Przegląd Geograficzny*, 90, 241-266.
- Latocha A., Roszczewska M., 2011. Zmiany krajobrazu na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych w ostatnich stu latach. *Przyroda Sudetów*, 14, 125-140.
- Leung Y. F., Spenceley A., Hvenegaard G., Buckley R., 2015. *Tourism and visitor management in protected areas*. Gland: IUCN.
- Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J., 2002. *Geografia turystyki Polski*. PWE, Warszawa.
- Mastalska-Cetera B., 2010. Proces przeobrażania wsi na przykładzie Karłowa. *Problemy Ekologii Krajobrazu*, 26, 195-202.
- Mazur T., Sugiero D., 2018. Udostępnianie walorów przyrodniczych i turystyka w Parku Narodowym Gór Stołowych. W: Kabała C. (red.), *Góry Stołowe – przyroda i ludzie*. Wyd. PNGS, Kudowa Zdrój, 425-435.
- Mielniczuk A., *bd. Mała architektura sakralna w gminie Radków i na jej pograniczu, Radków*.
- Migoń P., 2011. Z geomorfologii Sudetów (52). *Mnich koło Wambierzyc – świadek dawnych Gór Stołowych*. *Sudety*, 10 (127), 34-35.
- Migoń P., 2012. Z geomorfologii Sudetów (60). *W granitowej części Gór Stołowych*. *Sudety*, 6 (135), 40-42.
- Migoń P., 2012. Sandstone boulders as a source of building stone material – a contribution to the cultural heritage of the Stołowe Mountains, Central Europe. W: Migoń P., Kasprzak M. (red.), *Sandstone Landscapes. Diversity, Ecology and Conservation. Proceedings of the 3rd International Conference on Sandstone Landscapes, Kudowa-Zdrój (Poland), 25–28.04.2012*, 117-120.
- Migoń P., 2016. Rediscovering geoheritage, reinventing geotourism – 200 years of experience from the Sudetes, Central Europe. W: T.A. Hose (ed.), *Appreciating Physical Landscapes*. Geological Society, London, Special Publications, 417, 215–228.
- Migoń P., Kasprzak M., 2012. Rzeźba północnego progu Gór Stołowych w rejonie Białej Skały. *Przyroda Sudetów*, 15, 155-168.

- Migoń P., Kasprzak M., 2014. Tereny podmokłe na płaskowyżu Gór Stołowych w świetle parametryzacji powierzchni na podstawie topograficznego indeksu wilgotności (TWI). *Studia Limnologica et Telmatologica*, 8 (1), 57-68.
- Migoń P., Latocha, A., 2013. Human Interactions with the Sandstone Landscape of Central Sudetes. *Applied Geography*, 42, 206-216.
- Miś R., 2004. Problematyka stabilności ekosystemowej w rozwoju lasu wyłączzonego z gospodarki leśnej. *Sylvan* 148 (6), 30-37.
- Miś R. 2007. Stabilność lasu i czynniki mające na nią wpływ. W: *Urządzenie lasów wielofunkcyjnych*. Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, 34-87.
- Miś R., 2014. Stabilność lasu i drzewostanów sosnowych na Niżu Polskim i w Krainie Śląskiej. *Stud. Mat. CEPL* 16, 39, 2A, 31-43.
- Miścicki S., 2018. Lasy Parku Narodowego Gór Stołowych. W: Kabąła C. (red.). *Góry Stołowe – przyroda i ludzie*. Wyd. PNGS, Kudowa Zdrój, 353-374.
- Miścicki S., Szneidrowski M., 2017. Zależność wybranych cech drzewostanów od położenia nad poziomem morza na przykładzie Parku Narodowego Gór Stołowych. *Sylvan* 161 (2), 131-141.
- Niemczyk W., 2017. Geologia. W: Kandefer T. (red.), *Przyroda Gór Stołowych*. Wyd. Epograf, Blizne Łaszczyńskiego, 10-45.
- Olearnik J., Pasek K., 2014. Innowacyjność w turystyce i jej oddziaływanie promocyjne. *Rozprawy Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu*, 91–102.
- Orzechowski M., Wójcik R., 2014. Regionalne zróżnicowanie ryzyka wystąpienia uszkodzeń drzewostanów w Polsce. *Stud. Mat. CEPL* 16, 39, 2A, 44-54.
- Perlińska A., Rothert M., 2013. Działania Lasów Państwowych w zakresie turystycznego udostępniania lasu. *Studia i Materiały CEPL w Rogowie*. Zeszyt 37 (4).
- Podruczny G., Wojciechowski M., 2013. Forty górskie hrabstwa kłodzkiego końca XVIII w. (fragment). W: Przerwa T., Podruczny G. (red.), *Twierdza srebrnogórska IV*. Wyd. Atut, Wrocław, 84-100.
- Pulinowa M.Z., 2006. Ścieżka skalnej rzeźby w Górach Stołowych. *Wydawnictwo Park Narodowy Gór Stołowych, Kudowa-Zdrój*.
- Pulinowa M.Z., Jajeńska J., 1976. Ścieżka Skalnej Rzeźby w Górach Stołowych. *Geografia w szkole*, 35, 176–183.
- Rogowski M., Żyto A., Uściński S., Gręda P., Mastalerz K., 2018. Sprawozdanie 2018. Monitoringowy system obserwacji ruchu turystycznego i badanie preferencji krajobrazowych – wyniki badań sondażowych (Etap III). *Katedra Turystyki i Rekreacji, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań (maszynopis)*.
- Rogowski M., 2012. Ocena atrakcyjności turystycznej szlaków pieszych na wybranych przykładach z Dolnego Śląska, *Wydawnictwo Naukowe Bogucki, Poznań*.

- Rogowski M., 2019. Przepustowość szlaków turystycznych na Szczelińcu Wielkim i Błędnym Skałach w Parku Narodowym Gór Stołowych. *Leśne Prace Badawcze*, 80 (2), 125–135.
- Rogowski M., 2012. Nasycenie szlakami turystyki pieszej w Sudetach i Przedgórzu Sudeckim jako miernik rozwoju funkcji turystycznej regionu. W: Dziemianko Z., Stach W. (red.), *Rzeczywistość społeczna w badaniach młodych naukowców*. Matuscula, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Handlu i Usług, Poznań, 271–284.
- Rogowski M., Małek B., 2016. Monitoring ruchu turystycznego w Parku Narodowym Gór Stołowych. W: Młynarczyk Z., Zajadacz A. (red.), *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki. Turystyka przyrodnicza i uwarunkowania jej rozwoju. Turystyka i Rekreacja – Studia i Prace*, 18, 79–97.
- Rybka-Ceglecka I., 1998. Studium środowiska kulturowego gminy Lewin Kłodzki (maszynopis), Wrocław.
- Rybka-Ceglecka I., 1999. Studium środowiska kulturowego gminy Radków (maszynopis), Wrocław.
- Samołyk M., 2013. Geocaching - nowa forma turystyki kulturowej. *Turystyka Kulturowa*, www.turystykakulturowa.org, 11/2013.
- Sobik M., Błaś M., 2018. Klimat Gór Stołowych. W: Kabała C. (red.), *Góry Stołowe – przyroda i ludzie*. Wyd. PNGS, Kudowa Zdrój, 107-123.
- Socha J., 1998. Zależność bonitacji drzewostanów świerkowych od wysokości położenia nad poziomem morza. *Sylvan*, 142 (9), 25-32.
- Socha J., 2008. Wpływ wybranych czynników ekologicznych na kształtowanie stabilności górskich drzewostanów świerkowych w Beskidach Zachodnich. *Sylvan*, 152 (3), 40-49.
- Socha J., 2009. Wpływ cech biometrycznych drzewostanu oraz wybranych czynników środowiskowych na kształtowanie się bieżącego przyrostu miąższości górskich drzewostanów świerkowych. *Sylvan*, 153 (5), 323-331.
- Socha J., Ochał W., Maj M., Grabczyński S., Lach J., Gruba P., 2014. Wpływ wzniesienia nad poziom morza i podłoża geologicznego na produktywność siedlisk Beskidu Żywieckiego dla buka. *Sylvan*, 158 (11), 850-859.
- Solon J., Borzyszkowski J., Bidłasik M., Richling A., Badora K., Balon J., Brzezińska-Wójcik T., Chabudziński Ł., Dobrowolski R., Grzegorzczak I., Jodłowski M., Kistowski M., Kot R., Krąż P., Lechnio J., Macias A., Majchrowska A., Malinowska E., Migoń P., Myga-Piątek U., Nita J., Papińska E., Rodzik J., Strzyż M., Terpiłowski S., Ziaja W., 2018. Physico-geographical mesoregions of Poland. Verification and adjustment of boundaries on the basis of contemporary spatial data. *Geographia Polonica*, 91 (2), 143–171.
- Stachowiak, A., Cwojdzński, S., Ilnatowicz, A., Pacuła, J., Mrázová, S., Skácelová, D., Otava, J., Pecina, V., Rejchrt, M., Skácelová, Z., Večeřa, J., 2013. *Geostrada Sudecka – przewodnik geologiczno-turystyczny*. PIB – PIB, Warszawa.
- Staffa M., Janczak J., Mazurski K.R., Zajac C., Czerwiński J., 1992. *Słownik geografii turystycznej Sudetów*. Tom 13 – Góry Stołowe. Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa - Kraków.
- Stępień E., 1988. Ocena stanu zasobów drzewnych w świetle współczesnej interpretacji zasady trwałości lasu. *Rozprawy naukowe i monografie*. Wyd. SGGW-AR, Warszawa.

- Stępień E., 1996. Metodyczne podstawy kompleksowej oceny stanu lasu. *Sylwan* 140, 10, 15-25.
- Stępień E., 2014. Stabilność lasu i drzewostanów, metody szacowania oraz znaczenie w gospodarowaniu zasobami drzewnymi. *Stud. Mat. CEPL* 16, 39, 2A, 70-79.
- Stępień E., Jańczuk P., 2002. Koncepcja oceny stabilności drzewostanów na przykładzie wybranego obiektu leśnego. *Acta Sci. Pol. Silv. Colendar. Ratio Ind. Lignar.* 1 (1), 87-100.
- Styperek J., 2001. Piesze szlaki turystyczne w polskich parkach narodowych. *Turyzm*, 11 (1), 25–37.
- Szmytkie R., 2015. Wiejska baza noclegowa powiatu kłodzkiego. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej we Wrocławiu*, 15 (2), 245–260.
- Sznajder D., 2017. *Lasy*. W: Kandefer T. (red.), *Przyroda Gór Stołowych*. Wyd. Epograf, Blizne Łaszczyńskiego, 114-158.
- Świerkosz K., Wójcik G., 2018. *Flora Gór Stołowych*. W: Kabała C. (red.), *Góry Stołowe – przyroda i ludzie*. Park Narodowy Gór Stołowych, Kudowa-Zdrój, 329–350.
- Tarasewicz-Gryt O., 2015. Prywatyzacja ZUK SA a zmiany w obrębie tożsamości i wizerunku organizacji. W: Szybalska-Taraszkiewicz M., Ursel M., Woźny A. (red.), *Uzdrowiska Dolnego Śląska. Wizerunek – marketing – media*. Karkonoska Państwowa Szkoła Wyższa w Jeleniej Górze, Jelenia Góra, 35–62.
- Trietak P., Czernevyj J., 2013. Przyrost drzew starszego wieku w lasach karpackiej części zlewni Dniestru. *Rocz. Bieszczadzkie*, 21, 184-200.
- Trocka-Leszczyńska E., 1995. Wiejska zabudowa mieszkaniowa w regionie sudeckim. *Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej*, Wrocław.
- Uchmański J., 1983. Stabilność układów ekologicznych. *Wiad. Ekolog.*, 29 (4), 231-269.
- Witek M., 2018. *Wody Gór Stołowych*. W: Kabała C. (red.), *Góry Stołowe – przyroda i ludzie*. Wyd. PNGS, Kudowa Zdrój, 125-139.
- Witkowski A., Pokryszko B.M., Ciężkowski W. (red.), 2008. *Przyroda Parku Narodowego Gór Stołowych*. Wydawnictwo Parku Narodowego Gór Stołowych, Kudowa-Zdrój.
- Wojewoda J., 2011. *Geoatrakcje Gór Stołowych – przewodnik geologiczny po Parku Narodowym Gór Stołowych*. Wyd. Park Narodowy Gór Stołowych.
- Wojewoda J., Raczyński P., 2013. *Geoatrakcje okolic Radkowa*. Radków.
- Wyrzykowski J., 1986. Geograficzne uwarunkowania rozwoju urlopowej turystyki wypoczynkowej w Polsce. *Acta Universitatis Wratislaviensis*, 935, *Studia Geograficzne*, 44, Wrocław.
- Wytyczak R., 1995. Skansen w Pstrążnej. *Śląski Labirynt Krajoznawczy*, 7, 155–158.
- *Zasady Hodowli Lasu*. 2012. ORWLP w Bedoniu.
- Zięba S., 2004. Wpływ położenia górskich drzewostanów przedplonowych na dynamikę ich przebudowy. *Acta Sci. Pol. Silv. Colendar. Ratio Ind. Lignar.*, 3 (2), 101-114.
- Zyżańscy H. i H. 2007. *Jaskinie Gór Stołowych*. W: *Materiały 41. Sympozjum Speleologicznego*, Kletno, 18-21.10.2007, Sekcja Speleologiczna Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika, Kraków, 27-35.

9.1. Akty prawne i inne dokumenty

- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, Dz.U. 2004 Nr 92 poz. 880, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko, Dz.U. z 2018 r. poz. 2081, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach Dz. U. Nr 1991, Nr 101 poz. 444.
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz.U. 2003 nr 80 poz. 717, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego, Dz.U. 1960 nr 30 poz. 168 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 13 września 1996 r o czystości i porządku w gminach, Dz. U. 1996 nr 132 poz. 622.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 listopada 2010 r. w sprawie przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko, Dz. U. z 2016 r. poz. 71.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 września 1993 r w sprawie utworzenia Parku Narodowego Gór Stołowych, Dz.U. 1993 nr 88 poz. 407, z późn. zm. z dnia 9 stycznia 1997 r.- Dz.U. 1997 nr 5 poz. 25.
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 18 lutego 2013 r. w sprawie nadania statutu Karkonoskiemu Parkowi Narodowemu z siedzibą w Jeleniej Górze, Dz.U. 2004 nr 92 poz. 880.
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 12 maja 2005 roku w sprawie sporządzania projektu planu ochrony dla parku narodowego, rezerwatu przyrody i parku krajobrazowego, dokonywania zmian w tym planie oraz ochrony zasobów, tworów i składników przyrody, Dz.U. 2005 nr 94 poz. 794.
- Obwieszczenie Ministra Środowiska z dnia 23 lutego 2018 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Środowiska w sprawie nadania statutu Parkowi Narodowemu Gór Stołowych z siedzibą w Kudowie-Zdroju, Dz. U. z 2018 r. poz. 515.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/147/WE z dnia 30 listopada 2009 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa.
- Dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory.
- Zarządzenie nr 64 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 13 sierpnia 2013 r. w sprawie wprowadzenia programu Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe pt. „Aktywne udostępnianie lasu na lata 2013-2014” oraz zasad jego realizacji jako wspólnego przedsięwzięcia jednostek organizacyjnych Lasów Państwowych w zakresie wytwarzania infrastruktury technicznej niezbędnej do prowadzenia gospodarki leśnej (ZO-735-2/30/13).
- Zarządzenie Ministra Środowiska z dnia 28 grudnia 2018 r. w sprawie zadań ochronnych dla Parku Narodowego Gór Stołowych na rok 2019. Dz. U. Ministra Klimatu z 2018 r., poz.70.

- Zarządzenie Nr 1/2019 Dyrektora Parku Narodowego Gór Stołowych z dnia 7 stycznia 2019r. w sprawie udostępniania i korzystania z zasobów przyrodniczych Parku Narodowego Gór Stołowych w Kudowie Zdroju.
- Zarządzenie Nr 5/2014 Dyrektora Parku Narodowego Gór Stołowych z dnia 18.02.2014 r. w sprawie wydania opinii, uzgodnień i sprawdzeń rozwiązań projektowych w zakresie wynikającym z przepisów ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane.
- Rozporządzenie Nr 11 Wojewody Dolnośląskiego z dnia 8 sierpnia 2008 roku (Dz. Urz. Woj. Dol. Nr 221 z dnia 19 sierpnia 2008 roku poz. 2494
- United Nations Environment Programme & World Tourism Organisation (2005). Making tourism more sustainable: a guide for policy makers.

9.2. Dokumenty strategiczne

- Strategia rozwoju powiatu kłodzkiego na lata 2016-2020
- Strategia rozwoju gminy Kudowa Zdrój oraz rozwoju produktów turystycznych (2003)
- Strategia rozwoju Miasta Europejskiego Kudowa-Nachod 2014-2024” (2013-14)
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Radków, 2018
- Strategia zrównoważonego rozwoju gminy Radków 2017-2025
- Plan odnowy miejscowości Lewin Kłodzki na lata 2015-2020
- Aspekt przestrzenny analizy potencjałów kulturowych, społecznych, przestrzennych i krajobrazowych Lewina Kłodzkiego
- Lokalny Programie Rewitalizacji Gminy Lewin Kłodzki na lata 2016 – 2022
- Plan Odnowy Miejscowości Jerzykowice Wielkie na lata 2016-2020
- Program ochrony środowiska dla gminy Szczytna, 2005
- Strategia rozwoju gminy miejsko-wiejskiej Szczytna na lata 2014-2020
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Duszniki-Zdrój, 2012
- Lokalny program rewitalizacji gminy Duszniki-Zdrój na lata 2016-2020
- Plan rozwoju lokalnego miasta Duszniki Zdrój
- Program ochrony środowiska dla gminy Duszniki - Zdrój na lata 2005 – 2011
- Strategia rozwoju miasta Polanica-Zdrój
- Kierunki zagospodarowania przestrzennego miasta Polanica-Zdrój
- Plan ogólny zagospodarowania przestrzennego Miasta Polanica- Zdrój
- Statut uzdrowiska Polanica Zdrój z dnia 27 września 2005
- Uwarunkowania rozwoju miasta Polanica Zdrój”

9.3. Źródła internetowe – dostęp: 18-12-2019

- <http://www.gdos.gov.pl/system-oos>
- <https://www.pngs.com.pl/>
- <https://ekocentrum.pngs.com.pl>
- www.brzeg.buligl.pl
- www.geocaching.com
- www.turystykakulturowa.org
- <http://trasyrowerowe.radkowklodzki.pl>
- <http://wypożyczalnianart.gorystolowe.info>
- www.prawomiejskowe.pl
- www.MZPM24.pl
- Geoportal: <http://91.238.55.15/geoportal/f?p=MAPA:113:3967873399713665::::>
- <https://polska-org.pl>
- <https://klettersteig.de/klettersteig/haentzschelstiege/6#Galerie>
- <http://poznan.wyborcza.pl/poznan/7,36001,23212306,stare-miasto-przy-placu-wolnosci-stanal-automat-ktory-liczy.html>
- http://www.radkowklodzki.pl/asp/pl_start.asp?typ=13&sub=87&menu=194&dzialy=194&akcja=artyku|&artykul=74
- http://www.umwd.dolnyslask.pl/fileadmin/user_upload/EWT/Czechy/DOKUMENTY/DOKUMENTY_PR_OGRAMOWE/karta_2_2_28.pdf
- <https://geopark.broumovsko.cz>

10. Załączniki

- **Załącznik kartograficzny nr 1.** Mapa przeglądowa inwentaryzacji tras i obiektów turystycznych
- **Załącznik kartograficzny nr 2.** Mapa przeglądowa technicznego stanu dróg

Załączniki w formie elektronicznej:

- **Załącznik nr 1.** Wzór ankiety do jednostek samorządu terytorialnego w zasięgu administracyjnym Parku Narodowego Gór Stołowych
- **Załącznik nr 2.** Wzór ankiety dotyczącej badań ankietowych wśród mieszkańców i turystów
- **Załącznik nr 3.** Wyniki ankiet wysłanych do samorządów
- **Załącznik nr 4** Wyniki ankiet wysłanych do mieszkańców i turystów
- **Załącznik nr 5** Tabela zestawienie obiektów noclegowych położonych na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych
- **Załącznik nr 6.** Tabela zestawienie obiektów wspomagających turystykę położonych na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych
- **Załącznik nr 7.** Tabela zestawienie atrakcji turystycznych położonych na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych
- **Załącznik nr 8.** Zasady geocachingu w PNGS
- **Załącznik nr 9.** Reguły wspinania się w piaskowcach Gór Stołowych
- **Załącznik nr 10.** Płyta dvd z danymi numerycznymi